

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE (KAMU EKONOMİSİ) ANABİLİM DALI**

**VERGİ, SINIF VE İSYAN: 16.-18.YÜZYILLARDA İNGİLTERE, FRANSA VE
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA VERGİ İSYANLARI**

Doktora Tezi

Zeynep AĞDEMİR

ANKARA – 2017

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE (KAMU EKONOMİSİ) ANABİLİM DALI**

**VERGİ, SINIF VE İSYAN: 16.-18.YÜZYILLARDA İNGİLTERE, FRANSA VE
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA VERGİ İSYANLARI**

Doktora Tezi

Zeynep AĞDEMİR

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Serdal Bahçe

ANKARA – 2017

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE (KAMU EKONOMİSİ) ANABİLİM DALI

VERGİ, SINIF ve İSYAN: 16.-18.YÜZYILLARDA İNGİLTERE, FRANSA VE
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA VERGİ İSYANLARI

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Serdal Bahçe

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. G. Berner

Kocaman

Doç. Dr. Serdal Bahçe

Yrd. Doç. Dr. Meltem Kayıran

Yrd. Doç. Dr. Selçuk Dursun

Doç. Dr. Muammer Karamak

Tez Sınavı Tarihi

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (...../...../200...)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

.....

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
TABLO, ŞEKİL VE RESİM DİZİNİ	iv
TEŞEKKÜR.....	v
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL SINIFLAR

1. Feodal Monarşiden Mutlak Monarşiye Toplumsal Sınıflar	4
2. Toplumsal Sınıflar ve Vergiler: Fransa’da Sınıf Savaşları 1848-1850.....	21
3. 16.-18. Yüzyıl Fransa Krallığında Toplumsal Sınıflar.....	30
3.1. 16. Yüzyıl Fransa Krallığında Toplumsal Sınıflar	30
3.2. 17. Yüzyıl Fransa’da Toplumsal Sınıflar	50
3.3. 18. Yüzyılın Başından 1789 Burjuva Devrimine Fransa’da Toplumsal Sınıflar	60
3.4. 1789 Burjuva Devriminden Yüzyılın Sonuna Toplumsal Sınıflar	72
4. 16.-18. Yüzyıllar İngiltere’de Toplumsal Sınıflar.....	84
4.1. 16. Yüzyıl İngiltere’de Toplumsal Sınıflar.....	84
4.2. 17. Yüzyıl İngiltere’de Toplumsal Sınıflar.....	103
4.3. 18. Yüzyılda İngiltere’de Toplumsal Sınıflar.....	118
5. 16.-18. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu Toplumsal Sınıflar	127
5.1. Tımar Sisteminin Çözülüşüne Kadar Toplumsal Sınıflar.....	127
5.2. Tımar Sisteminin Çözülüşü ve Toplumsal Sınıflar	154
5.3. 18. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Toplumsal Sınıflar	165

İKİNCİ BÖLÜM

İDARİ – MALİ DÖNÜŞÜM

1. 16.-18. Yüzyıllarda Fransa Krallığında İdari Dönüşüm.....	175
2. 16.-18. Yüzyıl İngiltere İdari Dönüşüm	178
3. 16.-18. Yüzyıl Osmanlı’ İmparatorluğu’nda İdari Dönüşüm.....	182
3.1. Tımar Sisteminin Çözülüşüne Kadar Osmanlı İmparatorluğu’nun İdari Yapısı.....	182
3.2. Tımar Sisteminin Çözülüşü ve İdari Yapı	188

4. 16.-18. Yüzyıl Fransa Krallığında Mali Dönüşüm.....	193
4.1. 16. Yüzyıl'da Fransa'da Mali Yapı	193
4.2. 17. Yüzyıl'da Fransa'da Mali Yapı	200
4.3. 18. Yüzyılda Fransa'da Mali Yapı	204
4.4. 1789 Devrimi ve Mali Yapı.....	210
5. 16. Yüzyıl-18. Yüzyıl İngiltere Maliyesinde Değişim.....	219
5.1. 16. Yüzyılda İngiltere'de Mali Yapı.....	219
5.2. 17. Yüzyılda İngiltere'de Mali Yapı.....	229
5.3. 18. Yüzyılda İngiltere'de Mali Yapı.....	243
6. 16. Yüzyıl-18. Yüzyıl Osmanlı Maliyesinde Değişim.....	249
6.1. Tımar Sisteminin Çözüşüne kadar Osmanlı Maliyesi	249
6.2. Tımar Sisteminin Çözülüğü ve Osmanlı Maliyesi: İltizam, Avarız, İmdadiye, Tekalif-i Şakka	272
6.3. 18. Yüzyılda Osmanlı Maliyesi: Malikane Sisteminden Eshama	282

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VERGİ - SINIF - İSYAN

1. 16.-18. Yüzyıl Fransa'da Vergi İsyanları.....	287
1.1. 16. Yüzyılda Fransa'da Vergi İsyanları.....	287
1.2. 17. Yüzyıl Fransa'da Vergi İsyanları	304
1.3. 18. Yüzyıl Fransa'da Vergi İsyanları	319
2. 16.-18. Yüzyıl İngiltere Vergi İsyanları	329
2.1. 16. Yüzyıl İngiltere'de Vergi İsyanları.....	329
2.2. 17. Yüzyıl İngiltere'de Vergi İsyanları.....	335
2.3. 18. Yüzyıl İngiltere'de Vergi İsyanları.....	341
3. 16.-18. Yüzyıllar Osmanlı İmparatorluğunda Vergi İsyanları	348
3.1. 16. Yüzyıl Osmanlı Vergi İsyanları.....	348
3.1.1. 16. Yüzyılın İlk Yarısında Vergi İsyanları	354
3.1.2. 16. Yüzyılın İkinci Yarısında 17. Yüzyılın Başlarına Osmanlı İmparatorluğunda Vergi İsyanları	360
3.2. 17. Yüzyılın İkinci Yarısından 18. Yüzyıla Vergi İsyanları.....	366
SONUÇ	370
KAYNAKÇA	397
ÖZET.....	421

TABLO, ŞEKİL VE RESİM DİZİNİ

Tablo 1. Fransa’da Mutlak Monarşinin Gelişiminde Belirli Uğraklar.....	11
Tablo 2. İngiltere’de Mutlak Monarşinin Gelişiminde Bazı Uğraklar.....	12
Tablo 3. Tımar Sisteminin Çözülüşüne Kadar Osmanlı İmparatorluğu’nda 1570’lere Kadar Toplumsal Sınıflar.....	153
Tablo 4. 16. Yüzyılın Sonundan 17. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu’nda Toplumsal Sınıflar.....	164
Tablo 5. İngiltere’de Gümrük Vergileri.....	222
Tablo 6. Elizabeth - II. Charles Dönemi Barış ve Savaş Dönemlerinde Toplam Gelir İçinde Vergilerin Payı.....	228
Tablo 7. 1527-1528 Yılı Osmanlı Bütçesi Gelirleri Akçe Cinsinden (Tımarlara Göre)...	265
Tablo 8. 1527-1528 Yılı Osmanlı Bütçesi Gelirleri Akçe Cinsinden (Vergilere Göre) ...	266
Tablo 9. 1570’lere Kadar Mali Sistem ve Toplumsal Sınıflar ve Vergiler.....	271
Tablo 10. Tımar Sisteminin Çözülüşü ve Toplumsal Sınıflar.....	281
Tablo 11. Fransa’da 16. Yüzyıl Vergi İsyanları ve Olayları.....	289
Tablo 12. Vergi İsyanlarının Özellikleri.....	300
Tablo 13. 17. Yüzyıl Vergi İsyanlarının Özellikleri.....	317
Tablo 14. 16. Yüzyıl Osmanlı’da Vergi İsyanları.....	359
Şekil 1. Bordeaux Kenti 1600 Yılı.....	32
Şekil 2. 16. Yüzyılda Yakılan Bir Şato.....	38
Şekil 3. Fransa Kraliyet Ailesi.....	47
Şekil 4. Bourbon ve Montpensier Haneleri.....	48
Şekil 5. Bourbon – Orléans Haneleri.....	49
Şekil 6. 1600 Yılı Londra.....	86
Şekil 7. Pays d’etat ve Pays d’élection Bölgeleri.....	177
Şekil 8. Yüzyılda Gabelle Bölgeleri.....	293
Şekil 9. 16. Yüzyılda Vergi İsyanları Coğrafyası.....	299
Şekil 10. 16.-17. Yüzyıl Fransa Vergi İsyanları Coğrafyası.....	316
Şekil 11. 16. Yüzyıl İngiltere’de Vergi İsyanları Coğrafyası.....	334
Resim 1. William Pitt ve İlk Gelir Vergisi.....	248

TEŞEKKÜR

Bilimsel üretim süreci kolektif biçimde şekillenir. Dolayısıyla öncelikle Türkiye emekçi sınıfına teşekkür etmek isterim. Kendimi yeniden üretmemi sağlayan şimdi ise yanımda olmayan ailemi, amcam Aydın Kubatlar'ı, amcam Dilaver Ağdemir'i, babam Yusuf Ağdemir'i ve babaannem Zeynep Ağdemir'i bu vesile ile anmak isterim. Bu süreçte yanımda olan Ayşegül Kubatlar'a teşekkür ederim.

Yrd. Doç. Dr. Cihan Yüksel ve Yrd. Doç. Dr. Yasemin Özüğurlu doktora tezi yazmama vesile olmuş, akademide olmamda önemli teşvikleri olmuştur, dolayısıyla kendilerine teşekkürü borç bilirim.

Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde bulunduğum sekiz yıl boyunca Doç. Dr. Serdal Bahçe ve Yrd. Doç. Dr. Meltem Kayıran'ın üzerimde çok büyük emekleri olmuş, her türlü zorluk karşısında yardımlarını esirgememişlerdir.

Doç. Dr. Ceyhun Gürkan ve Doç. Dr. Yiğit Karahanoğulları'na da akademik gelişimim için gösterdikleri emek nedeniyle teşekkür ederim.

Başta Arş. Gör. Bilgen Taşdoğan ve Arş. Gör. Kadriye Gül olmak üzere maliye bölüm asistanı arkadaşlarıma her konuda yardımlarından ötürü teşekkür ederim. Desteği için ayrıca Arş. Gör. Orhan Ürünçan Yücel'e teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu çalışma sevgili emektar babaannem Zeynep Ağdemir'e ithaf edilmiştir.

GİRİŞ

Bu çalışmanın temel amacı kapitalizmin toplumsal olarak egemen üretim tarzı olmasından hemen önce toplumsal sınıfların vergilemeye karşı tepkilerini ve bu tepkilerin kamu maliyesinin gelişimine etkilerini incelemektir. Belirtmek gerekir ki tarihsel olarak çeşitli sınıfların vergilemeye karşı tepkilerinin büyük bir bölümü ile ilgili olarak elimizde yeterli düzeyde kaynak yoktur. Bu noktada bu tepkileri en kolay şekilde teşhis etmemizi sağlayacak olgu vergi isyanlarıdır. Bu anlamda çalışma vergileme ve toplumsal sınıflar arasındaki ilişkiyi vergi isyanlarını ele alarak inceleyecektir. Vergi isyanları odak noktası olmak üzere isyan olarak nitelendirilmeyen ancak vergilemeye dair önemli olduğunu düşündüğümüz çeşitli mali olayları da incelemeye dahil edeceğiz. Vergi isyanları içerisinde hem vergilemeyi hem de vergileme ile toplumsal sınıflar arasında bağlantılar kurabileceğimiz verileri barındırmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın temel sorusu “vergi isyanları vergileme ve toplumsal sınıflar arasındaki ilişki ve bu ilişkinin kamu maliyesi gelişimi üzerindeki etkisi konusunda ne anlatabilir”dir. Bu merakı uyandıran temel etkenlerden biri ise vergilemeye ilişkin yaklaşımların vergilemeyi sınıflar üstü olarak ele almaları, varsaymalarıdır. Oysaki eğer vergilere dair bir analiz yapacak isek bu tahlilimizin sınıf kavgalarını göz ardı etmemesi gereklidir. Biz vergiler ve toplumsal sınıflar arasındaki ilişkiyi anlamak için 16.-18. yüzyıllar arası dönemde Fransa, İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğunu incelemeye çalışacağız. Fransa, kapitalistleşme sürecini geç yaşayan, İngiltere ise erken kapitalistleşen ülke örnekleri olması bakımından, Osmanlı İmparatorluğu ise hem feodalizmin örgütlenmesi hem kapitalistleşme sürecinde İngiltere ve Fransa’dan önemli ölçüde farklılık içermesi açısından mühim örneklerdir. 16.-18. yüzyıllar arası dönemi incelememizin nedeni ise bu dönemin 1640 İngiliz Devrimi, 1789

Fransız Devrimi gibi önemli tarihsel uğrakları kapsamı ve İngiltere ve Fransa için feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinin çalkantılı tarihsel dinamiklerini içermesidir.

Vergiler ve toplumsal sınıflar arasında ilişkiyi incelediğimiz tarihsel kesit, feodal monarşiden, mutlak monarşiyeye ve ardından anayasal monarşiyeye varan uzun soluklu bir donemi kapsamaktadır. Eğer vergiler ve toplumsal sınıflar arasındaki ilişkiye dair bir değerlendirme yapacak isek sozu geçen tarihi donemde toplumsal sınıfları ortaya koymalı Osmanlı'nın farklılıklarını da dikkate alarak kral-feodal lordlar ve diğer toplumsal sınıflar arasındaki ilişkilerin feodal monarşi ve mutlak monarşide nasıl kurulduğuna dair bir teorik tartişma yapmamız faydalı olacaktır. Biz bu tartişmayı temel olarak Perry Anderson üzerinden değerlendirip, Ellen Meiksins Wood ve Colin Mooers ile tartişmayı zenginleştirecek ekler yapmaya çalışacağız. Ardından ise hem toplumsal sınıfları hem de toplumsal sınıflar ve vergiler arasındaki ilişkiyi ele alırken bize yardım edeceğini düşündüğümüz Karl Marx'ın *Fransa'da Sınıf Savaşmaları 1848-1850* eserini ele alacağız.

Birinci bölümde, toplumsal sınıfları anlamak için her üç ülke için kentler ve kırlarda üretim nasıl örgütlendiği tüccar-zanaatkar ilişkisi ve soylu-köylü ilişkisini incelemeye çalışıp, toplumsal sınıfların bir panoramasını sunmaya çalışacağız. Bu analiz toplumsal sınıflardan bağımsız olarak ele alınmayacağını düşündüğümüz dini yapıyı da barındıracak. İkinci bölümde ise vergiler konusunda önemli olduğunu düşündüğümüz idari mekanizmaları ele alıp, vergi çeşitlerinden vergileme yetkisine mali alanda gerçekleşen değerimleri inceleyeceğiz. Ardından ise ele aldığımız donem boyunca vergi isyanlarını anlatmaya çalışacağız. Vergi isyanlarını ele alırken aşağıda oluşturduğumuz soruların cevaplarının bulmaya çalışacağız:

- İsyandır, hangi sınıf veya sınıfların isyanı?

- verginin türü nedir?
- dinsel mi dinselliği aşan bir isyan mı?
- vergi ne vesileyle çıkmış?
- kentsel mi kırsal mı?
- lider mi halk ayaklanması mı?
- coğrafik yayılma alanı ne düzeyde?
- siyasal iktidarı tehdit ediyor mu?

Sonuç bölümünde ise vergi isyanları ve toplumsal sınıflar arasındaki ilişkiyi anlamamıza yardım edeceğini düşündüğümüz yukarıda formüle etmeye çalıştığımız sorular ile birlikte toplumsal sınıflar-idari yapı-mali yapı-vergi isyanları bölümlerinde sunduğumuz verileri birlikte değerlendirmeye çalışacağız.

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL SINIFLAR

1. Feodal Monarşiden Mutlak Monarşiye Toplumsal Sınıflar

Feodal üretim tarzında ne emek ne de emek ürünü metaydı, temel üretici toprağa serflik statüsüyle bağlıydı ve lord tarımsal artı ürüne “siyasal-hukuksal cebir yoluyla” el koyuyordu. Artı değere el koyma biçiminden ötürü lordun ekonomik sömürüsü hem politik hem de hukuki boyutluydu, lordların köylüyü yargılama hakkı bulunmaktaydı. Lordlar toprak mülkiyetine askeri hizmet karşılığında sahiptiler. Lordların toprak mülk hakkı bir üst lord tarafından verilmişti, bu sistemin en tepesi bazen hükümdar oluyor ve topraklara el koyma hakkına sahip oluyordu. Hükümdar ile lord arasında prensten barona kadar çeşitli ara kademeler bulunmaktaydı Erken Orta Çağ’da. *Bu sistem egemenliğin tek merkezli olmadığı aşağı doğru dağıtıldığı bir yapı ortaya çıkarmaktaydı. Bu dağılım politik ve iktisadi olarak bütünleşen “egemenliğin parsellenmesi” anlamına gelmekteydi¹ (Anderson, 2017: 167).*

Batı feodalizminin üç yapısal özelliği bulunmaktaydı. Bunlardan ilki feodalizm öncesi üretim biçimlerinden kalan komünal arazilerin varlığıydı. Komünal arazi senyörlerin toprak mülkiyetine gedik açmakta “senyörsüz toprak olmaz” kuralına istisna oluşturmaktaydı. Diğer yandan, manor sistemi içerisinde demesne topraklar ile üretimin köylüler tarafından işletilen kısmı arasındaki bölünme bu iki temel sınıf arasında mülkiyetin tek biçimde örgütlenmediğinin göstergeleriydi. Manor tek mezraya denk düşmediği için bir köy birden fazla manor barındırabiliyor böylelikle birden fazla senyörel yetki çakışması coğrafi olarak bölgesel senyörün “yüksek adaleti” ile birleşiyordu.

¹ Vurgular bize ait.

Böylelikle köylü sınıfı sömürü sürecinde daha bütünsel olan mülkiyet biçiminde olmayacak olanaklardan yararlanmaktaydı. Diğer yandan, “egemenliklerin feodal parselizasyonu” Batı Avrupa’da hem soylular hem de kiliseden pek çok açıdan bağımsız Orta Çağ kentini yaratmıştı. Böylelikle tacirler, loncalar aracılığıyla örgütlenen tüzel kişilikleri olan kent ekonomisi ile komünal topraklar, soyluların var olduğu kapalı bir ekonomi arasında bir zıtlığı barındırıyordu feodal üretim tarzı. Tabii ki köy ekonomisinin ağırlığı vardı bu üretim biçiminde (Anderson, 2017: 168-171).

Üçüncü olarak “feodal bağlılıklar” arasındaki hiyerarşi olabildiğince belirsiz bir yapıdaydı. Monark feodal lordları bir araya getiren bir hükümdardan ziyade bir süzerendi. Lord vasallarından askeri hizmet bekliyordu, nüfusun üzerinde doğrudan bir yetkisi yoktu iktidarını alt vasallar aracılığıyla devam ettiriyordu. Lordun asıl efendiliği kendi mülkleri üzerindeydi bunun dışında daha sembolik bir yer teşkil etmekteydi. Orta Çağ Avrupası tepedekinin otoritesine bağlı, siyasal gücün yukardan aşağıya doğru dağıldığı bir devlet biçimini barındırmadı. Diğer yandan, feodal sistemin bütünleştirici bir hükümdar altında toplanmaması sisteminin devamlılığı açısından, yarattığı karışıklık nedeniyle çelişki yaratmaktaydı ama sistemin içerisinde egemenliğin parçalanması istenci de varlığını korumaktaydı. Bu durum tam bir çelişkiydi (Anderson, 2017: 171-172).

“Dolayısıyla feodal monarşi hiçbir zaman tümüyle bir süzeren krallığa indirgenemedi: ideolojik ve tüzel alanda bir ölçüde her zaman başka şekilde zirvesinde kralın göz ardı edemeyeceği haklara sahip dük ya da kont gibi nüfuzlu kişilerin bulunduğu vassallık ilişkisinin ötesine geçmedi” (Anderson, 2017: 172).

“Krallık gücü” feodal sistem içerisinde feodal yargı hakkı ile uyuşmayan kamusal bir idareyi geliştirmek zorunda kalmaktaydı ancak feodal siyasal yapı ile çelişki içerisine giriyordu böylelikle. Feodal siyasal sistem bir yandan bu tür bir bürokrasiye geçit vermiyor ve sınıf hakimiyetini parçalıyordu. Bu yapının kiliseye yansımaları, kilisenin lordlar ve monarşiden özerk bir hal alması oldu (2017: 172-173).

“Egemenliğin feodal parselizasyonundan” kopuş 14. ve 15. yüzyılda Avrupa’nın yaşadığı toplumsal ve ekonomik kriz ile birlikte 16. yüzyılda Fransa, İngiltere ve İspanya’da merkezi monarşilerin kurulmasıyla gerçekleşti². Mutlak monarşilere dair tartışma Engels’in bu konuda söylediklerinden bu yana devam etmişti. Engels’in, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*’nde bilindik anlatısı mutlakiyetçi devleti “yeni kent burjuvazisi ile eski feodal sınıflar arasında dengenin bir ürünü” olarak görmekteydi. Bu yaklaşım Marx ve Engels’in diğer eserlerinde de vardır. Engels *Zur Wohnungsfrage*’de “eski mutlak monarşi burjuvazi ve toprak sahibi lordlar arasında bir dengedir” diye bahsetmiştir. Ancak bu anlayışın özellikle Komünist Manifesto’da bir dengeden burjuvazinin bir aracı olan devlete doğru değiştiği görülmektedir. Bu geçişin daha net olduğu yerler ise başka eserlerdir. Engels *Über den Verfall des Feudalismus und das Aufkommen der Bourgeoisie*’de mutlak monarşi dönemini feodal soyluların toplumsal ve politik egemenliğinin bittiği dönem olarak anlatmaktadır ve eklemektedir “bürokrasi sadece burjuva sınıf egemenliğinin hazırlanması anlamına gelmektedir”. Louis Bonaparte’ın 18 Brumaire’i eserinde de buna benzer bir anlatı vardır (Anderson, 1974: 15-16).

Marx ve Engels’in yaklaşımları mutlak monarşiye dair bütünlüklü bir teori oluşturmamaktadır, mutlak monarşi tartışması daha çok Marx ve Engels sonrası Marksistler tarafından yapılmıştır. Bu tartışmaya giriş için iyi bir başlangıç ise mutlak monarşiyi politik olarak ayrık kılan özellikleri ortaya koymak olabilir. Bunlar, “sürekli bürokrasi, daimî ordu, ulusal vergileme, birleşik bir piyasa için uğraşlar ve yazılı hukuk”

²Burada feodalizmden kapitalizme geçişe dair bir tartışmaya gerek duymuyoruz ancak M. Dobb, P. Swezzy, C. Hilton-K.H. Takahashi ve R. Hilton (2000) arasında geçen tartışmaların bir özeti için *Feodalizmden Kapitalizme Geçiş*’e bakılabilir. Ayrıca, Robert Holton (1981) “*Marxist Theories of Social Change and the Transition from Feudalism to Capitalism*” feodalizmden kapitalizme geçiş tartışmalarına dair yol açıcı bir çalışmadır.

olarak sıralanabilir. Tüm bu gelişmeler kapitalizm öncesine serfliğin kaybolmaya başlaması ve feodalizmin krizine denk gelmektedir, dolayısıyla Marx ve Engels'in mutlak monarşi ile ilgili savları oldukça makuldür. Ancak Batı Avrupa mutlakiyetçi devletine dair daha dikkatli bir analiz bu yaklaşımın zayıflıklarını göstermektedir. Serfliğin ortadan kalkması feodal üretim biçiminin sonu anlamına gelmemektedir. Emek topraktan ayrılmadıktan ve senyörlerin toprakları piyasa ekonomisi tarafından engellenmedikten sonra rantın ayniden nakdi biçime doğru evrilmesi feodal üretim ilişkilerinin devam etmediği anlamına gelmez. "Erken modern dönemde hem ekonomik hem de politik olarak hâkim sınıf Orta Çağ döneminde olduğu gibi feodal aristokrasidir" (1974: 16-18).

Mutlakiyetçi devlet hususunda Hill'in de aktardığı Marksistler tarafından uzlaşa sağlanan görüş, mutlak monarşinin burjuvazinin aracı olmadığı aristokrasi ve burjuvazinin hakemi olmadığı, "tehlike altındaki soyluların yeni politik korunağı" olduğuydu. Mutlak monarşi feodal monarşiden farklıydı ancak, mutlak monarşinin egemen sınıfı feodal monarşide olduğu üzere feodal aristokrasiydi (1974: 18).

Feodal monarşiden mutlak monarşiye geçiş aynı ranttan nakdî ranta geçiş ile köylü üzerindeki ekonomik ve politik baskının gevşemesi, serfliğin çözümlenmesine bağlıydı. Monarşi köylü üzerinde ekonomik ve politik baskıyı merkezileştirdi. Kralın gücünü pekiştirmesi köylü üzerindeki baskıyı artırması ile ilgiliydi. Monarşi diğer yandan soylular arasındaki belirli gruplara da müdahale ediyordu. Devlet soyluların doğrudan evriminin bir sonucu değildi, süreç çatışmalı ilerlemekteydi. Fief sisteminin gevşemesi monarşiye koşullu değil mutlak bir güç veriyordu. Yani mutlak monarşi köylüler üzerinde baskı kurma ihtiyacı üzerinde yükseliyordu. Soyluların korunması gereken bir diğer husus gittikçe gelişen Orta Çağ kentlerindeki ticaret burjuvazisiydi. Kentler her ne kadar çeşitli dönemlerde gerilemeler yaşasa da çeşitli teknik gelişmeler kentlerin önemini

arttırmaktaydı. Yani mutlak monarşi serfliğin çözülmesiyle ikincil olarak ticaret ve teknik gelişmeler sonucu gelişen kent burjuvazi nedeniyle yapılandı. Manifaktür sermayesi ve tüccarların soylulara yarattığı tehdidin yanı sıra köylü isyanları da monarşik devletin yapılanmasındaki çok da dillendirilmeyen bir nedendi (1974: 19-23). Roma hukuku parçalanmış egemenliği birleştirmek için önemli bir araç olarak kullanıldı ve yargısal mekanizmalar geleneksel feodal sınıfın egemenliğini pekiştirdi (1974: 28-29).

Mutlak monarşinin görünüşü yeniydi ancak eskiyi içeriyor dolayısıyla açık bir çelişkiyi barındırıyordu. Bu çelişki bürokrasi, ordu, diplomasi ve vergi gibi kurumlarında kendini belli etmekteydi. Mutlak monarşi döneminde büyük ordular görüyoruz. II. Philip 60.000 askeri olan bir orduya sahipken bir yüzyıl sonra XVI. Louis 300.000 askere sahip ordu kurmuştu. Feodal sınıflar için artı değer elde etmenin yolu savaşmaktı. Tipik feodal içi çatışma savaş yoluyla kendini göstermekteydi. Soylular için tarımsal üretim ve ticaretten elde edilen gelir savaştan elde edilen gelirlere daha yavaş kazanç getirmekteydi. Savaş feodal sınıflara içkin bir durumdu. Monarşi de askeri bir devlet olarak yapılanmıştı. Ancak savaş sıfır toplamlı bir oyundu çünkü manüfaktürcü burjuvazi arasındaki mücadele zenginliği artırırken, toprak kendiliğinden bir değer yaratmamaktaydı. Fransa'da ilk düzenli vergi savaş finansmanı nedeniyle yürürlüğe girmişti. 16. yüzyılın sadece yirmi beş yılı büyük askeri güçlerin savaşı olmaksızın geçmiş, 17. yüzyılda ise savaşı sadece yedi yıl yaşanmıştı. Bunun sonucu harcamaların önemli kısmının savaş giderleri olmasıydı. İspanya gelirlerinin yüzde sekseni, 16. yüzyılda savaş giderlerine gidiyordu. Fransa'da ise Necker döneminde gelirlerin üçte ikisi savaş harcamalarını finanse ediyordu. Mutlak monarşinin bürokratik yapısı ve vergi sistemi de çelişkiliydi. Feodal sınıflar mutlak monarşiye makam satışıyla bağlandılar. Makam satışları devlete gelir sağladı özellikle de 16. ve 17. yüzyılda. Makam satışları iktidarın burjuvazinin de dahil olduğu toplumsal

sınıflara dağılımına neden oldu. Diğer yandan, hem makam satışları hem de vergi ayrıcalıkları parazit bir sınıf yaratmakta devlet gelirlerini azaltmaktaydı. Makam satışları tüccar ve manüfaktürcüler için monetarizasyon sağlayarak fayda getirmişti. Fransa'da makam sahipleri mutlak monarşiye 1780'lerde en sert tepki veren kesim olmuştu (1974: 29-34).

Mutlak monarşinin yükünü ise köylüler çekmekteydi. Emek ranttan nakdi ranta geçiş ile birlikte savaş için alınan vergiler köylülerin isyanlarına neden olmuştu. Feodal sınıflar pratikte dolaysız vergilerden muaf olmuşlardı. Porshnev, mutlak monarşinin vergilerinin, yerel feodal ranta karşılık merkezileşmiş bir feodal rant olduğu dile getirmektedir. Bu çifte yük köylüleri isyana sürüklemiş yerel soylular ise kendi rantlarını tahsil etmek için köylüleri vergi tahsildarlarına karşı korumuşlardır.

Merkantilizm de bürokratik sistemin kurulmasına benzer bir amaç taşımıştır. Ülkenin içinde ticareti engelleyen bariyerlerin kaldırılması daha bütünleşik bir piyasa amaçlamıştır. Merkantilizm ihracatı teşvik edip değerli madenlerin çıkışını önleyerek devletin gücünü artırma amacı gütmüştür (1974: 34-35). Mutlak monarşi kapitalizmin gelişmesine bağlı olarak belirlenmemiş, mutlak monarşinin gücünün artması amacı hedeflenmiştir. Mutlak monarşinin en açık çelişkisi feodal sınıfların ayrıcalıklarını koruyan bir araç iken bu durumun yeni doğan tüccar ve manüfaktürcü sınıfların temel gereksinimlerine denk düşmüş olmasıdır (1974: 40).

Anderson (1974) mutlak monarşiye dair yaptığı bu analizini, İngiltere, Fransa ve İslam ülkeleri için ayrıntılandırmıştır. Ayrıntılarına girmeden Anderson için mutlakiyetçi devlete giden süreçlerin İngiltere ve Fransa'da hangi tarihsel dönemlere denk geldiğine dair analizini kısaca Tablo 1 ve Tablo 2'de özetledik. Anderson (1979) Osmanlı

İmparatorluğu'nun devlet mekanizmasının hükümdar için çalışan bürokratlar bütünü olarak ele almaktadır. 18. yüzyılda dahi Osmanlı feodal bir yapıya sahip olmamıştır. Anderson'un tezi Asya tipi üretim tarzına (ATÜT) yakın bir çerçevede bulunuyor. Biz ise Osmanlı İmparatorluğu'nun feodal üretim tarzına sahip olduğunu düşünüyoruz. Öncelikle Anderson'un çizdiği çerçeveyi genel olarak değerlendirip Osmanlı tartışmalarını bu analiz sonrasında ele alacağız.

Tablo 1. Fransa’da Mutlak Monarşinin Gelişiminde Belirli Uğraklar

Din Savaşları	Mutlak monarşinin başlangıcı için karakteristik özellik
Din Savaşları sonrası	Kral devletin gücünü pekiştirme
17. yüzyıl Sully, Richelieu, Colbert	Monarşinin idari mimarları, kral soyundan gelen prensler hâlâ hareketli, ülkede tam bir egemenlik sağlanmış değil, <i>Edict of Nantes</i> , dolaylı vergiler, vergi iltizam sisteminin rasyonalize edilmesi, merkantilizm.
1604 yılı	<i>Paulette</i> ile birlikte makam satışları başlangıcı ve 1620-1624 yılları artışı
1610-1644	Richelieu, Otuz Yıl Savaşları, vergilerin yaklaşık üç kat artışı, vergi isyanları
Richelieu	<i>Intendant</i> ’lar ile monarşinin gücünü artırması yerel isyancıların bastırılması, burjuvazinin makam satışlarının gelirleri nedeniyle üretimden kopuşu
Fronde	Yüksek soyluların, makam sahiplerinin ve yerel burjuvazinin savaş nedeniyle oluşan huzursuzluğu kullanıp mutlak monarşiye isyan etmesi. Mutlak monarşiye son saldırı, soyluların mutlak monarşiye bağlanması.
1661	Mutlak monarşinin pekişmesi, <i>Parlement</i> ’lerin sessizliği kral kararlarının öne çıkması, ordunun gittikçe büyümesi.
Colbert	Mali baskıların azaltılması, vergi iltizam sistemine reform, merkantalist programın ticaret ve manifaktürü geliştirmesi.
1670 isyanları	Colbert’in mali reformlarının uzun vadede başarısızlığı, eski vergilerin yükseltilmesi, yeni vergiler konulması, vergiler ve kötü hasat nedeniyle isyanlar. Soylular Mazarin ve Richelieu’unun parasal yükümlülükleri konusunda rahatladığından köylülere destek vermemiştir.
17. yüzyılın son on yılı	Mutlak monarşinin XVI. Louis ile birlikte en üst aşamasına çıkması, ordunun büyümesi.
18. yüzyıl	Monarşinin sınıfsal karakterinde değişim yüksek aristokrasi hakimiyeti, <i>Parlement</i> muhalefeti, burjuvazinin ve finansçıların büyümesi.
1789	Borçların artması, <i>Parlement</i> ’in mutlakiyetçi devlete muhalefetinin burjuva devrimi ile sonuçlanması.

Tablo 2. İngiltere’de Mutlak Monarşinin Gelişiminde Bazı Uğraklar

VII. Henry	Güller Savaşı sonrası Tudor hanesinin iktidara gelişi yeni monarşi, mutlak monarşiye geçiş süreci, <i>Star Chamber</i> ’ın soyluların yargı gücüne karşı kullanılması, JP’lerin (sulh hakimliği) yerel idari yapıda kral gücünü arttırması, toplam krallık gelirleri üç katına çıkması.
VIII. Henry	Reformasyon ile birlikte sadece kilise topraklarına el koyulmamış, aynı zamanda JP’ler aracılığıyla merkez gücünü geliştirmiştir. <i>Privy Council</i> mutlakiyetçi devletin bir kurumu olarak oluşturulmuştur. Demografik, ekonomik avantajları olan İspanya ve Fransa coğrafi konumları nedeniyle ordularını büyütmüş, aynı gelişimi İngiltere, ada ülke olması, Orta Çağda ada ülkesinin deniz aşırı askeri müdahalesinin zorluğu nedeniyle hiçbir zaman geliştirememiştir. Soyluların askeri geçmişlerinin olmaması ticari işlerle daha fazla meşgul olmaları farklı bir monarşik biçim doğurmuştur. Böylelikle mutlakiyetçi devlet bürokrasinin sınırlı olduğu, daimî orduların olmadığı ve sınırlı bir mali yapıya sahip olmuştur.
Elizabeth	<i>Privy Council</i> gücünü arttırmış, başlangıçta soylulara karşı desteklenen <i>gentry</i> kraliyet önceliklerine tehlike olmaya başlamıştır. Krallığın bürokratik yapısı gelişim göstermemiştir.
Stuart Dönemi	Hem <i>gentry</i> hem de <i>peerage</i> tarım ve ticari kapitalizmin gelişimine ayak uydurmuş monarşi bu sınıfların ihtiyaçlarına cevap verememiş, mutlak monarşi henüz gelişme aşamasındayken burjuva devrimi ile kesintiye uğramıştır.

Anderson (1974, 2017), feodal monarşinin parçalı egemenlik yapısından mutlak monarşiye geçişi serfliğin çözülmesine bağlamaktadır. Mutlak monarşi köylülere ve kentlerde gelişen burjuvaziye karşı soyluların bir korunağı olmuş, diğer yandan feodal monarşinin çatışık doğasına bir çözüm olmuştur. Mutlak monarşinin araçları burjuvaziye de desteklemiştir ancak bu destek soyluların ihtiyacına denk düştüğü için olmuştur. Mutlak monarşiyi feodal monarşiden ayıran özellikler aynı zamanda kendi çelişkileri olmuştur. Daimî ordu devlet maliyesini sıkıştırmış, vergi sistemi yarattığı ayrıcalıklar yüzünden önemli gelir kaybı yaratmış, ağır vergi yükü köylü isyanlarına neden olmuş, bürokrasi devlet maliyesini zorlayan parazit bir hal alıp, mutlak monarşiye en sert muhalefetin öznesi haline gelmiştir.

Daha da önemlisi mutlak monarşinin en açık çelişkisi soyluların korunağı olan mutlak monarşinin yeni doğan tüccar ve manüfaktürcü burjuvazinin ihtiyaçlarına denk düşmüş olmasıdır.

Anderson'un (1974) mutlak monarşiyi tartışırken kullandığı kavram seti dönemi anlamak konusunda oldukça faydalı olsa da bizim için bir nokta şüpheli görünmektedir. Anderson her ne kadar mutlak monarşinin lineer bir şekilde soylulara bağlı gelişim göstermediğini söylese de analizi bizce soylulara dayalıdır. Burada Wood'un (2007) çözümlemesi daha yararlı gibi görünmektedir. Şunu da eklemeliyiz ki Anderson'un mutlak monarşi tezi Christopher Hill, V.G. Kiernan, Erik Molner ve Boris Porchnev tarafından kabul görmüştür (Wallerstein, 2014: 157). Wood'un (2007) analizine geçmeden önce Mooers'in (1997) devlet oluşumuna dair yapılan tartışmada yaptığı katkıya bakalım.

Mooers (1997) mutlakiyetçi devlet konusunda Anderson'a katılır. Ancak, Anderson Mooers'a göre özellikle de hukuk gibi “üsyapısal” etkenlere bir nedensel yasa gibi işlev görecektir şekilde özerklik tanımaya hazır olmak bakımından ‘eklektik’tir”. Bu bağlamda, Weber'den de etkilenmiştir (1997: 59). Anderson da Brenner gibi kapitalizme dair analiz yaparken devlet, hukuk gibi siyasal etkenleri üretim ilişkileri ile birlikte ele alan bir yaklaşım izlemektedir. Mooers, Dobb gibi “feodal toplumsal ilişkiler içerisinde siyasal iktidarın rolünün merkezi niteliğini yeterince kavrayamayan” analizlere göre Brenner'in çözümlemesini “kapitalizmin kökenlerine ilişkin çözümlemesi, devletin oluşması gibi siyasal etkenleri üretim ilişkileri ve ekonomik gelişme ile ilgili kavramlaştırmasına” dahil etmesinden dolayı oldukça yararlı görmektedir (1997: 42). Mooers (1997) analizi daha çok Brenner'a dayandırır. Brenner, “Avrupa feodalizminin evriminde tayin edici önemi siyasal etkenlere-yani siyasal birikim süreci aracılığıyla mutlakçı devlet yapılarının kurulmasına-veren çözümlemesinin, kapitalizme geçiş konusunda yapılan ilk Marksist açıklamalar

karşısında belirgin bir üstünlüğü bulundurmaktadır” (Mooers, 1997: 55). Brenner sınıf ilişkilerinin farklı ülkelerde aldığı biçimleri karşılaştırmıştır ve kapitalizm çözümlemesinde siyasal unsurların rolünü dikkate almış ve “siyasal birikim” kavramını ortaya koymuştur” (1997: 52-53). Brenner, kapitalizme geçiş sürecindeki farklılıkları anlamak için “İngiltere’deki pre-kapitalist üretim ilişkilerine daha yakından bakmak gerektiğini belirtmiş” ve “İngiltere’ye özgü koşullarda toprak sahipleri ile köylüler kendilerini kapitalizm öncesi toplumsal ilişkiler içinde yeniden üretme mücadelesi sırasında, istemsiz olarak kapitalist dinamiklerin ortaya çıkmasına yol açtığını” söylemiştir. Bu durumun temel sebebi “İngiliz egemen sınıfının Fransız aristokrasisinin sahip olduğu ekonomi-dışı güce sahip olmaması, bu nedenle de gelirlerinin köylülerin üretkenliğindeki artışa bağımlı olmasıdır”. Böylelikle “İngiltere’de çitleme hareketleriyle birlikte tarımsal kapitalizm gelişirken, Fransa’da küçük üreticilerden alınan vergilere dayanan mutlakiyetçi bir devlet oluşmuştur” (Oğuz, 2007: 44). Brenner’ın yaklaşımını Guy Bois eleştirmiş sınıfsal analizi kapitalist üretim tarzına özgü gelişimlerinden dışsallaştırdığını söylemiş, Hilton ise bu tartışmayı Marksizmin iki farklı versiyonu arasındaki yaklaşım olarak görmüştür. Brenner tarafı üretim ilişkilerine, sınıf çatışmalarına ve politik aktörlere önem verirken Bois’in temsil ettiği taraf üretici güçlere, üretim tarzına ve ekonomik faktörlere ağırlık vermektedir (Oğuz, 2007: 44).

Wood ise (2013) Brenner’ın “siyaseten edinilen mülkiyet” kavramını kullanarak Fransa ve İngiltere’de devletin oluşumunu iktisadi ve siyasi sömürü gibi kavramlar üzerinden analiz etmiştir. İngiltere Normanlardan kalan birleşik merkezi bir devlete sahiptir. Güller Savaşı ile merkezi devleti kontrol etmek için mücadele verilmiş, 16. yüzyılda Tudorların devleti merkezileştirmesi Tudor devrimi olarak adlandırılmıştır. Bu proje “sadece monarşinin ve parlamentodaki toprak sahibi sınıfının birliği anlamında değil, ‘hükümdar parlamentoda’

olarak güzel bir biçimde tanımlanan bir durum için de ortaklaşa bir program” olmuştur. Bu durum “merkezi devlet ile özel mülkiyet” ortaklaşmasına işaret etmekteydi. Yargı ve yasaların merkezileşmesi toprak sahibi sınıfın “daha çok ve sadece iktisadi sömürü” biçimlerine dayanmasına neden olmuştu. İngiliz lordlar Fransız lordlara göre daha büyük toprakları ellerinde barındırıyordu. İngiliz toprak sahibi sınıf kıta Avrupasındaki toprak sahiplerine göre farklıydı, imtiyazlar, yargılama hakları gibi “siyaseten edinilen mülkiyetleri” bulunmaktaydı. İngiltere’de toprağın az sayıda toprak sahibinin elinde bulunmasının sonucu toprakların piyasa şartlarına göre belirlenen kiralarla işletilmesi idi. Fransa’da olduğu gibi siyaseten mülk elde etme olanağı olmayan bu sınıf kiracıların rekabet ve üretkenliğine bağlıydı. Bunun sonucu ise “tarımsal kapitalizmdi”. 17. yüzyılda ise toprak sahibi ve kiracılar üretken ve kârlı üretime yöneldiler. Bunun anlamı kârlı ve verimli üretimin önündeki “geleneksel hak ve pratiklerin” kaldırılmasıydı. 16.-18. yüzyıllar arasında geleneksel haklara saldırılar gerçekleşmiş, özel topraklardaki kullanım hakları kaldırılmıştır.

Ekonomik gücün siyasal güçten farkı ise merkezileşmiş devletin kapitalizmle yaşadığı gerilime rağmen bütünlük içinde olması, başka deyişle monarşi ve toprak sahibi sınıfın birlikteliğiydi. İç savaş monarşi ve toprak sahibi sınıf arasında bir çatışmanın sonucuydu ancak bu çatışma birliktelikten kaynaklanıyordu. 1640’tan 1688 Şanlı Devrime kadar geçen süre sonrasında yani iç savaş sonrasında aslında kapitalist üretimin niteliğinde önemli bir değişiklik olmadı. Değişen parlamentonun üstünlüğünü pekiştirmesi idi. Stuartlar kıta Avrupası biçimi bir monarşi tasarladı ancak bunun Britanya için bir gerçekliği yoktu. Britanya’nın komşularından farkı “devlet ve mülkiyet arasındaki iş birliği iktisadi ve ekonomi-dışı güçlerin birbirinden ayrılmasıydı” (2007: 28-32).

Fransa’da devlet İngiltere’den farklı bir biçimde oluştu. İngiltere’de kapitalizme geçildiğinde Fransa’da mutlakiyetçi bir yapı egemendi. Fransa’daki mutlakiyetçi yapı “siyaseten mülk oluşturma biçimiydi”. Mutlakiyetçi devlet köylüleri sömürüyor diğer yandan devlet memurlarına kazanç sağlıyordu. Monarşi, rakip hanedanlar karşısında birinin diğerine üstün gelmesiyle oluşmuştu. Fransa’da egemen sınıf siyasi, askeri ve yargısal ayrıcalıklarına yani ekonomi dışı mülk edinme biçimlerine dayalıydı. Bu açıdan İngiltere’de olduğu gibi toprakta kapitalistleşme süreci gelişmemişti. Tam tersine köylünün geleneksel hakları mutlakiyetçi devletin artı- değeri elde etmesi için korunuyordu. Devlet vergiler ile artı değere el koyuyordu, bu kaynak devlet memurlarına aktarılıyordu, bu haliyle “siyaseten mülk edinmenin rakip bir biçimiydi”. Monarşi devletin memuriyet kaynaklarını aristokrasinin bir kesimine vererek aristokrasinin bağımsızlığına müdahale edebilmekteydi. Fransa’da hukuk sistemi İngiltere’den farklıydı yargısal parçalanmışlık dikkat çekiciydi. Burjuvazi ise kapitalist değildi ve devlet makamlarına Devrimden sonra da bağımlı olmuştu. Burjuvazi monarşi altında erişilemeyen makamlara ulaşmak umuduyla Devrim yanlısı saflarda durdu. Devrimden sonra da devlet vergiler yoluyla ekonomi dışı sömürüye devam etti devlet ile küçük tarımsal üreticiler arasındaki ilişki değişmemişti (Wood, 2017: 32-35).

Görüldüğü üzere Wood (2007) Anderson’un analizinden farklılaşan bir şekilde mutlakiyetçi devleti anlatmaktadır:

“...Merkezileşen monarşiye karşı, sadece vergi yükünü taşıyan imtiyazsız sınıflar değil, devlette iş tutamayan asiller de kendi yargı yetkilerini savunarak meydan okumaktaydı. Hem imtiyazlı hem de imtiyazsız sınıfların arasında hem de sınıf içi çelişkiler sürmekteydi. Halk sınıfı değişik biçimlerde zengin ve fakir, burjuvazi ve köylü kentsel ve kırsal olarak bölünmüştü. Bu nedenle monarşiye muhalefetin anlamı hiçbir zaman tam açık olmamıştı. Burjuvazinin bir yandan kendini aşırı vergilendirmeden korumaya çalışırken bir yandan da aristokrasiye karşı konumunu güçlendirmek amacıyla monarşiyi desteklemek ya da memuriyet hakkını kazanmak gibi nedenleri olabilirdi. Köylüler bile aristokrasiye karşı kralın korumasını isteyebilirdi; devletle iş birliği yapan asillerin ise senyörlükle ilgili güçlerini ve mahalli özerkliklerini korumayı çalışanlarla mücadeleye girmeleri söz konusuydular” (2013: 175-176).

Burada bizim vurgulamak istediğimiz husus daha öncede bahsettiğimiz üzere mutlak monarşiyi analiz ederken toplumsal sınıflar arasında farklı karşıtları göz ardı etmeden ele almanın gerekli olduğudur. Mutlak monarşinin çatışmalı doğasının altının çizilmesidir. Aksi halde mutlak monarşinin her adımının soylular için atılmış hamleler olarak görme riskimiz bulunmaktadır. Wood'un söylediği gibi köylülere ve burjuvaziye karşı soyluların korunağı olarak adlandırılan mutlak monarşi yeri geldiğinde burjuvazinin kendini aristokrasiye karşı koruma aracı olabileceği gibi köylüler de soylulara karşı monarşinin korumasını isteyebilecektir. Her ne kadar Anderson Tablo 1 ve Tablo 2'de özetlediğimiz analizinde, örneğin Fronde isyanını anlatırken mutlak monarşi, soylular ve burjuvazi arasındaki çatışmalardan bahsetse de bu çatışmaların altının daha kalın çizilmesi gereklidir. Şimdi ise Anderson'un analizine dair yaptığımız tartışmada parantezi kapatıp Osmanlı üretim biçimi tartışmalarına kısaca bakalım. Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl bir üretim biçimine sahip olduğuna dair iki tartışma ATÜT ve feodal üretim tarzı yaklaşımlarını doğurmuştur³. Biz Osmanlı İmparatorluğu'nu feodal üretim biçimine sahip bir yerde görmekteyiz. Bu çerçevede tartışmaları kısaca ele alarak daha çok Osmanlı'yı feodal üretim biçimine sahip olduğunu neden iddia ettiğimizi temellendirme çalışacağız.

Tartışmaya ATÜT'ün genel özelliklerinin neler olduğunu anlatarak başlayabiliriz. Bu üretim tarzında özel mülkiyet bulunmaz, sömürü toprak mülkiyenin hepsine sahip olan devlet tarafından yapılır, kolektif bir sömürden söz edilir. Köylü devlet memuruna dolaylı olarak bağlıdır, devlet köylü ilişkisi bu memurlarca kurulmaktadır. Köyler arası farklılıklar

³ Bu tartışma 1960'lı yılların ikinci yarısında başlamıştır. Selahattin Hilav, Sencer Divitçioğlu, İdris Küçükömer, Muzaffer Sencer, İsmail Cem, Tevfik Çavdar, Hikmet Kıvılcımlı, Stefanos Yerasims, Emre Kongar, Çağlar Keyder, Asaf Savaş Akat, Sina AKŞİN, Huricihan İslamoğlu, Taner Timur gibi isimler ATÜT tezlerine yakın iken, Kurtan Fişek, Doğan Avcıoğlu, Doğu Perinçek, Oya Sencer, Suat Aksoy, Muzaffer Erdost, Mübeccel B. Kıray, Korkut Boratav, Muammer Sencer, İlhan Tekeli, Ünal Nalbatoğlu, Yıldız Sertel, İlber Ortaylı, Halil Berktaş, Oğuz Oyan ise Osmanlı'nın feodal üretim tarzına sahip olduğunu savunanlar arasındadır (Oyan, 1998:134). Biz ise bu tartışmayı Oyan'ın (1998, 2016) analizi üzerinden yaptık.

azdır, değişim olanakları ve parasallaşma sınırlıdır. Devlet artı-ürünün tek başına sahibidir. Bu üretim tarzı oldukça durağandır ticari faaliyetlerin sınırlılığına bağlı olarak. “Çok merkezi” ve “zorba” devlet büyük kamusal yatırımları kendi yapar. Köylü toplumun kendine yeter bir yapısı vardır (Oyan, 2016: 62).

Sencer Divitçioğlu'nun başını çektiği ATÜT'çü tezler aşağıdaki iddiaları savunur:

-Feodalizmde senyör fief üzerinden mutlak egemendir ancak Osmanlı tımarında tımar sahibinin yararlanma hakkı bulunmamaktadır.

-Feodalizmde politik/hukuki yerelleşme var iken Osmanlı'da merkezi yapısı bu duruma ayrık bir durum yaratmaktadır.

-Feodalizmde malikanenin iki bölüm olmasına, demesne yani lordun işlettiği bölümde yoğun bedensel yükümlülüğü varken Osmanlı'da buna benzer bir durum yoktur. Tımara hâkim olan malikane sisteminden farklı olarak reaya çiftleridir.

-Feodalizmde serf, emeğine angarya biçiminde el konulan, toprak üzerinde hakkı yararlanma ile sınırlı lorduna ve toprağa bağlı toprak kölesi iken reaya özgürdür, reyanın artı ürününe para ve ürün rant biçiminde el konuluyordu dolayısıyla serfe benzememekteydi (Oyan, 1998: 132-133).

Bu noktada Oyan'ın sorduğu sorularla devam etmek faydalı görünmektedir. Osmanlı köylüsü özgür bir üretici miydi ya da serfe mi yakındı? Tımar sahipleri ATÜT tezlerinde olduğu gibi devletin bir memuru muydu? Yoksa “feodal hâkim sınıf”lara benzer bir sınıfsal konumu mu bulunmaktaydı? Osmanlı yapısında bir soyluluk var mıdır ya da bu kurum feodal üretim tarzı için gerekli midir? Devlet ATÜT'de söylendiği gibi mutlak mı yoksa “paylaşılan bir güç” olarak mı ortaya çıkıyordu? (Oyan, 2016: 61).

Reayanın konumuna baktığımızda öncelikle toprak tasarrufuna sahip, toprağı terk ettiğinde hem terk ettiğı tımar sahibine hem de yeni tımar sahibine öşür ödemek durumunda olan, toprağı terk etmesinden on yıl içinde bulunması durumunda “çift bozan” resmi ile özgürlüğüne kavuşabilen ama terk ettiğı tımar sahibi tarafından tekrar öşür ödeme yükümlülüğü ile karşılaşabilen bir konumda olduğunu görüyoruz. Burada reayanın serfinkine benzer bir konumda olduğunu söyleyebiliriz. Diğer yandan, tımar sahibinin kolektif veya anonim sömürünün bir aracı olmadığı görülmektedir. Tımar sahibi ile reaya arasında somut bir sömürü ilişkisi vardır. Tımar sahibi, toprak mülkiyetine sahip olmanın sonucu olarak şer-i vergileri tahsil ettiğı gibi, reaya üzerindeki haklarından dolayı raiyyet rüsümünü de alır. Bu durum reayanın anonim veya kolektif olarak sömürüldüğü tezini yanlışlar. Her ne kadar tımar sahibi padişahın üstün mülkiyet hakkından dolayı mutlak sahip değilse de reaya üzerinde hakimiyeti yadsınamaz. Bu bağılığı ve ilişkiyi reayanın angarya yükümlülüğü üzerinden izlemek mümkündür (Oyan, 2016: 64-68). Toprak mülkiyetinde “üst üste çakışan haklar hiyerarşisi” görülmektedir. Sultan üstün mülkiyet hakkına sahiptir. Tımar sahibi askeri hizmet karşılığında toprağı tasarruf etmekte ve reaya yükümlülüğünü yerine getirmesi karşılığında toprak tasarruf hakkını elde etmektedir. Göçerler hariç köylülerin komunal bir toprak kullanımından bahsetmek mümkün değildir. Tımar sahiplerinin kalıtımsal bir soyluluk unvanları yoktu ancak tımar sahibinin ölümü sonrasında oğlunun tımarın bir bölümünü yani kılıç kısmını aldığını biliyoruz böylelikle soyluluğa engel olmayan bir durumun olduğu görülmektedir. Buradaki özgünlük Sultan ve çevresinin tımar üzerindeki denetleyici yetkisi, tımar sahibi görevini yapmadığında tımarı geri almasıdır (Oyan, 2016: 78-88).

Yaptığımız tartışmalardan hareketle İngiltere ve Fransa için yapacağımız anlatıyı bahsettiğimiz vurgular ile birlikte Anderson’ın çizdiği çerçeveyi göz önünde tutarak ancak

tam bağı kalmadan ele almayı faydalı buluyoruz. Osmanlı İmparatorluğu için yapacağımız feodal üretim tarzı üzerinden ilerleyecek. Şimdi ise vergiler ve toplumsal sınıflar arasındaki ilişkileri kurmamız konusunda çalışmamıza katkı koyacak bir değerlendirmeye geçelim. Marx'ın *Fransa'da Sınıf Savaşmaları 1848-1850* her ne kadar 19. yüzyılın eseri olsa da vergiler ile sınıf mücadelesi ilişkisini kurma iddiamız açısından oldukça zengin bir çerçeve kurmuştur. Diğer yandan, Marx'ın 19. yüzyıl analizi 18. yüzyıl Fransa tahlilimize farklı boyutlar katacağını düşünüyoruz. Feodal monarşi ve mutlak monarşide vergiler tartışması yapmak yerine sınıf mücadelelerini tarih anlatısının temeline koyan bir yaklaşımı ele almamızın sebebi çalışmamızı “vergi devleti” kavramına sıkıştırmamak ve temel amacımıza uygun bir teorik çerçeve sunmaktır.

2. Toplumsal Sınıflar ve Vergiler: Fransa’da Sınıf Savaşları 1848-1850

Anderson mutlak monarşi tartışması yaparken toplumsal sınıflara dair bir tartışma yapmamıştır. Dolayısıyla öncelikle Marx’ın toplumsal sınıfları nasıl ele aldığı ile başlayalım.⁴ Marx, *Fransa’da Sınıf Savaşları 1848-1850* eserinde sınıf tanımlaması yapmamıştır ancak sınıfları üretim ilişkileri içerisindeki yerlerini gözeterek konumlandırmıştır:

“Louis Philippe zamanında egemen olan Fransız burjuvazisi değil yalnızca onun bir kesimidir: bankacılar, borsa kralları, demiryolu kralları, kömür ve demir madenleri sahipleri, orman sahipleri ve toprak sahiplerinin ona bağlı bölümü- mali aristokrasi denen kesim. Sanayi burjuvazisi ise resmi muhalefetin bir bölümünü oluşturuyordu Bütün katlarıyla küçük burjuvazi ve köylülük de tümüyle siyasal iktidarın dışında bırakılmıştı” (2006: 31-32).

Louis Bonaparte’in Onsekiz Brumaire’inde Marx’ın sınıf analizine dair daha net açıklamalar bulabiliriz “...fraksiyonları ayıran, birtakım sözüm ona ilkeler değil, bekalarının maddi koşulları idi, mülkiyetin iki biçimi, şehirler kırsal arasındaki kadim çelişki, sermaye ile toprak mülkiyeti arasındaki rekabetti” (2013: 68).

Fransa’da Sınıf Savaşları 1848-1850 eserinin önemli kısmı dönemin mali olaylarına ayrılmıştır. Marx, mali yapılardan hareketle hangi sınıfın devlet iktidarına egemen olduğuna dair tespitler yapmıştır. Örneğin, bütçe açıkları ile mali aristokrasinin egemenliği arasında bağlantı kurmuştur. Yüksek bütçe açıkları veren Louis Philippe dönemi mali aristokrasinin egemenliğinin göstergelerinden biri olarak tanımlamıştır. Yüksek bütçe

⁴ *Louis Bonaparte’in Onsekiz Brumaire* ’nin ikinci baskısına önsözünde Marx kitabı yazış amacını anlatır ve bu anlatı tarih analizi konusunda oldukça öğreticidir:

“Victor Hugo, hükümet darbesinin sorumlu müellifine dönü acı ve nüktedan bir tahkirle kısıtlar kendini. Hadise ona masmavi gökte birden çakıveren bir şimşek gibi görünür. Tek bir bireyin şiddet eylemi olarak görünür sadece. Ona dünya tarihinde emsali gösterilmeyecek kişisel bir insiyatif gücü atfetmekle küçülteceğine büyülttüğünün farkına varmaz. Proudhon ise hükümet darbesini ondan önceki tarihsel gelişmenin sonucu olarak tasvir etmeye çalışır. Ne var ki onun hükümet darbesi hakkındaki tarihsel yorumu istemeden bir darbe kahramanının tarihsel savunusuna dönüşür. Nesnel denen tarih yazıcıların hatasına düşer böylece. Ben ise, Fransa’da sınıf mücadelesinin nasıl vasat ve grotesk bir şahsiyetin bir kahraman rolü oynamasını mümkün kılan durumları ve koşulları yarattığını gösteriyorum” (2013a: 22).

açıklarının finansmanının ise egemen sınıfın çıkarlarını incitmeyecek yani burjuvazi üzerine vergi yükü binmeden yüklenmeden sağlanması gerektiğini söylemiştir. Egemen sınıf devlet maliyesinden bütçe açıkları yoluyla yararlanırken, finansmanına katılmayacaktır. Egemen sınıfın karakteri, devletin harcama ve vergi yapısını değiştirmektedir:

“Mali darboğaz yüzünden Temmuz monarşisi baştan beri büyük burjuvaziye bağımlıydı ve bu bağımlılık gittikçe artan mali sıkıntının bitmez tükenmez kaynağı oldu. Bütçenin dengesini devletin gelir ve gider dengesini sağlamadan, devlet yönetimini ulusal üretimin çıkarına tabi kılmak mümkün değildi. Ve bu denge devlet harcamalarını kısımadan, yani aynı ölçüde egemen sınıfın dayanakları olan çıkarlarını incitmeden, vergi matrahının yeniden düzene koymadan, yani vergi yükünün önemli bir bölümünü bizzat büyük burjuvazinin omuzlarına yüklemeyen nasıl sağlanabilir? (2006: 32). Devletin borçlanması tam tersi burjuvazinin meclisler aracılığıyla yöneten ve yasalar koyan kesimi için doğrudan bir çıkar sağlıyordu. Spekülasyonların asıl hedefi ve zenginleşmenin başlıca kaynağı, kesinlikle devletin bütçe açığıydı. Her yılın sonunda yeni bir açık. Her dört ya da beş yılda yeni bir borçlanma. Ve her yeni borçlanma mali aristokrasiye... devleti soymak için yeni bir fırsat sağlıyordu...Bütçe açığı, burjuvazinin iktidardaki kesiminin doğrudan çıkarına olduğundan Louis Philippe hükümetinin son yıllarında olağanüstü devlet harcamalarının Napoléon zamanındaki olağanüstü devlet harcamalarının iki katını çok aşmış olması kolayca anlaşılabilir” (2006: 32-33).

Sanayi burjuvazisi ise bütçe açıklarının finanse edilmesi ve devlet kağıtlarının spekülasyonu ile zenginleşen mali aristokrasi karşısında muhalefette kalıyordu. Küçük burjuvazi ve köylülük de siyasal iktidardan dışlanmışlardı. 1847 iktisadi krizinin yarattığı etki, 1844-46 yıllarında yaşanan patates hastalığı ve kötü hasat mali aristokrasinin diğer sınıflar üzerindeki sömürsü ile birleşince Şubat Devrimi kaçınılmaz hale gelmişti. Marx, bu dönemi şöyle anlatıyordu: “Mali aristokrasinin utanmaz cümbüşlerine karşı halkın en temel gıda maddeleri için mücadelesi”. Sınıflar arası çatışma, sanayi burjuvazisinin mali burjuvaziye, işçilerin ve köylülerin burjuvaziye olan karşıtlığı aralarındaki çelişik ekonomik ilişkilerden kaynaklanıyordu.

Mali aristokrasinin egemenliğine sanayi burjuvazisi, küçük burjuvazi, işçi sınıfı Şubat Devrimi ile cevap verdi, devrim sonrasında kurulan Geçici Hükümet Marx'ın deyişiyle “bileşimiyle zaferi paylaşan farklı partileri yansıtıyordu”. Geçici Hükümet, toprak sahipleri

(Bourbon Hanedanı-lejitimistler), mali aristokrasi (Orléanslılar) başka deyişle hanedancı muhalefet⁵, sanayi burjuvazisi, küçük burjuvazi (Ledru-Rollin ile Flocon) ve işçileri temsil ediyordu. Ancak meclisin önemli kısmı burjuvazinin temsilcilerinden oluşuyor, işçilerin meclisteki temsiliyeti ise iki üç kişi (Louis Blanc ve Albert) ile sınırlı kalıyordu. Burjuvazinin isteksizliğine rağmen işçilerin zoruyla genel oya dayalı Cumhuriyet ilan edildi. Böylelikle nüfusun önemli bölümünü oluşturan köylüler Fransa'nın kaderini belirler hale getirildiler.

Devrim mali aristokrasiye karşı olmuştu ama Geçici Hükümet ondan kalan borçları yerine getirmeyeceğine dair kuşkuları bile ortadan kaldırmak istiyordu. Marx durumu şöyle ifade ediyordu: “cumhuriyet burjuva ahlakına ve ödeme gücüne inanılmasını sağlamak için devlet alacaklılarına... yasal ödeme vadesinden önce ödedi” (2006: 24). Devrim mali aristokrasinin karşısında yükselmişti, ancak onun işine yarıyordu. Ancak bütçe açığı altında kıvranan hükümetin bu açıkların kapatılması için yapılacak vergilendirmeyi hangi sınıflara yükleyeceği önemli bir soruydu. Marx bu durumu aşağıdaki gibi ifade ediyordu:

“Bu arada Geçici Hükümet gittikçe artan bir bütçe açığının kâbusu altında kıvranıp duruyordu. Boşu boşuna yurtseverce özveriler dileniyordu. Yalnız işçiler sadakalarını attılar ona. Kahramanca bir çareye başvurmak, yeni bir vergi çıkartmak gerekti. Ama kim vergilendirilmeliydi? Borsanın aç kurtları mı? Banka krallarını mı? Devletin alacaklılarını mı? Gelir sahiplerini mi? Sanayicileri mi? Bu hiç de burjuvaziye tatlılıkla kabul ettireceği bir durum değildi... Ama birinin okkanın altına girmesi gerekiyordu. Burjuva kredisine kim kurban edilecekti? Köylü...Geçici Hükümet, dolaysız dört vergiye ek olarak frank başına 45 sentlik ek vergi koydu. Hükümet basını, Paris proletaryasını bu verginin her şeyden önce büyük toprak mülkiyetine Restorasyonun başladığı milyarların sahiplerine dokunacağına inandırmaya çalıştı. Ama gerçekte vergi her şeyden önce orta sınıfa yani Fransız halkının büyük çoğunluğunu etkiliyordu. Şubat Devriminin faturasını ödemek zorunda olan köylüler oldu ve karşı devrimin başlıca erasını köylülerden sağladı. 45 sentlik vergi Fransız köylüsü için ölüm kalım sorunu idi, köylü de bunu cumhuriyet için bir ölüm kalım sorunu haline getirdi. Cumhuriyet Fransız köylüsü için bundan böyle 45 sentlik vergi demekti ve Paris proletaryasını kendi sırtından keyif çatan bir savurgan olarak gördü. 1789 Devrimi, köylüleri feodal yükümlülüklerinden kurtarmakla işe başlamışken, 1848 Devrimi, sermayeyi tehlikeye sokmamak ve devlet mekanizmasının işleyişini güven altına almak için kırsal nüfusa dayatılan bir vergi ile kendini gösterdi” (2006: 46).

⁵ Odilon Barriot' un liderliğini yaptığı Orleansın iktidarda kalmasını ancak bazı reformlar yapılmasını isteyen grup.

Böylelikle vergiler egemen sınıflar dışındaki sınıflara yükleniyor, sınıf egemenliğinin bir sonucu olarak uygulama buluyordu. Geçici Hükümet bütçe açığının yükünü köylülere yüklemişti. Bütçe açıklarından mali aristokrasi yararlanırken, vergileri köylüler ödemek zorunda bırakılıyordu.

İşçiler burjuva toplumunun temel kaynağı olan borçlanmaya birer itiraz anlamına geldiğinden Geçici Hükümetin proletaryayı püskürtmesi gerekiyordu. Şubat cumhuriyetinden sonra iktidarı resmen elinde bulundurmak için bu mücadele burjuvazi için gerekliydi. Geçici Hükümet bunu tek başına yapamazdı, işçi sınıfının içinden bir bölümünü diğer bölümüne karşı kışkırtması gerekiyordu. Lümpen proletaryadan oluşan Geçici Muhafız taburu kurdu ve sanayi işçileri ordusu kurmak amacıyla düşük ücrete tek düze sıkıcı kazı işlerinin yapıldığı işçi atölyeleri oluşturdu. İşçi atölyeleri Geçici Hükümetin tahminin aksine işçilerin isyan mekânları haline geldi. Ancak, Geçici Hükümet işçi atölyelerinde proletaryanın komünist devrim yapmak için örgütlendiği söylentisini yayarak proletaryaya karşı seferberlik ilan etti. Lümpen proletarya burjuvazinin sağladığı maddi destek dolayısıyla, küçük burjuvazi ise mülkiyet kaygılarıyla proletarya karşısındaydı.

4 Mayıs'ta yapılan genel seçim ile cumhuriyetçi burjuvazinin ağırlıklı olduğu Ulusal Meclis toplandı. Ulusal Meclis işçilerin önermelerini reddetti ve yönetim kurulundan da uzaklaştırdı. Ancak bu kadarı yeterli değildi, Kurucu Ulusal Meclis Parisli olmayan işçilerin Sologne'ya sürgün kararını verdi. 21 Haziran'da evli olmayan tüm işçilerin ulusal atölyelerden asker zoruyla çıkarılacağı kararı çıktı. Bu proletarya için açlıktan ölmek anlamına geliyordu. 22 Haziran'da ayaklanan işçiler Geçici Muhafız ve Ulusal Muhafızlar tarafından tutuklandı ve yaklaşık 3.000 işçi katledildi. "Proletarya bir süreliğine sahneden uzaklaştırılarak burjuva diktatörlüğü resmen tanındığında, burjuva toplumunun orta katmanları, yani küçük burjuvazi ve köylü sınıfı, durumlarının daha katlanamaz hale

gelmesiyle...proletaryaya daha fazla bağlanmak zorundaydı. Nasıl geçmişte yoksulluklarının nedeni olarak proletaryanın yükselişlerini gördülerse, şimdi ise yoksulluklarını onun yenilgisine bağlamak zorundaydılar” (2006: 36).

Haziran çarpışmasında cumhuriyetçi burjuvazi ön saflardaydı, dolayısıyla devlet iktidarı da ona kalmıştı. Küçük burjuvazi iktidardan uzaklaştırıldı. Kurucu Meclis’in ilk işi Mayıs döneminde ayaklanmaya katılanların belirlenmesi için soruşturma komisyonu kurarak işçilerin cezalandırılmasıydı. Ulusal Kurucu Meclis’te cumhuriyetçi burjuvazinin egemenliğini vergiler üzerinde de kendini gösteriyordu. Sermaye vergileri kaldırılmıştı:

“Geçici Hükümet tarafından tasarlanan ve Gouddchaux’nun -bir ipotek vergisi biçiminde- yeniden ele aldığı sermayenin vergilendirmesi işi Kurucu Meclis tarafından geri çevrildi, çalışma süresini on saat olarak sınırlandıran yasa kaldırıldı, borç yüzünden hapis cezası yeniden konuldu” (2006: 60).

Haziran günlerinde Marx’ın deyişiyle:

“...hiç kimse, mülkiyeti kurtarma uğruna ve krediyi yeniden tesis etme uğruna Paris küçük burjuvaları-kahveciler, lokantacılar, şarap satıcıları, küçük tüccarlar, dükkancılar, zanaatçılar vb.- kadar bağnazca savaşmamıştı... Ve barikatlar devriliş işçiler ezildiğinde, ve mağazaların bekçileri zafer sarhoşluğunda yeniden dükkanlarına koştukları zaman, dükkan kapısının mülkiyetin bir bekçisi tarafından, kendilerine birtakım göz korkutucu kağıtları uzatan resmi bir kredi memuru tarafından kesilmiş olduğunu gördüler: vadesi geçmiş poliçe, vadesi dolmuş senet, vadesi gelmiş bono, batmış dükkan ve batmış dükkancılar buldular. Küçük burjuvalar, işçileri yenmekle kendilerini kuzu kuzu alacaklıların ellerine teslim etmiş olduklarını büyük bir dehşetle anladılar” (2006: 60- 61).

Küçük burjuvazinin borç yapılandırma istekleri reddedildi, bu durum küçük burjuvaların önemli bölümünün ekonomik olarak çökmesine neden oldu.

Proletaryanın hesabı görüldükten sonra sıra küçük burjuvaziye gelmişti. Kurucu Meclis kralcı kalıntıları ortadan kaldırmak için yeni anayasa hazırlığındaydı. Anayasa yetkileri sınırlı iki meşruti meclis yerine tek egemen ulusal meclis ve babadan oğula geçen kral yerine dört yıl için seçilen cumhurbaşkanını yasalaştırarak Cavaignac diktatörlüğünü kayda geçirdi (cumhuriyetçi burjuvazinin temsilcisi). Diğer yandan, Marx, cumhuriyetçi

burjuvazinin küçük burjuvaziye borç uzlaşmalarını reddetmek ve artan oranlı vergileri kaldırmak yoluyla alt ettiğini söylüyordu:

“Nasıl Platon ozanları cumhuriyetinden kovduysa, bu anayasa da (Kurucu Meclis anayasası) kendi cumhuriyetinden artan oranlı vergiyi sonsuza değin bir daha geri gelmemecesine çıkarıp artırıyor. Oysa artan oranlı vergi yalnız mevcut üretim ilişkileri içinde oldukça büyük bir ölçüde uygulanabilir bir burjuva önlemi değildir, artan oranlı vergi, ayrıca toplumun orta katmanlarını saygın cumhuriyete bağlamanın, devlet borçlarının azaltmanın ve burjuvazinin cumhuriyet karşısı çoğunluğunu başarısızlığa uğratmanın biricik çaresidir. Uzlaşma konkordatoları vesilesiyle üç renkli cumhuriyetçiler gerçekten küçük burjuvaziye büyük burjuvaziye feda etmişlerdi. Ve onlar artan oranlı verginin yasa yolu ile yasaklanmasını bu yalıtık olguyu bir ilke derecesine yükselttiler. Üç renkli cumhuriyetçiler burjuva reformu ile proletarya devrimini aynı kefeye koyuyorlardı” (2006: 65-66).

Ancak Anayasanın gerçekleşmesinin ilk günü 10 Aralık 1848’de seçimleri cumhuriyetçi burjuvazi temsilcisi Cavaignac değil David Napoléon kazanmıştı. Küçük burjuvazi için Napoléon alacaklılara karşı borçluların üstünlüğü, büyük burjuvazi için cumhuriyetçi burjuvazi ile bağların koparılması, köylüler için vergilerin kaldırılması, proletarya için Kurucu Meclis’in devrilmesi anlamına geliyordu, Ordu ise Geçici Muhafıza aşırı ücretler veren cumhuriyetçi burjuvaziye karşı Napoléon’a oy vermişti. Böylelikle Napoléon burjuva cumhuriyetine karşı olanların ortak adayı haline gelmişti. Hemen Bakanlar Kurulu oluşturuldu kurul Orleanlılar ve lejitimistlerden oluşuyordu. Henüz kurulda Bonaparte taraftarları yoktu. Napoléon köylüler için artık vergi yok anlamına geliyordu. Ancak seçilmesinden altı gün sonra tuz vergisini yürürlüğe koydu. Bonaparte köylüler için vergi yok anlamına gelirken, tuz vergisiyle köylülere ihanet etmişti:

“Bonaparte’ın köylüler için “artık vergi yok” anlamına geldiği anıladır. Bonaparte başkanlık koltuğuna oturdu henüz altı gün olmuştur ki yedinci günde yani 27 Aralık’ta kabinesi Geçici Hükümetin kaldırılmasını karar altına almış bulunduğu tuz vergisinin yeniden konmasını önerdi. Özellikle kır halkının gözünde tuz vergisi, içki vergisi ile eski Fransız maliye sisteminin bütün kötülüklerini yüklenmiş olmak ayrıcalığını paylaşıyor... Bonaparte tuz vergisi ile devrimci tuzunu yitirdi. Köylü ayaklanmasının Napoléon’u bir bulut gibi dağıldı ve geriye kralcı burjuva entrikasının büyük bilinmeyeninden başka bir şey kalmadı” (2006: 72- 73).

Bonaparte yani kralcı burjuvazi ve Kurucu Meclis yani cumhuriyetçi burjuvazi arasındaki çatışma vergiler üzerinde kendini gösteriyordu. Köylülerin Napoléon tarafından ihanete uğraması, Kurucu Meclis tarafından kullanılmaya çalışılıyordu:

“Kurucu Meclis kendi yönünden bakanlar kurulunu devirmek ve köylüleri seçtiklerinin karşısına köylü çıkarlarının savunucusu olarak çıkmak gibi çifte bir fırsata açgözlülikle sarıldı. Maliye bakanın önerisi geri çevirdi ve tuz vergisini önceki verginin üçte birine indirdi böylece 500 milyonluk devlet bütçesi açığını 60 milyon daha yükseltti ve güvensizlik oyunundan sonra sakın sakın bakanlar kurulunun çekilmesini bekledi” (2006: 73).

Kurucu Meclis dağıtıldı, arkasından lejitimist, Orleanscı ve cumhuriyetçi burjuvazinin temsilcisi düzen partisi yasama meclisinde çoğunluğu sağladı. Karşı devrimci burjuva uzlaşısına karşı, küçük burjuvazi ve işçi sınıfı sosyal demokrat partide (kızıl parti) birleştiler. Köylüler de devrimcileşmişti ve ordunun da bir kısmının kızıl partiyi destekleyeceği belliydi. Küçük burjuva partisinin lideri *Ledru-Rollin* beş ilde seçilmiştir. 28 Mayıs 1849’de iki kralcı hizbin iktidarının cumhuriyetçi biçimi kurulmuştu. Roma savaşına katılmanın anayasa ihlali olduğunda direten küçük burjuvazi 13 Haziran 1849’da meclisten uzaklaştırıldı. Bonaparte meclis tatilinde Orleanscı ve meşrutiyetçilerden bağımsızlaşmıştı. Bonaparte ve Orleanscılar ile meşrutiyetçiler arasında gerilim gittikçe artmıştı. Bonaparte 1 Kasım 1849’da Yasama Meclisine kralcı koalisyon hükümeti olan Barriot hükümetini görevden aldığı duyurdu. Kralcı koalisyon hükümeti olan Barriot kabinesinin sonrasında bakanlar kurulunun hangi sınıfları temsil ettiğini Marx, maliye bakanının politikaları üzerinden anlatıyordu:

“Güç birliği kabinesinin devrilmesinin ve katipler kabinesinin iktidara gelişinin bir anlamı daha vardı. Bu kabinenin maliye bakanı Foud adını taşıyordu. Foud’un maliye bakanı olması Fransız ulusal zenginliğinin resmen borsaya terkedilmesi demektir, kamu servetinin borsa tarafından ve borsa çıkarına yönetimi demektir. Foud’un maliye bakanlığına atanması ile mali aristokrasi restorasyonunu *Moniteur*’de ilan etti (2006: 107). 14 Kasım 1849 ‘da Ulusal Meclis kürsüsüne çıktı ve kendi mali sisteminin açıkladı: eski vergilendirme sisteminin savunulması, içki vergisinin olduğu gibi kalması, Passy’nin (Louis Philippe’nin eski bakanı) gelir vergisinden vazgeçilmesi” (2006: 111).

Marx, için Foud'un maliye bakanı olmasının anlamı mali aristokrasinin restorasyonuydu. Cumhuriyet şimdiye kadar mali aristokrasiyi ezmemiş tam tersine güçlendirmişti. Marx, mali aristokrasinin artan gücünü "Fransa gibi üretim hacminin ulusal borç miktarıyla karşılaştırıldığında orantısız şekilde küçük kaldığı ülkelerde mali burjuvazinin büyük yer sahibi olması zorunludur" şeklinde açıklamaktaydı (2006: 92).

Mali aristokrasinin restorasyonu ile Fransa için yeni bir Şubat Devrimi gerekiyordu. Kurucu Meclis mali aristokrasiyeye karşı birlikte çatıştığı sınıfları geçici olarak memnun etmek için içki vergisini kaldırmıştı, lakin Bonaparte her ne kadar "köylüye vergi yok" beklentisiyle seçildiyse de içki vergilerini tekrar yürürlüğe koydu:

"Kurucu Meclis, mirasçılara karşı bir düşmanlık nöbeti içinde içki vergisini kaldırmıştı. Elbette eski vergilerin kaldırılmasıyla yeni borçlar ödenemezdi... İçki vergisi Bonaparte'nın cumhurbaşkanlığı ilan edildiği günün yıldönümünde, Ulusal Meclis, içki vergisinin yeniden konulmasına karar verdi. Verginin yeniden konması lehinde konuşan ilk konuşmacı, bir maliyeciyi değil, bir Cizvit lideri olan Montalembert idi. Açıklayış ve sonuç çıkarma yöntemi oldukça yalındı: Vergi, hükümeti emziren bir memedir. Hükümet baskı araçlarıdır, otorite organlarıdır, ordudur, polistir, hükümet memurlarıdır, yargıçlardır, bakanlardır, hükümet ve rahiplerdir. Vergiye karşı saldırı, proleter vandallarının akıntılara karşı burjuva toplumunun maddi ve manevi üretimini koruyan düzenin bekçilerine karşı anarşist saldırısıdır. Vergi, mülkiyetin, ailenin, düzenin ve dinin yanı başında beşinci tanrıdır. Ve içki vergisi, tartışma götürmez bir biçimde vergidir, ve üstelik sıradan herhangi bir vergi değildir, geleneksel, kralın ruhuna, anlayışına uyan, saygıdeğer bir vergidir. Yaşasın içki vergisi! Üç kere yaşa ve bir daha yaşa! Köylü şeytanı resmetse onu vergi tahsildarı kılığında resmeder. Montalembert, vergiyi bir tanrıtanımaz oldu ve şeytanın yani sosyalizmin kollarına atıldı...Napoléon ...içki vergisinin yeniden konmasının güney Fransa köylülerini kendisinden uzaklaştırarak, düşüşünde öteki bütün etkenlerden daha çok yardımcı olduğunu açıklamıştı" (2006: 112).

Marx, içki vergisinin konulmasını köylülerin Napoléon'dan uzaklaşmasının bir sebebi olarak görmüş, Napoléon'un düşüşü arasında bir ilişki kurmuştur. İçki vergisinin oranı, dağılımı, üretim ve tüketim üzerindeki etkileri üzerinden, hangi sınıfların içki vergisine düşman olduğunu anlatır.

Daha da önemlisi Marx köylülerin içki vergisiyle hükümetin sınıfsal tavrını anlayabileceğini söyler:

“Üstelik köylüler, bu verginin yeniden konmasının yalıtık, az çok ilineksel bir olay olarak görmediler. Köylülerin babadan oğula aktarılan bir çeşit tarihsel gelenekleri vardır, ve bu tarih okulunda kulaktan kulağa, her hükümetin, köylüleri aldatmak istediği sürece içki vergisinin kaldırılacağı sözü verdiği ve sonra köylüleri aldatır aldatmaz da bu vergiyi kaldırmadığı ya da kaldırmışsa da yeniden koyduğu fısıldanır. İşte köylü, bu içki vergisi ile hükümetin kokusunu alıyor, notunu veriyordu. İçki vergisinin 20 Aralık'ta yeniden konulması şu anlama geliyordu: Louis Bonaparte da ötekiler gibidir; ama o, ötekiler gibi değildi, o, köylülerin yarattığı adamdı, ve içki vergisine karşı milyonlarca imza taşıyan dilekçelerde bir yıl önce amcasının yeğenine verdikleri oyları geri alıyorlardı” (2006: 114).

Şimdi *Fransa'da Sınıf Savaşları 1848-1850* bize vergi-toplumsal sınıflar arasındaki ilişki hakkında ne söylüyor sadeleştirmeye çalışalım.

Mali burjuvazi ile sanayi burjuvazisi arasındaki kavganın mali bir yüzü vardı. Bütçe açıkları mali burjuvaziyi beslerken sanayi burjuvazisi bundan hoşnut değildi. Ancak bu kavganın galibi olan cumhuriyetçi burjuvazi bütçe açıkların maliyetini köylülere yıkmıştı. 1848 Devriminin yükü köylülerin üzerindeydi. Ulusal Kurucu Meclis'te egemen olan cumhuriyetçi burjuvazi sermaye vergilerini kaldırdı. Artan oranlı vergilerden vazgeçerek küçük burjuvaziyi cumhuriyete bağlayan araçtan kurtuluyordu. Cumhuriyetçi burjuvazi karşıtları Napoléon tarafında birleşmişti, ancak köylülerin aleyhine Napoléon tuz vergisini yürürlüğe koyduğunda cumhuriyetçi burjuvazi köylülerin Napoléon karşıtlığını kullanmak için tuz vergisini azalttı. Ancak sonuç yine mali burjuvazinin restorasyonu oldu. Kurucu Meclis'in kaldırdığı içki vergisi yürürlüğe girdi. Ancak Napoléon'nun düşmesinde köylüler üzerine konan vergiler önemli rol oynamıştı! Yani vergiler egemen sınıflar arası, egemen sınıf ve sömürülen sınıflar arası kavgalar ile şekilleniyor, egemen sınıf içi kavgalar sömürülen sınıfların ittifakını kazanmak için bazı tavizler verilmesine neden olabiliyordu. Başka bir deyişle sınıf kavgalarının karmaşık yapısı ile biçimleniyor ve sınıf kavgalarını biçimlendiriyordu. Şimdi teorik tartışmayı kapatıp, Fransa, İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumsal sınıflar-vergiler ilişkisine dair 16.-18. yüzyıl döneminde ne tür eğilimler çıkarabileceğimizi görelim. Öncelikle kentleri ve kırları anlamaya çalışarak toplumsal sınıflara dair bir çerçeve ortaya koymaya çalışalım.

3. 16.-18 Yüzyıl Fransa Krallığında Toplumsal Sınıflar

3.1. 16. Yüzyıl Fransa Krallığında Toplumsal Sınıflar

3.1.1. Kentler

16. yüzyılın başında Fransa tam anlamıyla ülkesel bir bütünlüğe sahip değildir. Sınırları belirli değildir ve ortak dili bile yoktur (Knecht, 1996a: 1). Bourgogne örneğinde olduğu gibi bir dük başka bir ülke ile iş birliğine gidip krala karşı savaşa bile girebilmektedir. Fransa Krallığı Fransa Dükünün oğlu Hugh Carpet'in Karolenj İmparatorluğundan doğan yönetsel boşluktan yararlanarak kendini kral ilan etmesiyle 987 yılında doğmuştur. Krallık henüz Île-de France üzerinde güç sahibidir. Fransa'nın güneyindeki lordlar kralın varlığını yok saymışlardır. Kralın kuzeydeki gücü ise bu bölgedeki lordlarla kurduğu ilişkilere bağlıdır. Kralın kendi toprak gelirleriyle geçinmesi gerekliliği, daha fazla toprak elde etmeyi yani savaşları gerektirmiştir. Savaşlar beraberinde vergileri, şövalyeleri, kale inşaatlarını getirmiş, vergileri toplamak, savaşmak ve yargılamak için krallık bürokrasisi oluşturulmuştur. Gezici müfettiş ve yargıç olan *bailliler* ülkenin farklı yerlerine gönderilmiştir. Böylelikle krallığın kontrol alanı genişlemeye başlamıştır. Ancak iletişim imkânlarının kısıtlılığında küçük bir bürokratik ağa sahip olan krallık, yerelerde yine de senyörlere bağlı kalmıştır. Krallık savaşlar ve evlilikler yoluyla genişlemiştir. Philippe Auguste 1180 yılında Flandre Kontunun yeğeniyle evlendiği için Boulenois ve Artois'i kazanılmış (Price, 2008: 47-64) Normandie, Gascony, Bourgogne, Anjou, Provence farklı yıllarda krallığa katılmıştır. Guyenne ise 1491'de krallığa dahil olmuştur (Parker, 1990: 3).

16. yüzyılda Fransa Avrupa'nın kalabalık ülkelerinden biridir. Yüzyılın başında 200 bin nüfusa sahip olan Paris'in nüfusu yüzyılın ortalarında 250-300 bine yükselmişken din savaşları nedeniyle 1590'lardan öncesinde 200 bine gerilemiş, ardından 1600 yılında 300

bine çıkmıştır. Londra ise yüzyılın sonunda hızla 200 bin nüfusa ulaşmıştır (Harding, 2002: 15-16). Fransa'da Paris gibi 200-300 bin arası nüfusa sahip olan kentler olduğu gibi, Lyon gibi 60 binlik nüfusa sahip kentler bulunmaktadır. Rouen, Nantes ve Bordeaux ise yaklaşık 20-35 bin kentli yaşamaktadır. Toulouse, Montpellier, Marsilya, Orléans ise 15-20 bin nüfusa sahip küçük kentlerdir (Le Roy Ladurie, 2002: 14). Romans'da ve Grenoble'da yaklaşık 5-10 bin kentli bulunmaktadır. Nüfusu bin dolaylarında olan pek çok kent bulunmakta, kentlerin önemli bölümü 5 bin nüfusun altındadır (Benedict, 1989: 10, 24-25). Kentler arası ulaşım oldukça yavaştır. Paris'ten Amiens'e yolculuk iki gün sürerken, Paris'ten Limoges'e altı gün, Bordeaux'e yedi buçuk gün sürmektedir. Kırlarda şatolar önemli merkezlerken kentlerde belediye binaları onların yerlerini almaktadır (Knecht, 1996a: 2). Sebastian Munster'in Şekil 1'de gördüğümüz 1600 yılı Bordeaux çizimi dönemin kentlerinin genel dokusunu bize yansıtır.

Şekil 1. Bordeaux Kenti 1600 Yılı

Kaynak: Sebastian Munster, 2014a.

Kentliler geçimlerini el zanaatı, manifaktür ve ticaretten elde etmektedirler. Üzüm üretimi bazı kentler için önemli bir geçim kaynağıdır. Paris, Orléans, Reims, Lyon'da üzüm bağları bulunmakta, üzümler şarap haline getirilip, Bordeaux ve La Rochelle'den ihraç edilmektedir. Ticaretin gelişmesiyle Lyon pek çok ülkeden tüccar barındıran ve finans merkezi bir kent haline gelmiştir. Bordeaux ise her yıl İngiliz şarap filolarının uğradığı güneybatının en önemli limanıdır. Ticaretteki ilerleme manifaktür üretimini tetiklemiştir. Fransa'da manifaktür üretimin merkezi, kumaş üretimin yaygın biçiminde yapıldığı Langeudoc bölgesidir (Knecht, 1996a: 7-8). Nehir kenarları ve limanlardaki yerleşim yerlerinin önemli kısmını tüccarlar, tekneçiler, şarap fıçısı üreticileri oluşturmaktadır. Zanaatkârlar ve dükkâncılar kent nüfusunun önemli kısmını oluştururlar. Endüstrileşmiş kentlerde ise zanaatkârların ve dükkâncıların ağırlıkları artmaktadır (Benedict, 1989: 12). Üretim araçları henüz gelişkin düzeyde değildir, tahtaların oyulup kesilmesi, tahılların

öğütülmesi, kumaşın boyanması, derinin tabaklanması, kâğıdın yapılması su teknolojisiyle yapılmaktadır, maden ve metalürji alanlarında su enerjisiyle çalışan çekiçler, kaldıraçlar, pompalarla ve körükler kullanılmaktadır (Basalla, 2013: 230, 233). Teknik gelişmeler imalathane üretimi için gerekli aşamayı sağlayamamış, imalat ev endüstrisi düzeyinde kalmıştır (Dobb, 2007: 128).

Kentlerde temel çelişkilerden biri zanaatkâr ve tüccar arasındadır. 14. yy.'da tüccar ve zanaatkâr arasında önemli fark yokken, 16. yy.'da tüccarlar zanaatkârları hakimiyet altına almışlardır. 16. yy. sonunda Romans'da tüccar ve zanaatkârlar arasında niteliklerin keskin biçimde ayrılmıştır. Zanaatkârlar kendilerine yün satan ve onlardan kumaş alan ve tokaçlama değirmeni kiralayan tüccarlara bağımlı hale gelmişlerdir (Le Roy Ladurie, 2002: 21). Zanaatkârların kendi aralarında da usta ile kalfa arasında önemli bir ayrım bulunmamakta, kalfa ustasıyla birlikte çalışmaktadır. Toptan ticaretle uğraşan tüccar bir sınıfın gelişmesi kentlerdeki sermaye birikiminin kaynağı olmuş, bu durum tüccar ve zanaatkâr ilişkilerini değiştirmiştir. Tüccarların birikim kaynağı köylü çiftçi ve kentli zanaatkârlardır. Ancak tüccarların kazançlarının artması dış ticarete politik avantajın kullanılması, yağma ve ticari tekelinin ele geçirilmesi yoluyla gerçekleşmiştir (Dobb, 2007: 76-80).

16. yüzyılda Paris'te kentin merkezinde belli bir uzaklığın dışında, karadan nehirde olsun mal getiren bir konvoyu ön anlaşma yapmak amacıyla herhangi bir kimsenin karşılaşması yasaklanmıştır. Yabancı tüccarın kırsal kesimlerle ve zanaatkârlarla ilişkileri kesilmeye çalışılmış, kraldan bazı malların toptan ve perakende satış tekeli alınmıştır. Loncaların kentteki zanaatkârlar arasındaki rekabeti düzenleyecek uygulamaları vardır. Fransa'da yan dükkâna giden bir müşteriyi çekmek için zanaatkârların kendi malını yüksek sesle tanıtmaları kısıtlanmıştır (2007: 83-85). Loncalar tüccar ve zanaatkâr olmak üzere bölünmüş,

tüccar loncaları ticaret tekeli, zanaatkâr loncaları ise zanaat tekeli almıştır. Henüz 14. yy. ortalarında Paris'te saraçlar loncası dar tüccar toplumunun birliği haline gelmiş ve deri zanaatkârları üzerinde denetim ve teftiş hakkını korumuştur (2007: 91, 93). Zanaatkârların ticaret yapmaları engellenmiş, üretim aletleri almaları, mal varlıklarının olması, kentliler dışında başkalarına satış yapmaları yasaklanmıştır (2007: 95). Tüccarların baskısı altında zanaatkârlar kendi çıkarlarını korumanın yollarını bulmuş, siyasi zoru kullanarak kalfa ve çırakların kendilerinden bağımsız çalışmalarına engel olmuşlardır. Örneğin, Paris'te çırakların sayısı kesin biçimde sınırlanmıştır. Zanaatkâr loncalarına giriş ödenekleri getirilmiş, bir kalfanın usta olması için gerekli olan ödemeler arttırılmıştır. Fransa'da 1581 yılında yayımlanan bir ferman yoksul zanaatkârların ustalık seviyesine çıkması için gerekli olan aşırı harcamalara karşı çıkmayı uygun bulmuştur. Paris'te çırak sayısı kesin biçimde sınırlanmış, ustalığa geçiş için büyük harcamalar yapılması gerekli kılınmıştır (2007: 108-109). Zanaatkârların çırak ve kalfalara yaptığı baskılar ellerinde önemli bir birikim sağlamış, yeni yeni palazlanan bu zanaatkâr sınıfı arasından tüccar işveren haline gelenler olmuştur. Zanaatkâr loncaların ağır hükümleri altında ezilen kalfa ve çıraklar ise proleterleşmiştir. Henüz 14.yy.'da bile Charters ve Paris gibi bölgelerde 15. ve 16. yy. İngiliz kumaşçıları gibi zanaatkârlara işveren ve loncalara egemen olan başlangıç halindeki burjuvazinin kalıntıları bulmak mümkündür (Dobb, 2007: 76-111).

1550 yılında Rouen'de 72 zanaatkâr loncası bulunmaktaydı. 1544 yılında Lyon'da zanaatkâr loncaları kasap, fırıncı, eyer yapıcı, balıkçı, peynirci, hancı, hardal yapıcı, aşçı, balıkçı, tavukçu, meyhaneci, fiçici, işkembeci, üzüm üreticisi, sirkeci, terzi, eldivenci, parfümcü, kürkçü, ipek boyacısı, dokumacı, döşemeci gibi zanaatları kapsamaktaydı. Uluslararası piyasaya yönelik lüks manifaktür metallerin üretimi için sermaye gerekiyordu ve zanaatkârlar gerekli sermayeden yoksunlardı. İpek dokumacılığı gibi işlerde üretimi

tüccarlar organize ediyorlardı. Zanaatkârlar bu üretim sürecini kontrol edemedikleri için tüccar ağının içine giriyorlardı. Bazıları zenginleşiyor bazıları da siliniyordu, zanaatkârların bir kısmı ise işveren tüccar konumuna yükselebiliyordu (Beik, 2009: 115-117).

Tüccar sınıf da homojen bir bütün değildi. Shakespeare'in *Venedik Tüccarı* eserindeki Tüccar Antonio gibi gemisi batınca yok olan tüccarlar varken, ithalatın önemli bölümüne egemen olan zengin tüccarlar da bulunmaktaydı. 1569 yılında Lyon'da ithalat yapan 532 tüccardan 10 ithalatçı tüccar, ithalat değerinin yüzde 36,6'sını ve en büyük 43 ithalatçı ise ithalat değerinin yüzde 74'ünü kontrol etmekteydi. Geriye kalan yüzde 26'lık ithalatı ise çoğunluğu küçük ölçekte çalışan 489 tüccar kontrol etmekteydi. Büyük tüccarların önemli bölümü Lucca, Cenova ve Milan'dan geliyordu, geriye kalan büyük tüccarlar Lyonlu kumaş ve baharat tüccarlarıydı (Beik, 2009: 107-109). Romans tüccarları Lyon tüccarları ile karşılaştırıldıklarında küçük ölçeklidirler, yerel dokuma zanaatçılarını egemenlik altına almışlardır. Eğirici ve dokuyuculara ham yapağı satmakta ve imal edilen kumaşı zanaatçılardan alarak tekrar satmaktaydılar. Romans tüccarları Rhone ve Isere üzerinde buğday, şarap, yün ticaretini kontrol etmekte, tuzun güneyden kuzeye çıkışını denetlemekteydiler (Le Roy Ladurie: 2002: 19). Şimdi de bu yüzyılda kırların durumunu anlamaya çalışalım.

3.1.2. Kırlar

Kırlar Fransa nüfusun önemli kısmını oluşturmaktadır. Kır üretiminin temel birimi çiftçi ailesidir. Çiftçi ailesi kendi kendine yeterli değildi, geçimini sağlamak için bazı temel metalara ihtiyaç duymaktaydı (Hilton, 1995: 156). Kırlar bir *manorun* veya bir lord kalesinin etrafında yerleşmiştir. Sebastian Munster tarafından çizilmiş Şekil 2'de görülen 16. yüzyılda yakılan şato resmi dönemin kırlarını betimler. Her köy evinin bir bahçesi ve

hayvan besleyecek alanı vardır. Otlaklar, bataklıklar, üzüm bağları meyve bağları köylerin etrafını çevrelemektedir. Kuzey, merkez ve doğu bölgelerde çok miktarda bataklık varken otlaklar bulunmamaktadır. Batı bölgeler bol otlaklara sahip olduklarından daha zengindirler. Üretim araçları ilkel düzeydedir, köylüler tarlalarını ekip, biçerken saban kullanırlar. Hayvan beslemek ailenin geçimi ve yükümlülüklerin karşılanması için önemlidir. Mahsul verimi düşüktür, köylüler daha rahat bir yaşam sağlayacak düzeyde toprağa sahip değildirler. Bir aileyi 5-6 hektarlık bir toprak geçindirebilirken, Normandie Saint Nicolas'ta nüfusun yarısının toprakları bu miktarın altındadır, Languedoc Beauvoisis-Le Bosc'da durum benzerdir. Köylülerin yaklaşık yüzde 43'ünün sahip olduğu toprak 1 hektardan azdır. Köylülerin yaklaşık yüzde 16'sının ise sahip olduğu toprak miktarı 3 hektardan azdır. 1-2 hektar arasında toprağa sahip olanlar yüzde 34; 8-14 hektar için yüzde 7,2; 30 hektar ve üstü toprak sahipliği oranı ise yüzde 0,8'dir.

16. yüzyılın ortasından Paris'in güneyindeki 6. 069 hektarlık alan 2, 584 parçaya ayrılmış, bunların yüzde 81'i 2.5 hektar ve altı küçük topraktan oluşmaktadır. Toprakların beşte biri kiraya verilmiş, beşte dördü küçük topraklar olarak kalmıştır. 17 büyük toprağın sahiplerinin yüzde 82'si ise kır dışında ikamet etmekteydi (Beik, 2009: 15-19).

Fransa genelinde de küçük toprak mülkiyeti yaygındır. Köylüler küçük toprakların yaklaşık olarak yüzde 40 veya 50'sine sahipti satış hakkını dikkate alacak olursak. Krallığın merkez ve güneyinde küçük toprak mülkiyeti yaygınken, Bourgogne ve Normandie'de köylüler toprağın mülkiyetine değil kullanım hakkına sahipti. Krallığın çeşitli alanlarında toprak mülkiyetinden ve kullanım hakkından yoksun tarım işçilerini de görmek mümkündür (Clark, 1995: 208). 13. yüzyıldan 16. yüzyılın ortalarına serflik uygulaması seyrekleşmiştir. Serflerin yükümlülükleri ya uygulanmamış ya da tamamıyla

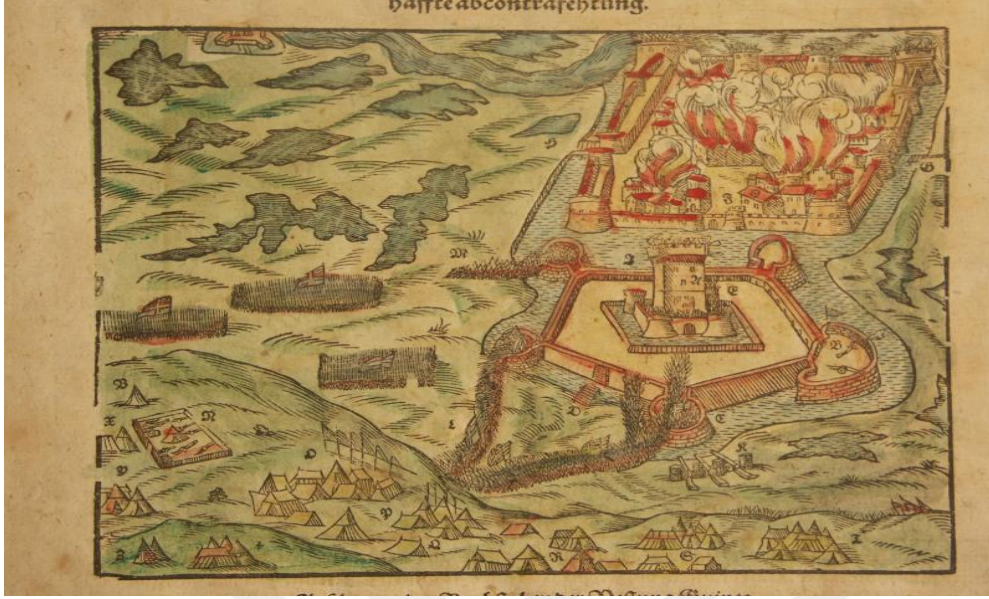
kaldırılmıştır. Senyörler serflik hakkı satışlarını tefeci ve vergi borçlarını ödemek için gerçekleştirmiştir (Bloch, 1966: 106-107).

Köylerde üretim rotasyon sistemine göre yapılır. Köylüler topraklarını kendi isteklerine göre ekememekte, zorunlu rotasyon sistemine uymak zorunda kalmışlardır. Temel dolaysız vergi olan *taille* toprak değerine göre ödenmekte, her köyün ödemesi gereken *taille* miktarı önceden belirlenmektedir. Vergilerin ödenmesinde kolektif sorumluluk ilkesi geçerli olmakta, vergilerin ödenmemesi durumunda, vergi borcu zengin köylüden tahsil edilmekteydi. Vergi tahsildarı da kolektif sorumluluğun bir parçasıydı, eksik vergi tahsil ederse ceza hükümlerine tabi oluyordu.

1680 yılında Beavois bölgesinde iyi durumda olan bir köylünün gelirinin yüzde 20'si vergi, yüzde 8'i *tithe*⁶, yüzde 4'ü kilise ödemeleri, yüzde 20'si değirmen, tarım işçisi maliyeti, yüzde 20'si ziyan olan mahsul, yüzde 28'i ailenin geçimi için gerekli miktardan oluşmaktaydı. Köylülerin ancak çok küçük bir kısmı ürünlerini satıp iyi gelir elde edebilir durumdaydı. Köyler arasındaki en büyük farklılık çok az sayıda zengin köylünün varlığıydı (Beik, 2009: 49-50). Başka bir deyişle köylünün ürettiği artı değere vergiler yoluyla monarşi, rant ve değirmen için yapılan ödemeler yoluyla senyörler, kilise vergileri ve kilise ödemeleri yoluyla toprak sahibi din adamları el koyuyordu.

⁶ Daha ileri bölümlerde detaylı biçimde açıklanacağı üzere *tithe* kilisenin kendi toprakları üzerindeki köylülerin mahsulleri üzerinden aldığı bir vergidir.

Şekil 2. 16. Yüzyılda Yakılan Bir Şato

Kaynak: Sebastian Munster, 2014b.

Senyörlük toprakları demesne ve *mouvance* olarak ayrılmıştı. Demesne topraklar lordun kendi topraklarıydı, demesnenin bir kısmında lordun evi veya kalesi bulunmaktaydı. Köylüler veya tarım işçileri *demesne* toprakları işlerken, *mouvance* denen topraklarda lord toprakların kullanım hakkını veriyor, bu hakkın karşılığında yıllık *cen* adı verilen bir ödeme yapılıyordu. Vannes yakınlarında 60 *parish*⁷ ve 370 senyörlükten oluşan bir bölge senyörlerin lordların toprak mülkiyetinin boyutlarını göstermesi açısından dikkate değerdir. Bu topraklar dört büyük senyörlük Bretagne, Largouet, Rochefor ve Kaer olarak bölünmüştür. Largouet senyörlüğü 19 *parish*, 40 bin hektar topraktan oluşmaktaydı. 14 bin hektar Vannes piskoposluğuna aitti. Bu topraklar 2 bin, 600 ve 500 hektarlık manastır topraklarına bölünmüştü. 24-36 hektarlık 300 küçük senyörlük bulunuyordu ve buna 15 küçük senyörlük ekleniyordu. Largouet senyörlüğündeki 40 bin hektarın 10 bini

⁷ Fransa'da yönetsel bölge.

demesneydi ve 100 kiracı çalışıyordu. 30 bini *mouvance* 9 tane hububat değirmeni, kâğıt değirmeni ve iki taş ocağı vardı. *Mouvance* topraklarında 600 kiracı vardı 120 manor küçük soylulara verilmişti (Beik, 2009: 27-28).

Soylular arasında da hiyerarşi bulunuyordu. Soyluların tepesinde kraliyet soyundan gelen Condé⁸, Rohan⁹ ve Montmorency¹⁰ gibi önemli soylular bulunuyordu (Collins, 1995: 37). Bu soylulara Guise¹¹ gibi büyük toprağa sahip aileleri eklemek mümkün (Armstrong, 2003: 9). Şekil 3, 4 ve 5 kraliyet ile soylu haneler arasındaki yakın ilişkileri daha net biçimde göstermektedir. Büyük soylular krallığın en önemli askeri gücüne sahiptiler, krallığın farklı bölgelerinde büyük toprakları bulunmaktaydı. Örneğin, Montmorency ailesi Languedoc, Bretagne, Normandie ve diğer bölgelerde topraklara sahipti. Condé ailesinin Bretagne, Provence, Picardie, Berry ve Bourgogne’de toprakları vardı. Montpensier ailesi¹² ise Auvergne, Poitou, Bourgogne, Champagne ve Normandie’de topraklara sahiptir. Diğer senyörler üzerinde güçleri vardı ve senyörel yargılama hakkına sahiptiler. Örneğin, Bretagne bölgesinde Rohan Düklüğü yüzden fazla köyün yargı gücünü elinde tutuyordu. Fransa az sayıda büyük aileden oluşmaktaydı, daha alt düzey soyluları da eklessek bu sayı

⁸ Louis I de Bourbon (1530-1569), Bourbon ailesinde Condé isminin kaynağı Dük Vendôme’un oğlu ve kardeşi kral IV. Henry’nin babası Antoine de Bourbon. 1588-1646 Henry II de Bourbon, 1621-1686 Louis II de Bourbon Condé prensi unvanının sürdürücüleri olmuşlardır (Kamen, 2000: 76).

⁹ Avrupa’nın en büyük soylu ailelerinden biri kökleri 12. yüzyıla kadar varmaktadır. Rohan ve Breton’da toprakları bulunmaktadır. 1648 yılıyla birlikte Chabot hanesi ile birleşerek Rohan- Chabot hanesi olmuştur (Britannica.com, 2017). Kalvinizmin en önemli savunucularındandır (Sandberg, 2010: 83).

¹⁰ Kökeni orta çağa varan önemli soylu hanelerden biri, İtalyan Savaşları başta olmak üzere çeşitli askeri başarılar kazanarak I. Francis’in takdirini kazanmış krallıkta politik ve askeri anlamda önemli yer edinmiş ve Languedoc valisi olarak atanmıştır. Burada bahsedilen Montmorency hanesinden Dük Anne (1497-1567) (Kamen, 2000: 214).

¹¹ Birinci Guise Düku Claude Guise (1496-1550) Fransanın genel askeri komutanıdır. İtalyan Savaşlarında I. Francis’e hizmet etmiştir. Mary Stuart’ın dedesidir. Kızı Catherine ise Dük Montpensier ile evlenmiştir (Wagner ve Schmid, 2012: 544).

¹² Jean de Bourbon ile Montpensier Kontesinin (1375-1434) evlenmesiyle ikinci bir aile ismi olarak Montpensier hanesi doğmuştur. IV. Henry’nin oğlu Gaston de Orléans Montpensier hanesinin kadın mirasçısı Marie ile evlenmiş, 17. yüzyılda Düşes Anne öldüğünde hanenin mirasçısı kalmadığından gelirleri Orléans Hanesine geçmiştir. Bourbon-Montpensier, Bourbon Orléans arasındaki ilişkileri sırasıyla Şekil 4 ve Şekil 5 aracılığıyla daha yakından görmek mümkün.

250'yi bile geçmemekteydi (Collins, 1995: 38). Yıllık geliri 235, 507 *livres*¹³ olan Guise Dükü Fransa'nın en zenginiydi 1570'li yıllarda. Toprakları yoğunluklu olarak Champagne, Île-de France ve Picardie'de bulunmaktaydı (Beik, 2009: 89). Bahsettiğimiz soylular, kılıç soylulardı, savaşlarda kral adına askeri hizmet vermekle yükümlüydüler (Armstrong, 2003: 9). Düklerin ardından, kont, vikont ve baronlar gelmekteydi. Daha az olanağa sahip olan ve pek zengin olmayan kılıç soyluları ikincil soylular olarak adlandırılmaktaydı. Onların ardından aileleri son yüzyılda memuriyet görevi almış cüppe soyluları bulunmaktaydı. En altta soyluluk unvanı yeni almış gençler ve kendini soylu ilan eden ancak soylu sayılmayanlar bulunmaktaydı (Kettering, 2011: 66). Cüppe soylular içerisinde de bir hiyerarşi vardı. En üstte Yüksek Mahkeme Başkanı, ardından *Parlement* üyeleri, Muhasebe Görevlileri, generaller (*lieutenants general*) ve alt mahkeme görevlileri (*seneschals of the lower court*) gelmekteydi. Cüppe soyluların *États Généraux*¹⁴'daki yerleri ikinci ve üçüncü tabaka arasında gidip gelmiştir. 1614 *États Généraux* 'da üçüncü tabaka ile oturmuş, 1789 yılı *États Généraux* da ise ikinci tabaka ile birlikte oturmuşlardır (Collins, 1995: 38).

Parlement üyeleri *ancien régime*'de tüm krallık görevlilerinde olduğu gibi makamlarını (*vénalité des offices*) satın almaktaydılar. Ve bu makamları mirasa bırakma ve satma hakları vardı. Bu haklarını daha önce bahsettiğimiz üzere yıllık vergiyi (*droit annuel*) krallık hazinesine ödemek koşuluyla kullanıyorlardı. *Parlement* üyeleri arasında evlilikleri de eklersek, cüppe soylular olarak adlandırılan bu kesimin bir hanedan yaratması mümkün

¹³ Fransa'da kullanılan para birimi 1576-1602 yılları dışında *livre tournois* olarak isimlendirilmişti. *Livre 20 sous*'dan oluşuyor *sous* ise 12 *deniers* etmekteydi (Collins, 1995: 27).

¹⁴ *États Généraux*, üyeleri üç tabakadan yani soylular, din adamları ve üçüncü tabaka (*tiers états*) yani burjuvaziden oluşan Genel Meclis'tir. İlk toplantısını 1302 yılında Papa VIII. Bonifacius'a karşı Kral Philippe'nin çağırısıyla yapmıştır. 1302 yılından sonra gerçekleştirilen toplantılar düzenli olmamıştır. 1789 toplantısından önce sadece 1614 yılında toplanmıştır (Eatwell, 1894: 756). 1302 ve 1789 yılları arasındaki 487 yıllık dönemde ya vergi artırımları için üç zümrenin onayını almak için toplanmış ya da çocuk kral nedeniyle doğan iktidar kargaşasını çözmek için (Timur, 2016: 118).

olabiliyordu (Hamscher, 1975: 14-16). Öyle ki Potter (1995: 379) bize *Parlement* üyelerinden mali görevlilere (*tresoirs*) geniş bir yelpazeden oluşan bir finans oligarşisi şeması çıkarmıştır. Kılıç soylular ordu içinde, cüppe soylular yargı içinde, tüccar ve finansçılar ise vergi sisteminde devletin kaynaklarından farklı biçimlerde pay elde etmekteydiler (Collins, 1995: 16).

Soyluların önemli bölümü vergilerden muaftı, kendi gelirlerine ek olarak kraldan maaş alıyor ve yargı sisteminde üst mevkileri işgal ediyorlardı (Baumgartner, 1995: 47-48). Krallar soylular üzerinde etkilerini arttırmak için soylulara maaşın yanında, toprak ve çeşitli hediyeler de veriyorlardı. Örneğin, Touraine alındığında kral soylulara Floransalı Medicilerden aldığı 13, 75 ekü'yü (ecu) vermiştir. Maaşlılar arasında kral mahkemelerinde çalışanlar krallık memurları ve valiler yer almaktadır. Kraldan alınan maaşlar bazı soylular için önemli bir geçim kaynağıdır (Kettering, 2011: 66). Enflasyon ve lordların finansman ihtiyacı 1550'lerden sonra demesne toprakların *mouvance*'e çevrilmesine, *mouvance* toprakların ise satılmasına neden olmuş ve toprak satışları 1640'lı yıllara kadar sürmüştür. Bretagne'de feodal aileler varlıklarını 17. yüzyılın yarısına kadar sürdürmüş, ancak sonraları toprakları *Parlement* ve Nantes'teki zengin tüccarlar tarafından alınmıştır (Beik, 2009: 31). Soyluların yanı sıra kilise de önemli bir güçtü, şimdi kilisenin yapısına ve diğer toplumsal sınıflarla kurduğu ilişkiye bakmaya çalışalım.

Krallıkta dini bölgeler bulunuyordu, dini bölgeler piskoposluklara bölünmüştü, piskoposları kral atamaktaydı. Kral 1516 yılında *Concordat of Bologna* ile Katolik Kilisesi üzerinde egemenlik sağlamıştı. Kilise ile krallık iç içeydi, kilisenin egemenliği krallığın egemenliğinin artması anlamına geliyordu (Neely, 1992: 5). Kilise vergi ödemiyordu, ama 14. yüzyılda kral kiliseden çeşitli hediyeler istemeyi talep etmişti. 1561 yılında *Poissy* Sözleşmesiyle kilise altı yıl için 1,6 milyon *livres* ödemeyi kabul etmiş, kilisenin mali

yükümlülüğü böylelikle düzene girmişti. 16. yüzyıl sonlarında ise kilise krala ödediği vergileri azaltmak için çabalıyordu (Shennan, 1969: 23). Kilise toprakları üzerindeki köylülerden *tithe* adında bir vergi tahsil ediyordu. *Tithe*, topraktaki ürün üzerinden alınmaktaydı. Kişisel *tithe* ise ayinler üzerinden alınmaktaydı (Brissaud, 1915: 166). Kilise toprakların yüzde onluk kısmına sahipti. Kilise içinde de hiyerarşi bulunmaktaydı. Rahipler genellikle yoksul kişilerden oluşurken, üst düzey din adamları iyi eğitilmiş soylu ailelerden gelen toprak sahipleri idi (Spielvogel, 2010: 401).

16. yüzyıl Fransası özellikle yüzyılın ikinci yarısından sonra sınıf kavgalarının şiddetlendiği bir döneme girmişti.

Guise Dükü ve toprak sahibi bir grup soylu I. Francis ve II. Henry döneminde (1515-1559) iktidarı birlikte idare etmişlerdi. Ancak monarşinin olanaklarından yararlanan bu soylular diğer soylular tarafından hoş karşılanmamaktaydı. Krallık maliyesi bu dönemde savaş finansmanı için vergi artırımları, unvan satışları gibi çabalara rağmen düzelmemekteydi. Guise Dükü soylulara verilen hediyelerin kesilmesi bazı devlet görevlilerinin azaltılması gibi önlemler uygulanınca huzursuzluk daha da arttı.

Bourbonlardan Prens Condé, Languedoc soyluları Henri de Montmorency ve Damville Guise Düküne karşı Protestan hareket taraftarı oldular (Kettering, 1996: 97-99). Fransa Kilisesinin önde gelen liderlerinden biri olan Kardinal Lorraine, Guise'nin kardeşi idi dolayısıyla Guise Dükünün kilise ile ilişkileri sağladı (Le Roy Ladurie, 1994: 175).

Fransa'da Protestanlık önceleri özellikle üçüncü tabaka¹⁵ arasında taraftar buluyordu ve krala karşı pasif bir direniş biçimiydi. Languedoc'un kırsal bölgeleri Protestanların yoğun olduğu yerlerdi. Güney Fransa, Güneybatı Dauphine, Picardie, Normandie, Kuzey Paris,

¹⁵ *Tiers-état*, Fransa'da soylular ve din adamları dışındaki sınıfları ifade etmek için kullanılmaktadır.

Champagne Protestanların yaşadığı diğer bölgeler olarak sayılabilir. Soyluların dikkate değer bir kısmı II. Henry döneminden sonra Protestan olmuştu. Protestanlık pek çok yerde soylular lehine sonuçlar vermişti. Böyle olunca Fransa'da da soylular kilisenin gücünü ve zenginliğini sorguluyor ve Protestanlara hoşgörü gösterilmesi, kilise mallarının istimlak edilerek devletin borçlarının ödenmesi gibi talepleri bulunuyordu (Grant, 2013: 94-95,102). Fiyat dalgalanmalarından dolayı soylular güç kaybetmişlerdi ve kilise reformuyla bu kaybı telafi etmek istiyorlardı, soyluların Protestan olmalarının bir nedeni buydu. Protestan soylular arasında sadece daha alt düzeydeki soylular değil, zengin soylular da vardı. Soyluların neredeyse yarısı 1560'larda Protestan olmuştu (Knecht, 1996a: 322).

Fransa, Guise ailesi (Lorraine Hanesi) ve Condé ailesi etrafında taraflaşmıştı. Guise'yi kilise, halk ve burjuvazi destekliyordu. Paris aktif oldukları önemli bir merkezdi ve kuzeyden destek alıyorlardı. Condé ise *Parlement* ve soylulara güveniyordu. Diğer destek aldığı yerler güney ve doğudaki yerel bölgelerdi. İki kamp arasındaki çatışmaların çözülmesi için 1560, 1561, 1576 ve 1588 yıllarında yapılan *États Généraux* toplantıları üç tabaka arasındaki bölünmüşlüğü ortaya koyan pek çok unsur içermekteydi. 1560 yılındaki *États Généraux*'da soylular adına Rochefort ve üçüncü tabaka adına Lange din adamlarına "ihtişam düşkün, müsrif ve para hırslıları" diyerek saldırmıştı. Ardından ise feodal ve yargısal hakların onlardan alınıp kendilerine verilmesini istemişlerdi. Din adamlarına yönelik bu birliktelikten sonra üçüncü tabaka kendi taleplerini dile getirdi. Lange, soyluların kiracılarını keyfi vergiler yüzünden yıkıma uğratmaması gerektiğini aksi halde feodal haklarından mahrum kalacaklarını söyleyerek feodal haklara saldırmış, konuşmasına şöyle devam etmişti: "senyörlerin feodal hakları yoksul halk üzerinde büyük bir yükür ve yoksul halk için aşırı fazladır". Ardından *Parlement* üyesi adayların tüm yargısal vazifelerde görev alanlardan seçilmesi gerektiğini dile getirmiştir. *Parlement*'in

bütünüyle kralın otoritesinde olmayan, feodal suistimallere ve *Parlement*'in halen yaptığı kötüye kullanımlara karşı hukuku uygulayan bir yapıya bürünmesini talep etmiştir. *Parlement*'in siyasal otoritesine karşı *États Généraux*'nün düzenli toplanması gerektiğini dile getirmiştir. 1560 toplantısında üçüncü tabaka temsilcisi L'Hopital sadece kralın tüm yargı görevlileri vergiden muaf tutulmalıdır diye talep etmiştir¹⁶. Paris *Parlement* tabii ki bu önerileri kabul etmemiştir. *États Généraux* eğer ülkeyi temsil eden, barış ve savaş, siyasi ve idari konularda karar alan bir yer olursa Paris *Parlement*'in geleceği ne olurdu? *Parlement* bu önerileri reddetmişti (Loisne, 1859: 135-138).

Soylular ve din adamları ise bu toplantılarda pek hevesli görünmemektedirler. 1560 yılındaki toplantıda kral finansal açığı kapatmak istediğinde, *États Généraux*'un vergi artırmada yetkili olmadığına karar verilmişti. Bu durum İngiltere'de mümkün olamazdı, çünkü parlamentonun krala direnme gücü yoktu. 1561 yılında krallık gelirlerinin dört katını aşan açığı konuşmak için toplanılması, tabakalar arasındaki ayrımları ve finansal durumdan duyulan huzursuzluğu dışa vuruyordu.

Soylular krallık gelir gideri arasındaki açığın üçte ikisinin kilise tarafından üçte birinin ise üçüncü tabaka tarafından ödenmesini talep etti. Kendileri en zengin ve en ayrıcalıklı tabaka olmalarına rağmen vergi ödemekten hiç bahsetmiyorlardı! L'Hopital ise vergilerin eşit bir şekilde ödenmesini değil, vergilerin ilk iki tabaka tarafından ödenmesini talep etti. L'Hopital'in önerisine göre kilisenin 150 milyon değerindeki mülkleri satılmalı, öncelikle bu açık kapatılmalı geri kalan ise kentlere aktararak ticaret ve sanayiye teşvik için kullanılmalıydı. Üçüncü tabaka ve soylular kiliseye karşı birleştirdikleri güçlerini bu sefer *Parlement* için birleştirdiler. Soylular şöyle demektedirler: Yargıçlar oldukça fazla maaş almaktadırlar, bu durumun onların "Tanrı, onur ve ülkeleri için hizmet etmeleri sağlamak

¹⁶ Yazar bu talep karşısında oldukça şaşırıyor ve devrim niteliğinde diye ekliyor!

için bitirilmesi gerekir". Üçüncü tabaka ise yargıçların yoksulları perişan ettiklerinden yakınmaktaydı. *Parlement* üyeleri hiddetli bir şekilde muhalefet ederek orta ve alt sınıflar ile kendileri aralarındaki ayrımın yeterince iyi çizilmediğinden şikâyet ediyorlardı. Tabakalar arasındaki bu çatışmalar ülkeyi ya bir anarşiye ya da bir monarşiye doğru sürükleyeceğı benziyordu (Loisne, 1859: 139-141).

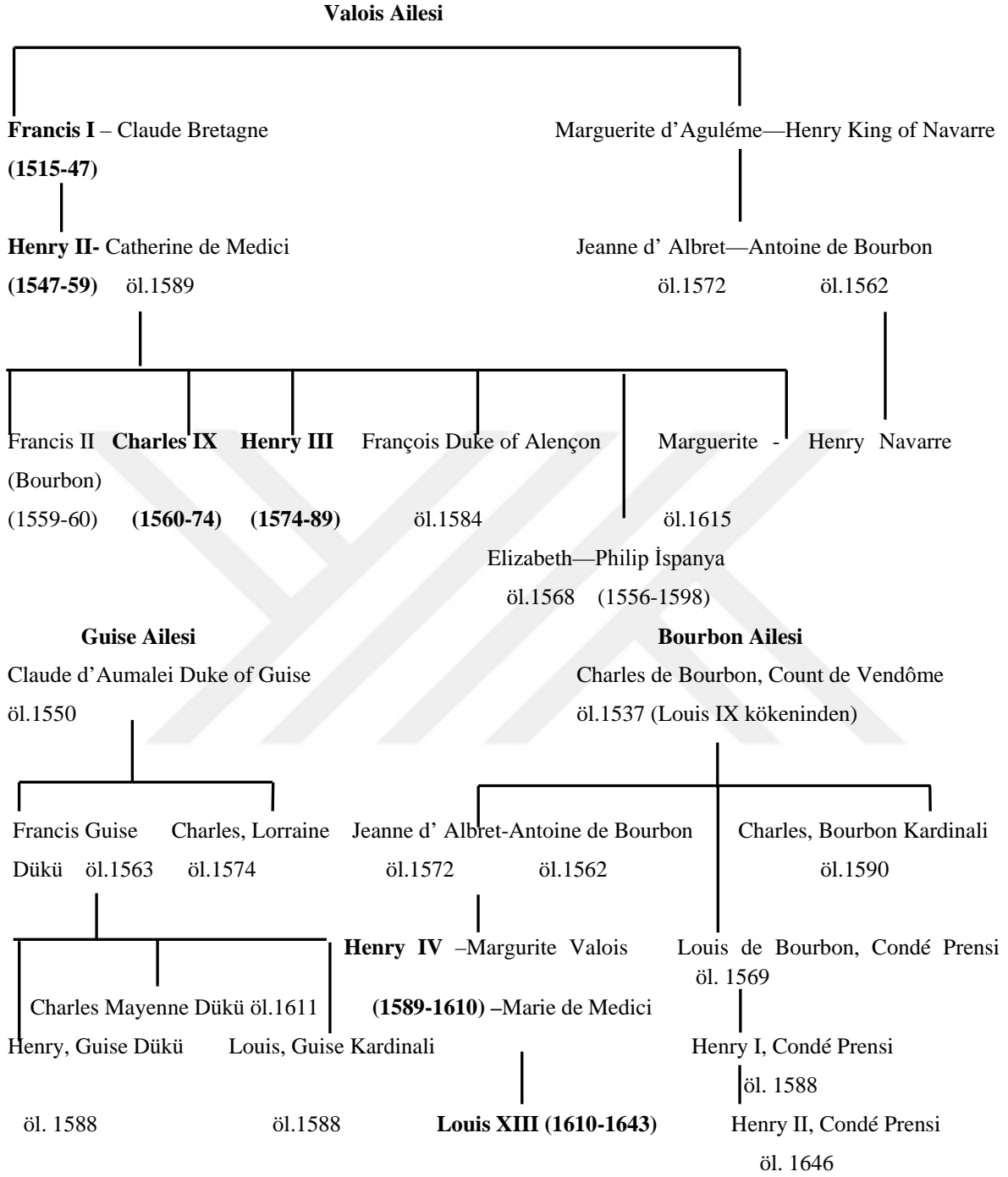
IX. Charles döneminde Catherine Medici Katolik ve Protestanlar arasında uzlaşi için çabalamıştı. Bazı Katolik ve Protestanların ortak kararıyla 1560 ve 1561'de kilisenin malvarlıkları elden çıkarıldı (Le Roy Ladurie, 1994: 172-173). Bu aslında vergiler konusunda burjuvazi ve soyluların kilise karşısında uzlaşısı anlamına gelmekteydi (Timur, 2016: 124). Ancak çatışmalar sürdü. Protestanlar 1572 yılında krala karşı anayasa düzenlediler. IX. Charles 1574 yılında öldüğünde III. Henry tahtı alacaktı ancak kardeşi Alençon Dükü François krala karşı Protestan argümanları sundu. Montpensier, Katolik Bourbonlar, Guise ve Nevers gibi soylular Protestanlara muhalefet ettiler. Din savaşlarında Protestanlar ağırlık kazanınca III. Henry zor durumda kaldı ve Katolik soylular kralı ülkeyi yönetemediğini iddia ettiler. Savaş kralın vergileri yükseltmesi anlamına geliyordu, ancak Katolik soylular vergilerin artırılması taraftarı değillerdi. İsyanlar 1578-1580 yıllarında çıktı. On beş yıldır süren savaşın etkileri, nüfus artışı, krallığın otorite kaybı, feodal baskı Provence, Vivarais ve Dauphine bölgesinde köylü isyanlarına sebebiyet vermişti (Holt, 1995: 98-115). Katolik soylular kralı tahtan indirmeyi denedi, Guise Dükü öldürüldü. Protestanlar ve Katolikler arasındaki çatışma 1589 yılında Protestan Kral IV. Henry'nin¹⁷ Protestanlara bazı haklar tanımasıyla durulsa da Katolik dini ve Kilisesi 1590'lar

¹⁷ IV. Henry Fransa'nın yasal varisi değildi. III. Henry'nin kardeşi Anjou dükü ölünce III. Henry Navarre kralı IV. Henry'nin veliahtı olmasını istemiş, Güise Dükü buna engel olmuştu. Ancak Guise Dükü ölünce bu durum ortadan kalktı (Timur, 2016: 143).

sonrasında ÷lkede baskın bir g÷ç haline gelmişti (Kettering, 1996: 97-99). Bourbonlar IV. Henry'in tahta geçmesiyle yükselişe geçmişlerdi (Le Roy Ladurie, 1994: 175).

Yüzyılın başlangıcına 1494-1559 yılları arasında İtalyan Savaşları ile başlayan sürece Fransa'da soylular arasında yaşanan din savaşları eklenince sınıfsal dengeler önemli ölçüde değişmiştir. Din savaşları sırasında 8.760 din adamı, 32.950 soylu 36. 300 kadın, 1.235 erkek, 656.000 Fransız birliği ve 32.600 yabancı birlik askeri hayatını kaybetmiştir. Pek çok köy ve ev yakılmış, çok sayıda ev hasar görmüştür. Fiyatlar yükselmiş, bu savaş maliyetlerini karşılamak için vergilerin arttırması da eklenmiştir. Zengin soylular daha da zenginleşirken pek çok küçük soylu topraklarını satmak zorunda kalmıştır. Kılıç soyluları niceliksel olarak artarken varlıklarında da artış yaşanmıştır. Soyluların savaş sonrası büyük zararlara uğraması krallığa güç kazandırmıştır (Holt, 1995: 195-205). Yüzyılın çalkantılı hikayesini kapatıp, 17. yüzyılı anlamaya çalışalım.

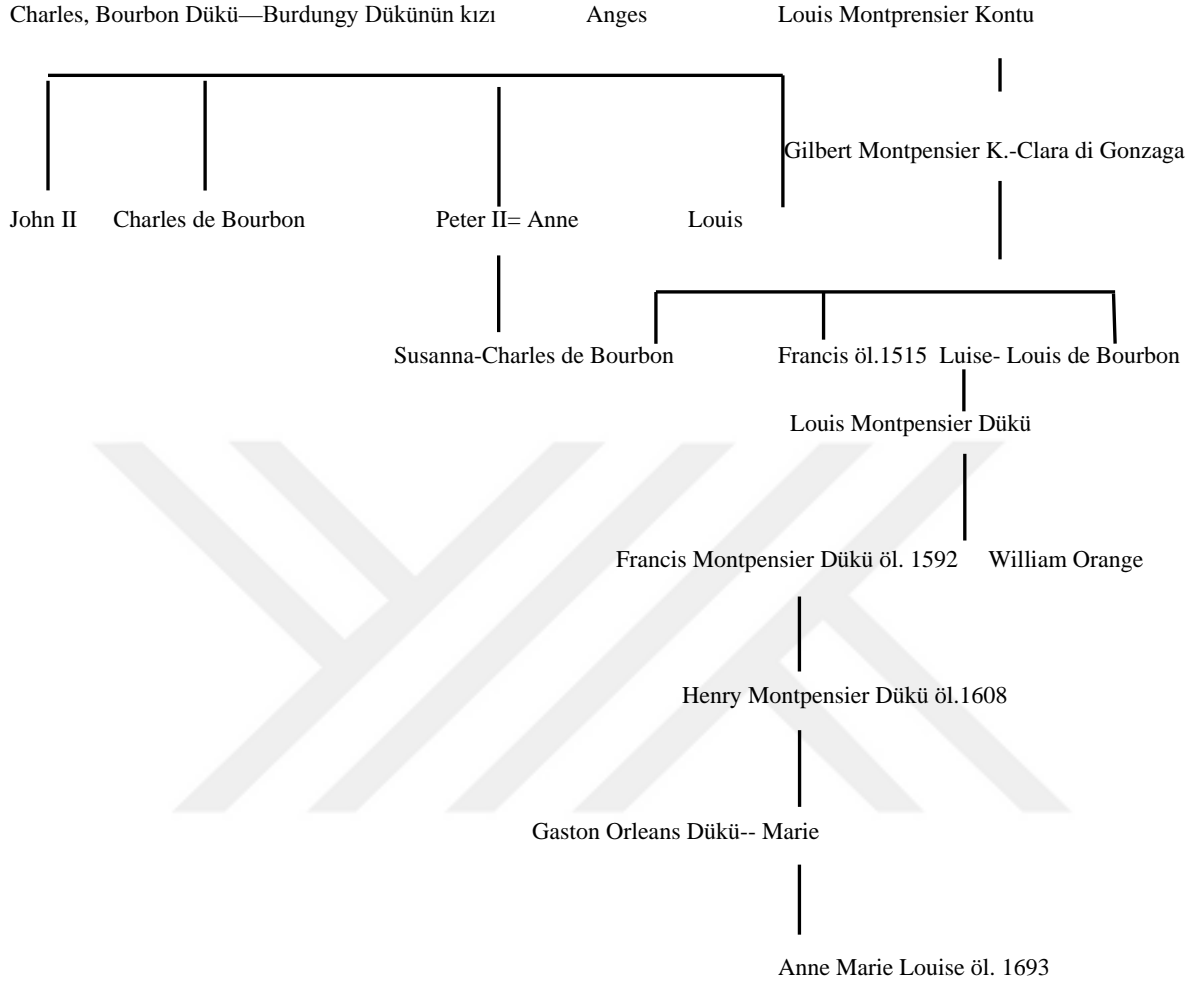
Şekil 3. Fransa Kraliyet Ailesi

Kaynakça: Armstrong, 2002: 136.

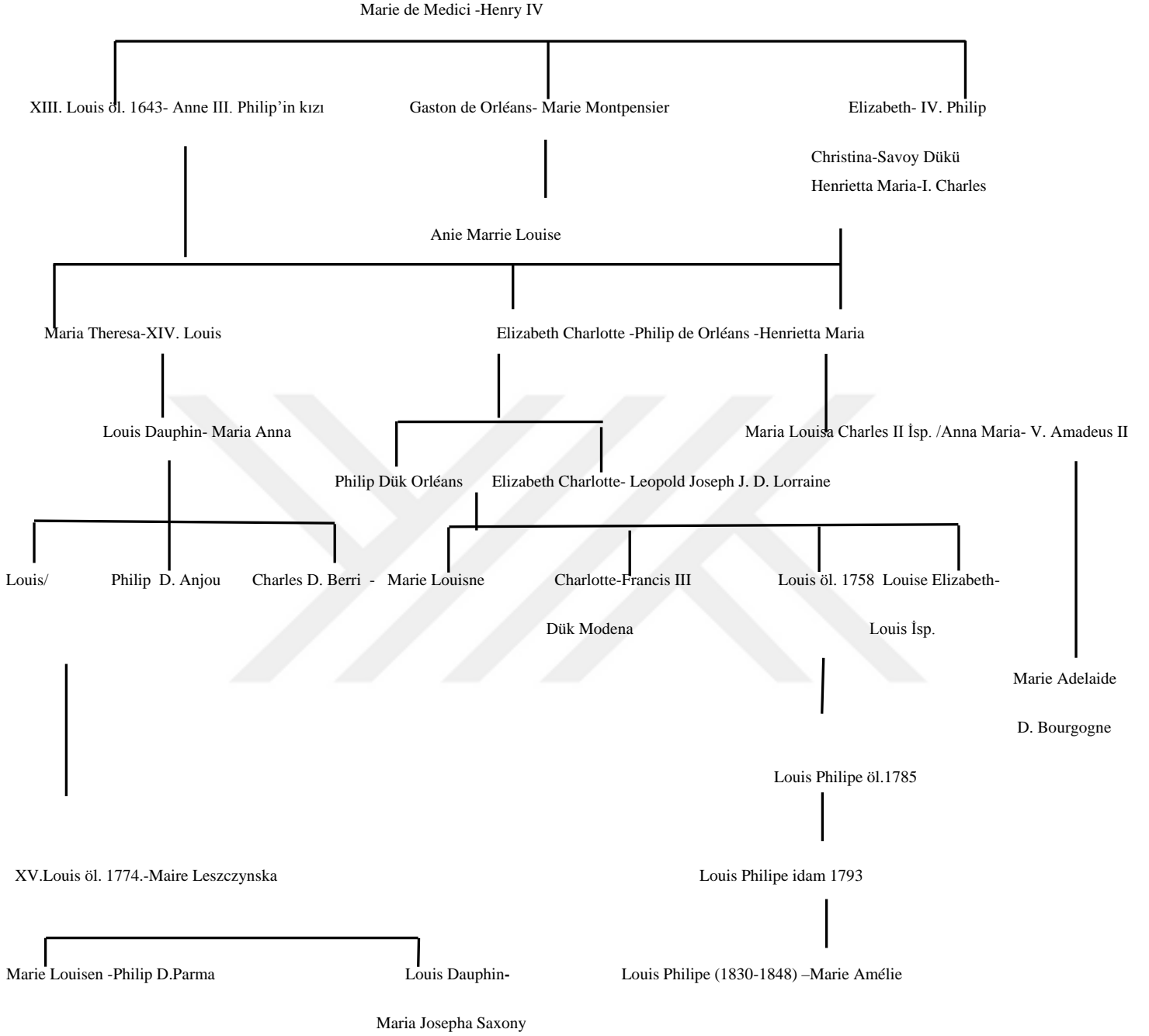
Şekil 4. Bourbon ve Montpensier Haneleri

John, Bourbon Dükü—Berri Dükünün kadın mirasçısı Mary

Kaynakça: Universitat Mannheim, 2007.

Şekil 5. Bourbon – Orléans Haneleri

Kaynakça: Universitat Mannheim, 2007.

3.2. 17. Yüzyıl Fransa'da Toplumsal Sınıflar

3.2.1. Kentler

17. yüzyılda kentler merkantilizm ile birlikte oldukça gelişme göstermiştir. Esasen merkantalist uygulamalar IV. Henry dönemine dayanmaktadır. Ancak din savaşları nedeniyle kesintiye uğramıştır. IV. Henry döneminde, tarım ve endüstriye yönelmiş bulunan Laffermas ve Sully merkantalist stratejiler izlemişlerdir. Özellikle savaş sonunda Laffermas 1601 yılında merkantalist fikirler ortaya atmış, imalat sanayinin gelişmesi ve dış pazar bulmak için büyük şirketlerin kurulması, sanayinin korunması, ülkeden altın çıkışının engellenmesi gibi politikalar uygulanmıştır. Ancak ülkede yaşanan çatışmalar, imalat sanayinin gelişmesi için gerekli liman, yol, kanal gibi altyapı gereksinimleri için yeterli finansmanın bulunamaması, IV. Henry döneminde merkantalist fikirlerin tam anlamıyla hayata geçirilememesine neden olmuştur. Merkantalist politikalar, Richelieu tarafından XIII. Louis döneminde uygulanmıştır. Ticaret geliştirilmeye çalışılmış, yeni üretim alanlarına koruma sağlanmış, gemicilik sanayiye ayrıcalıklar ve tekel hakkı sağlamıştır. Bu uygulamalar, XIV. Louis döneminde Colbert tarafından sürdürülmüştür. Devlet imalat sanayini teşvik etmiştir. Boş-işsiz gezenlerin çalışacağı atölyeler kurulmuştur. Kredi dağıtımı düzenlenmiş, ulusal ve bölgesel düzeyde tekeller oluşturulmuş, üretim dallarına göre atölyelerin boyutlarını, sayılarını, biçimlerini ve çalışma koşullarını bile devlet belirlemiştir. Colbert döneminde devlet, sermaye sahiplerini desteklemiş, imalata uygun çalışma koşulları sağlamış, vergi muafiyeti sağlamış, üretilen mallar devlet tarafından satın alınmış¹⁸, ürünlere dış pazar sağlamıştır. Colbertizm XVIII. yüzyılın sonuna kadar uygulanmıştır (Hamitoğulları, 1987: 63-67).

¹⁸ 17. yüzyıldan 18.yy.a kadar kraliyet imalatçıları belirlenerek bu imalatçılara ordunun gereksinimi için üniforma sipariş vermiş ve ordunun artan ihtiyaçları bu talebi gittikçe büyümüştür (Farr, 2000: 79).

Montchretien'in¹⁹ 17. yüzyılda yazdığı eser de imalat sektörünün desteklenmesi gerektiğini salık vermektedir. Montchretien ekonomik gelişmenin temel faktörünün imalat sektörü olduğunu söylemektedir. Devletin ise tekstil, deri, cam gibi teknik gelişmeye ihtiyacı olan sektörlerle destek vermesi gerektiğini, hatta sadece yardımla kalınmaması gerektiğini yönlendirme yapması ve dış rekabete karşı koruması gerektiğini anlatmaktadır. Devlet adaleti, teknik desteği ve uygun mali sistemi sağlamalı ve düzen ve toplumsal istikrardan sorumlu olmalıdır. Hatta devletin dilencileri zorla çalıştırılması gerektiğinden de bahsetmektedir (Lublinskaya, 1968: 103-109). Merkantalist uygulamalar üretimin ölçeğini genişletmiş, henüz loncalar bu ölçeği sınırladığı için kırlara iş verme yaygınlaşmıştır.

Vergi kayıtlarına göre Lyon'da 1575 yılında ipek endüstrisinde 138'i kadife dokuyucusu, 31'i kumaş dokuyucusu, 15'i eğirici 15'i boyacı ve iki zanaatı bilinmeyen zanaatkâr ile birlikte 200 zanaatkâr çalışmaktadır. 1660 yılına gelindiğinde ise ipek endüstrisi 2.076 tezgâhı kapsayan 841 zanaatkârın ve 800 zanaatkâr çocuğunun, 809 çirak ve ustanın pek çok kadın ve çocuğun çalıştığı bir endüstri olmuştur (Beik, 2009:118). Zanaatkâr loncaları özellikle 17.-18. yüzyılda şikayetlerini arttırmışlardır. İmalattaki gelişmeler tüccar burjuvaziyi daha ucuz alanlarda üretim yapmaya itmiş, üretim kırlara yayılmıştır. Tüccar burjuvazi Rouen'e 20-30 km yakındaki kırlara eve iş verme yöntemiyle dokumacılık yaptırabilmektedir. Bu durum XIV. Louis döneminde Rouen bölgesinde loncaların şikâyet etmelerine neden olmuştur. Kral denetçisi eve iş verme yönteminin kent çalışanlarını ve kent tarımını kötü etkileyeceği uyarısında bulunmuştur. Çünkü ekip biçmeyi durduracak kadar çok kazanmayan kır dokumacılarının şimdi yapacak çok şeyleri vardır. Zanaatkâr loncalarının şikayetleri üzerine 17.-18. yüzyıl döneminde kırlara ceza verme eğiliminde olunmuştur. Bu durum 18.yy.'da kendini daha çok hissettirmiştir (Brennan, 2003: 262-

¹⁹ Ekonomi politik kavramını ilk kullanan kişidir.

263). Zanaat lonca tekellerinin yıkılmasına dair çabalar 1581 ve 1673 yılı düzenlemeleri ile yapılmaya çalışılmış ancak zanaat tekellerinin kırılması çırak ve kalfa serbestisi devrime kadar gerçekleşmemiştir (Farr, 2000: 278-279).

Dobb, “kent bölgeciliğinin çözülmesi ve zanaat loncalarının tekellerinin yıkılması, imalat ya da ev üretimi biçiminde olsun kapitalist üretimin gelişmesinin bir koşuludur...Doğuş halindeki endüstri sermayesinin ticaret sermayesinin çoktan yerleşmiş olduğu ticaret tekelinden kurtulması gerekir” demektedir (2007: 146). 17. yüzyıl Fransa’ında bu koşullar gerçekleşmemiştir. İngiltere ticaret tekellerin kaldırılması için uğraşırken ve burjuva devrimi gerçekleşirken, Fransa’da Colbert döneminde ticaret tekelleri yaratılmaktadır. Dobb bu tekelleri Elizabeth dönemi İngiltere tekellerine benzetir (2007: 149).

XIII. Louis 1627 yılında tüccarların da soylu²⁰ olabileceğine karar vermiştir. XIV. Louis ise kral için ticareti bırakmak gerekmediğini açıklamıştır. Tüccar sınıfı içinde ipek ve kumaş ticareti ile uğraşanlar en ayrıcalıklı gruptur. Aynı zamanda manifaktürün yöneticileri olmuşlardır. Ülkeler arasındaki ticareti çatışmalar savaflara yansıtmış, Habsburg Savaşı ve Hollanda Savaşı bu durumun örnekleridir. Fransa ticari savaşta geri planda kalsa da 17. yüzyılın sonlarında Batı Hindistan adaları San Domingo, Martinique ve Guadeloupe ile kolonyal ticaret gelişmiştir. Fransa şarap, kanyak, balık tuzu, balık yağı, yağ, peynir, demir, yün ürünler, keten ve ipek ürünler satarken, sömürgelerden şeker, tütün, kahve ve pamuk gelmektedir. Köle ticareti kârlı bir iştir. Kolonyal ticaret La Rochelle, Rouen, Nantes gibi kentlerde tüccarları önemli biçimde zenginleştirmiştir (Sée, 2004: 53-56). Marx, sanayi için gerekli ilk sermayenin Colbert döneminde kısmen doğrudan doğruya devlet hazinesinden geldiğini söylemektedir: “Sömürge sistemi, devlet

²⁰ Soylular ticareti oldukça onur kırıcı bulmaktadır!

borçları, yüksek vergiler, ticaret savaşları, büyük sanayiye çocukluk dönemi boyunca devlet gibi büyütülmüştür” (2013b: 724).

Tüccarlar arasında farklılıklar bu yüzyılla birlikte oldukça büyümüştür. 1589-90 yılları arasında Amiens’de tekstil alanında aktif olan yirmi yedi tüccar burjuvazi arasında otuz beş yıl sonra ancak altı tüccar burjuvazi varlığını sürdürmüştür. 1635 yılında endüstride otuz sekiz tüccar aile bulunmaktadır, 1711 yılında sadece yedi tane tüccar vardır. Lyon’daki bir tüccar, “...ticaret zengin etmektedir ancak Paris, Lyon, Rouen, Orleans ve Bordeaux’un en iyi ailelerini ...” diyerek şikayetini dile getirmiştir (Kamen, 2000: 98). Kentlerde servet yapan burjuvazi soyluların ekonomik durumdaki düşüşten yararlanarak soyluların topraklarını satın almaya başlamış, bu süreç uzun yıllar devam etmiştir (Moore, 2012: 71).

Moore, Anderson’un (1974) tersine burjuvazinin büyümesini soylular ve finans burjuvazisi arasında sıkışan monarşinin, bu iki sınıfa karşı sanayi burjuvazisini desteklemesinden kaynaklandığını söylemektedir. Finans burjuvazinin monarşi üzerindeki baskısının nedeni savaşların yarattığı finansal gereksinimler olmuştur. Savaş maliyetlerinin artması, devletin gelir elde etmek için makam satışı yapmasına, bu da makamların burjuvazi tarafından alınmasına neden olmuştur. Krallığın artan gelir gereksinimi, burjuvazinin devlet tarafından korunma ihtiyacı krallık ile burjuvaziyi stratejik bir ittifak yapmaya itmiştir (2012: 89). Sanayi burjuvazisi için katı korumacılık ulusal manifaktürün ve ticaretin yabancı rakiplere karşı korunması için önemliyken, Fransız ekonomisinin gelişmesi kral ve temsilcileri için vergi potansiyelinin artmasını sağlamıştır. Böylelikle bu yüzyılda burjuvazi ve krallığın çıkarları birbirini desteklemiştir. Colbert izlediği politikalarla iktidar çıkar ilişkilerini büyük ölçüde değiştirmiştir (Elias, 2009). Böyle olunca 17. yüzyılın başında aslında en çok kâr eden kesim olan finansçılar devlet kaynakları ticaret ve imalat için kullanıldığı için hegemonyasını kuramamıştır. Bu dönemlerde finans burjuvazisine

olan borçlar sürekli silinmiştir. Örneğin, Colbert döneminde finans burjuvazisini temsil eden maliye bakanı Fouquet alaşağı edilmiştir. Ancak Hollanda Savaşının gerektirdiği finansman gereksinimi finans burjuvazisinin konumunu güçlendirmiştir. Colbert döneminden sonra ise finans burjuvazisinin monarşi üzerinde hakimiyetinden bahsetmek mümkündür. Colbert sonrası monarşi gücünü yavaş yavaş yitirmeye başlamıştır (Keyder, 2013: 35).

IV. Henry öldükten sonra *États Généraux* XIII. Louis küçük yaşta olduğu için iktidarı kraliçeye verdiğinde, büyük soylular iktidarını pekiştirmiş, yargı görevlileri (cüppe soylular) ise Sully'nin topladığı hazinenin yirmi üç milyonu talan etmişlerdi. Amaçları iktidarı ele geçirmek değil bölmek ve feodal bir restorasyon yapmak olmuştur (Loisne, 1859: 167). Protestan soylular sanayi burjuvazisini destekleyen hem de bu yüzden önemli gelir elde eden maliye bakanlarından oldukça rahatsız olmuş, din savaşları 1616 yılında isyancı soyluların bağışlanması ile bitmiş gibi görünse de 1620'li yıllarda devam etmiştir (Bonney, 1981: 820). Ancak monarşi bu tehditleri ortadan kaldırmaya çalışmıştır.

Richelieu 1626 yılında La Rochelle kuşatmasıyla Protestan soyluların askeri güç toplama tehlikesini ortadan kaldırmış ve din savaşlarını bitirmiştir. Bundan sonraki süreç Protestan karşıtlığı biçimde devam etmiş ve 1685 yılında Nantes Fermanı ile Protestan²¹'lara verilen haklar geri alınmıştır. Protestanlar din değiştirme, göç ve yer altına çekilmek zorunda kalmışlardır. Çoğunluğu tüccar ve imalatçı olan yaklaşık 150 bin Protestan ülkeden göç etmiştir (Price, 2012: 80,88). Anderson (1974) analizine benzer biçimde 16. yüzyılın sonundaki din savaşları mutlak monarşinin gelişmesi için gerekli koşulları oluştururken, ardından feodal monarşinin çatışmalı yapısı Proteston soylulara karşı mücadele ile

²¹ Burjuvazi arasında büyük payı alanların önemli bölümü Katolik olduğunu (Lublinskaya, 1968: 136) ekleyelim.

önlenmeye çalışılmış görünmektedir. Cüppe soylularla girişilen kavga da bu çerçevede okunabilir.

1614 *États Généraux*'da hedefte cüppe soylular bulunmaktadır. Yargı görevlileri (cüppe soylular) konusunda üçüncü tabaka ile soylular fikir birliğinde olmuştur. 1614 *États Généraux* 'da hem üçüncü tabaka hem de soylular *paulette*'nin kaldırılmasını istemişlerdi. Soylular yargıçların politik etkilerini kırmak, bu vesile ile yapılan harcamaları kıstmak, daha önceden yüksek fiyatlar nedeniyle giremedikleri *Parlement*'e giden yolları açmak için bu fikirde olmuşlardır. Üçüncü tabaka ise yıllık bu ödemelerin beş milyondan fazla olduğunu söylemişlerdir (Loisne, 1859: 173-174). 1618 yılında ise kral *paulette*'nin kaldırıldığını, makam satışında kısıntıya gidildiğini, mahkemeler ve orduya transferlerin azaltılması gibi kararlar vermiştir. *Parlement* bunu kabul etmemiştir çünkü makamların miras bırakılması ve satılma engellenince *Parlement* gücünü yitirmiş olacaktır (Loisne, 1859: 173-174, 176).

17. yüzyılın ortasında *Parlement* ve kral arasında çıkar ayrışmaları daha da netleşmiştir. 1635 Otuz Yıl Savaşları bu çatışmanın fitilini ateşlemiştir. Richelieu ve Mazarin döneminde olağan gelirler savaş finansmanında yeterli olmadığından bu bakanlar ve danışmanları yeni vergiler salınması, eski vergileri yükseltilmesi, yargı ücretlerinin kısılması ve devlet tahvillerinin faiz ödemelerinin düşürülmesi gibi önlemlere başvurmuştur. Diğer yandan, vergi ödeyicilerinin aleyhine kâr elde eden ve finans idaresinde hileler yapan vergi iltizamcılar ve finansçılara çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. *Intendantlar* yani krala bağlı olup satın alınmamış makamlar aracılığıyla *généralite*²²'lerde yerel görevliler olan *elus* ve *trésoriers*ların yetkilerine saldırılmıştır. Aynı zamanda mali

²² Fransa'da mali bölge, bu bölgelerdeki görevliler ise mali yapı bölümünde ayrıntılı biçimde açıklanacağı üzere *elus* ve *trésorier*'lardır. Bu görevler satın alınan makamlardır.

mahkemelere (*chambres des comptes -cours des aides*) müdahale edilmiş hem alt mahkemelerin yetkileri ve hem Paris *Parlement*'in ve üst mahkemelerin temyiz hakları sallantıya düşmüştür. *Intendant*ların sayıları artmış, krallık konseyi önemli bir güç olmuştur. Artık krallık konseyi *Parlement*'in hukuksal ve idari kararlarını değiştirebilecek kral programı ile ilgili olanları yargılamadan önce konseye çağırarak güçtedir. Fikir ayrılıkları hususunda krallık yargısal komisyonları kurup krallık görevlilerin *droit annuel*'i kaldırma hususunda egemenlikleri altına almaya çalışmıştır. Böylelikle idari merkezileşmeye doğru gidiliyor, tarihçiler ise bu süreci hükümet devrimi olarak adlandırıyor.

Bu iki kardinalin yaptıkları oldukça rahatsızlıkla karşılanmıştır. Köylüler kötü bir hasat dönemiyle birleşen ağır vergilerden şikayetçilerdi bir de üstüne yeni vergiler 17. yüzyılın ilk yarısında köylülerin rahatsızlıklarını sıklaştırmıştı. Kentliler ise hem artan vergilerden hem de devletin merkezileşmesinden rahatsız olmaktaydılar. *Büyük soylular ise bu büyük güç sarmalı üzerindeki etkilerini yitirdikleri için kızgındılar ve sürekli zenginliklerini arttırma kaygısı içerisinde olduklarından isyanı teşvik ettiler ve kendi çıkarları için diğerlerinin rahatsızlıklarından yararlandılar. Diğer kesimler gibi makam sahipleri de krallığın yaptıklarına karşıydılar. İki kardinalin aldığı finansal önlemler *Parlement* üyelerin çıkarlarını oldukça zedelemekte, *droit annuel*²³'in ilga tehlikesi makamlarının değerlerini düşürmekteydi. Diğer yandan, *intendant*lar ise yargısal yetkilerine tehdit oluşturmaktaydı. *Parlement* üyeleri Fransa hukukunun ve geleneklerinin birincil savunucularıydı, kralın ve iki kardinalin keyfi uygulamalarla yasal olağan süreci değiştirmelerinden huzursuzlardı. 1648 Fronde isyanı böyle havada gerçekleşmişti (Hamscher, 1975: 17-18).*

²³ Daha ileride ayrıntıları ile açıklanacağı üzere makam satışları için alınan yıllık vergi.

Fronde İsyanı ayrıntılarına daha sonra değineceğimiz üzere kralın istediği gibi bitmesine rağmen 1661 yılına kadar geçen süre Mazarin yılları olmuştu. İsyan ve İspanya Savaşının yarattığı tahribat savaş karşıtlığı yarattı barış en çok istenen şeydi. 1661 yılı itibariyle Mazarin'in ölümü ile XIV. Louis kontrolü eline almış, krallığı mutlakiyetçi biçimde idare etmişti. Dönemin en mühim olayı Colbert'in izlediği politikaların "sermaye birikimi ve kapitalist dönüşüm alanlarında" gerçekleşmişti. Yüzyılın sonu ise Güneş Kralın istediği gibi bitmemişti Protestan karşıtlığı, kıtlık, açlık ve İspanya Savaşı 1789'un "tohumlarını atıyordu" (Timur, 2016:183-184,188-189).

Diğer yandan, savaş teknolojisinin gelişmesi ve monarşinin soylulara karşı güç elde etme isteği devletlerin profesyonel ordu ve savaş donanması ihtiyacını doğurmuş, böylelikle feodal lordların askeri güçleri zayıflamıştır. Merkezi ordunun finansmanın da krallık tarafından yapılması gerektiğinden, askeri görevleri olan soyluların önemi azaltılmış, soylular bu alanda görev alacaklarsa bile bunun kralın isteği doğrultusunda yapılması gerekmiştir (Poggi: 2012: 85-86). Şimdi ise 17. yüzyılda kırlarda yaşanan gelişmelere değinelim.

3.2.2. Kırlar

Daha önce de değindiğimiz üzere soyluların toprak satışı 17. yüzyılda hızla devam etmiştir. Monarşik devletin yarattığı kaynaklar örneğın krallık makamlarının artan getirisi soyluların topraklarını sabit bir ranta vermektense kendi kontrolünde kalmasını tercih etmesine neden olmuş, böylelikle kiraya verilen topraklar azalmıştır. Ekonomik zorluklar da soyluların bir kısmının topraklarını satmasına sebebiyet vermiştir. Ekonomik belirsizlikler, kötü hasat, ürün zayıatları ve vergi yükünün artışı gibi sebepler borçlanma ve toprak satışlarını zorunlu kılmıştır. 17. yüzyılda köylülerin önemli kısmı geçimlerine yetmeyecek küçük topraklara sahiptir. Küçük toprak sahiplerinin geçimlerini sağlamalarının bir yolu toprak

kiralamalarıdır. Ancak kiraya verilen toprakların azalması kır nüfusunun yaklaşık onda birini yoksulluğa itmiştir (Dewald ve Vardi, 1998: 28). Devrime giden süreçte kırlarda yaşanan değişim küçük toprak sahipliğinin yoksullaşması ve büyük toprak sahiplerinin zenginleşmesidir. Ancak büyük toprak sahiplerinin durumu da bu yüzyılda çok parlak değildir. 1600'lü yıllarda 60 hektar ve 100 hektarlık bir toprak için beş at ve 100 koyun gereklidir, iyi bir hasat sonrası ek kazançları da eklersek toplam kazanç bu büyüklükteki bir toprak için 2, 000 livresdir. Ancak büyük toprak sahibinin de önemli harcamaları vardır. Kilise, kral ve lord elde edilen gelirin yaklaşık üçte ikisine el koymaktadır²⁴. Kötü hasat durumunda ise vergilerin ve rantların arttığını dikkate aldığımızda vaziyet daha kötü olacaktır. Bu koşullarda özellikle Kuzey bölgelerde orta düzeyde toprak sahibi köylülerin durumunda hız kesmeyen bir çöküş yaşanmıştır. Kötü bir hasat yılı veya atın değiştirilmesi gerekliliği köylüyü borca itmiş ve iflasa sürüklemeye yeterli olmuştur. Kuzey bölgelerin dışında orta düzeyde toprağı olan köylülerin durumu iyidir. Bunun sebebi kiracılığın alternatif biçimi olan ortakçılık uygulamasıdır. Ortakçılıkta üretim araçlarını toprak sahibi karşılamakta, hasadın genellikle yarısını almaktadır. Ancak ortakçılık verimliliği düşüren bir uygulama olmuş, durumu biraz iyi olan köylü hasat edeceği ürün miktarını düşürme yoluna gidebilmiştir (Dewald ve Vardi, 1998: 29-31).

Kırlarda yaşanan diğer önemli değişim tekstil üretimin kırlardaki yaygınlığının artmasıdır. Amiens yakınlarında dokumacılık 1690 ve 1725 yılları arasında dört kat artmıştır. Flanders, Picardie, Normandie, Bretagne Maine ve güney bölgelerdeki pek çok kır tekstil üretiminin yaygın olduğu yerlerdir. Kırlar manüfaktür üretime yönelmektedir çünkü elde ettikleri gelir ne kilisenin ne de feodal lordun el koyabileceği bir gelirdir (Dewald ve

²⁴ Burada akla Victor Hugo'nun *1793 Devrimi* kitabındaki bir diyalog geliyor. Cumhuriyetçiler tarafından ormanda bulunan bir kadın durumunu şöyle anlatıyor: Tavşan avladığı için senyör babamı falakaya yatırdı babam sakat kaldı ve bu yüzden çalışmıyordu. Dedem Protestan'dı papaz onu sürgüne yolladı ve kocam kral adına savaşırken öldü (1996: 18).

Vardi, 1998: 32). Marx ve Engels'in söylediği gibi manifaktür köylüler için kendilerini dışarda bırakan ya da az para veren loncalara karşı sığınak haline gelmiştir (2004: 88).

1690'larda Beavois bölgesinde gelirlerin yarısı on üç büyük aileye aittir ve hiçbirisi bölgede yaşamamaktadır. Bayeux'da ise soyluların en yoksullarının yarıya yakını, toplam gelirlerin yüzde onundan daha azına sahiptir, en zengin soylular gelirin yarısında fazlasına elde etmektedirler. İngiltere'de ise bu yüzyılda yoksul soyluluk denen bir durum yoktur. Bretagne bölgesindeki Saint Brieuc'da soyluların üçte biri dilencilige kadar düşmüştür. Fransız soylular gelirlerinin önemli kısmını toprak gelirleri dışındaki alanlardan elde etmeye başlamışlardır. En önemli gelir kaynağı finans olmuştur, Fransız finansörleri önemli ölçüde zenginleşmişlerdir (Clark,1995: 227-229). 17. yüzyılı soyluların yoksullaşması teziyle kapitalizm ve 18. yüzyılda yaşanan toplumsal gelişmeleri değerlendirmeye çalışalım.

3.3. 18. Yüzyılın Başından 1789 Burjuva Devrimine Fransa'da Toplumsal Sınıflar

3.3.1. Kentler

18. yüzyılda Fransa toplumu burjuvazinin attığı dev adımlara sahne olmuştur. İmalathanelerin ölçeği büyümüş, sömürge ticareti yüksek boyutlara ulaşmış, kentler arası ulaşım konusunda önemli ilerlemeler gerçekleşmiştir. 1750 sonrası yolların yapılması kentler arası ulaşımın gelişmesini sağlamış, Paris'e on beş günden daha uzak bir yer kalmamış, Paris'ten Lyon'a beş günde ulaşmak mümkün olmuştur (McPhee, 2002: 8). 16. yüzyılı hatırlayacak olursak, 18. yüzyıl Paris Lyon'a iki gün daha yaklaştırmıştır.

Üretimin ve ticaretin ölçeğinde önemli değişiklikler yaşanmıştır. Paris'te 1739'da zanaatkârlarla ilgili yapılan bir araştırmada sadece iki zanaatkârın 40 çırak çalıştırdığı, zanaatkârların yarısını 4 ve daha az çırak çalıştırmakta olduğu görülürken, 1790'a gelindiğinde ise 5'ten daha az çırak çalıştıran yoktur, zanaatkârların yüzde 15'i 40'dan fazla çırak çalıştırırken, işgücünün yüzde 58'ine zanaatkârlar iş vermektedir. Taşımacılık yapan gemi kapasitelerinde de artış yaşanmıştır. 1700 yılından 1782'ye kadar gemilerin ortalama taşıma kapasitesi 42 tondan 112 tona yükselmiştir. Özellikle nehir ve liman kıyılarındaki kentlerde imalat sektörü hızlıca gelişmiştir. Rouen'de pamuk üretimi 1715-1743 yıllarında yüzde 700 artmıştı. Böylelikle Fransa ikiye ayrılmıştı: eski haliyle devam edenler ve hızlı gelişenler. Reims, Elbeuf, Troyes, Strasburg, Vannes, Châteaudun gibi yerler eski hallerini devam ettiriyorlardı. Kırlardan kentlere hızlı bir göç dalgası başlamıştır. Lyon'da hizmetkârların yüzde 95'i kırlardan göç etmişti (Collins, 1995: 178-180).

Şarap ticareti 1720'lerden 1780'lere yüzde 50 yükselse de şarap ihracat değeri aynı dönemde üç kat artmıştı. Fransa halkı henüz 1675 yılında tüketmediği pamuklu kıyafetten

şekere, kahve ve tütüne kadar yeni ürünler talep etmeye başlamıştır. 1730'lardan 1790'lara kadar şeker ithalatı üç kat yükselmiştir. Marseilles'de ticaret ve üretim hızlı gelişme gösterirken, Nantes gelirini ve nüfusunu iki kat arttırmıştır. Modern devletin köklerini 18. yüzyılın ikinci yarısında görmek mümkündür. Devletin eski üç işlevine (askeri, finansal ve yargısal) polis, yoksullara yardım, eğitim ve kamu işleri eklenmiştir. Devlet bu alanlara müdahale ederek kapasitesini geliştirmiştir (Collins, 1995: 182-184).

İmalathanelerin ve ticaretin ölçeğini büyüten önemli etkenler sömürge ticareti ve devlet desteği olmuştur. Karayip sömürgeleriyle yapılan ticaret gemiciliği geliştirmiş ve sömürge mallarının ticaretini ilerletmiştir. Kuzey Amerika Avrupa ve Afrika arasında üçlü ticaret yapılmıştır. Bordeaux gibi limanlardan İngiltere gibi ülkeler şarap ihraç edilmekte, kolonyal mallar olan şeker, kahve ve tütün gibi mallar ise ithal edilmektedir. Ticaretin bir ayağı St. Domingue gibi sömürgelerden köle taşımak için yapılmış köle gemileridir. Henüz 1685 yılında 465 bin kölenin çalıştığı plantasyonlar bulunmaktadır (McPhee, 2002: 10). Krallık iç ticareti sömürgelerden gelen mallarının da etkisiyle önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Ticaretin üçte ikisi krallık içinde geri kalanı dış ülkelerle gerçekleşmiştir. Sömürge ülkeler olan Guadaloupe, Mortinique, Saint Dominique ile ticaret on kat artmış, ticaret hacmindeki büyüme 1750 sonrasındaki süreçte devam etmiştir. Şeker, kahve, pamuk ve çivit sömürge ülkelerle yapılan ticaretin en önemli metaları olmuş, işlenerek ülke dışına ihraç edilmiştir. Kölelerin sömürge ticaretinin önemli parçası olduğunu da not edelim (Jones, 1995: 96).

Colbert döneminde uygulanan kontroller bu yüzyılda da devam etmiştir. 1730 sonrasında sanayi önemli ölçüde ilerlemiş, ipek, altın ve gümüş kıyafet dokumacılığı Paris ve güneyine yayılmıştır. Langeudoc'da dokumacılık endüstrisi yaygınlaşmış, doğu bölgeler ve Normandie'de sanayi önemli aşamalar kaydetmiştir. Tekstil alanında monopoller

oluşturulmuştur. 1744 yılında demir, maden, cam ve kâğıt üretimi hala krallık kontrolündedir. Dauphine’de çelik ve kâğıt fabrikaları kurulmuştur (Sée, 2004: 86-88). Mali ayrıcalık ve ticari tekel sahibi olan kraliyet imalathane sayısı artmıştır. Colbert döneminde 113 olan bu sayı 1683-1750 arasında 243’e yükselmiştir. Aynı dönemde imalat alanını düzenlemek için yaklaşık 1.000 adet düzenleme yapılmıştır. Yüzyılın ikinci yarısında 500 düzenleme daha yapılmıştır. Devlet müdahalesi artan finansal gelire bağlı olarak ekonomik bir engel olmaktan ziyade kritik bir teşvik aracı olmuştur (Felix, 2001: 20).

Fransa teknik gelişme konusunda İngiltere’ye bağlı kalmıştı. 1775-1780 yıllarında İngiltere’de 20 bin iplik eğirme makinesi kullanırken Fransa’da 900 makine kullanılıyordu (Sée, 2004: 90-92). Büyük üretim araçları gerektiren yeni sanayi ortaya çıkmıştır. Creusat fabrikaları ateşli makinalar yüksen fırın demir ocağı gibi aletlere sahipti. O dönemin demir kralı Dietrich Fransa’nın en güçlü sanayi grubunun başında yer alıyordu. Maden kuyularında 800’den fazla işçi çalıştırıyordu. 1757 yılında kurulan Anzin maden şirketi 4.000 işçi istihdam etmekteydi (Soboul, 1969: 39).

Ancak, zanaatkâr üretimi ve tüccarlar tarafından yönetilen evde üretim hala hâkim üretim biçimi olmuştur (Beaud, 2015: 73-74). Tekstil endüstrisinin gelişmesiyle kentteki zanaatkârlar ücretli emekçiye dönüşmüştür. Lyon’da 1667’de tüccar ve zanaatkâr arasında ayırım varken, 1744 yılındaki düzenlemeyle zanaatkârlar tüccarın çalışanı olmuşlardır. 1762 yılında kırların herhangi bir loncaya girmeden çalışmasına izin veren düzenleme yapılmıştır (Sée, 2004: 90-92). Normandie, kuzey ve doğu bölgeler gibi pamuk ve yün merkezlerinde değişimi görmek daha nettir. Rouen çevresindeki köylerde dokuyucu ve eğiriciler ücretlere bağlı hale gelmişlerdir (Jones, 1995: 88-90).

Kentlerin en zenginleri ise finansörler ve vergi tahsildarları olmuştur. Dolaylı vergileri toplayan, şehirlere giden ticari mallar üzerindeki vergileri tahsil etmekle yükümlü *fermiers generaux* adı verilen bu vergi tahsildarları kentlerin servet sahiplerindendir. Devlet gelirinin yarısı *Fermes Générales*'in²⁵ elinden geçmekteydi, esasen kralın bankacıları olan kurumun üyeleri önemli servetler elde etmekteydiler. Paris'teki en güzel otelleri inşa ettiren soylular değil finansçılardı (Hazan, 2015: 25).

Krallık gelecekteki gelirlerini borç olarak almaktaydı. *Fermes Générales*'a 68,4 milyon livres borcu bulunmaktaydı. *Fermes Générales*'in sadece yüzde onu halktan, üçte biri yargı soyluları ve diğer soylulardan oluşuyordu. Dauphine'de yoksul bir han sahibinin çocukları olan Paris kardeşler İspanya Savaşı'nda orduya ekmek sağlayarak önemli bir servet elde etmiştir. Paris de Montmartel ve Marquise de Pompadour XV. Louis döneminde güçlü finansörler oldular (Bossenga, 2004: 69-70). Yargı soyluları her fırsattan yararlanmaktaydılar. *Fermes Générales*'den büyük kârlar elde ederken, Hindistan Şirketi'nden yani tekelden elde edilen kârın yargı soylularıyla ilişkisi bulunmaktaydı (Bossenga, 2004: 71).

Katı korumacılık, ticaretin ve manifaktürün yabancı rakiplere karşı korunması Fransız ekonomisini geliştirdi ve vergi potansiyelini yükselterek kralın vergi tahsilatını arttırmıştı. Tahıl ticaretinde kısıtlamalar, bölgeler arası gümrük sistemi, tekelleşme çıkar sahiplerinin gücünü yükseltmiş, Paris'in uzun süre açlık ve darlıktan kurtulmasını sağlamıştı. Ancak burjuvazinin bir bölümü koruması altında geliştikleri vergi ve gümrük sistemini engel görmeye başlamıştı (Elias, 2013: 120). İmalata ya da ev üretim biçiminde olsun, kapitalist üretiminin gelişmesinin ön koşulu olan kent bölgeciliğinin çökmesi ve zanaat

²⁵ *Fermes Générales*, iltizamların toplandığı yerd (Mousnier, 1984: 446) mali yapı bölümünde ayrıntılı olarak değinileceğimiz için kısa bir tanım vermekle yetiniyoruz.

loncalarının tekellerinin yıkılması doğu halindeki endüstri sermayesinin ticaret tekeline kurtulması gerekiyordu (Dobb, 2005: 146). 1789 Devrimi öncesi toplumsal sınıflar arasında değişen ilişkileri özetledikten sonra, kırlarda gerçekleşen dönüşümlere geçelim ardından 1789 Devrimini anlamaya çalışalım.

3.3.2. Kırlar

18. yüzyılda Fransa hâlâ kır toplumdur. 1780’li yıllarda 28 milyon olan nüfusu olan Fransa’da her on kişiden sadece ikisi kentlerde yaşamaktadır (McPhee, 2002: 4). 1715-1740 dönemi Fransa’da tarımsal verimliliğin arttığı bir dönem olmuştur. Savaşın olmaması iklimsel avantajlar, nüfusun artması kır ekonomisinin gelişmesini sağlamıştır. Tarımsal üretkenlik artmış, 16. ve 17. yüzyılda ekilebilir alanların yaklaşık yüzde 34’lük kısmı boş iken bu oran XVI. Louis döneminde yüzde 25’e inmiştir. Hatta bazı bölgelerde ekilebilir alanların hepsi kullanılmıştır (Felix, 2001: 15).

Şarap, mısır, et ve fasulye gibi gıda maddelerinin fiyatlarında önemli yükselişler yaşanmıştır. Kiracı köylüler ve kendine yeter köylüler fiyat artışlarından etkilenmişlerdir. Kiracı köylüler artan rantların kurbanı olmuşlardır. Bu süreç köylülerin “eve iş verme” sistemine daha bağlı kalmalarına neden olmuştur. Kırlarda hâkim işlerden biri kendilerine hammadde sağlayan tüccarlara işlenmiş mal üretmek olmuştur. Tekstil imalatında önemli bir patlama yaşanmıştır. 1750’lerden sonra ise demir, cam, kimya, pamuk gibi yeni endüstriler eskilerin yerine geçmeye başlamıştır (Jones, 1995: 80). 1708 yılında Beauvais’deki kırsal pamuklu üretimi için kullanılan en az 8.000 bin kadar dokuma tezgâhı bulunmaktaydı. Her yıl 30 bin işlenmiş ürün şehre giriyordu. Pamuklu ticareti yedi ve sekiz ailenin elindeydi. Pamuklu dokuma alanında köylülerin çalıştırılması hem kalifiye iş gücü gerekmediğinden hem de lonca kısıtlamaları olmadığından çok avantajlıydı (Beik, 2009: 117).

Doğu Normandiya’da Rouen *Parlement*’i 1722’den itibaren köylülerin tarımsal üretime verdiği zarardan şikâyet ediyordu. Normandiya’da iplik eğirmeciliği yapmayan ya da dokumacı olmayan köylü yoktu. Rouen imalathanelerinde yüz sekiz bin kişi çalışmaktaydı. Bazen imalat üretimi ve ev üretimi bir arada yapılıyordu iplik ve dokuma işi köylüler tarafından evlerde gerçekleştiriliyor yünlü dokuma krallık imalathanelerinde yapılıyordu. Kentlerde çalışabilir durumdaki işçiler ile zanaatkârlar arasında rekabet gittikçe artıyordu. Argerson Kont’u 1739’daki anılarında şunları yazmıştı: Bir yıldan beri yoksulluk görülmemiş bir şekilde krallığın göbeğine kadar indi insanlar açlıktan ot yiyor ve böcekler gibi ölüyor” (Beaud, 2015: 73-75). Paranın sermayeye dönüştüğü bu süreci Marx oldukça iyi betimlemektedir:

“Paranın nasıl sermayeye dönüştüğü, tarihte çoğu zaman gayet basit ve elle tutulur biçimlerde gözlemlenebilir-sözgelimi tüccarın, iplikçiliği ve dokumacılığı o zamana kadar kırsal bir uğraş olarak yapan iplikçi ve dokumacıları kendi hesabına çalışmaya ikna edip, yan uğraşlarını baş uğraş haline getirmesi ve böylece ücretli işçiler haline gelen bu kişiler üzerinde kendi egemenliğini garantilemesi örneğinde. Bundan bir sonraki adım, onları evlerinden çıkarıp bir işlevinin çatısı altında bir araya getirmektir. Bu basit süreçte, tüccarın hammadde, iş aracı ya da ihtiyaç maddelerini bulup, iplikçi ve dokumacıları sunmak gibi bir şey yapmadığı açıktır. Bütün yaptığı, onları derece derece, satışa, alıcıya, tüccara bağımlı olacakları ve sonuçta sadece onun hesabına ve onun sayesinde üretim yapabilecekleri tek bir tür emekle sınırlandırmaktan ibarettir. ...Tüccar önce emeklerini satın alır, sonra ürün ve nihayet çok geçmeden iş araçları üzerindeki mülkiyetlerine son verir ya da kendi üretim masraflarını azaltmak için araçların görünürdeki mülkiyetini onlara bırakabilir.

Sermayenin ilk aşamasında seyrek ve yerel olarak eski üretim tarzlarının yanı sıra ortaya çıktığı ama bütünde onları azar azar parçalamaya başladığı ilk tarihi biçimlerden biri de manüfaktürdür; manüfaktür dış pazarlara ihracata yönelik kitlesel üretimin yapıldığı yerlerde ortaya çıkar dolayısıyla büyük çaplı kara ve deniz ticareti temeli üzerinde... Manüfaktür başlangıçta kent zanaatı tabir edilen işleri değil kırsal yan uğraş niteliğindeki zanaatları özellikle en az lonca ustalığı ve teknik eğitim gerektiren emek türleri olan iplikçilik ve dokumacılığı ele geçirir...manüfaktür ilk yurdunu kentlerde değil, kırlarda loncasız köylerde vb. bulur. Kent zanaatlarının fabrikalaşmaya uygun hale gelmeleri için üretimde büyük bir değişim olması gerekirken kırsal yan uğraşlar manüfaktür için gerekli yaygın temeli sağlar, örneğin cam ve madeni eşya imalathaneleri, hızar atölyeleri gibi daha ilk aşamada önemli bir emek gücü yoğunlaşması gerektiren doğa güçlerini daha büyük ölçüde işe koşan yığmsal üretimi ve ayrıca çok sayıda iş aracının yoğunlaşmasını vb. gerektiren üretim dalları böyle... Büyük sanayinin ilk koşulu kırsal bölgenin baştan başa bütün genişliğiyle kullanım değeri üretiminden mübadele değerleri üretimine çekilebilmesidir. Cam fabrikaları, kâğıt imalathaneler, demirhaneler vb. lonca yönetimiyle işletilemez” (2014: 488-499).

Île de France ve Paris çevresinde proleterleşmiş çiftçiler nüfusun yarısını oluşturmaktadır.

Çoğu bölgelerde ortakçı, küçük toprak sahibi ve kiracı çiftçi nüfusun önemli bölümünü

oluşturmaktadır, çoğunluğu ücret karşılığı çalışmakta veya zanaat ile uğraşmaktadır. Kırların önemli bölümünde büyük toprak sahibi azınlıktadır. Montigny üzerinde yapılan bir çalışmaya göre 18. yüzyılın başında kendine yeter köylü ve kiracılar nüfusun üçte birini oluşturmaktadır ancak yüzyıl boyunca büyük toprak sahipleri tekelleşmiş ve mısır üretimi üzerinde uzmanlaşmışlardı böylelikle kendine yeter köylü ve kiracı yoksullaşmasından ötürü iplik eğiriciliği ve dokumacılık yapmak zorunda kalmıştır.

Kırlar ürettiklerinde çok tüketmeye başlamış, kentler de kronik gıda arz sorunları yaşamıştır. Normal dönemlerde kentli işçilerin gelirlerinin yüzde 40-60'lık kısmını sadece ekmek oluşturmaktadır. Kıtlık dönemlerinde fiyat yükseldiğinde ucuz ve bol ekmeğe ihtiyaç duyan kentlerin, kırların ve yoksul kesimlerin ekmek talepleri tüccarların ekmeği daha kazançlı kentlere ihraç etme isteğiyle tehdit altında kalmıştır. 1765 ve 1789 yılları arasında sürekli şekilde gıda isyanları çıkmıştır (McPhee, 2002: 7-8). 18. yüzyılın sonlarında köylülerde yoksullaşma görünür hale gelmiştir. Dijon ovasında Britanya'da gündelikçi sayısı küçük çiftçi aleyhine iki misli artmıştır (Soboul, 1969: 52). Zengin ve fakir köylüler feodal haklara vergilere karşı aristokrasiye karşı birleşmiştir (Soboul, 1969: 60).

Soylulara gelince, tüccar işveren ve finansçılar yükseldikçe makam satın alan soylular düşüşe geçmiştir. Soyluluk payesi uzun zamandan beri satılmaktaydı ancak 16.- 18. yüzyıl dönemini ele aldığımızda, satışların üçte ikisi 18. yüzyılda gerçekleşmişti. Çok az sayıda soylunun birkaç soy geride soyluluk unvanı bulunmaktadır. 18. yüzyılın başlarında kökleri Orta Çağa dayanan soylular çok azınlıktaydı ve diğerlerinden güçlülerdi (Doyle, 1992: 116). Finansörler her makamı satın alabiliyorlardı, aynı biçimde burjuvazi de. Böylelikle iki sınıf arasında çatışma başlıyordu. Bazı makamların soylularda kalması için kararlar veriliyordu. *Baillage* makamları köklü soylularda kalırken, yerel görevleri tüccar ve

burjuvazi alabilmekteydi. Rouen’de yerel yönetim ve yargı tüccar sınıfın eline geçmişti (Cobban, 1988: 55, 59). 18. yüzyılda soyluların önemli kısmının gelirleri erimiştir. Marx, bu süreci oldukça açıklayıcı bir biçimde özetlemiştir:

“Kabul etmek gerekir ki parasal servet eski üretim ilişkilerinin çözülmesini hızlandırmış ve Smith’in çok güzel analiz ettiği gibi örneğin toprak sahiplerinin kendi ürettikleri kullanım değerlerini çarçur etmek ve zenginliği büyük ölçüde himayelerindekilerin sayılarıyla orantılı saymak yerine tahıllarını davarlarını vb. ülke dışından getirilen kullanım değerleriyle mübadele etme imkanına kavuşmalarına yardımcı olmuştur” (2014: 486).

Smith ise süreci aşağıdaki gibi anlatır:

“Tacirler çokluk, kırdaki mülk sahibi olmaya can atarlar. Taşra beyi olunca bayındırıcılar içinde genellikle onlardan iyisi yoktur. Bir tacirde parasını daha çok kazançlı tasarımlarda kullanmak alışkanlığı vardır. Düpedüz taşra beyi ise parasını daha çok masraf şeklinde kullanmaya alışmıştır” (Smith, 2008: 442).

Dış ticaretin ve sanayinin ileri gittiği bir yerde bir adamın eskiye göre harcamaları artar, büyük mülk sahiplerinin de masrafları azar azar yükselir (Smith, 2008: 446-447). Soyluların bir kısmının durumu Marx ve Smith’in betimlediği gibiydi. Çoğu zengin soylu borç içindeydi. Sırasıyla 1740 ve 1741’de öldüğü düşünülen Bourbon Dükü ve Carignan Prensinin beş milyon livres borcu vardır. 1785 yılında Choiseul altı milyon borç bırakmıştır. Durum böyle olunca yüksek soylular için krallık maaşları önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Kral kanından gelen prensler maaş alanların başındadır. Toulouse 1,7 bin livres gelirin yanında hazineden 100 bin livres almaktadır. Prens Condé’nin ise hazineden aldığı miktar 260 bin *livres*’di. Orléans Dükünün oğlu Dük Charters 1747 yılında 150 bin livreslik bir maaş almıştı (Sée, 2004: 56). Soyluların harcamaları da oldukça yüksektir. Soubise Prensinin 1749’da Saint- Ouen’de kralı ziyaret etmesi 200 bin *livres*’den daha az maliyetli değildi. Gümüş ve altın işlemeli kıyafetler, güzel atlar ve şaşaalı taşıyıcılar, evlerde 30-40 hizmetkâr, verilen davetler ve misafirler için yapılan harcamalar oldukça yüksek harcamaları gerektirmektedir (Sée, 2004: 55). Lauzun Dükü 21 yaşında çok miktarda borçlanmıştır. Kraliyet soyundan gelen Clermont Kontu, Saint des

Pres başrahibi iki kez batma noktasına gelmiştir. “Sarayda oyunlar, kıyafetler, saltanat arabaları, hizmetçiler, davetler, gösteriş için gerekli olan her şey pahalıdır. Prenslar iflaslarını ilan etmekte borçlarının bir bölümünü XV. Louis ödemiştir. Kralın kardeşleri olan Provence ve Artois kontları 25 yaşlarında önemli borç biriktirmişlerdir (Hazan, 2015: 36). 1788’de Saulx- Tavanès Dükünün kıyafet ve aksesuar harcamaları 200 bin *livres*’di toplam harcamalarının üçte ikisini oluşturuyordu (Bossenga, 2004: 53).

Soyluların durumu kuşkusuz homojen değildi. Soylular arasında en ayrıcalıklı olanlar yargı soylularıydı. Bu sınıfta olanlar 100 bin ile 150 bin *livres* arasında maaş almaktaydılar. 1753 yılı itibariyle Orleans Dükü üç milyon *livres* gelir elde etmiştir. XVI. Louis döneminde Orleans ailesi 8 milyon *livres* kazanmıştır. Condé ailesi ise 18. yüzyıl boyunca 1,5 milyon *livres* elde etmiştir. Dük Bouillon ve Mortemart’ın geliri 500 bin *livres*’dir. Diğer cüppe soyluları da önemli gelire sahiptirler. Le Pelletier de Saint- Fargeau ailesinin 600 bin *livres* geliri vardır, mahkeme başkanı d’ Aligre’nin altı veya yedi milyon *livres* serveti vardır. Yüksek soylu aileler finansçı ailelerle evlenerek servetlerini büyütmüş, finansçılar da soyluluktan yararlanmışlardır. Bernard 33 milyon *livres* Bouret 42 milyon Paris de Montmartel 100 milyon ve Lenormand de Tournehem 20 milyon *livres* servete sahip finansçılardır (Sée, 2004: 54).

Taşrada durum çok farklılık içermekteydi, kendi geçimlerini sağlayan soylulardan geçimlerini sağlayamayacak olan soylulara kadar farklı ekonomik düzeyler bulunmaktaydı. Sensy Kontu Bretagne bölgesinde ancak 1200 *livres* kazanç sahibiyken, Romilley Markisi ve Tiercent Baronu 45 bin *livres*, Villetchant kontu ise 36 bin *livres* elde ediyorlardı. Sahip olunan manora göre elde edilen kazanç değişmekteydi. Orta ve yoksul soyluların yargı soylularına karşı kinleri vardı. Devrimden çok önce Argenson Markisi “büyük soylu ırkı tamamıyla yok edilmeli” diye yazıyordu. Ancak soyluların devrimin özgürlük ve eşitlik

fikri ile ne kadar ilişkili olduklarını sormak gerekir. Paris'in yüksek soylularından adalet ve insanlık ile ilgili düşüncelere katılanlar olmakla beraber soyluların önemli bir kısmı vergilerden bölgesel yetkilerine kadar ayrıcalıklarına karşı yöneltilen saldırılara karşı muhalefet içindeydiler (Sée, 2004: 57-62). Bu bağlamda, tüm burjuvazinin devrim yanlısı bütün aristokrasinin devrim karşıtı olduğunu söylemek doğru değildir. Mirabeau toprak sahibi olduğu halde devrim yanlısıdır. Üst düzey bürokratlar, finansiyerler, cüppe soylular ve vergi tahsildarları eski rejime bağlı olduklarından devrimin karşıtları olmuşlardır (Elias, 2013: 120).

Soyluların bazıları fiyat artışından yararlanmaya çalışmıştır. Bu soylular liberal ekonomik görüşler, rantların yükseltilmesi, komünal hakların bitirilmesi konusunda fizyokratların görüşlerini paylaşmıştır. Kuzey Bourgogne'de lordlar rantları ve ürün miktarını arttırmak için topraklarını tek bir köylüye kira vermek ya da köylülere topraklarını satma hakkı vererek topraklarını alma yoluna gitmiştir. Lordlar marjinal toprakları ve ormanları kiraya verme veya ürünlerini satmak yoluyla işletmişlerdir. Bordeaux'da soylular toprak satın almışlar ve piyasa için şarap üretmek için topraklarını genişletmişlerdir. Bu tür soylular feodal haklarını köylüler üzerinde hiyerarşilerini sürdürme köylülere karşı kendilerini korumanın bir aracı olarak görmüşlerdir. Languedoc'daki toprak sahipleri de piyasanın yarattığı avantajlardan yararlanmaya çalışmışlardır. Midi Kanalı Atlantik Okyanusu ile Akdeniz'i birbirine bağlamakta Languedoc'un varlıklı üst bölgelerini Languedoc'un alt bölgeleriyle ilişkilendirmekte İspanya ve Fransa sömürgelerine bağlantıyı sağlamaktadır. Fiyat artışı bölgede ticareti daha cazip hale getiriyordu. Toulouse Parlamentosunda yargı soylularının yukarı Languedoc'da mülkleri bulunmaktaydı aynı zamanda bölgenin ikinci büyük yargı gücüydüler. Yerel toprak sahiplerini fizyokratların ilkelerini benimsemeleri için etkilemeye çalışmışlardır. Yukarı Languedoc bölgesinde fiyat artışından yararlanmak

isteyen toprak sahipleri köylülere ait toprakları satın almışlardır. Köylüler toprak satmaya zorlanmış, borçlanan ortakçılar çitleme ile karşı karşıya kalmışlardır. 40 yıl içinde ilk defa ekilecek topraklara on beş yıllık vergi ve *tithe* muafiyeti veren krallık kararını soylular kullanmış, yukarı Languedoc'da topraklar ekilmek için uygun hale getirilmiştir (Miller, 2008: 25-29).

Senyörler ortak mülkler üstündeki ortak haklara saldırmışlardır. Ortak kullanım haklarını kendi mülkleri haline getirmek istemişlerdir. 1788-1789 bu baskının son derece arttığı yıllar olmuştur. Orta köylü ise zaten iyi zamanlarda zor geçinmekteyken fiyat artışı, derebeylik baskısı ve vergilerin artışı ile daha da zora düşmüştü (Soboul, 1969: 57). Senyörler ödemelerin düşük olduğu Picardie'de odunların artan fiyatından yararlanmak için ormanları kullanmaktaydı. Toulouse ve Bordeaux'da feodal beyler köylüleri yeni elde ettikleri toprağı tekrar satma hakkı olan *droit de retraite* ile sıkıştırıyorlardı (Bossenga, 2004: 55).

1660'lardan önce monarşi komünal arazilerin borçların karşılanması için satılmasını engellenmişti. Borçlar konusunda son yargılamayı *intendant*lar yapıyordu ve komünal arazilerin kiraya verilmesini öneriyordu. 1669 kararı ile birlikte 17. yüzyılda kiraya verme uygulaması devam etti ve 18. yüzyıla kadar satış izni verilmedi (Root, 1987: 133-134). Komünal arazilerin kiraya verilmesi köylülerin girişimcilere karşı koruyordu. Komünal alanlar eşitsizliği frenleyici rol oynuyordu fakir köylüleri koruyor, zengin köylüler de komünal topraklardan yararlanıyordu (Root, 1987:137-138). 1767 yılında Bourgogne Estate kraldan çitleme için izin istemişti. Fizyokratların programlarını kendi bölgelerinde uygulamak istiyorlardı. Topraktaki parçalı yapının toprağın verimli kullanılmasını etkilediğini söylüyor parçalı yapıyı kontrol etmenin zor olduğundan yakınıyorlardı. Bu yapı optimal emek ve sermaye kullanımı engelliyordu, Köylünün bir tarladan diğerine

gitmesi verimliliği düşürüyordu. Tüm üreticilerin aynı yöntemi izlemesi gerekliydi. Komünal ekim ise ekilecek alanı büyütmeyi teşvik edici bir yöntem değildi. Komünal otlaklar kaldırılmalı, toprak bireysel kullanılmalıydı. Kral bu isteklere uzun süre dirense de 1770 yılında sınırsız çitleme hakkı verildi (Root, 1987: 141-145).

Dobb ise bu süreci şöyle anlatır: Kapitalist üretimin gelişmesi için tarıma sermaye yatırımını engellemekten ziyade kolaylaştıran koşulların bulunması da muhtemelen gereklidir. Yalnız önce gelen feodallerin mülklerini ipotek etmek ya da toplanacak mülkler listesi ele geçirmek anlamında değil fakat gerçek kapitalist çiftçiliğin genellikle kendisine eşlik etmiş olan ilkel birikim biçimiyle el ele gelişmesi anlamında. Bu tür gelişmeler sadece kırsal bir proletarya yaratma genellikle önemli bir rol oynamakla kalmaz fakat aynı zamanda imalat malları için iç pazar yaratmanın can alıcı etkendir (2005: 146).

Fransa'da toprak sahiplerinin durum İngiltere'deki sınıfdaşlarının yaptığından farklıydı. İngiltere'de toprak sahiplerinin gelirlerinin önemli kısmı neredeyse tamamı toprak üzerinde elde ediyorlardı ve bunu korumaları gerekmekteydi. Bu yüzden rekabet etmek durumundaydılar, daha esnek bir biçimde çiftçilik yapıyorlardı. Fransa'da toprak sahipleri rekabetçi girişimcilere dönüşmediler. Kırlardaki toplumsal ilişkiler rekabeti, yatırımı ve üretkenlik artışını engelliyordu. Orta çağdan beri toprak sahipleri büyük manorlara ve köylülerden büyük işçiliğe sahip olmamışlardı. Gelirlerini enflasyon baskısı altında rantlar üzerinden elde etmekteydiler. 16. yüzyıla doğru feodal rantlarda yaşadıkları kayıpları krallık mahkemelerini kullanarak karşılamaya çalışıyorlardı. Yargı köylüler vergi ve rant ödeyemediklerinde toprağı satma hakkı veriyordu (Miller, 2008: 30-32).

3.4. 1789 Burjuva Devriminden Yüzyılın Sonuna Toplumsal Sınıflar

Burjuvazinin önündeki engelleri kaldıracığı, toplumsal olarak egemenliğini ilan edeceği süreçte fitilin ateşini devletin maliyesinin içinde olduğu kötü durum çakmıştı. Bu süreci ayrıntılı olarak incelemeye çalışalım.

18. yüzyılın sonlarına doğru gelindiğinde vergileri artırarak bütçe açığını kapatmak mümkün değildi, halihazırda sürekli vergi artışı yapılmaktaydı, tek yapılacak şey herkesten vergi almaktı. İlk önce Languedoc ve Bretagne gibi daha ayrıcalıklı bölgelerde vergi eşitliğini sağlamak, sonra soylu ve rahiplerle ilgili ayrıcalıkları kaldırmak gerekiyordu. İmtiyazlı sınıfların gelirleri henüz hiç dokunulmamış şekilde duruyordu. Calonne Ağustos 1786 tarihinde maliyeyi düzeltme adlı bir planı krala sundu. Bu plan, topraktan alınan yirmide bir yerine herkesin vereceği arazi vergisi öneriyordu (en iyi topraklardan %5, en kötü olanlardan %2,5 olmak üzere). Bununla birlikte 25 yıl içerisinde kralın topraklarının satılıp borçların kapatılması ve dolaysız vergiler ile tuz vergilerinin düşürülmesi, iç gümrüklerin kaldırılmasını içeriyordu. Öneri kabul görmedi. Calonne ayrıcalıklarının oluşturduğu kurula götürdü bu fikri ancak tekrar kabul görmedi reformlar. Calonne karşıtı Toulouse baş piskoposu Brienne, maliye bakanı oldu. Yeni vergiler ve bazı masraflarda tasarruf maliyeyi rahatlatırsa da, borç baskısı onu Calonne'nin planını tekrar düşünmeye zorladı (Soboul, 1969: 99-111). Yeni bir reform planı hazırlandı. Buğday ticaretinin serbestleştirilmesi, *corvée*'nin parasal ödemeye dönüştürülmesi ve Protestanların serbestlik sağlayan öneriler onaylandı. İki yeni vergi, damga vergisi ile düzenleme, herkesin ödeyeceği toprak vergisi fikri kabul edilmedi ve vergi koymaya *ye États Généraux*'nün yetkili olduğu deklare edildi (Aftalion, 1990: 28).

Paris *Parlement*'te vergi reformu kararı çıkarmak oldukça güçtü. Brienne borçlanmak için Paris *Parlement*'in rızasını almadan kralın başkanlığında yapılan toplantıda borçlanmayı

zorla kabul ettirdi. Orléans Dükü ise bu karar itiraz etti. Ancak XVI. Louis, “Ben böyle olmasının istediğime göre kanuna uygundur” diyerek itiraza karşı çıktı. 3 Mayıs 1788’de Paris *Parlement* krallığın ana kanunları hakkında bildiri yayımladı. Bu bildiri vergileri kabul etmede *États Généraux*’yü yetkili ilan ediyordu.

Soylular ise bu karara Lamoignon Islahatı çıkararak muhalefet etmişlerdi. Kral muhalefetinin öncüleri olan soyluları yakalattı. Islahatın amacı Paris *Parlement*’in yetkilerini azaltmaktı. Paris *Parlement*’in yerini Büyük Divan aldı. Pek çok alanda aristokrasinin gücünü azaltan reformların yer aldığı Lamoignon Islahatı başlatıldı. Soylular ve burjuvazi kralın kararına karşı birlikte muhalefet etmişti ve pek çok isyan gerçekleşti. Brienne 24 Ağustos 1788 yılında istifa etti. Necker bakan oldu ve Paris *Parlement* eski haliyle yeniden toplandı, adli reformlar geri alındı, aristokrasi krallığı yenilgiye uğratmıştı. Ancak krallık devrime yol açacak kadar sarsılmıştı (Soboul, 1969: 99-111). Soylular ve burjuvazinin ortak düşmanlarına karşı kadim birlikteliği oldukça dikkat çekici. 16. yüzyılda kilise ve *Parlement* karşısında birliktelikleri, 17. yüzyıldaki yine *Parlement* karşıtlığı olarak sürmüş, bu yüzyılda devam etmiş ancak bu sefer soyluları tepetaklak edecek bir sürecin ateşini çakmıştır. Diğer yandan, burjuvazi yüzyıllar boyu zenginliğini artıran krala soylularla birlikte muhalefet etmekten hiç geri durmamıştı!

Paris *Parlement* 21 Eylül’de 1788’de *États Généraux*’un 1614’teki haliyle toplanacağını açıklayınca burjuvazi ile soylular arasındaki ittifak bozulmuştu. İçerisinde dük de la Rochefoucauld- Liancourt, marki de la Fayette gibi senyörlerin, burjuvaların, hukukçuların bulunduğu vatansever parti taraftarları, halk temsilcilerinin soylu ve rahiplerin iki katı üyesi olmasını, vergide eşitlik, medeni ve hukuki eşitlik talep ediyorlardı. Necker de halk temsilcilerinin sayısının iki katına çıkarılması taraftarıydı. Eski soylu prensler buna karşı çıkmıştı. 5 Aralık 1788’de Paris *Parlement* halk temsilcilerinin üye sayısının iki katına

çıkarılmasını kabul etmişti. Ancak oylamanın adam başına verilip verilmeyeceğine karar verilmemişti. Diğer yandan, 1788 yılında kötü hasat, işsizliğin artışı kıtlık tehlikesi gibi nedenler halkı hareketlendirmekteydi (Soboul, 1969: 122-125). Görüyoruz ki soylular ve burjuvazinin ittifakı oldukça kısa sürmüştü.

États Généraux 'un toplanma sürecinde pek çok broşür yayımlanmış dilek defterleri doldurulmuştu. Üç tabaka vergi sisteminin yeniden kurulması, ceza kanunlarının düzenlenmesi ve kişi özgürlüğü basın özgürlüğü konusunda hem fikirdi. Soylular tabaka başına oy kullanmayı imtiyazlarının koruyucusu olarak görüyordu. Papazlar piskoposlarla çatışıyor, taşra soyluları ise saray soylularına muhalefet ediyorlardı dilek defterlerinde. 31 kentte 943 lonca defterinde (185'i serbest zanaat, 138'i kuyumcu ve büyük tüccar, 681'i zanaat lonca defteri olmak üzere) sadece yüzde 41 loncaların kaldırılmasını talep etmekteydi. Tüccar ve burjuvazi ise en çok İngiltere ile yapılan anlaşmanın kötü sonuçlarından şikâyet ediyordu (Soboul, 1969: 128-130).

États Généraux seçim sonuçları devrimin sınıf karakterini göstermesi açısından oldukça önemli. 291 temsilci çıkaran rahipler arasında 200 papaz vatanseverler taraftarıydı. Ancak aralarında vatansever karşıtları da bulunmaktaydı. Aix başpiskoposu Boisgelin, Bordeaux başpiskoposu Champion de Cicé bunlardan birkaçıydı. 270 temsilci çıkaran soylular arasında imtiyazlarını korumak isteyen soylular çoğunlukta bulunmaktaydı. Ancak imtiyaz yanlıları sadece büyük soylular değildi, küçük soylu Cazalées bu duruma bir örnek gösterilebilir. Büyük soylular arasında da özgürlük yanlısı olanlara rastlamak mümkündü. 578 temsilci çıkaran tiers état temsilcilerinin 200'ü avukattı. 100 kadarı tüccar, banker ve sanayiciydi. Toprak burjuvazisi, 50'den fazla zengin toprak sahibi tarafından temsil edilmişti. Volney gibi yazarlar, Mirabeau ve Sieyes gibi tabaka değiştirmiş imtiyazlılar

tiers état temsilcileri arasındaydı. Köylüler ve zanaatçılar içinden ise kimse bulunmuyordu (Soboul, 1969: 131-132).

17 Haziran'da *États Généraux* adı Ulusal Meclis olarak değiştirildi. İki kararname yayımlandı, vergiler ve borçlar Ulusal Meclisin yetkisine giriyordu (Rude, 2015: 65). Hem soyluların hem de prenslerin etkisi altında olan kral bu kararları 19 Haziran'da iptal ettiğini bildirdi. Kral kendisini katılacağı bir toplantıda isteklerini bildireceğini deklare etmişti. 23 Haziran 1789'daki toplantıda vergi eşitliğine razı oldu, *taille* ve senyörlük haklarının muhafaza edileceğini söyledi ve ekledi "böyle güzel bir teşebbüste beni yüzüstü bırakırsanız, halklarımın mutluluğunu ben yalnız başıma sağlarım. Derhal ayrılmanızı ve yarın gelip düzenlerinize ayrılan salonlarda tekrar müzakerelere başlamanızı emrederim". Paris halkı krallığa karşı isyan başlatarak, kralı önleyemediği bu düzenlemeyi kabul etmeye çağırıyordu. 27 Haziran 1789'da. XVI. Louis kendisinin de katıldığı toplantıda vergilerin Ulusal Meclis yetkisine girmesini, bireysel özgürlük ve basın özgürlüğü haklarını kabul etmişti. Bundan sonra kral yetkileri Ulusal Meclis'in kontrolü altına girmişti. 7 Temmuz'da Anayasaya Komitesi oluşturuldu. 9 Temmuz Ulusal Meclis Kurucu Meclis olarak adlandırıldı (Soboul, 1969: 137-139). 1560 yılında *États Généraux'daki* üçüncü tabaka temsilci Lange'in önerisi böylelikle 229 yıllık mücadele sonunda 27 Haziran 1789 tarihinde kabul edilmiş oluyordu!

Kral ve soylulara göre muhalefetin yolu orduya başvurmaktı. Paris'in ve Versailles'in etrafını Alman ve İsviçre birliklerinden oluşan bir orduyla kuşatılmıştı. Kral Ulusal Meclisi dağıtacak, üyeleri öldürtecek ya da hapis edecekti. 30 Haziran'da toplumsal huzursuzluk patlak verdi. Necker kral tarafından kovuldu Savaş Bakanlığına da toplumsal öfkeyi üstüne çekecek bir isim atandı. 12 Temmuz'da halkın katılımını da aşan bir kitle hareketlendi. Bu duruma iktisadi bunalımın da etkisi bulunuyordu. 1788 yılında kuraklık ve don, Necker

tarafından yürürlüğe konulan tohum ticaretinin serbestinin yarattığı sorunlar, 1789 yazında yaşananlar birleşince ekmek fiyatı iki kattan fazlaca pahalılaştı. Nisan 1789'da Necker ihracatı durdurmuş olan tohuma el koyma izni verdi ancak bu uygulanmadı. Halka ise arabalarda tohum ve unun dolaştığını görerek kendince uygun bir fiyatla el koyma başka bir deyişle “toplumsal vergileme yoluna gitti”. Ardından ayaklanmalar başladı ve önemli ölçüde yayıldı. 1786 yılında İngiltere ile imzalanan serbest ticaret anlaşması kötü sonuçlar doğurmaya başlamıştı. Anlaşma ile şarap ihracatı artışı beklenirken tekstil krizi patlak verdi, 1785-1789 yılları arasında Abeville ve Amiens pamuk dokumacılarından 36 bin kişi işini kaybetti. Lyon'da da işsiz sayısı yükseldi. Sobul'ün deyimiyle “3 kuruşa satılan bir somun ekmeğin 4,5 kuruşa satıldığı Paris'te en az 6 lira vergi ödemeği için oy kullanamayan işçi sınıfı halkın aşağılanma hissinden doğan öfke katlanarak artıyordu”.

12 Temmuz'da alınan bir kararla halktan oluşan bir ekibin halkın güvenliğini sağlamak için kurulacağı, bunların Paris milis teşkilatı olarak bileşeceği dile getiriliyordu. 13 Temmuz halk sokaklarda silah arıyor, aristokrasiyi tehdit ediyor, *Ferme Générale*'nin bayraklarını yakıyordu. Silahlanan halkın 14 Temmuz günü Bastille'i ele geçirdiği haberleri geldi. Paris burjuvazisi halkın zaferiyle başkentin yönetimim aldı. Bailly belediye başkanı seçildi, La Fayette burjuva milis teşkilatının başına geçti, teşkilat daha sonra milli muhafız teşkilatı adını aldı. Kral, Necker'i göreve iade etti Paris ve Versailles'den orduları çekeceğini söyledi ve Paris'e gitmeyi kabul etti. 14 Temmuz eski rejimin yıkıldığını ifade ediyordu. 17 Temmuz günü Kont d'Artois Prens de Condé gibi soylular krallığı terk ettiler (Soboul, 1969: 139-145). Bastille'in alınmasıyla mali direnç başlatmak için bir fırsat doğurmuştur. Picardie Bastille'in düşüşünü duyunca bu durumu mali bürokrasiden kurtulmanın bir fırsatı olarak görmüş, gümrük kapıları işgal edildi ve görevliler kaçtılar. İsyen farklı bölgelere yayıldı. (Jones, 1989: 182).

Bastille Baskını duyan belediyelerde isyanlar başladı. Belediyelerde krallık görevlileri makamlarını bıraktılar ve vergi tahsilatı durduruldu. Temmuz'dan beri karşı darbe korkusu baskın hale gelmeye başlamıştı. 1789 yılında yaşanan kıtlık bu korkuyu ikiye katlamıştır. Köylerde isyan patlak vermişti. Bu isyanlarda 14 Temmuz'un etkisi vardı. Dört isyan çıktı: Normandiya Bocage, kuzeyde Scarpe'a doğru, güneyde Sambre'de, Franche ve Maconnasi'de. İsyancılar soylulara karşı feodal hakların kaldırılmasını talep ediyordu. İsyancılar, temmuz ve ağustos aylarında yayılmaya başladı. Feodal hakların kaynağı fermanlar ve şatolar yakıldı. Ancak feodal haklardan yararlanan burjuvalar da vardı onlar da toprak sahibiydi ve reform yanlısı soylular da dolayısıyla toprak sahibi sınıfların haklarını savunma görevini belediye muhafızları aldı. Pek çok yerde burjuva milisler ile köylüler arasında çatışmalar yaşandı ve isyanlar kanla bastırıldı. (Soboul, 1969: 145-152).

Köylü isyanlarının burjuvazi tarafından bastırılması tehlike teşkil ediyordu kral hükümetine bırakılması ise meclise muhalefeti arttırabilirdi. Bu yüzden *4 Ağustos günü soyluların vergi imtiyazlarının ve feodal hakların kaldırılması*, makamların alınıp kaldırılması, rahiplerin *dime*'yi ilga etmesi gibi kararlar alındı. Aslında bu kararlar köylülerin taleplerine karşı verilen sözde tavizlerdi. Marat ise 6 Ağustos tarihinde aristokratlara güvenilemeyeceğini halkı aldattıklarını yazıyordu. Ardından bu kararlar sınırlanmaya başlandı. Toprak üzerindeki hakların ancak para karşılığı ilga edileceği kararı alındı. Öyle şartlar konulmuştu ki parasını ödeyebilseydiniz bile senyörün feodal haklarından kurtulmanız mümkün değildi. 5-11 Ağustos 1789 döneminde ayrımlar, imtiyazlar kaldırıldı. 5-11 Ağustos kararları ve Haklar Bildirgesi onaylanmamıştı. Kral meclis karşısında direniş gösteriyordu (Soboul, 1969: 153-156)

Halk isyanından çekinen vatanseverlerin destekleriyle 11 Eylül günü kralın yasaları veto etmesi onaylandı. Vatanseverler bu veto yetkisinin kralı yasaları onaylamaya zorlayacağını

düşünmüşlerdi. Eylül ayı boyunca iktisadi sorunlar devam etti kral ağustos ayı kararlarını onaylamıyordu. Tüm bu etkenler 4 Eylül günü Versailles Sarayı'nda verilen davet davetlilerin devrimin simgesi rozetleri fırlattığı krallığın simgesi rozetleri takmalarıyla patlak verdi. Ekmek fiyatları artmış, ekmek bulunmuyordu. Paris'te bir grup belediye binasında gidip ekmek talep etmişti. Bastille Baskını elebaşları Versailles'ın yolunu tuttular. O gece kral İnsan Hakları ve Yurttaşlık Hakları Beyannamesini geçerliliğini ilan etti. La Fayette gece yarısı 15 bin Paris muhafızıyla Versailles'ya geldi. 6 Ekim günü kalabalık kraliçenin odasına kadar ilerledi. Kral ve ailesi sabah 10'da Tuileries Sarayı'na ulaştı. Halk isyanı burjuvazinin zafer kazanmasını sağlamıştı (Soboul, 1969: 158-163).

20 Haziran 1791 günü kral Fransa'dan kaçtı ancak başarısız bir plan nedeniyle Paris'e geri döndü. Kralın kaçıışı ülkesine ihanet etmesi nedeniyle kralsız bir Fransa'ya imkân sağlamış oluyordu. Meclis kralın kaçırıldığını kabul etti ve kralı bağışladı. Burjuvaziye göre devrim sona ermişti. Ancak Cordelier'ler ve kardeşlik dernekleri ayaklandı. Cordelier kulübü kapatıldı pek çok gazeteye yayın yasağı getirildi. 13 Eylül 1791'de Anayasa kabul edildi (Soboul, 1969).

1792 yılının başınca iktisadi sorunlardan ötürü köylerde isyan başladı, köylüler feodal hakların kaldırılmasının istiyorlardı. Soylular da Fransa'nın işgal edileceğini söylüyorlardı. Prens Condé komutasında askerler toplanmıştı (Soboul, 1969: 232-248). 20 Nisan 1792'de ise savaş kararı alınmıştı. Jakobenler hariç kral, La Fayette, Brissot ve Jirondenler savaşı muhalifleri ezmelerine sebep olacak bir fırsat olarak gördüler. Prusya ve Avusturya ordusu komutanı karşı devrimci manifesto yayımladı, Prusya ordusu zaferler kazanmaya başladı. Durum böyle olunca karşı devrimci korku yaygınlaştı, 9-10 Ağustos'ta halk dernekleri ve Ulusal Muhafızlar Tuileries Sarayı'na saldırdı ve kral tutuklandı. Paris'e ilerleyen anayasal monarşi kurmaya çalışan La Fayette askerleri tarafından terk edildi, İstila ve ihanet

orkusu nedeniyle 2-6 Eylül tarihinde 1.400 siyasi mahkûm öldürüldü. Meclisin muhafazakârlar üyeleri kaçtı. Böylelikle kralın tüm görevlerinden uzaklaştırılması gerektiğini düşünen Jironde­lerin egemenliği başlamıştı. Jironde­lerin egemenliğinde Konvansiyon yeni bir anayasa hazırlamak için toplandı. Jironde­ler feodal vergilerinin ortadan kaldırılması, isyancı papazların sürülmesi gibi kral tarafından engellenen kararları aldı (Price, 2005: 147-151). Jironde­ler zengin tüccarlar ve zengin burjuvaların çıkarlarını savunurken Jakobenler küçük burjuvaların çıkarlarını savunuyordu (Bang, 2001: 44). Jironde­ler iktisadi anlamda özgürlükten yana iken Jakobenler enflasyon, işsizlik gibi sorunlara karşı önlemler alınması gerektiğini söylüyordu. Jironde­ler Jakobenleri eşitlik isteyen anarşistler olarak suçluyordu. 13 Mart 1793'te “vergi eşitliği olmadığı gibi servet eşitliği de yoktur” sözü Jironde­lerin bakış açısını göstermekteydi. Bu karşıtlık kralın idam edilmesi konusunda da kendini göstermişti. Jironde­ler kralı idamına karşı çıktılar. Jakobenler ise kralı eski rejimle özdeşleştiriyor ya eski rejim ya da kral diyorlardı. 21 Ocak 1793 yılında kral idam edildi. Kralcı Avrupa'ya karşı 19 Şubat 1792 yılında savaş ilan edildi neredeyse tüm Avrupa ülkeleriyle savaşa girildi. Ancak savaş, enflasyon, kıtlık gibi nedenler pek çok isyana neden oluyordu. Savaş başarısızlıkları Jironde­lerin düşüşünü hızlandırırken, devrimci hamlelere olanak açıyordu. Savaş için asker toplanması istemi ordunun maliyeti, gıda sıkıntısı ve enflasyon ile birleşince 1793 yılında kral yanlılarının da katıldığı Vendée isyanı patlak verdi. Halkın karşı devrimcilerle yan yana gelmesi riski Jironde­leri Jakobenlere yaklaştırdı ve Jironde­ler bazı tavizler vermeye başladı. 4 Mayıs'ta tavan fiyat uygulaması yürürlüğe girdi. Mart ayından itibaren Jakobenlerin isteğiyle bazı kararlar alınmaya başlandı. 10 Mart'ta devrim karşıtlarını yargılayacak Devrim Mahkemeleri kuruldu. Bu görev 5 ve 6 Nisan 1793'te kurulan Kamu Selamet Komitesi'ne verildi. Nisan-Mayıs aylarında Jakoben – Jironde çatışması yükseldi. 1793

yılı Nisan’ında yayımlanan bir yazıda Pétion varlık sahiplerini mücadeleye çağırıyordu. 20 Mayıs 1793 tarihinde zenginlerden zorla borç uygulamasına gidildi. 10 Nisan’da ise Jironden bakanların ikisi dışında tümü tasfiye edildi (Soboul, 1969: 293-331).

Jironden iktidarının ardından ise kısa bir Jakoben iktidarı yaşandı. Jakobenlerin iktidarında artan gıda krizi halkı isyana teşvik ediyor, devrim karşıtları ve Jirondenler de bu isyana dahil oluyordu. Gıda krizi engellenemeyince 10 Temmuz 1793’te Kamu Selamet Komitesi yenilendi. 13 Mart 1793 tarihinde Marat öldürüldü, Marat’ın öldürülmesi durumunun ciddiyetini gösteriyordu. Öfkeli hareketinin zorlamasıyla istifçilere müdahale edecek devrimci ordu Konvansiyon tarafından kabul ediliyordu. 23 Temmuz’da verilen kararla ihtiyaç maddelerine narh konulması ve bunların saklayanların ve istifleyenlerin cezalandırılması kararı verildi. Gıda krizi hafiflese de devam ediyordu. Hebertçilerin baskıları ile 11 Eylül 1793 tarihinde en çok fiyat uygulaması yürürlüğe konuldu. Bu da yetersiz olunca 29 Eylül 1793’te genel en çok fiyat kanunun çıkarıldı. 17 Eylül’de ise Konvansiyon devrim karşıtlarını da içine alan geniş bir tanım içinde “şüpheli kimseler kanunu” çıkardı. Kamu Selamet Komitesinin güçlenmesi ile terör dönemi yükselişi birbirine koşut ilerliyordu. Ekim ve Kasım aylarında halk devrim mahkemeleri kraliçe ve Orleans dükası dahil olmak üzere pek çok idam gerçekleştirmişti. Bu dönemde devrim orduları kuruldu, atölye ve yoksul evleri açıldı, zenginlerden vergi toplandı ve savaş için askere alma gibi işler gerçekleştirildi (Soboul, 1969: 373).

Gıda krizinin sürmesi Jakobenleri ve Öfkeliileri sürekli karşı karşıya getiriyordu. Öfkeliiler Jakobenleri alınan önlemleri uygulamadıkları için “oyalamacı” olarak nitelendiriyordu. Jakobenler baskıların altında 26 Şubat 1794’te pek çok tedbirin yanında şüpheli kimselerin mallarının haczedilmesi kararını içeren Ventose kararnamesi yürürlüğe koydu. Halk hareketi içindeki aşırılıkları durdurmak için mart ayı boyunca Cordelier ve Hebertçi

grubunun da olduğu pek çok kişi idam edildi. 5 Nisan 1794 yılında ise Danton giyotinle idam edildi (Soboul, 1969: 404-414).

İdamlara giden süreçte bazı noktalara değinmek önemlidir. 13 Mart 1794 tarihinden sonra büyük tüccarlara önemli kolaylıklar gösterilmesi ve 1 Nisan 1794'te istifçilik işleri ile uğraşan komiserlerin kaldırılması oldukça mühim kararlardı. Bu durum kuşkusuz halkın öfkesini kazanmıştı. Kamu Selamet Komitesi iktisat üzerinde denetim elde etmişti ama bunun sınırları vardı, ürünlerin dağılımı denetleniyordu ama devlet imalathanelerinin açılması ya da maden odaklarının devletleştirilmesi kabul edilmiyordu. (Soboul,1969: 430-432). Diğer yandan özel mülkiyeti kaldırma gibi bir fikir de yoktu. 24 Nisan 1793'te Robespierre “servetlerin eşit olması boş bir hayalidir” diyordu. Ancak aşırı zenginliğe de düşmandılar, Saint-Just “Ne yoksullar, ne de zenginler olmalı. Bolluk ve servet alçaklıktır demektedir bir eserinde (Soboul, 1969: 434-435). Bu yaklaşımdan hareketle pek çok uygulama görmek mümkündür. 3 Haziran'da göçmen toprakların eşit küçük parçalara ayrılarak on taksitle satılması, 10 Haziran 1793'te ortak toprakların ücretsiz olarak nüfus başına dağıtılması, 17 Temmuz 1793'te derebeylik haklarının tamamen kaldırılması, 26 Şubat ve 3 Mart 1794 tarihli kararlar ise şüpheli kişilerin satılan mallarının yoksul vatanseverlere verilmesi, 19 Mart ve 28 Haziran yoksul, çocuk ve yaşlılara yardım kurumunun getirilmesi bu duruma örnek verilebilir. Lakin şu da bir gerçektir ki Robespierre ve taraftarları büyük çiftliklerin parçalanıp küçük topraklar haline getirilmesi gibi meseleleri hiç düşünmemişlerdir (Soboul, 1969: 436-437).

Halk hareketinin sınırlandırılması, fiyat sınırlamalarından rahatsız olan ve Ventose kararnamesi nedeniyle mülkiyet hakkına zarar geleceğinden korkan burjuvazinin tepkisi ile birleşince Robespierre ve Saint-Just'un 28 Temmuz 1794 tarihinde idam edilmesine varan bir süreç başlamıştır (Soboul, 1969: 449-456). Temmuz 1794'te Robespierre'in

tutuklanması ve idam edilmesinden sonra Devrim takvimine göre Thermidor ayı (Temmuz ayı ortasından Ağustos ortasına kadar) Devrimin muhafazakâr döneme geçişini simgelemektedir (Price, 2005: 157).

Şimdi devrim sürecinden kilisenin nasıl etkilendiğine bakalım. Kilise monarşiyle daha 16. yüzyıldan beri iç içeydi. Kilise otoritesine karşı çıkmak monarşiye karşı çıkmadan mümkün değildi. Kilise hiyerarşisi piskoposlukların kral tarafından soylular arasından atanması nedeniyle eleştirilerin odağıydı. 1743-1788 yılları arasında soylu dışında tek bir kişi piskopos olarak atanmıştı. Çok çalışkan bir din adamının babası soylu olmadıktan sonra yükselmesi mümkün değildi. 18. yüzyıl boyunca yüksek mevkilerdeki din adamlarının servetleri ile yoksul rahiplerin gelirleri arasındaki farkın yarattığı huzursuzluk gittikçe artmaya başladı. İkinci ve üçüncü tabakada olduğu gibi birinci tabakada yekpare bir bütün değildir. Daha alt mevkilerde bulunan rahipler kilise reformu talep etmektedirler (Neely, 2008: 27).

18. yüzyılda kiliseye karşı duyulan huzursuzluğun yansıdığı bir biçim Jansenizmdi. Jansenizm 1640 yılında *Augustinus* kitabında Cornelius Jansen tarafından yazılan Katolik Kilisesine Protestanlara benzer şekilde eleştiriler getiren bir dini yaklaşım olmuştur. 17. yüzyılda kılıç soylular arasından taraftar bulurken, 18. yüzyılda burjuvazi, soyluların bir kısmı ve kentliler tarafından desteklenmiştir. Katolik Kilisesinin bağımsızlığı şikâyet konusu olmuş Kilise Genel Konseyi fikirleri ortaya atılmıştır. 1713 yılında Papa Jansenizmi din dışı olduğunu ferman yayımlayarak ilan etmişti. Kilise ve Papaların konumu devrime kadar tartışılmaya devam edilmişti (Wiesner vd., 2014: 584-585).

1789 Fransız Devriyle birlikte, 12 Temmuz 1790 tarihinde Kilise Medeni Yasası çerçevesinde yeni düzenlemeler yapıldı. Piskoposluk sayısının idari bölgelerle örtüşmesi

için 130'dan 83'e indirildi. Piskoposlar ilçe konseyi tarafından rahipler de kendi bölgelerinin seçmenleri tarafından seçiliyordu. Atamalar papa tarafından değil hiyerarşik üstler tarafından yapılıyordu. Diğer devlet çalışanları gibi Anayasa'ya bağlılık yemini etmeleri gerekiyordu. Papa Anayasaya bağlılık konusunda olumsuz görüş bildirdi. Anayasa bağlılık yemini eden din adamları bu tavırdan sonra yeminlerini askıya aldılar. Devletin içinde bulunduğu finansal sıkıntı nedeniyle Kilise malvarlıklarına el konuldu. Kilise'nin elinde olan eğitim ve hastaneler için düzenlemeler yapıldı. Ne kadar Volterci olursa olsun kurucu din Katolikliğe saygı duyuluyordu (Hazan, 2015: 109-110). Şimdi ise incelemeye çalışacağımız diğer bir ülke İngiltere'ye geçelim.

4. 16.-18. Yüzyıllar İngiltere’de Toplumsal Sınıflar

4.1. 16. Yüzyıl İngiltere’de Toplumsal Sınıflar

4.1.1. Kentler

“Norman işgaline özgü nedenlerle İngiltere’de toprak mülkiyet yapısı ve idari sistemi anlamak oldukça kolaydır”. Tüm topraklar ilkesel olarak krala aittir ve tüm idari yetkinin kaynağı kraldır. Toprakların önemli büyükteki kısmını William tevcih etmiştir. I. William, kendi taraftarlarına şövalye hizmeti vermek, krala bağlılık yemini etmek karşılığında toprak (fief) dağıtmıştır. Önceleri fiefler alt feodallık (*sub-infeudated*) biçimindedir ve *mesne* lord kendi takipçileri ve destekçileri ile kendi fiefini kurabilmektedir. Bu durum Fransa’da önemli sorunlar yaratmıştır, çünkü alt-vassallar lordlarını destekleyerek krala karşı bile gelebilmişlerdir. İngiltere’de William alt vassalları bağlılık yemini ettirerek kendine tabi kılmaya çalışmıştır. Sonuç tam istenen gibi olmasa da alt feodallık 1290 yılında ortadan kaldırılmıştır. Yerine *alienation* adı verilen sistem getirilmiştir. Fief sahibi artık toprağı alıcıya veriyor bu toprakla ilgisi kalmıyor yükümlülüklerini doğrudan krala yapıyordu. Bağlılık yemini ve toprak tevcihi de karşılıksız değildi, kral otoritesi sözleşmeye bağlı bir otoriteydi. Soylular kral ordularına destek olmalıydılar, kiracılar sözleşmeyi bozduklarında lordları onları topraktan atabilmekteydi ve lordlar da kendi görevlerini yapmadıklarında kiracılar lordlara karşı çıkabilmekteydiler (Loades, 1997: 201-203). Sonuç olarak Bloch’un (2007: 455-456) dediğı gibi İngiltere Fransa’nın tersine Norman krallarından kalan güçlü kral geleneğı sebebiyle ülke dikkat çekecek şekilde birleşti. Ancak kralın etkisi her bölge için aynı değildi. Özellikle kuzey bölgeler krallıktan görece bağımsızlardı. Northamptonshire, Durham piskoposluğunun denetimindeydi. Hexham York başpiskoposluğuna bağlı iken, Cumberland ise Dacre ailesinin

kontrolündeydi. Kuzey bölgelerin bağımsızlığına VIII. Henry döneminde son verilmişti. Diğer yandan, kral Galler'i Calais'i Man ve Channel adalarını yönetmekte, İskoçya ile ilişkiler çatışmalı olarak ilerlemekteydi.

Nüfusa gelince 13. yüzyılın sonlarında İngiltere'nin nüfusu yaklaşık altı milyon iken, 1348-9 yıllarındaki kara veba ve buna bağlı olarak düşük doğurganlık, geç evlenme ve kiracı bulamayan topraklar gibi nedenler dolayısıyla VIII. Henry döneminin ortalarında nüfus üç milyona gerilemiştir. Londra'nın nüfusu 1550 yılında yaklaşık 120 bin iken, Norwich, Bristol ve York aynı yıllarda 10-12 bin nüfusa sahiptir. Yerleşim yerlerinin çoğu küçüktür. 2 bin yerleşim yerinin yalnızca 75 veya 80'i 2 bin nüfusun üzerindedir (Loades, 1997: 139-141,160). At sırtında bir kişi Londra'dan Exeter'e 170 millik mesafeyi üç günde alabilmektedir. Krallık habercileri daha hızlılardır at değiştirerek Plymouth'tan Londra'ya iki günde ve Dover'dan Londra'ya 24 saatte gidebilmektedirler (Williams, 1964, 1964: 2-3). Sebastian Munster'in 1600 yılı Şekil 6'daki Londra çizimi yüzyılın kentini kavramak için oldukça anlamlı.

Şekil 6. 1600 Yılı Londra

Kaynak: Sebastian Munster, 2014c.

Güney ve doğu bölgeler ekonomik anlamda diğer bölgelerden daha gelişkin ve ticari ilişkilerin yoğunlaştığı yerlerdi. Kuzey ve batı kesimler Londra'nın ticari ruhundan etkilenmemişlerdi. İngiltere aynı zamanda kumaş ihracatçısı bir ülkeydi. Londra, Bristol, York, Kent yün endüstrisinin yayıldığı yerlerdi, üretim köylere dağılmıştı. Londra ise toplam ihracatın üçte ikisinin, kumaş ihracatının yaklaşık yarısını yapıldığı bir kentti. Tudor İngiltere'sinde tarım ile endüstri arasında keskin bir ayrılık söz konusu değildi. Toplumun alt katmanlarının önemli bir bölümü tekstille ilgilenmekteydi. Ekme ve biçme dönemlerinde kent endüstrileri dururken, yoksul kesimler yakın bölgelerdeki çiftliklere çalışmaya gidiyorlardı. Yeomanlar²⁶ ve çiftçiler dericilik, gemi yapımı, madencilik gibi işlerle de ilgilenmekteydiler. Örneğin, Sussex'deki demir işletmecileri yeoman ailelerle bölgedeki soylulardan oluşmaktaydı. Kömür ve maden işletmelerinin önemli kısmı aristokrasi tarafından finanse edilmekteydi. 1560'lara kadar köy endüstrisinin en önemli

²⁶ Küçük çiftçi.

uğraşı yün kumaş üretimiydi. Üretim başta Essex, *The West Country* (İngiltere'nin güney batısı), Yorkshire olmak üzere neredeyse her bölgede yapılmaktaydı. Her kent merkezinde, küçük kasabalarda ve çoğu köyde küçük işletmecileri ve zanaatkârları görmek mümkündü. Bu sektörde tam zamanlı nitelikli işçilerden kısmi zamanlı çalışanlara pek çok çalışan bulunmakta, “eve iş verme” yöntemiyle üretime katılanlar da olmaktaydı. Kömür üretiminin azaldığı dönemde kömür çıkarmaya yönelinmesi gemi yapımı, tuz ve cam üretimini tetiklemişti. Demir üretimi Sussex’de, madencilik Northumberland, Lancashire, Wales Midlands, Dean ormanları, Weald gibi bölgelerde küçük ölçekli olarak yapılmaktaydı (Heard, 1992: 37-50).

John Lenan’ın İngiltere gezileri 16. yüzyıl kentlerini ve kırlarını anlamamız için ufuk açıcudur. Leicestershire İngiltere’nin kalbidir kırlar mısırlar ve otlaklarla doludur, çok az sayıda ağaç görünmektedir tarım açık tarla sistemiyle yapılmaktadır. Zenginlerin kentidir burası, bağımsız çiftçiler vardır Leicestershire’da çoğu kırdan manor veya toprak beyi yoktur. Lenan köylülerden çok bahsetmemiştir, ancak tuğlalarla yapılmış bir kapı ve bir kule sahibi olan önemli bir aile Greys of Groby’den bahseder (Williams, 1964: 3). Leicester *shire*²⁷’in en büyük *borough*’udur. 3 bin nüfusa sahip olan Leicester küçük bir piyasa *borough*’udur, süt, et ve deri ticaretinde çevresindeki kırlara bağlıdır. Lincolnshire ilginç bir biçimde karışıktır güney bölgeler mısır ve otlakları ile Leicestershire’a benzemektedir iken yukarı kısımlar çoğunlukla fakirdir ve yün için koyunculuk yapılan yerlerde toprak oldukça verimsizdir. Lincoln ise Orta Çağın zengin kentlerinden biridir ancak Lenan bu kentin eskisi gibi olmadığını yoksulluğun işaretlerinin görüldüğünü söylemektedir. River Trent nehrinin kuzeyi ise oldukça yoksuldur. Yorkshire’da bu durumdan pek farklı değildir. Leland burada mısır yetişen alanlar otlaklar bulunduğundan bahsetmektedir.

²⁷ İngiltere’de temel yönetsel bölge ilerleyen bölümlerde kısaca değinilecektir.

Brackenborough ise *gentry* ve aristokrasinin kale, ev ve parklarını olduğu bir yerdir. Hill ve Scarborough gibi soylu kentleri bulunmaktadır. Bu kentlerdeki *peerage* artık eski gücünde değildir, soyluların için önemli bir yer York'da da durum çok farklı değildir. Sınır *shire*'ları Northumberland, Cumberland, Westmorland kuzey bölgeler oldukça soğuk ve gelişmemiş bir görüntü çizmektedirler. Elizabeth dönemi topografyacısına göre kuzey oldukça verimsiz emek kıtlığının olduğu ve yağmacı klanların olduğu bir bölgedir (Williams, 1964: 4-6). Hem İskoç hem de bu bölgeden gelebilecek saldırılara karşı büyük soylular Alnwick ve Naworth gibi kaleler yaptırmışlardır Northumberland geri kalmış bir bölgedir ancak bu bölgedeki tüccarlar Tyne'da kömür ticaretini tekellerine almış Durham piskoposluğunun madenlerini de elde etmişlerdir (Williams, 1964: 6-7). Galler ise genel olarak bakıldığında ticari olarak gelişmemiş, toprakları verimsiz bir bölgedir ve Galler *gentry* diğer bölgelere göre oldukça fakirdir (Williams, 1964: 10-11). Batıya doğru gidildikçe Leland'ın gözlemleri değişmektedir.

Wiltshire'da pek çok üretim yapılmaktadır ancak kumaş manifaktürü bunların en önemlilerindedir. Salisbury yüzyıllar öncesinden bu işle uğraşmaktadır. Malmesbury'den Warminster'a kadar batı bölgeler yeni ve gelişen sanayi bölgeleri bulunmaktadır. Bradford'un tüm bölgeleri kumaş üretimi ile uğraşmakta, Trowbridge bu sektörde gelişkinlik kaydetmiştir. Ancak dokuma gibi işlerin kırlarda yapıldığını unutmamak gerekir (Williams, 1964: 13).

Survey of London eserinde Stow Londra'yı anlatır. Bu anlatı doğrudan olmasa da kentleri ve kentlileri anlamamız açısından faydalıdır. Stow, Londra'nın bugünkü gibi bütün olmadığını Westminster, Londra ve kentin varoşlarını oluşturan Soutwark olarak üç bölüme ayrıldığını anlatır. Westminster'da nehrin kenarında kral sarayları ve şapelleri, Earl Bedford'un Somerset'in ve Essex'in malikaneleri görülmektedir. Essex House'un ötesinde

Fleet Nehrinde Ludgrate'e kentin zenginlikleri göze çarpmaktadır. "Ülkenin dış ticaretinin yüzde sekseni burada yapılmaktadır". Kiliselerin dışında kamu binaları bulunmaktadır ancak mimari olarak en dikkat gösterişli olanı 1566 yılında Thomas Gresham fikrinden hareketle yapılan *The Royal Exchange* binasıdır" (Williams, 1964: 15-18).

15. ve 16. yüzyılda yün endüstrisinde kapitalizmin gelişimine dair ipuçları bulabiliriz. VII. Henry'den beri zengin tüccarlar bugünün imalatçıları gibi rol oynamışlardır. Onlar sadece tüccar değil dokuyucudan kumaş alıp bunları satan ya da dükkânında kendi gözetiminde piyasa sunan kişilerdi. Jack of Newbury VIII. Henry döneminin tarihi efsanelerini anlatan kişidir ve ona göre bir gün VIII. Henry Londra sokaklarında kumaşla dolu bir yük arabası görmüş yük arabasının Winchcombe'nin olduğunu öğrenince "Jack of Newbury bu benden zengin" demiştir. Winchcombe servetini çok sayıda çalışanın yün eğirip dokuduğu atölyelere borçludur. Jack of Newbury Winchcombe'nin 200 bin dokumacısı 200 bin dokuma tezgâhı, çırakları, çok sayıda çalışan kadının olduğu büyük bir yere sahip olduğunu söylemektedir. Her ne kadar bu rakamlar oldukça abartılı olsa da manifaktürle uğraşan sınıf 16. yüzyılın ilk yarısında hızlıca yükselmiştir. Fransa kralının bu sınıfa verdiği desteğin tersine Tudor Hanedanlığı için gelişme tedirgin edicidir. "Bu gelişme onlara göre geleneksel ticari düzenlemelere tehdit ve çoğu zanaatkâr için oldukça önemli bir rakiptir". Dolayısıyla dokumacıları korumak için önlemler alınmıştır. Dokumacılar, zengin ve servet sahibi kumaşçıların kendilerini dokuma tezgâhı olan bir evde kalfa yardımıyla çalışmaya itmek için baskı altına aldığından şikâyet etmektedir. Eski ekonomik yasaların en olağan düzenlemesi bazı endüstrileri bazı alanlarla sınırlamak olmuştur. Örneğin, VIII. Henry Norfolk'ta kumaş boyama, kırpma gibi işleri yasaklamıştır (Mantoux, 1948: 33-35).

Zell'in (1994) Kent bölgesinde Wealden'de yün endüstrisi üzerine yaptığı değerlendirmeler kentlerindeki tüccar işverenin toplumsal üretim ilişkileri içerisindeki yerini aydınlatır. Bu bölgedeki yün endüstrisi çiftçilik yapmayanların önemli geçim kaynağıdır. "Kumaşçı ustaların önemli bölümü ve yoksul *cottage* kısa zamanlı olarak yün eğirme işiyle uğraşırken, az sayıda dokuma ustası kendi ürününü manifaktürle üretmektedir". Kent'te kumaş üretiminde en büyük payı dışa işveren kumaşçılar oluşturmaktadır. İşveren tüccarlar, sermayeleri ile hammadde almakta zanaatkârlara ve dışarıdaki işçilere ücret vererek yünleri kumaş haline getirmelerini sağlamaktaydılar. Kumaşçılar yerel ekonomi ile hammadde aldıkları bölgeler ve ürünleri sattıkları yerler arasında ilişki kurmaktaydılar (1994: 189). 1500'li yıllarda kumaş manifaktürü işi ile yoksul zanaatkârlar ilgilenmiyorlardı. Genel olarak baktığımızda 1500'li yıllarda uzun süre işine devam eden kayıtlara geçecek ölçüde başarı olanların en azından küçük toprak sahibi olduğu görülmekteydi. Weald bölgesinde kumaş manifaktürü ile uğraşanlar ya kumaşçının oğlu veya yeğeni, görece zengin tüccar veya zanaatkârların oğullarıydı. Bunlar kalfa çalıştırabilecek zanaatkârın istediği ödemeyi yapabilecek kumaş yapımı için gerekli sermayeyi karşılayabilecek kesimlerdir. Bu kentte lonca bulunmamaktadır. Ancak çırak ücreti oldukça yüksektir 10 pound iken 16. yüzyıl sonu itibarıyla 25 pound olmuştur.

Clothworkes Company, zengin zanaatkârların iki çırak ile sınırlandırılması için uğraşmıştır (Zell, 1994: 191,195-6). Cranbrook kumaşçıları 16. yüzyılın sonunda olağan olarak en az üç çırak ve bir veya iki usta çalıştırmaktadırlar. Kârın artması için hem emek hem de hammadde gereklidir. Kalfalara ilişkin düzenlemelerin olmaması Weald bölgesindeki zengin imalâtçıların yararına olmuştur (Zell, 1994: 196). Kumaş manüfaktürcüleri için en önemli maliyet hammaddedir, odun ve yakıt kumaş üretimi için önemlidir. Usta, yeoman ve tüccar kumaş manüfaktürcüsü olabilmektedir (Zell, 1994: 200).

Tüccar işveren özellikle yüzyılın ikinci yarısında yükseliyordu ancak kapitalizmin gelişmesinin önünde önemli engeller vardı. Lonca sistemiyle sanayi ve ticaret önemli bir şekilde denetlenmekteydi. “Loncalar, üretim ve rekabeti sınırlandırarak fiyatları ve üretimini kalitesini düzenleyerek kalfa ve çırakları denetleyerek yerel pazar üzerindeki kurdukları tekeli koruyan üretici birlikleriydi”. Genişleyen pazar karşısında lonca sistemi kârı sınırlandırıyor. Bu sınırlardan kurtulmak için üretim loncaların olmadığı kentler ve çitleme nedeniyle topraksızların bolca bulunduğu köylere yayıldı. Diğer yandan lonca sisteminin uygulandığı kentler ticaretin kendi alanları içinde akması için yerel ticareti kendi ellerine almaya çalışıyorlardı. Londralı tüccarlar doğrudan üreticinin ihtiyaçlarını karşılıyorlardı; böyle olunca lonca çıkar sahipleri ile çatışma yaşıyordu (Hill, 2005: 37-38). Marx’ın sözleriyle “tefecilik ve ticaret yoluyla oluşan para-sermayenin sanayi sermayesine dönüşmesi kırdaki feodal hukuk düzeni, kentlerde ise lonca sistemini ayakta tutan hukuk düzeni ile önlenmişti" (2013b: 718).

VI. Edward dışında diğer dönemlerde çıkarılan düzenlemeler kapitalist gelişimi engellemekteydi. 1533 yılında yürürlüğe giren düzenleme en fazla sahip olunacak koyun sayısını 2.400 olarak belirlemişti. 1552’deki düzenleme ise “yün işlerinde Staple Şirketi hariç her yerde araçların işlemlerini kısıtlıyordu”. 1552 yılındaki “Dokumacılar Yasası” dokuma tezgâhları sayısını kısıtlıyor, kent dışında dokumacıların iki, kumaşçıların ise birden fazla dokuma tezgâhı kullanması yasaklanıyordu. İktidar giyim sanayini geri kalmış kentler olan Yorkshire, Cumberland, Northumberland ve Westmoreland ile kısıtlıyor, bu düzenlemeleri bu kentlerde uygulanmıyordu. 1563 yılında “Zanaatkâr ve Çıraklar Yasası” sanayi ve ticaret loncalar içine sıkıştırılmaya çalışılıyordu. Çıraklık belli büyüklükte toprak sahiplerinin oğulları ile sınırlanırken, yedi yılını çıraklık yaparak geçirmeyenler sanayide çalışamıyorlardı. Kırsal bölgelerde “en azından kâğıt üstünde” yoksulların dörtte üçü

böylelikle lonca sisteminin dışında kalıyordu. 1576 yılında yapılan bir düzenleme ile Somerset, Gloucestershire ve Wiltshire’da kumaş üreticilerinin toprakları sınırlandırılıyordu (Hill, 2015: 121).

16. yüzyılda kentlerde tüccar-zanaatkâr ilişkisinde en önemli değişiklik Fransa’daki sürece benzer bir biçimde tüccarların zanaatkâr loncalarını hakimiyetleri altına almaları, zanaatkârlara iş vermeleri idi, zanaatkârlar tüccar unsuruna bağımlı hale gelmişti. 16. yüzyıl Londra’da kuyumcular, tuhafiyeciler, tüccar terziler, dericiler ve kumaş zanaatkârlarının yaşadığı durum buydu. Zanaatkârlar arasında da sermayesini başka zanaatkârları çalıştırarak tüccar işveren rolü üstlenenler bulunmaktaydı. Bunun dışında yerel kumaş yapımcıları da kırlarda veya başka alanlarda zanaatkârlara iş veriyorlardı; 1539’da Suffolk ve Essex’li zengin kumaşçılardan “zenginler, kumaş yapımcıları, kendi aralarında karar alıp anlaşarak kumaş dokuma için tek fiyat saptayıp ödüyorlardı” diye şikâyet ediliyordu. Yeomanlar arasında da işveren halini alanlar vardı ve 17. yüzyılda yeoman tüccar işverenlerin hâkimiyeti artmıştı (Dobb, 2006: 112-123).

Uzakdoğu ve Amerika’ya ticaret yollarının bulunması ve Avrupa toplumsal sınıflarının önemli bir bölümünün zenginliğindeki artış dolayısıyla talepteki artış 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren talebi yükseltmiş böylelikle İngiliz kumaş ihracatı hızlıca üretimi arttırmıştır. 1550 yılında ihracattaki çöküş yeni pazarların -Rusya gibi- bulunmasıyla telafi edilmişti (Hill, 2015: 99-100).

Tüccar sınıflarla kral arasındaki ilişkilere gelince, iktidar tüccar sınıfa ilişkin dengeli bir siyaset izlemekteydi. Tüccarlar yer yer teşvik edilirken, tüccarların zenginleşerek çok güçlü olmasından çekiniliyordu. “Tüccarlar ise ülke içinde merkezi bir devlet, hukuk sistemi, para, uzunluk ve ağırlık ölçüleri değerlerinin her yerde aynı olmasını” ticaretin

önündeki imtiyazların kaldırılmasını, iktidarın yabancı düşmanlara ve korsanlara karşı savunulmasını talep etmekteydi. Tudor döneminde çelişkiler I. Charles döneminde devam ettirilen politikalar nedeniyle imtiyazlı tekeli grup ile “sıradan tüccarların” çekişmesine dönüşmüştü. 16. yüzyılda İngiliz tüccarlar devletin önemli desteği olmamasına rağmen rakip tüccarlara karşı bazı başarılar elde ettiler. Yün ticaretinde tekelleri olan Venedikli tüccarlar 1553 yılından sonra Londra’ya pek uğramaz olmuşlardır. Kuzey Almanya Hansa tüccarları ise Elizabeth döneminde Northumberland ayrıcalıklarını yitirmişlerdi (1552’de kaybedilen imtiyazı I. Mary tekrar tanımıştı). IV. Edward sonrasında ise “Londralı bir avuç zengin tüccar” lehine ticaret tekelleştirilmiş, ticaretin belli kesimlerin imtiyazı haline gelmesi bilinçli bir politika olarak sürdürülmüştür. Ticaret tekeli iktidar izni olmadan alınamazdı, bu iznin de bir karşılığı bulunmaktaydı. Hatta Sir William Cecil 1547 yılında kumaş yapımcılarının kötü koşullarda çalıştıklarını, küçük giyim üretilerek üretimin zengin tüccarlara verilmesini önermişti. 1558 yılında da ihracat vergileri yükseltilmişti. Bu politika kral ile Londralı tekeli tüccarlar arasında ilişkilere katkıda bulunmuş, kral tüccarlardan borç alabilmiş, bu ilişkiler 17. yüzyılda daha çatışmalı bir hâl alarak tüccar sınıfı arasında önemli çekişmelere neden olmuştur (Hill, 2015: 101-102). Şimdi 16. yüzyıl İngiltere’de kırların genel özelliklerine geçelim.

4.1.2. Kırlar

16. yüzyılda İngiltere’de üretimin önemli kısmı tarımsaldı. Güneydoğu bölgelerde tahıl yetiştirilmekte, hayvancılıkla uğraşılmaktaydı. Ormanlık ve otlak alanlarının bolluklarıyla bilinen Kent, Essex, Sussex ve Suffolk’un güney bölgelerinde tahıl ve süt üretimi yapılmaktaydı. Northumberland’dan Devon’a otlaklar bulunuyor, koyun yetiştiriciliği bu bölgelerde önemli yer tutuyordu (Coleman, 1977: 32-33).

Toprakların ortalama büyüklüğü yapılan tarım biçimine, nüfus yoğunluğuna göre bölgeden bölgeye farklılık gösterse de köylülerin ailelerine yeter büyüklükteydi. Bunun yanı sıra büyük toprak sahipleri için çalışan köylüler de vardı, özellikle çok çocuk sahipleri ek işler yapmaktaydı. Mısır üretiminde en genel ek gelir yöntemi büyük çiftçiler için ücretli olarak çalışmak ya da küçük çiftçilerin komşu topraklarda çalışmasıydı. *Cottager* yani bir *acre* veya iki *acre* toprağı olanların tarım için küçük bahçelerinden başka bir şeyleri yoktu, böylelikle yaşamak için ücretli çalışmaya ihtiyaçları vardı. 1500 yılında ek gelir ihtiyacı, çiftliklerin daha geniş olması rantların düşmesi ve topraksız köylü sayısının azalması nedenleriyle iki yüz yıl öncesine göre daha azdır. Bu durum 16. ve 17. yüzyılda da devam etti. Diğer yandan, ikinci bir işe ihtiyacı olmayan köylü aynı zamanda çiftçilik için çok büyük emek harcamak zorunda kalmıyor; marangozluk, ev tamiri, yiyeceklerin işlenmesi ve hane halkı için gerekli olan malzemelerin yapımı gibi işlere oldukça zamanı kalıyor ve bu ihtiyaçları için ödeme yapmıyordu. Tarım 17. yüzyıla kadar düşük üretkenlikle devam etti ne zaman ki tüketimin önemli kısmı piyasa tarafından karşılandı, o zaman büyük ölçüde ticarileşmeye başladı. Ortak tarım alanları herkesin kendine yeterliliğini sağlamaya çalışıyordu, bu durumda büyük köylüler kendisini sıkıştırılmış hissederken küçük köylü kendini daha rahat hissediyordu (Clay, 1984a: 61-63).

Toprakta iki farklı mülkiyet biçimi vardı.²⁸: *Demesne* ve *customary* mülkiyet. *Demesne* topraklarda kiracıların durumu görece daha keyfiydi, sözleşmeler belli yıllar arasında ya da istenildiğinde çok geniş esneklikle yapılıyordu. Rant ödemesinde küçük gecikme olduğunda kiracılar çıkarılabilmekteydi, aksi de mümkündü, kiracılar uzun sözleşmeler de yapabilmekteydi. *Customary* mülkiyet kapsamında en yaygın biçim *copyholder* mülkiyeti. Aralarındaki en önemli farklılık *copyholder*'ların topraklarından çıkarılmaların kolay

²⁸Ayrıntılar için Clay 1984a'ya bakılabilir.

olmamasıydı. 16. yüzyılın ilk yarısında kırların önemli bölümü yaklaşık üçte ikisi veya daha fazlası *copyholder*di. *Copyholder* kiracılığı bitirmenin yolu toprak sahibinin toprağı satın almasıydı. 16. ve 17. yüzyıl boyunca *copyholder* topraklarını satmak zorunda kalmıştı ancak bunların alıcıları toprak sahipleri (lord) değildi. Toprakların satılmak zorunda olması tedrici biçimde *copyholder*'ların sayısının azalmasına neden oldu. Demesne topraklar toplam toprakların dokuzda birine, özel topraklar (*freeholder*) beşte birine denk gelmekteydi. Batı ve kuzeyde toprakların yüzde 90'ı *copyholder* iken, doğu ve güneyin yarısından fazlası *copyholder* değildi. Diğer mülkiyet biçimleri bu bölgelerde daha yaygındı. İşgal ve çitleme kırlarda yaşanan toplumsal değişimin sonucuydu, nedeni değil (Clay, 1984a: 85-87).

1570'lerde daha yavaş bir tempo ile başlayan tarımda ticarileşme, gıda ve hammadde taleplerinin artışı ile birlikte genişlemiştir. 16. yüzyılda piyasa koşullarından yararlanmak isteyen çiftçiler alanlarını genişletmek ve kârlarını arttırmak istemişlerdir. Böyle olunca kiralınmış toprakları satın almak, çitleme ve boş toprakları tarıma açmak, ortak topraklara el koymak gibi yöntemlere başvurulmuştur. Etkinlik arayışları, üretimin maliyetini düşürmek, üretkenliği arttırmak yani yüksek kârlar için daha kompakt çiftlikler gerektirmiştir. Böylelikle ticari tarımla uğraşanlar ile aile çiftçileri arasında çatışmaya yaşanmıştır. Aile çiftçileri için kendilerini ticari tarıma karşı koruyan ortak karar alma mekanizmaları ve ortak topraklar ticari tarımcılar tarafından tehdit edilmiştir. Bu çatışmanın ne boyutta olduğu ve çitleme, ortak topraklara el konulması, toprak alımlarının sonuçları yerel koşullara göre değişiklik içermiştir. Nüfus yoğunluğunu fazla, piyasa olanaklarının daha fazla olduğu batı, merkez ve güney bölgeler ve Midlands çiftçi aileleri ile ticari tarım yapanların çatışmalarının daha sert olduğu bölgeler olmuştur (Clay, 1984a: 68-77).

Çitleme hareketi toplumsal dengeleri değiştiren önemli bir gelişmeydi. 1500'lerin başında işlenebilir arazinin yaklaşık yüzde 45'i çitlenmiş ve koyun yetiştiriciliği için kullanılmıştı. 1550 yılından sonra çitlemedeki saikler daha çok rantları yükseltmek amaçlı olmuştur. Özellikle büyük tüccar çiftçiler çitleme yapmaya devam etmişlerdi. Çünkü çitlenmiş topraklar diğer topraklara göre üç kat daha fazla ranta sahipti. 1580-1620 yılları arasında gelir toprak aristokrasisi lehine; kiracı, ücretli işçi ve tüketici aleyhine yeniden dağılmıştı. Küçük çiftçi (yeoman) de fiyat artışından giderleri arttığı için etkilenmiş ve çoğu küçük çiftçi hayatta kalabilmişken, orta düzey kiracılar ortadan kaybolmuştu. Yeomanlar ve uzun dönemli kiracılar rantların artışından etkilenmemiş, piyasa için artık üreten büyük kiracılar da fiyat artışlarından kazanç sağlamışlardır. Köylerdeki ücretli emekçi sayısında artış olmuş, ücretliler 1520'li yıllarda köy nüfusun yaklaşık yüzde 20-30'unu oluştururlarken 1650 yılında bu oran yüzde 50'ye çıkmıştır (Hindle, 2000: 40-48).

1550 yılı itibariyle 12. ve 13. yüzyılda krallık yargı sisteminde gerçekleşen gelişmeler sonucunda ceza yargılaması ve senyöral haklar ortadan kaldırılmıştı. Senyöral haklar sadece krallık müdahalesi ile değil tarımsal kapitalizmin toprak yönetimine etkisiyle de azalmıştır. 16. ve 17. yüzyılda enflasyonun etkisiyle lordlar kiracıları demense toprakları içinde birleştirmiş, sabit rant yerine tamamlayıcı olarak ekonomik rant almaya başlamıştır. “Senyöral haklar, henüz 14. yüzyılın sonu ve 15. yüzyıllarda nüfusun önemli ölçüde azalması nedeniyle köylü isyanlarını önlemek ve kiracıları toprakta tutmak ve kiracı çekmek için gevşetilmiş ve azaltılmıştı”. Diğer yandan, enflasyon ve nüfus yetersizliği nedeniyle gerçekleşen gelir kaybını önlemek ve senyöral gelirlerini arttırmak için Orta Çağ ve 16. yüzyılda baskılarını arttırmıştır. “Bu değişimler tarımda kapitalizmin gelişmesiyle el ele gitmiştir”. İngiltere’de demesne topraklar artmış, ticari tarım yaygınlaşmış ve kendine yeter çiftçilikte de düşüş gerçekleşmiştir. Fransız Devrimi öncesinde güney ve batı

bölgelerde demesne topraklarda genişleme yaşanırken ve kiracılık ortadan kalkmaya başlarken senyöral sistem ortadan kaldırılamamıştır (Bush, 1984: 28-31).

Soylular ise *gentry* ve *peerage* olarak ikiye ayrılmaktaydı. Bu ayrıma I. James zamanında ortaya çıkan baronet payesi olanları da ekleyebiliriz. Kalıtsal soylular olan *peerage*'in sayısı 1300 yılında 13 iken 14. ve 15. yüzyıllarda *peerage* sayısı artmış, 1337 öncesinde *peerage* unvanı sadece *earldom* iken yeni *peerage* unvanları oluşturulmuştur (Bush: 1984: 36-37). *Gentry*'nin oluşumunda on ikinci yüzyılda profesyonel şövalyelerinin aristokratik hale gelmesinin önemli payı vardır. Şövalye maaşla savaş hizmeti veren bir profesyonel olmak yerine askerî ve toplumsal yükümlülükleri olan toprak sahibi haline gelmiştir. Şövalyenin bu dönüşümü *gentry*'yi oluşturmuştur. 14. ve 15. yüzyılda aristokrasi askerî hizmetler vermeye başlamıştır. *Esquires* ve ardından *gentry* ordunun harcamalarını karşılamakla yükümlü olmuş, 16. ve 17. yüzyılın başlarında kilise, kral ve çiftçiler aleyhine olmak üzere toprakları artmış, Stuart döneminde ise unvan artışı nedeniyle sayıları yükselmiştir (Bush, 1984: 40-42). Sanırsanız ki *gentry*'nin toprak satın almaya başlaması kilise topraklarına el konulması ve kral topraklarının satışı ile de ilgiliydi, daha da önemlisi bu durum kiracılığı da arttırmıştı.

14. yüzyılın başında *gentry* ve *peerage* toprakların yüzde 40-45'lik kısmına sahipken, kilise ve kral en büyük toprak sahipleriydi. *Gentry*'nin altındaki küçük toprak sahipleri toprakların beşte birinden fazlasına sahip değildi. Orta çağın sonunda yaşanan en önemli değişiklik köylünün üretimi kendi topraklarında değil de kiracı olarak yapması olmuştu. 16. yüzyılda ise toprakların önemli kısmı kiraya verilmiştir, toprak sahipleri elde ettiklerinin büyük kısmını rant ve diğer ödemelerden elde etmekteydi. Bu durumun en önemli sebebi 1530'lu yıllarda kilise topraklarına el konulmasıyla bu toprakların özel ellere geçmesiydi. Diğer yandan, savaş finansmanı 1540'larda kralın topraklarını satmasına

neden oldu, 1547’de kralın kiliseden alınan topraklarının üçte ikisi elden çıkarılmıştı. Elinde en çok kilise toprağı olan kral VI. Edward 1 milyon 260 bin pound değerinde toprağı satışı çıkarmıştır. Savaş finansmanı Elizabeth’i de toprağı satmaya zorlamış, 1560’ların başlarında başlayan bu süreç 1589 yılında başka bir boyut almış, sadece el konulan kilise toprakları değil krallık toprakları da elden çıkarılmak zorunda kalmıştır (Clay, 1984a: 143-145).

Gentry arasına hukukçu, tüccar gibi farklı kesimlerden katılanlar olduğu gibi katılımın en az yarısı yeomanlardan gelmiştir. *Peerage* ve *gentry* arasında evlilik ve benzeri yollarla geçişkenlik oldukça fazladır. *Gentry* önceleri *peerage*’in vassalı durumundayken, *peerage*’a bağlı iken York ve Tudor Hanedanlarının güçlenmeye başlanmasıyla *peerage*’a karşı bağımsızlıklarını kazanmış, krala bağımlılıkları artmıştır. Kralın güçlenmesi *peerage*’lerin tek başlarına lord olmalarını önünü kapatırken *gentry* üzerindeki etkilerini de dağıtmıştır. *Peerage* ve *gentry*’nin birinci patronu artık kraldır. 1547-1549 yılları arasında *gentry-peerage* ilişkisine dair bir örnek, 15. yüzyılda olduğu gibi iktidarını kurmaya çalışan ve başarısız olan VI. Edward’ın amcası Thomas Seymour’un kendisini görevden alan Rutlard Earl’üne söylediklerinde bulunabilir: “Ülkede çok *gentry* sana bağlı olsun ama *gentry*lere gerçekten güvenme” (Bush, 1984: 40-42).

M. Bush, *gentry* ve *peerage* arasında değişen ilişkinin Tudor dönemini oldukça etkilediğini söylemektedir. *Gentry* ve *peerage* arasında bağlılığın zayıflaması hem Tudor döneminde “yetkisini aşan kralı” anlamamızı sağlarken hem de dini hiizlere rağmen ülkenin geniş bürokratik yapılarla değil merkezkaç yerel mahkemeler yoluyla merkezleşmesini anlamamızı sağlar. Şunu da unutmamak gerekir ki 17. yüzyılda güçlü bir monarşiden bahsetmek mümkün olmayacaktır (1984: 43). C. Hill de belki Bush’un yaklaşımına zıt olmayan ve detaylandırır bir biçimde “Tudor Hanedanlığının sınıflar arası bir denge

olduğunu monarşi, *peerage*²⁹, burjuvazi ve *gentry* arasında bir dengeyi” ifade ettiğini söylemektedir. “Monarşi İspanya ve Katolik Kilisesine karşı burjuvazi ve soyluları desteklerken, burjuvazi ve soylular Tudor Hanedanlığını rakip hanedanlara karşı korumaktadır” (Hill, 2005: 44).

Marx da Tudor dönemi çitlemelerini anlatırken krallık ve parlamentonun feodal beyleri arasında “bir çıkar birliğinden” söz etmektedir. Marx, bu dönemi, “15. yüzyılda İngiltere 900 eski Anglosakson senyörlüğünü kapsayan muazzam baronluklara bölünmüş, ülke küçük köylü topraklarıyla kaplı iken Flaman yünlü manifaktürün gelişmesiyle krallık ve parlamentonun feodal beylerle ortak topraklara el koyması, feodal haklara sahip köylüleri kovması önemli ölçüde proletaryanın doğmasına neden olmuştur” şeklinde anlatıyordu (2009: 690).

Stone ise *peerage* ve *gentry*'yi birlikte ele almakta, M. Bush'un analizine dahil etmediği *gentlemen*, *esquires* gibi kesimlerden bahsetmektedir. *Gentlemen* küçük miktarda toprağı olan, aynı zamanda kamu görevlisi, hukukçu din adamı ve üniversitede görev alan kişilerden oluşmaktadır. Soylu sınıfın en alt kesimini oluştururlar. Kent *elite esquire* ve şövalyeler, baronetler bu kesimlerin üstünde yer almaktadır. Bunların en üstünde ise kendi içinde ayrılan makam sahibi *peerage* bulunmaktadır. Yüksek *gentry (peerage)*³⁰ Parlamento üyesi, Deputy Lieutenant olan yerel soylular olup yargı alanında baskınlardır. Güney bölgelerde böyle yirmi-yirmi beş aile varken ülke genelinde 500 aile bulunmaktadır. En temelde ise 16. yüzyılda soylular şövalye, *esquire* ve armasız *gentry* olmak üzere *nobilitas minor* ve *nobilitas maior* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Stone, 1979: 51-53).

²⁹Türkçe yerine anlatım bütünlüğü olması için Türkçe çevirmenin İngilizce karşılıklarını kullandık.

³⁰Stone'un analizinde *Peerage*, *gentry* ve *nobility* aynı anlamda kullanılmaktadır.

Gentry ve tüccarlar Avam Kamarasında, yüksek soylular ise Lordlar Kamarasında temsil edilmiştir (Timur, 2016: 39). Lordlar ve Avam Kamarası aynı sınıfın farklı mensuplarından oluşuyor ve Fransa'nın parçalı yapısının aksine toplum ve hükümet üzerinde hâkimiyet kuruyorlardı (Wood ve Wood, 2008: 27-28). Avam Kamarası soylular arasındaki iç savaşın sonucunda güçlenmiş, "tarımda kapitalizmin gelişmesiyle" gücüne güç katmıştı. Tudor Hanedanı da Avam Kamarasının daha fazla üye seçmesini sağlayarak kendi iktidarını sağlamlaştırmaya çalışmıştı. Tarımda ticarileşme ile birlikte güç kazanan Avam Kamarası 17. yüzyılda kralın mutlakiyetçiliğine karşı savaşıyor, iç savaş sürecinde de böyle bir rol alacaktır (Timur, 2016: 40).

Hukuk konusunda Kıta Avrupası'nda olduğu gibi soylular tam egemen değillerdir. Genellikle devlet görevlileri sulh hâkimleri, şerifler ve krallık habercileridir. *Peerage*'in *gentry*'den farkı imtiyazlarının daha fazla olmasıdır, bu durum Orta Çağ kökenlidir. Tutuklanmama imtiyazı ve diğer toplumsal hükümlere karşı imtiyazların yanı sıra Parlamento üyelerinin hepsi borç yüzünden tutuklanmama ayrıcalığına sahiplerdir. Kıta Avrupası örneğinde olduğu gibi vergi muafiyetleri yoktur. Vergi konusunda muafiyet çok eskilere dayanmaktadır ve alt kiracı olmayan temel kiracılar *Danegeld*³¹ vergisinden muaf tutulmuştur. *Peerage* sayısı 14. ve 15. yüzyıllarda arttıkça evlilik yoluyla kraliyet kanı ile bağlantılar kurulmuş ve böylelikle *peerage* klik haline gelerek pek çok ayrıcalıklar almıştır. Daha önceleri *Upper House*'da (Henry döneminde Lordlar Kamarası) oturmak kralın *writs*'ına (davet) bağlı iken 14. yüzyılda tüm *peerage*'e *writs* gönderilmesi olağan hale gelmiştir. Kıta Avrupası örneğinde *noble chamber*'a oturmak soyluların hepsini kapsamamakta, unvan, toprak sahipliği ve soy gerektirmekteyken İngiltere örneği

³¹Danimarka saldırılarına karşı konulan bir vergi.

soyluların önemli kısmının temsil edilmesini Avam Kamarası aracılığıyla sağlamıştır (Bush, 1984: 17,19-20). Şimdi kilisenin bu yüzyıldaki durumuna bakalım.

11. yüzyıldan beri İngiltere’de York ve Canterbury olmak üzere iki başpiskoposluk bulunmaktaydı. Canterbury York’a göre daha geniştir ve 1485 yılı itibariyle Galler’deki dört piskoposluğun dışında on üç tane piskoposluğu yönetmektedir. Her piskoposluk aynı zamanda dini bir lordluktu; yönetmekte oldukları toprakları bulunmakta, Lordlar Kamarasında görevde yapmaktaydı. Kilise, toprakların yaklaşık üçte birine sahipti. Aynı zamanda her bölgede din adamlarından oluşan meclisler (*Convocation*) bulunmaktaydı. 1532’te kadar bu meclisler kraldan bağımsız yasalara sahiplerdi. Meclisler, dini suçlardan kilise vergilerinin ödenmemesine kadar pek çok konuda yargılama yetkisine sahip olmuşlardı (Loades, 1997: 168-177).

Reform Hareketi kilisenin yetkilerinin kısıtlamıştı. 1534 yılında VIII. Henry kiliseyi kralın otoritesine bağlamıştı. *The Act of Annates* ile Roma Kilisesine yapılan ödemeler kesilmiş, ödemeler krala yapılmaya başlanmış, piskoposluk seçimleri değiştirilmiştir. Başka bir düzenlemeyle Dini Meclislerin (*Convocation*) yargılama yetkisi krallık iznine bağlanmıştır. 1547 yılı itibariyle manastırların üçte ikisinin mal varlıkları satılmıştı. Bir hesaplama göre manastırların toplam gelirleri, *1536 yılı krallık gelirlerinin yaklaşık üç katı kadardı*. Bu satışlardan kralın yanı sıra soylular ve saraylılar da fayda sağlamıştır. Örneğin Hampshire’da manastır topraklarının yüzde kırkı Kont Southampton, Lord Sandys ve Lord Paulet’in olmuştur. Devon’da aynı kazanımı Kont Bedford elde etmiştir. Manastır topraklarının satışı büyük toprak sahipliğini arttırmıştır (Palmer, 1983: 50-56).

Kilise, *fifteenth* ve *tenth*’e benzer biçimde kilise *tenth*’leri uygulamaktaydı. Aynı zamanda kilise Tudor döneminde artan şekilde vergilendirilmeye başlanmıştı. Vergileme farklı oran,

sıklık ve miktarlarda yapılmaktaydı. Vergilendirmenin yanı sıra kilisenin krallığa borç verme ve yardım etme yükümlülüğü de vardı. 1534’de kilisenin Roma’ya ödediği vergiler (*The First Fruits*) kalkınca bu vergiler krallığa yıllık olarak ödenmeye başlandı. Yardımlar, borçlar, sübvansiyonlar 1540-1547 yılları arasında piskoposlukların gelirlerinin çeyreğini krallığa ödemesi anlamına geliyordu. 1536 yılında din adamları daha az mali yükümlülük talebiyle isyan etmişti. Mary döneminde din adamlarının mali yükleri azalsa da Elizabeth döneminde yeniden artmıştı (Gunn, 1995: 141-142).

Tenth *tithe* olarak da adlandırılıyordu. Din adamları ve kilisenin desteklenmesi için toprak ve emek ürünlerinin onda biri oranında uygulanmaktaydı. Bu vergiler sürekli ve Reforma rağmen devam etmekteydi, öyle ki bir *Constable*³² *tithe*’nin “Avrupa tarihinde hiçbir vergi sürekliliğinin uzunluğu, uygulamasının genişliği ve ekonomik yükünün ağırlığı açısından karşılaştırılmaz” olduğunu söylemekteydi. Meşruluğu da hep tartışma götürür olmuştur. 14. yüzyılda St. Ambrose “dünya ürünlerinin yüzde onu Tanrı tarafından ayrılmıştır” dediğinde Epiphous *tithe* yasalarının Hıristiyanlıkla ilgisinin olmasından ziyade günah olduğunu söylemiştir. *Tithe* önceleri yoksullara, dullara ve öksüzlere verilen bir vergi iken sonraları zorunlu ve sabit oranlı ve sadece din adamları için alınan bir vergi haline gelmiştir (Brace, 1998: 15-16). Üç tür *tithe* bulunmaktadır: *predial tithe*, *personel tithe* ve *mixed tithe*. *Predial tithe* topraktan yetişen ve çiftçilik hayvanlarının doğal artışından alınmakta, *personel tithe* mallardan elde edilen kârdan alınmakta ve *mixed tithe* ise hem emek hem de doğa ürünlerinden alınmaktadır. En fazla mısır, odun ve saman otundan alınırken diğerlerinden daha az oranda vergi alınmaktadır. “*Tithe* üzerinden girişilen kavga 16. yüzyılda büyüyen artık üzerindeki kavganın bir biçimi olarak görülebilir” (Brace, 1998: 17). 16. yüzyıla dair genel değerlendirmemizden sonra şimdi 17. yüzyıla geçelim.

³² Muhafız

4.2. 17. Yüzyıl İngiltere’de Toplumsal Sınıflar

4.2.1. Kentler

İngiltere ve Wales Stuart döneminde dört veya dört buçuk milyon nüfusa sahiptir. Londra’nın nüfusu ise 300 bindir. Londra’nın arkasından Norwich ve Bristol gelmektedir. Bristol ve Norwich dokuma manifaktür merkezleri olması yanı sıra liman ve pazar kentleridir. Ülkedeki kentlerin çoğu 400-600 haneden oluşmaktadır. Yollar oldukça kötüdür bir yerden bir yere seyahat etmek uzun zaman almaktadır. İskoç sınırı ise yıllardır savaş içerisindedir, ülkenin kuzeyi gelişmemiştir. Kuzey bölgelerde genel olarak nüfus yoğunluğu azdır. Newcastle kenti limanı, kömür kaynakları, tuz ve cam endüstrisi ile bilinir. Northumberland İngiliz tarihinde demiryollarının olduğu ilk yerdir. Batı’da otlak alanlar yaygınken, doğu bölgelerin yarısında mısır, buğday, arpa ve çavdar ekili bölgeler bulunmaktadır. East Anglia ve Devonshire en zengin yerleşim bölgeleridir. Üretim araçları gelişkin değildir. Yorkshire ve Leeds ünlü bira yapımcılarıdır. Kuzeyde koyunculuk ve balıkçılık yapılmaktadır, Northumberland balıkçı ve çobanların ağırlıklı olduğu kentlerdir. Durham ve Northumberland’de demir endüstrisi ve Cheshire’da ise tuz imalathaneleri bulunmaktadır. Manchester Roma Katolik dinin merkezidir, pamuk endüstrisi bulunmaktadır burada. Middlesex, Somerset, Devonshire, Yorkshire hariç olmak üzere Londra etrafındaki kentler oldukça zengindir. Liverpool, küçük bir limandır ve İrlanda ile ilişkileri bulunmaktadır. İç Savaş sürecinde bu kentteki kralcılar İrlanda askerlerini ikna etmeye çalışmışlardır. Kralcılar Lancashire ve Yorkshire’da kral taraftarlarına komuta etmiş, Stuart ve sonrasında aileler kraliyetle iyi ilişkiler kurmuştur. Güney İngiltere’de Kent tarımsal üretimin yoğun olduğu yerlerden biridir. Kent hasat zamanında dışarıdan tarım işçisi almaktadır. Kent, meyve, hububat ve bira için kullanılan şerbetçiotu kozalağı üretiminde oldukça ünlüdür. Sussex demir üretimiyle öne çıkmış, İç Savaş boyunca

oldukça yoğun çalışmıştır. Batı Somerset ve Devon verimli toprakları nedeniyle servet sahibidir (Ashley, 1964: 4-8). 1540'lar sonrasında yapılan her savaşta zarar görmüş gemilerin yapım, bakım ve tamiri gibi alanlarda önemli genişlemeler sağlanmış, tersanecilikle geçinen bölgelerde savaş gemiciliği gelişmişti. 17. yüzyılın üçüncü çeyreğinde yapılan üç Hollanda Savaşı, 1689 sonrası Fransa Savaşında Deptford, Woolwich, Chatham, Sheerness, Portsmouth ve Plymouth gibi yerlerin yaşadığı gelişme bu durumun en dikkat çekici örnekleri olmuştu (Clay, 1984a: 197).

17. yüzyılın tüccar-zanaatkâr ilişkisinde beliren en önemli özellik tüccar unsurların zanaatkârlar üzerinde hâkimiyetinin artması ve kırlara iş vermenin yaygınlaşmasıydı. 16. yüzyılın ikinci yarısında gelişen bu durum 17. yüzyılda klasik burjuva devriminin tüm özelliklerini içermeye başladı (Dobb, 2007: 113).

16. yüzyılın başından beri zanaatkârların güç ve otoriteleri düşüş içindeydi. 1479-1517 yıllarında bile deri zanaatkârları piyasaya hâkim ve hammaddeyi elinde bulunduran Deri Satıcıları Şirketinin denetimindeydiler. Zanaatkârlar birbirlerinin sınırlarına geçiyordu. Biracılar fırıncılık yapıyor, eldivenciler deri ticareti yapıyordu. Zanaat sınırları ortadan kalktı ve rekabetle birlikte birleşmeler yaşandı. İngiliz devleti Kıta Avrupası örneğinde olduğu gibi loncaları ne güçlendirdiler ne de sanayinin denetimine bıraktılar. Tudors ve erken Stuartlar döneminde I. James ve Elizabeth gelir ihtiyacı içinde Londra loncalarının gücünü azalttılar ve tekel haklarını sattılar. Zanaatlar tekeller ve patentler arasında sıkıştı. Diğer yandan demir ve kâğıt yapımı gibi alanlar lonca sınırlamaları olmadan genişlediler. *Üretim teknikleri aynı iken manifaktür ürünler için piyasa yeterince genişleyince dışarıya iş verme yöntemi endüstrinin hâkim biçimi oldu.* Tudor ve erken Stuart döneminde nüfusun artışı dışarıya iş verme sistemi için gerekli emek arzını karşılıyordu ve İngiliz deniz aşırı ticareti talebin artmasının nedeniydi. Yıllık ortalama İngiliz yünlü tekstil ihracatı 1560-

1570'lerde 600 bin pound iken, 1660'larda 1,5 milyon pounda çıkmıştı; ipek, keten ihracatını da ekleyecek olursak 1699-1701'de toplam ihracattan elde edilen gelir 3 milyon pounda yükselmişti (Coleman, 1975: 20-25). Batı bölgelerdeki kentler, East Anglia, Yorkshire'ın batısı, Lancashire ve yüzyılın sonunda Doğu Midlands keten ve pamuk karışımı endüstrinin olduğu yerlerdi. Dışa iş verme sistemi batı bölgelerde Gloucestershire'dan Wiltshire ve Somerset'in bazı bölgelerine ve aşağıda Devonshire'a kadar gelişti (Coleman, 1975: 27). Zanaatkarlara ve/veya kırlara işverenler yeoman, küçük zanaatkâr, işveren tüccar, imalâtçı tüccar olabiliyordu bunlar arasında net sınırlar çizmek mümkün değildi. "Tüccar imalatçı artık sadece mevcut üretim tarzı üzerinden geçinmek ve üreticiler üzerindeki baskıyı arttırmak yerine üretim tarzının içinde saklı tutulan üretkenliği arttırdı" (Dobb, 2007: 114-115). Bu dönemde çeşitli sınıflar arası geçiş örneklerini inceleyelim.

Thomas Cullum bir yeomanın oğluydu ve 1607 yılında babasının yanında kumaşçı çıraklık yapıyordu. Kendisi 100 pound biriktirmiş ve babasından 200 pound miras kalmıştı. Ustasıyla beş yıl birlikte çalıştıktan sonra beş yıl içinde 1.000 pound biriktirmiş, zanaatkâr ustasıyla iş birliği yaparak ve kızıyla evlenerek İç Savaş başlangıcında kumaş satışında elde ettiği servet 20.000 pound idi. Elli yaşına geldiğinde ise hisse senedi ile ilgilenmiş ve Londra'da mülk satın almıştı (Ashley, 1964: 45-46).

Sir Lionel Cranfield 1575 yılında doğmuştu. Grocer Company'de çıraklık yapmış 15 yaşında iken ustasının kızıyla evlenerek kendi dükkanını açmıştı. Batı İngiltere'den 79 farklı yerden kumaş alarak satıyor ve Hollanda ve Almanya ticaretinden 16.000 pound elde etmişti. Yeterli sermayeye ulaştığında, toprak alarak, vergi iltizamı alarak ve spekülasyon ve borç verme yoluyla gelirlerini arttırdı. 30 yaşına geldiğinde kral makamı

satın alacak durumdaydı. Middlesex Earl'ü olarak Lord Treasurer olmuştu (Ashley, 1964: 46).

John Bank Kent'te 1620'de tüccar ve kumaşçının oğluydu. 6 yıl içinde dış ticarete sermayesini iki katına çıkarmıştı. John Bank toprak satın alıyor aynı zamanda yüzde on faizle borç da veriyordu. 50 yaşına geldiğinden 100 bin pound serveti varken öldüğünde 200 bin pound serveti vardı (Ashley, 1964: 46).

Thomas Papillon ise Fransız anne ve İtalyan babadan 1623 yılında doğdu, çıraklığını bitirmeden kendi adına ticaret yapmaya başladı. İç Savaş sırasında Cromwell ile birlikte çalışmıştır. Kral sempatzanı olmasına rağmen 1647 yılında Parlamento ve Rounhead Army'yi uzlaştırmaya çalışmıştır. *East India Company*'nin *Deputy Governor*'u olmuştur (Ashley, 1964: 47).

İşveren sınıfın yükselişi, üretimin kapitalist biçimde örgütlendiğine dair çok sayıda örnek olduğunu ortaya koyar. 1634 yılında Londra'da bir tekstil üreticisi, lonca sistemi devam ettikçe ve sistem kendi dokuyucularını var ettikçe kendi malzemesini alıp kendi emeğini koyarak bağımsız olarak çalışabilir. Ancak kapitalizmin yayılmasıyla üretim sürecinin tamamıyla işveren tarafından kontrol edilmeye başlanması bu durumu değiştirmektedir. Tekstil üretimi ayrı bir ticari alan olmuştur ve işveren tarafından organize edilmeye başlanmıştır. Bu değişiklik tekstil çalışanlarının loncasını da etkilemiş, lonca artık eski işlevini getiremez olmuş ve işveren için çalışan emekçi sağlama fonksiyonun yerine getirir olmuştur. Bu geçiş sürecini 1620'de Ipswich'de görmek mümkündür. Tekstil loncası üyeleri, sadece para toplamak için bu işi yapan "değersiz ve adi" kişilerin birliklerini kontrol etmesinden şikâyet etmekte, tekstilcilerin özgür olmak istediklerini dile getirmektedirler. Loncalar ve kapitalistler arasında bir çatışma vardır; lonca üyeleri ücretli

çalışan halini almış ve toplumsal statüleri düşmüş, bugünün sendikaları haline gelmişlerdir. Londra keçe üreticileri, işlerin zanaatkârlar gözetiminde yapılmasını savunurken ve Fransız göçlerinin yaratacağı rekabetten korunmak için kalfalara da bunu öğütlemişlerdir. Restorasyon sonrasında önemli bir değişim yaşamış, küçük zanaatkârların bir topluluğu olmaktan çıkmış, kapitalistlerin egemenliğine girmiş ve 19. yüzyılın sendikaları haline gelmiştir (Cunnigham, 1907: 523).

Erken Stuart iktidarı ile tüccarlar arasındaki sıkı bağda pek bir değişiklik görülmemektedir. Kral ve tüccarlar arasındaki ilişki karşılıklı çıkar birliği biçiminde devam etmekteydi. Kralın finansman ihtiyacına, tüccarların ise tekel ve ayrıcalıklara gereksinimi vardı. Tüccarlar kral aracılığıyla tekel hakkı ve ayrıcalıklar alabilmekteydiler. I. James ve I. Charles *Livery Company* dâhil olmak üzere ayrıcalıklılardan, tekel sahiplerinden sürekli bir biçimde borç almaktaydılar. Örneğin Sir Baspits Hicks 1628 yılında küçük bir ödeme yaparak veya hiç ödeme yapmadan vikont unvanı almıştır. Ancak tüccarlar homojen bir bütün olmadıklarından Amerika ve Batı Hindistan ticaretinden fayda sağlayan şirketlerden rahatsızlık duyanlar bulunuyordu.

Kralın bahşedeceği en kazançlı ayrıcalıklardan biri gümrük vergisi iltizamıydı. I. James iktidarının erken yıllarında gümrük vergilerinin krallık görevlileri tarafından değil ayrıcalık karşılığında özel şirketler tarafından toplanması kararı verilmiştir. Böylelikle kral düzenli gelir elde ederken gümrük iltizamcılarını ödediklerinden daha fazla gelir elde edebiliyorlardı. Ticaret ve kârlar yükseldikçe kral rantlarını yükseltmiş, gümrük iltizam sahipleri bu pazarlığın dışında kalsa da kralın temel borç kaynakları olmuşlardır (Lockyear, 2005: 390).

Burjuvazinin yağma, korsanlık, ticaret aracılığıyla gittikçe zenginleşmesi Tudor dönemindeki burjuvazi, feodal sınıflar ve kral arasındaki dengeyi oldukça bozmuştur.

Aristokrasi burjuvazinin serveti karşısında gücünü kaybederken monarşiye daha bağımlı hâle gelmiştir. İç Savaş sürecinde bu yüzden kral yanında savaşmışlardı. I. James ve I. Charles'ın Parlamento ile çatışmaları monarşinin, burjuvazinin servetinden pay alma mücadelesidir. Krallık vergileri burjuvazi ve toprak sahipleri aleyhine arttırarak, zorunlu borçlar, yeni vergiler, gümrük ve feodal vergileri yükselterek gelirlerini yükseltmeye çalışmıştır. Kralın feodal vergileri yükseltmesi destekçilerini de kraldan uzaklaşmasına neden olmuştur. Kilise ile kral çıkarları en çok örtüşen taraflardı, krala yöneltilen Püriten saldırı da burjuvazi ve kral arasındaki çatışma ile ayırt edilmez bir şekilde ilerlemiştir (Hill, 2005: 45-48).

Diğer yandan, I. James'in dış politikası oldukça kırılıyordu. İngiliz taşımacılığı düşüştü, Avrupa taşımacılığı Hollanda'ya kaptırılmıştı, I. James'in İrlanda politikasına karşı görüşler bulunmaktaydı. İngiliz yurtseverliği ve Püritenizm kral ve İspanya'ya karşı birleşmişti. I. James dış politikasındaki zayıflıkların finansal sorunlardan kaynaklandığını ileri sürerek, ithalatı Parlamento onayı alması da vergilendirdi. Cockayne projesi (dokuma sanayisini denetim altına alma) başarısızlığa uğrayınca sektörde buhran yaşandı. 1621 yılında kral başarısızlığını kabul etmek zorunda kaldı (Hill, 2005: 50-51).

1614 yılı sonrasında İngiliz ticareti ve dokuma endüstrisi resesyona girmişti. Almanya ihracatı düşmüş 1622 yılında İngiliz limanlarında giren dokuma miktarı 1614 yılının yüzde kırkına denk gelir olmuştu. Bu düşüşün sebebi sadece İngiltere kaynaklı değildi. Almanya ve Doğu Avrupa ülkelerinde paranın değer kaybetmesi ve 1618 yılında Otuz Yıl Savaşlarının başlaması krize neden olan önemli nedenlerdendir. Hollanda İngiltere'nin deniz aşırı ticaretinin gerilemesinde önemli bir etkidir ve hem I. James'in hem de I. Charles'ın savaşkan politikaları bu durumu tersine döndürememiştir. 1651 yılında *Navigation Act* yürürlüğe girene kadar. Bu yasa ise Hollanda'nın İngiltere'ye gelen malları

taşımasının engellenmesi, bu ticaretin İngiliz veya kolonyal gemileri ile yapılması veya ticaret konu olan malın geldiği ülke gemisiyle yapılmasını düzenlenmiştir. Bu düzenleme ertesini yıl Hollanda ile yapılan savaşın nedenlerinden biri olmuş, Commonwealth hükümetinin ticari amaçlar için siyasal gücünü kullanmaya niyetli olduğunu göstermiştir (Lockyear, 2005: 389-390). I. James ve I. Charles'a dair karşı gelişen huzursuzluklar ülkeyi iç savaş doğru sürüklemiştir. Kral ile ilgili huzursuzluklar sadece dış politika ile ilgili değildi.

1625 yılında I. Charles ödenmediğinde keyfi tutuklamalara neden olan zorunlu borçlanmaya gitti. Beş Şövalye Davası bu sebeple görüldü. 1628 yılında parlamentonun rızası olmadan vergilendirme ve keyfi tutuklamalarının yasadışı olduğunu ilan eden Haklar Dilekçesi kral tarafından kabul edildi. Kral Avam Kamarası ile tartışmaya girdi. 1629 Mart ayında Parlamento ani bir darbeye feshedildi ve uzun parlamento kuruldu. Bir yandan gemi parası nedeniyle çıkan sorunlar diğer yandan İskoç Ordusunun finansmanı için para istemesi, ekonomik buhran hükümetin feshedilmesine neden oldu. Kırsal bölgelerde çitleme karşıtı isyanlar da bu duruma olanak sağladı. Devrimi sadece Avam Kamarası yapmadı, aynı zamanda yeoman ve zanaatkarların baskısı sonucuydu (Hill, 2005: 51-55).

1640'ta toplumsal sınıfların önemli çoğunluğu krallığa karşı muhalefet etti. Kralın siyasal olarak etkin olduğu mekanizmalar yok edildi. Straford idam edildi, diğer önemli bakanlar ülkeyi terk ettiler; Star Chamber, Yüksek Komisyon Mahkemesi ve diğer piskopos mahkemeleri ilga edildi. Kralın otoritesinde sürekli bir ordunun bulunması önlendi ve kralı parlamentodan bağımsızlaştıracak mali önlemler ilga edildi (Hill, 2005: 57). Parlamento içindeki bütünlük bozuldu, özellikle Avam Kamarasının kamuoyuna seslenişi toplumsal düzenin sarsılması tehlikesini yaratacağından aristokrasinin çoğunluğu kralı desteklemeye başladı. Londra'da tekeller ve krallık kaynaklarından fayda sağlayan yöneticiler kralı

desteklerken, tüccarlar, zanaatkârların ve çırakların çoğunluğu parlamentodaki ilericilere destek veriyordu. Avam Kamarası'nda Pym 1641'de Charles hükümetine karşı suçlama belgesi hazırlayarak geniş kitlelere ulaşmaya çalıştı. Parlamento üyelerinin bir kısmı din adamlarının topraklarına el konmasından sonra tedirgin oldular ve Parlamentodan çekildiler. Kral uzlaşmayı reddetti ve 1642 yılı yazında savaş başladı (Hill, 2005: 58-59). İç Savaş süresince ve sonrasında servet sahibi sınıflar I. Charles'a ödemek istemedikleri vergileri daha ağır miktarlarda isteye isteye ödemişlerdi, çünkü asıl reddedilen vergiler değil vergilerin tahsil edilmesiyle kullanılacağı politikalarıydı (Hill, 2005: 60).

17. yüzyıl Devriminin patlak vermesinde krallığın ekonomik ayrıcalıkları ve tekel hakkı, keyfi vergilendirme ve hapsedme hakkı ana konuları oluşturmaktaydı (Dobb, 2007: 152). Burjuvazinin endüstrideki kökleri taşralı kumaş yapımcıları, sermayelerini kır endüstrisini örgütlemek için kullanan Londra'nın *Livery Company*'nin tüccarları Parlamento'yu desteklediler. Krallık patent sahipleri ise kral tarafındaydılar. Endüstriden uzak bir biçimde unvana ve toprağa yatırım yapan rantiyeler ve diğer aylak unsurlar düzenin devamını çıkarlarına uygun görüyorlardı. İngiltere'nin batı ve kuzeyi gibi kumaşçı kentler ve limanların dışında kalan, kapitalist tarımın en az görüldüğü, feodal ilişkilerini devam ettirdiği en geri bölgeler kral yanlısı oldular. Devrimin sürükleyici gücünü oluşturan Cromwell Ordusu ve Bağımsızlar güçlerini yerel imalat merkezlerinden, doğu ve güneydoğuda küçük ve orta yeoman çiftçilerin bazı kesimlerinden ve eşraflardan(*gentry*) alıyordu. Cromwell'i zanaatkarlar, kiracı çiftçiler, çıraklar destekliyor; papazlara, piskoposlara, tekelcilere, vergilere karşı birlikte mücadele ediyorlardı (Dobb, 2007: 154).

30 Ocak 1649'da kral idam edildi. Lordlar Kamarası kaldırıldı. 19 Mayıs 1649 yılında Cumhuriyet ilan edildi. İrlanda fethedildi, İskoçya İngiliz ticaretine açıldı, son yüzyılda İngiltere'nin ticari zenginliğinin kaynağı olan Kabotaj Yasası ile Avrupa taşıma ticaretinde

ve İngiliz sömürgeleri ile olan ticarete rakiplerinin önüne geçti. İspanya ile yapılan savaş sonrası Jamaika ve Dunkirk kazanıldı. Çitleme ve mülksüzleştirme devam etti, feodal haklar ilga edildi. Şövalyeler silahsızlandırıldı ve ağır vergiler yoluyla mülksüzleştirildi, kaleler yıkıldı, devrimci hükümetin harcamalarını karşılaması için önemli kralcıların ve kilisenin toprakları satıldı. Tüm bunlar 1649-1660 yılları arasında yaşandı (Hill, 2005: 75-76).

Cromwell 1653 yılında Uzun Parlamento'yu feshetmiş ve Protector (Koruyucu) olarak atanmıştı. Cromwell 1658 yılında hayatını kaybetti; “ayaktakımının tekrar hareketlenmesinden korkan yeni egemen sınıfı burjuvazi, yeni soylularla beraber birlikte krallığı tekrar” kurdular. Kral tarafından çağrılmadığı için “Konvansiyon Parlamento” Avam ve Lordlar Kamarası'nın talebiyle toplandı. 1660 yılı Nisan ayındaysa “krallığın eski temel kanunlarına uygun olarak, yönetimini krala, lordlara ve halka ait olması gerektiğine karar verildi”. II. Charles (1660-1688) ve II. James (1685-1688) önceki Stuart Hanedanları gibi devam etmiş, burjuvaziye düşmanlık göstermiş, hatta “Cromwell’le devrimin en yiğit savaşçılarının cesetleri mezarlarından çıkarılıp darağacına çekilmiştir”. 1688 yılında burjuvazi “Şanlı Devrim” ile Stuart’ları tahttan alarak akrabalarından Willam van Oranje’ı tahta çıkarmıştır. *III. William ile birlikte “İngiltere parlamentonun sınırladığı monarşi” olarak devam etmiştir.* Parlamenter sistem Tory ve Whig’lerin temel aktör oldukları çift partili bir sisteme doğru evrilmiştir (Tanilli, 2013: 196-197).

II. Charles’ın 1660 yılında atanması aslında eski rejimin restorasyonu değildi. Kralın eski yetkileri yoktu, kralın parlamentodan bağımsız olarak vergilendirme yetkisi yoktu ama Parlamento Charles’a ömür boyu gümrük geliri tanıdı. Topraklarına el konanların toprakları geri verildi ancak hakları eski rejimde olduğu gibi değildi. Bu topraklar burjuvaların eline geçmişti. Toprak sahipleri kiracıları piyasa koşullarına uymak

zorundaydı, diğerk bir deyişle kapitalist çiftçi haline gelmeleri gerekiyordu ancak 1660'ta toprakları geri verilen mülk sahiplerinin toprakları ya ipotekliydi ya da tekrar satılmıştı. Kral artık feodal vergilerden gelen kaynaklar ve kendi topraklarından elde ettiği gelirlerle yaşayamazdı; artık bağımsız olması pek mümkün değildi. Loncalar ve çıraklık sistemi bozulmuştu, yeniden düzenlenmesi için bir şey yapılmadı. Ticaret ve sanayinin kral tarafından düzenlenmesi artık pek mümkün değildi. 1688'de ikinci devrimden sonra İngiltere Bankası kuruldu. 18. yüzyılda yaşanacak sanayi devrimi 17. yüzyıl siyasal devrimi olmasaydı olanaksız olurdu (Hill, 2005: 77-83).

17. yüzyıl boyunca çok az yeni alanda üretim yapılırken II. Charles'la beraber yeni üretim alanları teşvik edilmiştir. Parlamento Fransa'dan dini göçleri özendirmiş, Fransız Protestanlarına imtiyazlar sağlanarak değil de yaptıkları üretim konusunda destek verilerek krallığa çekilmeye çalışılmıştır. İpek üretimi Huguenotlar tarafından canlandırılmış ve yardım almıştır. Teşvikler sadece ülke için tüketimi değil ihracatı da arttırmaya yönelik olmuştur. Yeni üretime geçen ve teşvik edilen alanlar kapitalist biçimde örgütlenmiştir. İpek ve pamuk ticareti yapan kentlere bakıldığında bir yerde hemen imalâtçı zanaatkâr ve çalışanların sayısının beş kat arttığını görmek mümkündür. Bu bölgelerde ticaretin ve imalâtçı zanaatkâr sayısının artışı ilerleyen yıllarda artmış ve bu da işçi sayısını arttırmıştır (Cuningham, 1907: 524).

Dobb da (2007: 159) restorasyonun geriye bir dönüş olmadığını dile getirmektedir. Siyasal açıdan kral önemli kayıplara uğradı; ticaret, maliye ve yargı gibi alanlarda denetim Parlamento'nun eline geçti. *Star Chamber* gibi yargı organlarının feshedilmesi, kralın önemli bir yürütme aracını kaybederek bağımsız davranmasına darbe vurdu. Kralın etkisi tamamiyle yok edilmese de Parlamento'ya bağlandı. 1646'da kaldırılan feodal ayrıcalıklar tekrar uygulamaya konmadı. Avam Kamarası maliye üzerindeki gücünü arttırdı,

Parlamento üzerindeki etkisini gittikçe arttırmaya başladı. Endüstri tekel ayrıcalıkları ile engellenmedi, *East India Company* dışında ticarete özel ayrıcalıklar verilmedi (Dobb, 2007: 158). Burjuva devrimi endüstri devrimine giden yolları açmak konusunda oldukça başarılıydı. 1688 yılında çıkarılan bir yasayla tekel hakları kaldırıldı (Levant (Doğu Akdeniz) Rusya, Afrika ve Eastland dışında), ticaretin önündeki engeller kaldırıldı, böylelikle Londra dışında diğer limanlarda da ticaret büyük ölçekte genişlemiş oldu.

III. William 1702'de öldüğünde yerine I. George geçmişti, bu süreç içerisinde önemli gelişmeler III. William'ın parlamentonun oyladığı yasalara itiraz etmemeleri 1707 yılında İskoçya ile birleşmenin gerçekleşerek Büyük Britanya İmparatorluğu isminin alınmasıydı. İngiltere 1689- 1713 döneminde Fransa'ya karşı ittifakın önemli aktörü olmuş, ticaret ve sömürgeler ve konusunda dev adımlar atmıştır. 1660- 1774 yılları arasında ticari gemi sayısı iki katına çıkmış, tüccarlar üçlü ticaretten önemli kazançlar elde etmiştir. Afrika kıyılarından “ıvır zıvır eşya karşılığında köle alınıyor”, alınan köleler Antiller ve Amerika'da satılıyor; oradan da şeker, tütün, rom gibi metalar alınıyordu (Tanilli, 2013:198-199). 1694 İngiliz Doğu Hint Kumpanyası, tacirler, devlet hazinesi ortaklığıyla İngiltere Bankası kurulmuştur. Portekiz ile ittifak halinde olan İngiltere Brezilya madenlerine de ulaşabilmiş, İspanya Amerika'sından gümüşe el koymuştur. Yeni ticaret alanları arayışı İngiltere'nin İspanyol, Fransız ve Hollandalı rakiplerine karşı savaş girmesine neden olmuş ve 1713 yılında Utrech Anlaşması'yla İspanya ve Fransa'dan önemli kazançlar elde etmiştir (Tanilli, 2013: 199).

Şimdi 17. yüzyılda kilisenin yapısında ne tür değişiklikler olduğuna bakalım. Elizabeth 1603 yılında hayatını kaybettiğinde tahta VIII. Henry'nin kız kardeşi Guiseli Mary'nin kızı Mary Stuart ve Fransa Kralı François'in oğlu İskoçyalı I. James geçti. I. James'in İskoç ve yarı Fransız soyundan gelmesi, ülkede Katolikliğin hâkim olacağı korkusuna neden

olmuştu. I. James ile birlikte İskoçya ile İngiltere birleşik bir monarşi oldu ancak krallık olamadı, çünkü iki ülkenin dinleri birbirinden farklıydı. İskoçya ilk Hıristiyan Kilisesine benzeyen Presbiteryenlik yanlısıydı. Elizabeth Püritenlere daha hoşgörülü davranmasına rağmen I. James'in Püritenlere yönelik saldırgan tavırları huzursuzluk yaratıyordu. I. James öncesi İngiltere'de Anglikan Kilisesi taraftarları ve ılımlı Prütenler varlıklarını sürdürebiliyorlardı (Brookchin, 2011: 115-117). I. James'in oğlu I. Charles'ın Katolik İspanyol prensesi ile evlenmesi ise dini rahatsızlığı oldukça arttırmıştı (Brookchin, 2011: 119). Kuşkusuz dini bölünmeler siyasal ve ekonomik ayrışmalardan bağımsız değildi.

Anglikan Kilisesi kralın otoritesini temsil ediyor, üst kademedeki din görevlileri kralın otoritesinin eleştirmenin dinen uygun olmadığını anlatıyorlardı. "Anglikancılık, gerçekte kral ve piskoposların birbirlerini ilahi hak iddialarına anlamlı biçimde arka çıktıkları tam anlamıyla bir Saray dini haline geliyordu". Başpiskopos Laud sevilmeyen bir kişiydi. Ancak unvan sahipleri saray mensupları gibi kesimler Anglikan Kilisesi yanlısıydılar Avam Kamarası içinden gruplar, zanaatkarlar ve yeomanların bir kısmı Protestan taraftarı olmuşlardır (Brookchin, 2011: 122). "İç Savaşın patlak vermesiyle Püriten fikirler, üst sınıf, yeoman sınıfı, orta sınıf tüccarlar, zanaatkarlar ve bazı soylular tarafından itibar görmüştü" (Brookchin, 2011: 126). Şimdi ise bu yüzyılda kırları anlamaya çalışalım.

4.2.2. Kırlar

Stuartlar döneminde enflasyon, gelir tahsilatında sorunlar, I. James'in harcamalarının artışı, 1620'lerde aşırı maliyetli dış politika kral topraklarının daha büyük kısmının satılmasına neden olmuştur. 1640'lı yıllarda ise kralın topraklarının büyük kısmı elden çıkarılmıştır. Böylelikle toprakların üçte biri özel ellere geçmiş oluyordu. Kilise ve kralın elinde geriye kalan ne varsa İç Savaş sonrası muzaffer Parlamenteristler tarafından el

konulmuş, 1660 yılında yapılan satışlar iptal edilerek sahiplerine geri verilmiş, bundan sonraki süreçte çok önemli değişiklikler yaşanmamıştır (Clay, 1984a: 145).

Bu süreç boyunca satılan toprakların en önemli alıcıları yerel *gentry*'lerdi. *Gentry* güç kazanırken, enflasyonun rantları eritmesi ve bitmek bilmez harcamalar nedeniyle soylular güç kaybetmeye başlamıştı. Salisbury Earl'ü 1607-1612 yılları arasında sadece evi için 38 bin pound harcamıştı. Oxford ve Northumberland Earl'ü kendi gelirlerini çok aşan bir biçimde kumaşlara, eğlenceye ve kumara çok miktarda harcama yapıyor, böylelikle topraklarını satmak zorunda kalıyorlardı. Toprak sahipleri bu dönemde harcamaları arttığı için değil aynı zamanda borçlanma olanakları genişlediği için borçlanmışlardır. Londra'da embriyo halinde olan ve 17. yüzyılda pek çok yerde gelişen sermaye piyasası borçlanma olanaklarını oldukça arttırmıştır. Tefeciliğin yasallaşmasından önce borçlanma olanaklarının artmış olması toplumun tüm kesimlerinin borçlanmasını sağlamıştır. Ticari sorunlar ya da kralın ağır borçlu durumu nedeniyle yükselen faizler 1624-1628 yılları ve 1638-1642 yıllarında daha da artmış, borçlular topraklarını satmak ya da ipotek yoluyla kaybetmek durumuna düşmüşlerdir (Clay, 1984a: 147-150). Bazı soylular ise gelirlerinin katladılar. Restorasyondan sonra Bedford Earl'ü 30 yıl içinde gelirlerini ikiye katlamıştır. Bridgwater Earl'ü makam gelirleri dışında net 700 bin pound gelire sahiptir (Ashley, 1964: 57).

Genel eğilim büyük toprak sahiplerinin yüzyıl içerisinde topraklarını satmasıydı. Devonshire, Leicestershire, Lancashire bölgelerinde toprakların yeni alıcıları başarılı yeomanlar olan *gentry*'lerdi. Çoğu yeni *gentry* topraklarını bu biçimde elde ettiler, yüzlerce *acre* toprak ve *manor*ları *gentry* ve yeomanlar satın aldılar. Toprak satışları 1600'li yıllarda iki katına çıktı ancak durum bölgeden bölgeye değişiklik göstermekteydi. Cotesbach Leicestershire'da 150 yıldır Devereux ailesine sahip toprakların 1591-1616

yılları arasında altı farklı sahibi olmuştu. Yorkshire, Leicestershire ve Norfolk'ta toprakların yüzde 90'ı el değiştirdi. Suffolk ve Northamptonshire için yüzde 70 ve daha fazla toprak için aynı durum geçerliydi. Essex ve Hertfordshire'da bu oran 85-90 idi (Clay, 1984a: 151,154-155).

17. yüzyılın sonlarına doğru toprak sahibi *gentry* aile sayısı düşmeye başladı ve ortalama toprak miktarı artmaya başladı. 1620-1650 yıllarında borç imkanlarının artması, vergiler ve askerî harekât aristokrasi ve *gentry*'nin bir kısmının büyük oranda toprak satmasına neden oldu, bu süreç savaş öncesinde başlamıştı. Küçük toprak sahiplerinin kredi olanaklarının kısıtlı olması, bağlantılarının zayıf olması gibi nedenler 1640'larda yaşanan sorunlardan daha çok etkilenmelerine sebep oldu. 1670-1680 yıllarında rant tahsilatında sorunlar ve fiyat düşüşü nedeniyle toprak sahipleri genel olarak zor durumdaydı. 1660'lar ve 1689 yılı sonrası toprak üzerinden alınan vergiler 1640 öncesine göre ağırlaşmaya başladı ve 1692 yılından sonra güney, doğu ve Midlands bölgelerindeki yeomanların gelirlerinin beşte birini absorbe etti. Toprak sahibi sınıf sayısal olarak azalırken toprak miktarı arttı; bu eğilim 18. yüzyılda daha da belirgin bir hal aldı (Clay, 1984a: 159, 162, 164).

17. yüzyılın sonlarında tarımsal tarihin temel konusu küçük toprak sahiplerinin kayboluşudur. Çitlenmiş alanlar toplam toprakların yüzde 50'sinden 1760'ta yüzde 75'ine çıkmıştır. Tarım İngiltere'de kapitalistleşmiştir, çoğu küçük toprak sahibi piyasa ekonomisi ve kapitalist ilişkilere çok iyi biçimde entegre olmamıştır. Küçük toprak sahipleri proleterleşmiş, orta toprak sahibi oldukça zor duruma düşmüş ve fakirleşen komşusunun toprağını alarak büyüten ve yüksek fiyatlardan yararlanan büyük yeomanlar kâr elde edebilmişlerdir (Sharpe, 1997: 37-40).

Ortalama fiyatlar yiyecek ve diğer metalar üzerinde nüfus baskısı nedeniyle 1540-1650 arasında altı-yedi kat yükseltmiştir. Artan rekabet koşulları tarımsal verimliliği yükseltmiş ve kiralarda da artmıştır. Kiraların yükselmesi toprak sahiplerinin kiracıları çıktı miktarını arttırmak ve maliyetleri düşürmek konusunda zorlamasına neden oldu. Kırlardan kente göçün hızlanması Londra'yı ulusal tüketim merkezi haline getirdi (Wood ve Wood, 2008: 32). Kiracıların baskılara karşılık vermelerini sağlayacak durum Fransa'nın tersine geleneklerden ve köy cemaati düzenlemelerinden kurtulmuş olmasıydı. Bazı çiftçiler başarılı olarak artan oranda topraklarını büyütüp kiraladılar ve ücretli emek istihdam ettiler, bazı çiftçiler ise başarısız oldular. Diğer yandan, toprak sahipleri rantlara bağımlı olduklarından dolayı kiracıları teşvik ettiler. Toprak sahipleri verimliliği arttırmak için kiracı çiftçiler ile rekabete girdiler, kiracılarla iş birliği yaptılar ve bazen toprak kiraladılar. Üretkenliği arttıracak yöntemlerin başında otlatma, odun toplama gibi işlerde köy topluluğunun ve küçük toprak sahiplerinin ortak olarak kullanılan ortak topraklara el koymak geliyordu (Wood ve Wood, 2008: 33-34). 17. yüzyılın bu genel seyrini bitirdikten sonra 18. yüzyılı İngiltere'sini anlamaya çalışalım.

4.3. 18. Yüzyılda İngiltere’de Toplumsal Sınıflar

4.3.1. Kentler

1688 itibariyle nüfusun yaklaşık yüzde 27,7’i endüstri ve ticaret ile ilgilenmekteydi. Bu oran 1700 yılında Avrupa ortalamasının üstündeydi. 18. yüzyıl İngiltere’de sanayi ve ticaretinin gelişmesine bağlı olarak kentleşme gelişmişti (Rule, 2014: 127-128). 1750 yılında Londra 750 bin nüfusa sahipti ve yakın rakibi Paris kentinin iki katı büyüklüğündeydi. Kalabalık olmasına rağmen Londra pek de etkileyici bir kent değildi. Ne temizdi ne aydınlıktı ancak Birmingham gibi sanayi kentlerinden daha iyi durumdaydı. Taşra liman kentleri, ticaret ve imalat merkezleri genişliyor görünüyorsa da Londra ile karşılaştırılacak ölçüde nüfusu 50 bini geçen başka kent bulunmamaktaydı. Sadece birkaç kent dikkat çekiciydi. Liverpool bu duruma örnek verilebilir. Liverpool Bristol ve Glasgow gibi köle ticareti ve sömürge malları olan şeker, tütün ve pamuk ticaretiyle uğraşıyordu (Hobsbawn, 2013: 23).

Deniz aşırı ticaret ve gemiler “İngiltere’nin yaşaması için kan demektir”, 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde toplam tonajı yaklaşık yarım milyon tonu bulan altı bin ticaret gemisi bulunmaktaydı ve en büyük rakibi Fransa’dan oldukça büyük ticaret filosu vardı. 1700 yılında 100 bin denizci tarım dışı çalışan nüfusun en büyüğüdü ve tüm sabit yatırımlarının onda birini donanma ve ticaret filolarıyla ilgili yatırımlar oluşturuyordu. Tarım ve imalat geliyordu, İngiltere “dükkan sahiplerinin” ülkesi olarak adlandırılıyordu ancak en belirgin yurttaş “sanayici değil tüccardı”. Abbe Le Blanc şöyle söylüyordu: “Şunu kabul etmek gerekir ki, ülkenin kaynaklarına dayalı üretimi, toplam zenginliğinin dörtte birine ancak ulaşır; geri kalanını ise sömürgelerine ve diğer ülkelerin zenginliklerini taşıyarak ve bunların ticaretini yaparak devamlı kendi zenginliğini artıran ülke sakinlerinin çalışmasına borçludur” (Hobsbawn, 2013: 24-25).

19. yüzyılın ikinci yarısında endüstriyel kapitalizmin karakteristik yapısı henüz 18. yüzyılın sonunda pek de yaygın değildir. Demir ve madencilik gibi sermaye ve emek yoğunluğuna sahip sektörlerde üretim yapılmaktadır, lakin ancak 1770'li yıllarda artış göstermiş, ne çıktı ne de istihdam açısından baskın olmamıştır. 1800 yılında bin tekstil imalathanesi bulunmaktadır, bunlardan birkaçı yün imalathanesi ve 900'ü iplik eğirme işi ile ilgilenen fabrikadır. Bu imalathanelerin çoğunluğu büyük değildir ve kadın ve çocuk çalıştırmaktadır. Tekstil üretimi eve iş verme sistemiyle yürütülmektedir. Bu sistemle istihdam edilen çok fazla çalışan olmasına rağmen tipik bir emek kontrol mekanizmasından bahsetmek mümkün değildir (Rule, 2014: 133).

Deniel Dafoe üretimin parçalı yapısını oldukça iyi anlatıyor. Kent hala bir yeoman kentiydi, yeomanlar toprağı işliyor ve Kentish kumaş olarak bilinen ürünler için dokumacılık yapıyorlardı. Suffolk'da yün kıyafet üretiliyordu, Norwich düzinelerce piyasa kenti tarafından çevrelenmişti. Midlands'da yün endüstrisi gelişmemiştir. The West Riding of Yorkshire eğiriciler ve dokuyucular gruplar şeklinde belli kentlerde toplanmışlardı: Wakefield, Halifax, Leeds, Huddersfield ve Bradford. Buna benzer örnekler vermek mümkündür. Yün endüstrisinde görüldüğü gibi bu alanın genel özelliğı ülkenin her yanına dağılmış olmasıdır (Mantoux, 1948: 48-54).

Parlamento İngiltere'de güç ve zenginliğı arttırmak için her çeşit endüstriyi teşvik ediyordu, bu Parlamantonun birincil amacıydı. Walpole tarifeleri yeniden düzenleyerek İngiliz manifaktür mallarının dünya piyasasında ucuz olmasını sağlamaya çalıştı. İngiliz mallarının satışını korumak için ticari yasalar yapıldı. *Staple* ticaret 18. yüzyılın erken dönemlerinde sınıra ulaşmıştı. Huguenotların Fransa'dan göçü İngilizlerin kendi ürünleri ile farklı teknik ve becerileri kullanarak işlemede faydalı oldu. Bu tip tekstil manifaktürün devamlılığı uzak bölgelerle etkileşimi gerekli kılıyordu. İngiliz endüstrisi

uzak ülkelerin pazar ve hammaddesine daha fazla bağı hale geldi, İngiliz tüccarlar yabancılar ile İngiliz dokuyucu arasında aracı oldu. Uzak piyasalara açılma hammadde sorunları nedeniyle her zaman üretim artmasına neden olmadı ama endüstriyel üretimin organize ediliş biçimini etkiledi. Bu değişim birdenbire olmamıştır. Geleneksel sistemde tüccar, bağımsız üretici ve Londra piyasaları arasında bir aracıydı. Bağımsız üretici bir otorite olmadan işverenin isteği üzerine çalışıyordu. Diğer yandan, kapitalist işveren sadece piyasayı kontrol etmiyor, kendi ticaret ağlarını kuruyordu. İşçileri kontrol ederek belli bir tarih için verilen ürünü sağlama konusunda rekabet gücü vardı ve en iyi biçimde iş bölümüne gidebiliyordu. Geleneksel üretici daha iyi ürünler yapabilmekteyken, kapitalist işveren ürünlerini satma konusunda daha geniş avantajlara sahipti. Ticaretin gelişmesi kapitalizme avantaj sağlasa da su veya buhar gücü ile çalışan makinelerin kullanımına, kapitalizmin başarısının ilanına kadar geleneksel sistem varlığı korudu. Bu devrim yavaşça ve sessizce ilerlerken, endüstrinin yapısına dair başka değişiklikler yaşandı (Cunningham, 1907: 494-500).

Endüstrilerin yerel dağılımında değişiklikler oldu. Bu değişim bazen hammadde sorunları ile ilgiliydi. Sussex'de demir üretimi için yakıt olarak kullanılan odundaki kıtlık, sektörü kömür ve suyun olduğu yerlere kaydırıldı. Diğer yandan, savaşın etkisiyle ticari ağlar dağılmıştı ve savaş sonrası ticaret merkezileşti. Çoğu işçinin küçük bölgelerde toplanmış olması kapitalist üretim organizasyonu için başlangıçta avantaj sağladı, diğer yandan lonca sisteminin varlığı endüstriyi parçalamıştı. Yorkshire tekstil ticaretinde 17. yüzyılda çalışma koşulları ve ürünlerin kalitesinden şikâyet ediliyordu. 18. yüzyılda Yorkshire mülk sahipleri kapitalist işverenlerin avantajlı konumunu dengelemek için avantajlarından ötürü geleneksel üretim sistemini desteklediler. 18. yüzyılda üretim hala el ile yapılıyordu buhar ve su gücüyle çalışan makinelerden ziyade. 1733 yılında uçan mekik dokumacının

herhangi bir gözetimi olmadan kendi başına dokuma yapmasını mümkün kılıyordu. Bu icatlar geleneksel sisteme uygundu ancak zanaatkâr ve işçi arasında kavgaya neden olmaktadır. Geleneksel üretim sistemi Yorkshire’da emek tasarrufu sağlarken batıda kapitalist üretim biçimi yaygınlaşmıştı (Cunnigham, 1907: 500-503). Yüzyıl sonunda üretim araçlarının gelişmesi üretim kapasitesini arttırmıştı.

Endüstri için belki de bir dönüm noktası 1760 yılında Carron Works’un kömür kullanılarak çalışan yüksek ısılı fırını bulması olmuştur. Buhar gücüyle çalışan yüksek ısılı fırının icadına kadar süreç 1790’lara değin çok hızlı işlememiştir. Çok güçlü bir fırın, eritme işlemi için kömürün üçte birini tasarruf edebilen bir imkân yaratmıştır. Bu buluşun etkisi oldukça büyük olmuş, 1796 yılında pik demiri üretimi sekiz yıl öncesine kadar iki kat artmıştır. Ardından Mr. Cort pik demiri dökme demir haline getirerek patent almış, bu buluş emek ve zamandan tasarruf sağlamıştır. Demir ticaretinin yayılmasında ise fırının çalışmasını kömür ve su gücüyle sağlayan bir sistem etkili olmuştur. Önceden odun ile çalışan bu fırın artık suyun bulunduğu yerde çalışabilecek böylelikle yayılabilecektir. Oduna bağlılığından dolayı Sussex gibi yerlerde yayılmış olan demircilik artık ülke içinde yayılma imkânı bulacaktır. Sussex’de demir üretimi önemini yitirirken İskoçya’nın belli bölgeleri ve Kuzey İngiltere demirin yeni alanları olmaya başlamıştır. Kömüre olan talebin artışı da madenciliğin gelişmesine neden olmuştur (Cunnigham, 1907: 528).

4.3.2. Kırlar

18. yüzyılda tarım İngiltere’nin temel faaliyet alanıdır ve nüfusun yaklaşık olarak yüzde 45’i yani 5 milyonun 2,25 milyonu tarımla uğraşmaktadır. Bir yüzyıl sonra tarımla uğraşan nüfusun toplam nüfus içerisindeki payı 8.5 milyonun 3 milyonu yani toplam nüfusun yüzde 36’sına düşmüştür (Mingay, 2002: 143). Toprak sahipleri, çiftçiler ve çiftlik çalışanları kendi içlerinde de değişiklik gösterse de tarımsal yapının temel bileşenleriydi.

Toprakların yüzde 80-90'lık kısmına büyük toprak sahipleri ve *gentry* sahipti (Mingay, 2002: 142).1660 Restorasyon sonrasında topraklar az sayıda büyük toprak sahibinin eline geçmişti. Güvenilir istatistikler olmasa da 1750 yılında toprak mülkiyetinde birkaç bin toprak sahibi, topraklarını kiralayan on binlerce kiracı çiftçi ve kiracı çiftçilerin emeklerini kiraladığı tarım işçisi ve küçük toprak sahibinden oluşmaktaydı. Kıta Avrupası örneğine göre bakıldığında Britanya kırsalında köylülük yoktu, köylü olabildiğince ticari ağlara bağlıydı. Kendine yeterliliğini sağlayanlar oldukça seyrek görülmekteydi. Köylülüğün kendine yeterliliğini kaybetmesine neden olan sadece piyasa ekonomisinin gelişmesi ticari ağlarla çevrili olması değil, deniz aşırı ticaretin gelişimiyle çay, tütün ve şeker gibi malların tüketimi idi. İngilizlerin Avrupa'nın tamamından üç kat fazla çay tükettiği söyleniyordu (Hobsbawn, 2013: 27).

Toprak sahiplerinin çoğu kendi hanelerine yetecek bir ev çiftliği bırakıp tarımsal riskleri kiracılarına bırakmaktaydılar. Her ne kadar tarımsal çıktının üçte birinin toprak sahiplerine rant olarak gittiği söylene de toprak sahipleri aslında toprak değerinin yüzde üçünden daha fazla rant almamaktaydı, böyle olunca çiftçiler kiracı olmayı tercih ediyorlardı. Küçük çiftçiler ise daha spesifik ve çok farklı tarımsal faaliyetler ile uğraşıyorlardı. Ücretli tarım işçileri, çiftçi ile birlikte kalıp yıllık ücret kazanan genç-evlenmemiş çiftlik hizmetlileri ile günlük işlerde çalışanlardan oluşmaktaydı (Mingay, 2002: 143). Tarımdaki bu yapı durağan olarak kalmamıştı, özellikle 18. yüzyıl sonrasında fiyat artışları nedeniyle rantlarda artış toprak sahiplerinin gelirlerini arttırdı. Rantlar sadece fiyat artışları nedeniyle değil, toprak sahiplerinin ambar, ahır, sele karşı koruma gibi yatırımlarıyla da artmıştı. Rantların artışını çitleme izledi; çitleme sadece ortak toprakların ortadan kalmasına değil, çiftliklerin daha kompakt hale gelmesini de sağlıyordu. Çitleme sonrasında toprağın değeri

bölgeden bölgeye ve toprağın verimliliğine göre değişse de, eski değerinin iki veya üç katına çıkmıştı (Mingay, 2002: 146).

18. yüzyılda “çitleme” köylülerin toplumsal üretim ilişkilerindeki yerini büyük ölçüde değiştirmiştir. Köylü toplumu aslında İç Savaş öncesinde saldırıya uğramıştı ancak Tudor ve Stuart döneminde bürokrasi köylüyü koruyacak önlemler almaktaydı. İç Savaş sonrası kralın etkisinin azalması çitleme hareketine ivme kazandırmıştı. Parlamento’da artık sadece toprak beyleri yoktu, kentlerde ticaret çevreleri de dahil oldular. Köylülerin de içinde buldukları yerel yönetimlerde ise *gentry* gücünü oldukça pekiştirmişti. 18. yüzyılın ortalarına doğru *parish*’lerin halka dayalı yönetimlerinden eser kalmamış; buralar, “kapalı kapılar ardında” yönetilir olmuşlardır. Çitleme Parlamento’dan onay alınarak yapılıyordu. Bölgenin çitlenmesi için dörde üç ile beşte dört arasında rıza alınmış olunması gerekiyordu. Rızası alınanlar küçük toprak sahibi olanlar değil büyük toprak sahipleriydi (Moore, 2012: 51-52).

18. yüzyılın ilk yarısında çok az çitleme yasası bulunmaktaydı. Yasalar yüzyılın ikinci yarısında yoğunlaşmıştı. 1730 ve 1740 yılları arasında 38 yasa varken, 1740 ve 1750 arasında 158 yasa bulunmaktadır. Gelecek on yıl için bu sayı 480 olmuş ve her on yılda artarak gitmiştir. 1801 yılında *Generel Enclosure Act* ile çitleme prosedürü standartlaşmış ve maliyeti azaltılmıştır. Çitleme bu uygulamadan önceki haliyle komisyonculara, diğer görevlilere yapılan ödemeler nedeniyle oldukça maliyetli bir işlemdir. Çitleme 19. yüzyılda devam etmiş, açık tarla istemi alanları çitlenmiş, ortak kullanım alanları tamamıyla kaybolmuştur. 1793-1815 yılları arasında Fransa Savaşının hububat fiyatlarını yükseltici etkisi toprak sahiplerinin çitleme hareketine ivme katmıştır. Çitlemenin sonucu, tarımsal ürün artışı -özellikle gıda ürünlerinin artışı- ve böylelikle üretici veya toprak sahiplerinin kârlarının yükselmesi olmuştur (Flinn, 1975: 54-56).

Britanya'nın sınaî ve imalât üretiminin temelinde kırlar vardı. Köylüler gittikçe artan ölçüde madenî eşyalar ve kumaş gibi malların üretiminde oldukça uzmanlaşmaya başlıyor, küçük köylü ve zanaatkâr olmaktan çıkıp yavaş yavaş ücretli işçi olmaya başlıyordu. Daha önceleri köylülerin boş zamanda yaptıkları dokumacılık, örmecilik ve madencilik artık köylülerin tüm zamanlarını ayırdıkları işler haline geliyordu, bu kırların bir kısmı sanayi kentlerine dönüşmüştü. Tüccarların köyde üretilen ürünleri satın almak veya kırsal kesim emekçilerine hammaddeleri dağıtıp sonra ürün olarak geri toplanan hammaddeleri ve malları işlenmeye hazırlayan ve muhtemelen nihai ürün haline getiren atölyelerle ve ilkel imalathanelerle dolu kentler haline geldiler. Kırsal kesimdeki bu 'ev' veya 'dışa iş verme' endüstrisinin doğası onun tüm kırsal alana geniş bir biçimde yayılmasına ve onu kaplayan para dolaşım ağının daha da sıklaşmasına yol açtı. İmalatta uzmanlaşan her köy ve bir sanayi köyü haline gelen her kırsal bölge artık bu bölgelerde üretilmeye gıda maddelerini üretip buralara satma işinde uzmanlaşan bir başka bölgenin ortaya çıkması anlamına geliyordu (Hobsbawn, 2013: 28).

Siyasal güce sahip olan toprak sahibi sınıfın imalâta olan ilgisi arttı ve diğer yandan "imalatçıların çıkarlarının hükümet politikasını belirler hale geldi". Kuşkusuz tüccarlar imalâtçılardan daha fazla gelir elde edebiliyordu. "1760 yılında tüccarların en yoksulunun imalatçıların en zengininden fazla para elde ettiği tahmin ediliyordu, esnafın en üst kısmı bile imalat ustalarının iki katı kadar gelir elde ediyordu". Durum böyle olsa da tüccar ve sanayiciler arasında bir seçim yapılması söz konusu olduğunca tercih sanayiciler lehine kullanılıyordu. Çünkü tüccarlar Londra birkaç kentte güç sahibi iken imalâtçılar ülkenin önemli bölümüne yayılmış hâldeydi ve "ülkenin büyük kesiminin ve devletin siyasal desteğini harekete geçirebiliyordu". "Ancak İngiltere burjuva devleti değildi. Bu, kendisine süreklilik kazandıran, birbirine sıkı bağlarla bağlı iki yüz kadar soylunun başı çektiği bir

toprak sahibi aristokratlar oligarşisi ve büyük Whig ailelerinin –Russelların, Cavendishlerin, FitzWilliams, 1964ların, Pelhamların ve diğerlerinin- başındaki düklerin himayesinde olan güçlü ve zengin bir kan bağı sistemiydi”. 1760’larda on soylu ailenin yıllık geliri tüccarların en zengin kesiminin kazanabileceğinden on kat fazlaydı (Hobsbawn, 2013: 30-31).

Soylular politik ve iktisadi güçlerini korumaktaydılar. Lordlar Kamarası her ne kadar 18. yüzyılın başında önemli görevler görmese de 1784 parlamentosunda 107 peerage bulunmaktaydı. *Peerage*’in yüzde 60’tan az olmayan bir bölümü bir makam veya buna benzer bir güç sahibiydi. 1743 kabinesinin on altı üyesinin altısı *peerage*’den ve Catenbury başpiskoposunda oluşmaktaydı. Norfolk, ülkenin en başta gelen tarım kenti, hiçbir zaman bir düzinenin yarısından fazla soylu tarafından yönetilmemişti; böyle olunca soylular kentte liderlik elde edip politik rakiplerine üstünlük kuruyor, lord lieutenant görevini üstlenip kırlara hâkim oluyordu. Diğer yandan Londra’dan kendi bölgelerine giden soylular taşra *gentry*’lerinden destek ve saygı görüyordu küçük bir Alman prensine benzer bir şekilde. Soylular zenginlikleriyle de dikkat çekiyorlardı. 1690 yılında soyluların ortalama geliri 5,000-6,000 pound (kral gelirinin iki katı) iken bu miktar bir yüzyıl sonra ise 10 bin pound’a yükselmiştir.³³ 1793-1815 yılındaki Fransa Savaşına kadar soyluların gelirleri ciddi bir şekilde erimemiştir. Bu ortalama rakamlar soyluların durumunu net olarak göstermek konusunda çok başarılı sayılmaz; keza Manchester ikinci dükünün geliri 1740’larda 3.000 poundu geçmemiştir, aynı unvana sahip soylular bu miktarın iki katını kazabilmekteyken. 1790’larda Bedford, Bridewater, Devonshire, Egremonts, Shelburnes ve Rockinghams büyük düklerin gelirleri 40.000 ve 50.000 poundu geçmekteydi. Petworth,

³³1872-1876 yılları arasında yayımlanan *New Domesday* olarak bilinen parlamento kayıtlarına dayanarak Gregory King’in yaptığı hesaplamadan bahsedilmektedir (Wilson, 2002: 158).

Chatworth, Wentworth, Woodhouse, Woburn gibi saraylar yaptırmışlardı (Wilson, 2002: 159-161).

Tory'ler, kilise ve toprak sahiplerinin çıkarlarını temsil etmekte düşük vergiyi savunmaktaydılar. Whig'ler ise finansçıların ve büyük toprak sahiplerinin çıkarını temsil etmekte, dini hoşgörüyü savunmakta, savaştan bir politika izlemekteydiler. Şanlı Devrim döneminden sonra iki parti arasındaki çatışma parlamentoyu ele geçirmek üzerinden ilerlemekteydi. 1715 sonrasında ise Whig'lerin açık hâkimiyetlerinin olduğunu görüyoruz. 1715'ten 1747'ye Avam Kamarasında Whig'ler seçim üstünlüğünü almışlardı. Harley, Tory'lerin en çok bilinen lideriydi ve 1711-1714 yılları arasında Lord Treasury görevini almıştı; Walpole ise Whig'lerin lideriydi. Whig'leri finansçı ve büyük toprak sahiplerinden oluşan Avam Kamarasındaki bir oligarşi yönetmekteydi. Bu oligarşi kendi çıkarları için orta sınıfların çıkarları aleyhine davranabilmekteydi *1733 satış vergisi tasarısı buna örnek verilebilirdi* (Bogard, 2014: 4-5).

Hill ise 18. yüzyılda İngiltere'nin farklı politikalardan türeyen iki dış politika hattı bulunduğunu söylemekteydi. Bunlardan ilki ulusal refahın savaş ve sömürgelerden geçtiğini düşünen Londra tüccarlarından destek alan Pitt, Stanhope, Chatham ve Charteret'in savunduğu seçenek iken; Harley, Walpole ve Bute gibi bakanlar arazi vergileri ile savaşı finanse eden arazi sahiplerini çıkarlarının savaş yoluyla zedelenmesini istemeyen kanadı temsil ediyorlardı. Pitt, Cromwell'in ve III. William'ın savaş yanlısı politikalarını devam ettirirken Walpole "Tory'lerin küçük İngiltere'si" fikrinin sürdürücüsü olmuştu (2015: 275). Böylelikle Whig ve Tory'ler arasında geçişken bir ilişki görüyoruz; keza Harley Tory'lerin en bilinen temsilcisi, Walpole ise Whig'lerin temsilcisi olmasına rağmen ikisi de savaş karşılığında birleşebiliyordu. İngiltere bölümünü kapatıp Osmanlı İmparatorluğu'na geçelim.

5. 16.-18. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu Toplumsal Sınıflar

5.1. Tımar Sisteminin Çözölüşüne Kadar Toplumsal Sınıflar

5.1.1. Kentler

Osmanlı kurulduğu yıllarda Domaniç Dağı'ndan Söğüt'e kadar uzanan dar bir toprak parçasıyken, Orhan Bey (1326-1362) döneminde topraklarını dört katına çıkarmıştır. I. Murad ve I. Bayezid döneminde ise (1362-1402) devletin egemen olduğu toprakları genişletmiş, Osmanlı kuruluş döneminden kırk kat daha büyük topraklara egemen olmuştur. Özellikle I. Bayezid Anadolu'daki beyliklerin topraklarını almış (Karamanoğulları, Dulkadiroğulları, Teke, Menteşe ve Germiyan Oğulları Beylikleri) ve Balkanlara ilerlemiştir. Ancak bu ilerleyişi Timur durdurmuş, I. Bayezid'in aldığı toprakları fethetmiştir (Sivas, Tokat, Amasya hariç). 1402-1413 yılları arasında I. Bayezid'in oğulları arasında taht kavgaları yaşanmış, kaybedilen toprakların bir kısmı (Menteşe, Teke ve Germiyan Beyliği, Balkan toprakları) I. Mehmet ve II. Murat (1413-1451) tarafından alınmıştır. II. Mehmet ve II. Bayezid dönemlerinde (1451-1503) Balkanlarla beraber Karaman Beyliği toprakları ele geçirilmiştir (Konya, Kayseri, Niğde). Yavuz Döneminde (1512-1520) Dulkadiroğulları'nın bir kısmı Erzurum'dan başlayan Mısır'a ve doğuda Kerkük'e varan bir bölge ele geçirilmiş; Kanuni döneminde (1520-1566) Trablusgarp, Irak, Tunus alınmış; III. Selim, III. Murat ve III. Mehmet dönemlerinde (1566-1603) topraklarda önemli değişimler olmamıştır (Pitcher, 2013). Bu geniş coğrafyanın “en önemli ve en canlı ticaret” kenti İstanbul'du. İstanbul nüfusu 16. yüzyılın ilk yarısı yarım milyon ile dönemin (400 milyon) en kalabalık Avrupa kenti Londra'yı geçiyordu³⁴ (İnalcık, 2014a: 301). İstanbul ile karşılaştırılabilecek büyüklükte olan başka

³⁴ İnalcık'ın Londra nüfusu ile ilgili verisi bizim referanslarımızla uyuşmamaktadır.

bir Osmanlı kenti yoktu (Faroqhi, 2014: 344). Balkanların Osmanlı idaresiyle birleştirilmesi sonucu 15. ve 16. yüzyıllarda eski gümrükler kalkmış ve ticaret ve şehir gelişimi ivme kazanmıştı. İstanbul, büyük nüfusu ile İmparatorluğun her yanından ithalat yapmak durumunda kalıyordu. “Buğday, arpa, et, yağ, tuz, salamura balık, kuruyemiş, zeytinyağı, şarap gibi besin maddeleri veya deri, tahta, pamuk, demir, bakır, yün, kıl, kenevir gibi hırfet³⁵ sanayi için gerekli hammaddeler ancak deniz yolu ile ithal olduğunda yeterince ucuza mal olabiliyordu" (İnalçık, 2014a: 301).

İstanbul, bir yanda Karadeniz, öte yanda Doğu Akdeniz'in Arabistan'ın ve Hindistan'ın belli başlı kentleri arasında kuzey-güney ticaret anayolunun önemli bir noktasıydı. İstanbul tüccarı ve sanayisi Karadeniz'e ve kuzey bölgelere yünümler, hazır giysiler ve Bursa ipeklileri sağlıyordu. Polonya, İsveç ve Moskova prensliğinde de bu mallara talep vardı. Ancak uluslararası ticaretten daha önemlisi İstanbul nüfusunun ihtiyaç duyduğu temel yiyecek maddelerinin sağlanmasıydı. Uygun fiyatlarla ekmek tedariki o kadar önemliydi ki veziriâzamanın en önemli görevlerinden biri her hafta çarşığı teftişe çıkıp tahıl stoklarını, fırınları, ekmek fiyatlarını ve kalitesini denetlemektir. Tohumluk buğday üreticilerine piyasa fiyatının yüzde 50 altına çalışmaları için avans verildiği görülüyordu (İnalçık, 2000: 227).

Osmanlı ticari gemileri, İstanbul ile Doğu ve Batı Akdeniz limanları arasında seferler yapmaktaydılar. O dönemde Doğu Akdeniz'deki en önemli liman olan İskenderiye ile bağlantının İstanbul için mühim bir yeri vardı. İhracatta yünlü ve ipek dokumalar öncelikliydi; Fransız, Hollanda ve İngiliz ticarethaneleri bu konuda rekabet halindeydiler. Fransa'dan boya maddeleri ve batı Hint sömürgelerinden şeker ve kahve ithal ediliyordu. Venedik ve İngiltere'den de çeşitli mallar ithal edilmekteydi. 16. yüzyılda Fransa'ya

³⁵Dokumacılık, demircilik, marangozluk gibi el zanaatkarına Osmanlı'da verilen isim.

verilen kapitülasyon nedeniyle Akdeniz’de Fransa’nın ticari rolü artmıştı (Tabakoğlu, n.: 349-353).

Bursa, Halep’in yerini alarak 16. yüzyılın sonlarında İmparatorluğun en büyük ikinci kenti olmuştu. Kayseri ve Ankara, Balkanların en önemli kenti Edirne ile boy ölçülecek bir gelişkinliğe erişmişti. 16. yüzyılın sonu itibariyle kesin olarak bilinmese de Batı ve Orta Anadolu’da kentleşmenin Balkanlara göre daha gelişkin olduğu gözlemini yapmak mümkündür. “Güneydoğu Anadolu’nun önemli merkezi Diyarbakır Edirne’den birkaç aile daha fazla nüfusa sahipti” (Faroqhi, 2014: 344). Anadolu, 1300-1600 döneminde Balkan ve Karadeniz’in kuzeyiyle sınırlı kalmayan Batı bölgelere de tekstil üretimi yapan bir bölgeydi. Sof kumaşı ve kemhalar Rus çarlarından Fransız prens ve prenseslerinin talep ettiği İmparatorluk ürünleri olmaktadır. Ankara’nın çeşitli renklerdeki softaları Avrupa’ya ihraç edilmekteydi. Bursa ise hem Saray hem de Avrupa’ya ipek üretmekteydi. “Aksaray, Gördes, Kula, Uşak halıları Avrupa, Mısır ve Asya’da aranan lüks ürünlerdi”. Denizli, Borlu, Isparta, Karaman, Tire, Menemen, Çorum Tokat ve Kastamonu’da ise çeşitli pamuklu kumaş üretimi yapılmaktaydı (İnalcık, 2014a: 303). Bursa ipek sanayii diğer imalat alanlarına göre oldukça gelişmiş bir alandı, kentte her çeşit ipek dokunmaktaydı. Bursa İran’dan her yıl ipek almakta, ipek Mekke-Şam-Haleb üzerinden gelmekte, Edirne üzerinden Balkanlar’a ve Macaristan’a, Akkerman-Lvov kervan yolu üzerinden ise Polonya ve diğer kuzey ülkelere satılmaktaydı (İnalcık, 2014a: 306).

İstanbul kent nüfusu saray efradı adı verilen asker ve ulema, bölgesel ve uluslararası ticaretle uğraşan tüccar ve esnaftan oluşmaktaydı (İnalcık, 1997: 119). Herhangi bir loncaya kayıtlı olmayan köleler de kent nüfusunun bir parçasıydı. Hem ev işlerinde çalışmaktaydılar, hem de ticaretin önemli bir konusuydular (Faroqhi, 2014: 719). Osmanlı Sarayı, Enderûn(iç) ve Bîrun (taşra) olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Enderûn padişahın

kişisel hizmetleri ile ilgilenirken Bîrun dış hizmetlerle ilgilenmekteydi. Saray teşkilatı kul (gulâm) sistemi ile örgütlenmekteydi. Kul sistemi ilk dönem kudretli uçbeylerinin karşısına padişahın kullarından oluşan kapıkullarını³⁶ koymuştu. Kul sistemi savaş esirleri ve devşirmelerin belirli eğitimlerden geçerek Saray teşkilatına veya devlet hizmetine alınmasıydı. Fethedilen bölgelerde asil çocuklar da saraya gönderilmek ve devlet hizmeti için seçilenler arasındaydı. İçoğlan saraya ayrılanlara, acemioğlan ise yeniçeri ocağına gönderilenlere denilmekteydi. Bîrun amirleri: Yeniçeri ağası, miralem, kapıcıbaşı, mirahur, çakırcıbaşı, kapıcılar kethüdası, cebecibaşı, topcubaşı olarak sıralanmaktaydı. 1527 yılı Birûndaki kapıkulları listesine baktığımızda kapıkullarının tımar yerine maaş aldığını görüyoruz. Aynı yıl 24.146 kapıkulu askerinin toplam maaşları 65.882. 938 akçe tutarken, 7886 yeniçeri 15.423.426 akçelik maaş almakta. Belirli bir zaman geçtikten sonra Enderûn'dan ve Bîrun'dan “çıkma” yoluyla geçişler yaşanmaktaydı. Sarayın amiri sayılan Kapağası vezirlik, beylerbeyliği gibi görevlere getirilmekteydi. Özengi ağaları sancakbeyi ve beylerbeyliğine gönderilirdi. Çavuşlar, kapıcılar, yeniçerilere tımar verilmekteydi. Özetle, Enderun ve Birun'daki içoğlanlar çeşitli beylerbeyliğinden tımar sahipliğine askeri görevlere gönderilmekteydi (İnalcık, 2015a: 83-89).

Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam kurumunun yapısı Hıristiyan kurumlara göre oldukça farklıydı. İslami kurumlar Hristiyan kurumlara göre toplumsal yapı içerisinde “daha az yer ve etki sahibiydi”. Dini kurumun lideri padişahı, kurum hem idari hem de mali olarak sultan ve yönetimine bağlıydı. Sultan kurumda etkili kişileri göreve getirir, diğer atamaları da kendisi yapardı; dini kurum her ne kadar ruhban sınıfı, soylular ve rahipler gibi

³⁶Kapıkulları terimi Özcan'ın da (2001: 347) bahsettiği üzere farklı biçimlerde kullanılmaktadır. Bazı yazarlar “padişaha bağlı olarak sarayda görevli maaşlı askerî zümreler için” bu kavramı kullanırken bazıları bu vasıflarını belirtmek üzere kullanılan kapıkulu terimi zamanla varlıklı veya nüfuz sahibi kimselerin hizmetinde bulunanları da ifade etmiştir. Biz ise İnalcık'ın (2015a) tanımına bağlı kalarak merkez ve taşra ayırımını göz önünde bulundurarak Saray için Enderun ve Bîrun'da çalışan bürokratlar için kullanacağız.

kavramları içermese de din kurumunda bunlara benzer yapılar yer almaktaydı. Merkezi idaredekiler dışında herkes bu dini kurumun üyesi sayılırdı. Hukuk ve din bilginlerinin, kademeli eğitim sistemi ile kademeli bir yapısı olmakla birlikte bunlar İmparatorluğa yargı hizmeti sağlardı. Bu kurumun çoğunluğu dini ve şeriat öğrenimi görmekteydi (Lybyer, 1987: 187-188). Din kurumlarının maddi ihtiyaçlarını camiler karşılamaktaydı. Camilerin etrafında medrese, hastane, tımarhane, imarethane gibi kurumlardan oluşan bir külliye bulunuyordu. Bu kuruluşların finansmanı için cami vakfının gelirleri kullanılmaktaydı. “Osmanlı fethinden önce Hıristiyan topraklardaki kiliseler camiye dönüştürülmekte ve toprakları cami vakfı haline getirilmekteydi. Örneğin sultanın büyük sarayının bulunduğu topraklar Ayasofya Camii’nin vakfına verilmiştir”. Cami vakıf gelirleri giderlerinden fazla olduğundan bu fazla cami yöneticileri tarafından kullanılabilirdi. Gelirin diğer bölümü hazineye veya cami vakfına verilir veyahut hükümete borç olarak verilirdi. Din görevlilerinin geçimi vakfın gelirlerinden sağlanmakta, sadece kadıların gelirlerinin büyük bölümü para cezaları gibi gelir kalemlerinden karşılanmaktaydı. Cami vakıf gelirleri hazine tarafından denetlenmekte ve ödemeler hazine tarafından yapılmaktaydı. Ulema vergi muafiyetine sahipti ve ulemanın mülkü mirasçılara bırakılabilirdi (Lybyer, 1987: 189-190). Din adamlarının hepsi belli bir eğitim sisteminden geçmek zorundaydılar. “Camilere bağlı olan okullar üç kademeliydi mektepler (ilkokul) normal medreseler ya da yüksek medreseler (üniversite düzeyi) hukuk fakülteleri” (Lybyer, 1987: 191). Din adamlarını, şeyhler, Cuma hutbesi veren hatipler, her gün namaz kılan imamlar, ezan okuyan müezzinler ve cami bakıcısı olan kayyımlar olmak üzere beşe ayırmak mümkündür. Hukuk öğrenimi almış ulema müftü olarak adlandırılmaktaydı. Her kentte kadı ile birlikte bir müftü atanırdı. Müftülük saygın bir görevdi. Şeriat bilgisi gerektirilen davalarda kadı veya davalı kişi müftüye danışmaktaydı. Fetva verilen cevap davanın

sonucunu belirlemektedir. “Kentlerde müftüler kadıların ardından gelirlerdi”. İstanbul’da hükümet ve yönetim müftüye çeşitli konularda danışır. II. Mehmet baş müftüye Şeyhülislam (İslamın atası) payesini vermiştir. II. Mehmet aynı zamanda Şeyhülislama diğer müftüleri atama ve terfi etme yetkisi vermiştir (Lybyer, 1987: 195-196).

Ulemadan olan yargıçlar İmparatorluğun bütününe yargı hizmeti sunmaktaydı. Kırım ve Kuzey Afrika da bu sistemin içindeydi. Mahkemeler herkesi yargılayamazlardı; kapıkullarının, Seyyidlerin ve yabancı koloni üyelerinin ayrı mahkemeleri bulunmaktaydı. Hıristiyanlar da anlaşmazlıkları “kendi dini meclislerde” çözmekteydiler. Belirli vakıf arazileriyle ilgili davalarla özel mahkemeler ilgilenmekteydi. “Tımar ve zeamet sahipleri de belli konularda yargılayıp karar verebilirlerdi. Yerel yönetim görevlileri de Şeriatın, kanunların, adetlerin dışında kalan veya herhangi bir açıklık getirilmemiş davaları karara bağlayabilirlerdi.” Yargıçlar beş sınıfa ayrılmaktaydılar, bu sınıflandırma da kendi içinde bölünmekteydi. Asya ve Avrupa olmak üzere coğrafi sınırlara göre yapılmış bir ayırım da bulunmaktaydı. “Birinci derece mollalar, ikinci derece mollalar, müfettişler ve kadılar ve naipler yargının beş sınıfını oluşturmaktaydılar.” Kadı, yargıçlığın genel adıydı, daha saygın isimleri ise mollaydı. Rumeli Kazaskeri, Anadolu Kazaskeri, İstanbul kadısı, Mekke ve Medine kadısı, Edirne, Bursa, Kahire, Şam kadıları, İstanbul’un üç bölgesinin -Galata, Üsküdar ve Eyüp- kadıları ile Kudüs, İzmir, Halep, Larissa ve Selanik kadıları, birinci derece mollalardı. “Bu kadılar kendi bölgelerindeki yaşayanları ve ikinci derece kadıları denetleme yetkisine sahipti.” Kadıları Kazaskerler seçerler ve atanması için padişahın onayına sunarlardı. Maraş, Bağdat, Saraybosna, Sofya, Belgrad, Antep, Kütahya, Konya, Filibe ve Diyarbakir ikinci dereceden kadılardı. Müfettişler çeşitli vakıfların temsilcileriydi. Naipler, ikinci derece kent kadısı, köy kadıları, birinci derece kadı vekili

olmak üzere farklılaşmaktaydı. Bu gruptakiler dava harçları ile geçinip maaş almamaktaydılar (Lybyer, 1987: 203-205).

Elde ettikleri gelirlere geldiğimizde küçük kasaba köy kadınlarının günlük 20-150 akçe, kent kadınlarının 150-200 akçe, 32 önemli kentin kadınlarının 300 akçe, Mekke, Medine, Edirne, Bursa, Kahire, Şam, Halep, Kudüs, İstanbul kadısı, Anadolu kazaskeri ve Rumeli kazaskerinin 500 akçe kazandığını görmekteyiz (İnalçık, 2015a: 174).

Ulemanın toplumsal sınıflar içerisindeki gücünü anlamak için bunun dışında birkaç örneğe bakmak yeterli olacaktır. III. Murat'ın (1574-1595) hocası Sadeddin Efendi'nin oğullarında ikisinin üst üste Şeyhülislam olmuş, torunu ise II. Osman ile evlenmiştir. Feyzullah Efendi ise daha farklı bir örnektir. İranlı bir ulemadan gelmektedir, II. Mustafa üzerinde oldukça etkisi vardır, 1703 isyanı ile birlikte azledilmiş ve malları müsadere³⁷ edilmiş olmasına rağmen torunları III. Ahmet'in tahtan indirilmesinde rol oynamışlardır (Faroqhi, 2004: 681).

Tüccar ve esnaf birbirinden farklı olmak üzere reaya olarak adlandırılmaktaydı. Tüccarlar da gezgin (seffâr) ve yerleşik tüccar (kaid/kain) olarak ayrılmaktaydı. Yerleşik tüccarın işyerinin olduğu yer Bedestendi. Bedesten yakınlarında her zanaatkâr grubunun kendi sokağında iş yaptığı imalât mahalleleri ve dükkânlar yer almaktaydı. Tüm bunlar çarşı olarak adlandırılmaktaydı ve Osmanlı kentinin sosyal ve ekonomik hayatının temel taşı olarak adlandırılmaktaydı ve Hammadde ihtiyaçlarının karşılanması için kesimhaneler, yağ çıkarma

³⁷Müsadere kamu görevlilerinin malvarlıklarına bir ceza biçimi olarak el konulması olarak tanımlanabilir. Osmanlıların ilk dönemlerinde haksız yere malvarlığı elde edenlere uygulansada daha sonraları politik veya ekonomik nedenlerle uygulandığını söylemek mümkündür. Kuruluş dönemlerinde pek de görülmeyen müsadere 15. yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte merkezi otoritenin gelişmesiyle uygulanmaya başlanmıştır. Müsadere dışı olan ulemanın da malvarlığına bu dönemle el konulduğunu görüyoruz. Suçlu olsun olmasın müsadere artık herkes için geçerli olmaya başlamıştır. Çünkü malvarlığının devlete ait olduğu düşünülmekteydi. Müsadere yapıldığında malvarlığının küçük kısmı oğullara bırakılmıştır. 17. yüzyılda gelir ihtiyacının artması müsadere uygulamasını daha da artırmış ve II. Viyana Bozgunu sonrasında oldukça sıklaşmıştır. (Öğün, 2006: 67).

tezgâhları ve boyahaneler bulunmaktayken halkın çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için un, meyve, sebze, tuz, balık, yağ ve kömür satan toptancılar bulunmaktaydı (İnalçık, 1997: 119-120). Tüccar ve esnafın üretim ilişkileri içerisinde yerini belirleyen ilke Fatih'in Türk aristokrasinin yenmesi ve devlet yönetiminde büyük feodallerin³⁸ baskın hale gelmesi ile şekillenmişti. Devletin önceliği başkent, ordunun ve diğer kentlerin iaşesinin sağlanması, uzun mesafeli ticaretin desteklenmesi parasal istikrar sağlanmasıydı. Osmanlı devleti, tüccar, loncalar ve sarrafların (tefecî) faaliyetlerine bu düzene katkıda bulunduğu sürece olumlu yaklaşmış, ekonomiye ihtisap ve narh³⁹ gibi uygulamalarla müdahale etmişti (Pamuk, 2014).

Osmanlı loncalarının bu çerçevede üç farklı evre yaşadığını söylemek mümkün. İlk aşama, 13. yüzyıldan başlamakta ve 16. yüzyıla kadar sürmektedir. Bu dönemde ahilik ilkeleri geçerlidir. 15. yüzyıl sonrasında loncalara Fatih döneminden başlayarak İhtisap Kanunnameleriyle yön verilmiştir. Bu Kanunlarda Moğol iktisadî yaşamına kadar giden yazılı olmayan örfî kurallara göndermeler vardır. Kanunun genel çerçevesi talebi

³⁸Merkezi bürokrasi kavramı yerine kullanılmıştır, sonrasında da aynı kavram yerine kullanılmaya devam edecektir.

³⁹Narh, resmi görevliler tarafından mallara konulan en yüksek fiyattır. Muhtesipler narh uygulamasını uygulamakta görevlilerdir. Muhtesipler narh ve para rayıcı gibi araçlarla esnafı denetleyebiliyorlardı. Narh uygulamasında fiyat belirleme kadî, esnaf idarecileri ve muhtesiple birlikte yapılmaktaydı. Kanunnameye uygun olarak "esnafa satılan malın mahiyetine göre gerekli emek ve hammaddeye göre yüzde 10-20 oranında kâr bırakılmaya özen gösterilmiştir". Tüketicilerin korunması için tedbirler ise ölçülerin kontrolü yoluyla gerçekleştirilmekteydi. Ölçü ve tartıların damgalatılması mutlaka gerekli olup kurallara uymayanlar şiddetle cezalandırılıyordu. 16. yüzyılda muhtesiplik iltizama verilen görevdi. Fatih zamanında ihtisap çoğunlukla iltizam verilmeye başlandı. Bu mukataanın genellikle kapıkullarından birisine verilmekteydi. Muhtesiplerin en önemli işlerinden biri vergi toplama işiydi. Vergi tahsilatını muhtesipler adına çalışan kol oğlanlar yerine getirmekteydi. Muhtesipler iltizam için ödedikleri bedelleri topladıkları vergiler aracılığıyla öderlerdi. Mukataayı alan kişi narha uymayan esnaftan cerime ve çarşı-pazara gelen mallardan alınan resimlerden meydana gelmekteydi. Muhtesiplerin aldığı vergiler ihtisap vergileri olarak adlandırılmaktaydı. Bunlar ise şehre gelen meyve, un, baharat gibi mallardan alına bâclardan oluşmaktaydı. Osmanlı'nı tüketiciyi ve esnaf kârını dengelemek ihtiyacı ihtisap vergilerin düşük tutmasına neden olmuştur. Esnaf devamlı kontrol altında tutulmak istendiğinden aynı işi yapan esnafı aynı çarşıda toplamıştır. Böylelikle her şehirde ne kadar ticaret gerçekleşiyor kontrol edebilmiştir. İhracat yasakları üretimin yetersiz olduğu dönemlerde uygulanmıştır. Zaruri ihtiyaç maddeleri ürünlerin ihracatı yasaklanmaktaydı. Limandaki yabancı gemiler muhtesipler tarafından kontrol edilmeden ayrılmazdı (Erdoğan, 2000: 133-143)

karşılıyacak üretimin temin edilmesini sağlamaktır. “Üretimi devamlılığını temin etmek, uygun fiyatla üretici/tüketici açısından dengeyi bulmak temel amaçtır”. İkinci aşama 16. yüzyılda şekillenir. Bu yüzyılda her esnaf grubu kendine ait lonca kurmaya başlar; lonca kurma karşılığında esnaf, fiyat ve üretim hedeflerinin sorumluluğu alır. “Örneğin bakkal esnafı İstanbul kadısına başvurarak sadece kendilerine alım satım hakkı verilmesi temel maddelerde kıtlık olmayacağı garantisini verirdi. Bu aşamada birlik içi nizam oluşturulmaya başlanmış ve İstanbul’a göç yaşanmıştır”. Son dönem ise gediklerin doğuşudur ve 1839 Tanzimat Fermanı ile narh⁴⁰ uygulamasına son verilmiştir (Mortan ve Küçükerman, 2011: 82-83).

İslam ve Orta çağ Avrupa lonca sistemlerinin birbirine benzediğini söylemek mümkündür. 13. ve 14. yüzyılda ahilik adıyla her meslek grubunun kendi aralarında seçtikleri ahi önderliğinde örgütlenmekteydi. Ahiler kentlerde büyük güç olmuş ve kamu hizmetlerini üzerlerine almışlardı. Merkezileşmenin artmasıyla ahiler kentlerde sadece esnaf loncası halini almıştır. Şeyhler loncaların başındaki manevî önderlerdi. Şeyhler, loncalara cezalarını bildirir, çıraklık ve ustalık törenlerine başkanlık ederdi. Kethüdalar ise loncaların vergi borcunu toplayıp devlete vermekteydi. Deneyimli ustalar arasından seçilen yiğitbaşı, kethüda görevini başında olmadığı kethüdanın yerini alırdı. Üretilen malların loncalara uygunluğunu denetler ve ustalara pazardan aldığı hammadde dağıtmaktaydı. Lonca kurallarına uymayanları ve ustalığa terfi edilme durumu varsa şeyh ve kethüdaya bildirirdi (İnalçık, 2015a: 157-159). Her sultan kalite- fiyat kurallarını belirleyen ihtisap kurallarını tekrar gözden geçirmekte ve Osmanlı ihtisap kurallarını dikkatle uygulamaktaydı. Pazar vergilerinin tahsilatı ve fiyat denetimleri gibi amaçları sağlamak için devlet pazarda belirli

kurallar koymuştu. Pazar için gelen mallar kentlere ancak belirli kapılardan sokulabilmekteydi. Özel çarşı, kervansaray, kapanda satışa çıkarılan malları görevlilerin denetiminde satılmaktaydı. Öncelikle mal lonca temsilcilerinin önünde kantarla tartılmakta ardından ölçüsüne göre vergilendirilmekte böylelikle satış izni almaktaydı. Her dükkân belirli bir vergi vermekte, bazı mamul mallardan başka bir vergi alınmakta bir de pazarda satılan mallar için parça veya yük başına ya da tartıya göre bâc satış vergisi tahsil edilmekteydi. Bâc vergilerin oranı her sancak için ayrı kanunnameler ile belirlenmekteydi. Malların loncaların toplandığı çarşılarda ve belirli zamanlarda satılması vergi tahsilatını kolaylaştırmaktaydı (İnalçık, 2015a: 160-161).

Narh sistemi zanaatkârlara yüzde 10-20 civarında yüzde kâr marjı sağlamakta, bu da birikime olanak sağlamamaktaydı. Narh sistemi uzak ticaret yapan tüccarın lehine çalışmaktaydı. Her ne kadar kadı narh fiyatını belirleyen olsa da uzak ticarete konu olan mallarda tüccara güvenmek durumunda bu da tüccarlar için bir fırsat yaratmaktaydı. Genel olarak bu sistem zengin tüccarlar ve “siyaset sınıfının” yararına işlemekteydi (Faroqhi, 2004: 670-671). Uygulanan katı kurallara rağmen henüz 15. yüzyılda loncalar arasında farklılıklar vardı. Bursa kadife dokuyucuları arasında tezgâh ve dükkâna sahip olanlar ile onlar için çalışanlar arasındaki ayrımı görmek mümkündü. Kadife dokuyucuları dış pazar için üretim yapıyor, zenginleştikçe loncadan ayrılıp tüccarlaşıyorlardı. İstanbul, Bursa, Selanik ya da Edirne gibi büyük Osmanlı kentlerindeki loncalarda özellikle de dış pazar için üreten birçok lonca kapitalist girişimcilere dönüşmüş, lonca üyeleriyle çalıştırdıkları işçiler arasında önemli farklılaşma ortaya çıkmıştır. Kentlerdeki talep loncaların büyümesine neden olmuştur. Kanunen 100 olması gereken kemha atölye sayısının İstanbul’da 318’e çıkmış olduğunu görüyoruz. Osmanlı ise eski ustaların tarafında olmuş lonca sisteminin bozulmasını engellemiştir (İnalçık, 2015a: 164-165).

İnalcık'ın (1969) İstanbul, Edirne, Bursa kentleri için çeşitli tereke kayıtlarıyla yaptığı çalışma Osmanlı toplumunda sermaye birikim koşullarının sınırlılığını göstermektedir. İran ile savaşın başlaması sonucu ipek ticaretinin kesilmesi sebebiyle 1586 yılında yaşanan kriz sonucunda tutulan kayıtlar, Bursa lonca yapısının sermaye birikimi ile uyuşmayan durumunu doğrular niteliktedir. 25 kişi 483 tezgâha sahiptir, tezgahların dağılımı aşağıdaki gibidir:

7 kişi toplam 41 tezgâh (her biri 4- 9 aralığında)

10 kişi 138 tezgâh (her biri 10-20 aralığında)

6 kişi 200 tezgâh (her biri 21-40 aralığında)

En fazla tezgâha sahip iki kişiyi tezgâh sayıları 46 ve 60'tır. Tezgâh, hammadde ve çalışan ücretini düşünecek olursak 60 tezgâh en az 5000 dükalık bir yatırım gerektirmektedir (İnalcık, 1969: 114). Önemli zanaatkârların kendilerinin ihracat yapamadıkları, ihracat ve hammadde bakımında tüccarlara bağlı oldukları görülmektedir. Tereke kayıtlarında dokumacı zanaatkârı, tüccar ve sarraf ile karşılaştıracak kayıtlar bulunmamaktadır. Kadı kayıtları, XVI. yüzyılın ikinci yarısında az sayıda dokumacının servetinin 500 dükayı (100 bin akçe) geçtiğini söylerken, XVII. yüzyılda çoğunluğu 1000 dükanın üstünde servete sahiptir. Piyasa büyüdükçe Bursa loncalarının lonca kurallarına uymamaya başlamışlardır. Lonca kuralları dokumacı zanaatkârların sayısını kısıtlamıştır. Yeni zanaatkârlar loncadan lisans alarak dükkân açmaya başlarken eski zengin zanaatkârlar kendi çıkarlarını düşünerek lonca üyeliğini kısıtlamak istemişlerdir. Piyasalar geliştikçe lonca sayısı sabit kalmış ve kalfalar zanaatkârların tezgahında ücretli çalışır hale gelmişlerdir (İnalcık, 1969: 116-117). Batı Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı'da da tüccarların parça başına ödeme yöntemini kullanarak kıra iş verme yöntemiyle pamuk ipliği sağlayarak kumaş

dokutmaları, bu malları da kentlere ve uzak pazarlara satmaları söz konusudur. Batı Anadolu'da, Erzurum, Erzincan ve Diyarbakır yörelerinde kıra iş verme yöntemi görülmektedir. Ancak 16. yüzyıl ve sonrası kıra iş verme sınırlı kalmıştır (Pamuk, 2013: 65).

İstanbul, ticaretin büyük ölçekte devlete borçlanması ve iltizam yoluyla büyük ölçekli finansal spekülasyonun merkezidir. Devlet sadece iltizam yoluyla değil ticari ayrıcalıklar yoluyla sermaye için yatırım alanları sağlamıştır. Bazı ticari mallar, gıda maddeleri, hububat, pamuk, yün gibi esnaf için gerekli hammaddelerin ticareti ayrıcalıklı kişiler tarafından yapılmaktadır. Hububat ticaretinin serbest bir şekilde yapılması hem fiyatının yükselmesini hem de yurtdışına ihraç edilmesini engellemek için yasaklanmıştır. Devlet tarafından lisans verilmiş kişiler bu işlerle uğraşabilmektedir. Bu kişiler zengin tüccar ve kaptanlar (*shipmaster*) arasından seçilmektedir (İnalçık, 1969: 119). İstanbul'un deniz yolu ile ithal edilen buğday, pirinç, et, yağ, balık, bal gibi ihtiyaçlarını çeşitli birliklerde organize olmuş kentin zengin tüccarları tarafından sağlanmaktadır. 17. yüzyılın ortalarında bunlardan ilki kargo gemileri ile ticaret yapan kaptanlardır. Evliya Çelebi bunları Karadeniz reisleri ve Akdeniz reisleri olarak adlandırmaktadır. Karadeniz reisleri 2000, Akdeniz reisleri 3000 kaptandan oluşmaktadır. Bunlar Yunan ve Müslümanlardan oluşmaktadırlar. İkinci grup ise gemi sahipleridir. Bunlar deniz aşırı ticaretle ilgilenirler; bazıları yedi ile on arasında gemiye, yaklaşık 4-5 milyon akçe (20,000-25,000 düka) servete sahiptirler. İran, Avrupa, Hindistan, Yemen ve Arabistan gibi yerlerde ilişkileri vardır. Ticaretle zenginleşen önemli diğer kesim sarayın etkili gruplarıdır. Bu gruplar tımar, arpalık veya vakıfları aracılığıyla ürettikleri hububatı İmparatorluk dışına sultanın izniyle satarak kâr elde etmektedirler. Örneğin, 1550 yılında padişahın Yahudi hekimi

kendisine verilen arpalıktan 600 mud (308 ton) buğdayı satma izni almıştır (İnalçık, 1969: 120).

Yahudi (Marrano⁴¹) tüccarların da Osmanlı'da önemli yer tuttuğunu görmek mümkündür. Yetenekleri, ticari ağları ve servetlerine bağlı olarak İstanbul'da iltizamcı, finansçı ve tüccar olmuşlardır. Yahudiler 15. yüzyıldan beri Batı Avrupa ile Osmanlı arasındaki ticarete ve vergi iltizamcılığında baskın bir rol oynamışlardır. II. Mehmet döneminde, 1494 yılında, İspanya'dan Yahudiler kovulduğunda binlerce Yahudi Osmanlı'ya yerleşmiştir. 1553 yılında padişah büyük finansçı ve Avrupa baharat ticaretinde hâkim Mendes Marrano ailesinin İstanbul'a yerleşmesini sağlamıştır. Ailenin 1530'lardaki serveti ise 300-400 bin düka olarak bilinmektedir. Mendes ailesinin diplomatik ve politik ilişkilerini kullanarak Avrupa zenginliklerini Osmanlı'ya aktarma amacı güdülmüştür (İnalçık, 1969: 121). Yahudilerin iltizam konusundaki başarılarından Türk ve Yunan girişimcilerin geri kaldığı söylenemez. Beş kişilik Yunan konsorsiyumunun 1476 yılında İstanbul gümrük iltizamı için 11 milyon akçe teklif ederken Müslüman bir konsorsiyum 2 milyon akçe teklif etmiş ve sözleşme hakkı kazanmıştır. Marrano'ların merkantalist bir yaklaşımı İmparatorluğa getirdiklerine dair net bir kanıt yoktur. Osmanlı bu aileyi finansal olanaklar yaratması kendi ticari politikası amacına devam ettiği sürece desteklemiştir (İnalçık, 1969: 124).

Bursa'ya baktığımızda 15. yüzyılın sonunda kadı sicillerine göre tüccarların, sarrafların ve ipek dokuyucularının kentin en zenginleri olduğu görülmekte. En büyük servet ise sarraf olan Abd al- Rahman'a aittir, Rahman öldüğünde 127,500 akçe alacak olmak üzere 199, 035 akçe bir serveti bulunmuştur. Mahmut Çelebi ise 67,420 akçe bırakmıştır, bu servet devlet görevlisi olarak babasının vakıf topraklarındaki hububat ve hayvanlardan elde ettiği

⁴¹Zorla Hıristiyan yapılan Portekiz Yahudileridir. Portekiz'in Avrupa baharat ticaretine egemendirler.

gelirden oluşmaktadır. Zenginlerin genel olarak kadın ve erkek köle ticaretiyle uğraştığını da eklemek gerekir. 16. yüzyılda Edirne’de asker ve yöneticilerin uğraşları benzer seyirler izlemiştir. Kentteki servet sahipleri, zengin tüccarların, idari görevlilerin oğullarıdır. İpek ticaretinde ve imalatında ulemadan kişiler vardır.

1550-1650 yılları arasında 3.128 terekeden hareketle Edirne’de en yüksek servet sahibi sarraf-mücevheratçılar olduğu görülmektedir. Ebû Bekir Ağa öldüğünde serveti 939,000 akçedir. Faiz olarak 100.000 akçe alacağı olduğu görülmektedir. Ebu Bekir Ağa ise iki milyon akçeye yakın servet bırakmıştır. Bezzaz Abdulkadir ise öldüğünde Edirne’de 97.000, Dobruca’da 74.000, Belgrad’da 63.000 pamuklu ve kumaş satışlarından kalan alacağı bulunmaktaydı ve Batı Anadolu pamuk üretimi için yatırım yapmıştı. Diğer yandan tarım ve hayvancılık ile uğraşan Edirnelilerin de önemli servetler biriktirmişlerdir. Büyük çiftlik ve bir bağı olan asker kökenli Memi Bey’in 1624’te öldüğünde serveti 760.000 akçedir. Memi Bey buğday ticareti yapmakta ve tefecilik yapmaktadır. Bostancı Başî Süleyman Ağa 1.217. 000 servet bırakmıştır. Ağa’nın çiftlikleri hayvan sürüleri bulunmakta tefecilik ile uğraşmaktadır. Borç verdikleri arasında hayvan ve buğday alan köylüler bulunmaktadır. Diğer önemli husus tımar ve has sahiplerinin servetleridir. Yıllık 25.000 akçe geliri olan Mustafa Çelebi’nin terekesi 621.000 akçedir ve muhtemelen bey olan babası tarafından kendine kalmıştır. *Ulema ve askerlerden de tefecilik, tahıl ticareti yoluyla birikim elde edenler bulunmaktadır* (İnalcık, 2014a: 286-291).

Her ne kadar Osmanlı ticareti ve dolayısıyla tüccarı desteklese de tüccarların en zenginleri bile sancakbeyleri ile boy ölçüşemeyecek düzeyde olmuştur. Hem 16. yüzyıl hem de 17. yüzyıl için tüccarların siyaseten kontrol altına tutulduğunu söylemek mümkündür. Özellikle spekülâtif kazanç elde edenlerin 16. yüzyılın sonlarında İstanbul’da celeplik ya

da Hicaz kervanları için deve tedariki gibi ceza mahiyetinde işler verildiği görülmektedir (Faroqhi, 2004: 669-670).

5.1.2. Kırlar

Tam olarak sayıları bilinmese de köylü veya göçer, Osmanlı toplumun çoğunluğu kırlarda yaşamaktaydı (Faroqhi, 2006: 376). Osmanlı miri toprak rejimi (sultanın mülkiyetindeki topraklar) ve çift-hane sistemi kırların toplumsal yapısını oluşturan temellerdi. Çift-hane sistemi tarımsal üretimin her birine bir çift ya da çiftlik verilmiş olan köylü haneleri düzeninden oluşmaktaydı”. Toprakların büyüklüğü “bölgeden bölgeye 60 dönüm ile 150 dönüm arasında değişmekteydi”. Çift-hane sistemi reaya ailesinin bir çift öküz ile işlediği bir mali üniteydi ve bu hane üzerinden alınan çift resmi bireysel bir vergi değildi. Reaya ailesinin temel üretim aracı bir çift öküz ile çekilen sabandı (İnalcık, 2014a: 243, 251). Klasik İslam’da köylünün ürettiği ürünün üçte birini kendi tüketeneğine üçte birini toprağı ekip biçme için kullanılacağına ve kalan üçte birinin ise devlet vergi olarak verilmesi gerektiğine inanılırdı (İnalcık, 2000: 117). Miri arazi rejimi reaya çiftliklerini içeren tapulu topraklar ve mukataalı topraklar olarak ikiye ayrılmaktaydı. Tapulu topraklar köylü ailelerine verilenlerdir. Tasarruf edilen bu topraklar satılamaz, hibe ve vakıf edilemez babadan oğula geçebilir. “Köylü toprağı kendisi işlemek zorundadır ve üretimi kendisi organize eder”. Reayanın sipahiye kanunda olmayan hiçbir yükümlülüğü yoktur (İnalcık, 2014a: 247-248). “Kanun kiracının ve onun soyundan erkek varislerin, usule uygun olarak elde ettikleri ve önceden belirlenmiş şartlar dahilinde kullandıkları takdirde, miri araziye sınırsız bir süre boyunca ve serbestçe tasarruflarında tutup işleyebilmelerini güvence altına almaktadır” (İnalcık, 1998: 16). Mukataalı topraklar ise köylü tasarrufunda bulunmayan toprakların belli bir bedel karşılığında kiralanması, yani iltizama verilmesidir. Burada

amaç, reayası olmayan toprakların gelir kazandırır hale gelmesi, en sonunda ise tapulu toprak haline getirilmesi olmuştur (İnalçık, 2014a: 248-249).

Sultanın mülkündeki miri topraklarının yanında özel mülk topraklar ve vakfa ait topraklarla birlikte Osmanlı'da üç farklı mülkiyet biçimi bulunmaktaydı. Osmanlı sancaklarında en geniş toprak kategorisi beylik veya mirî denilen topraklardır. Bu iki kelime “hükümdara ait” “sultanın tasarrufunda” anlamına gelmektedir. Osmanlı'da miri toprak tımar sistemi yoluyla örgütlenmektedir.

Tımar, “devlet görevlilerine hizmetleri karşılığında belli bir bölgenin vergi toplama yetkisinin devredilmesi anlamına gelmekteydi. Geçimlik anlamına gelen dirlik terimi tımar ile eşanlamli kullanılmaktaydı”. Acun, katiplere, dini görevlilere hizmetleri karşılığında tımar verilse de tımar sisteminin asıl amacı seferler için asker yetiştirmek olduğunu söyler (2002a: 899). Avcıoğlu'na göre tımar “... geçim ve hizmet giderleri için bir kısım asker ve memura belli bölgelerin kendi adlarına tahsili yetkisiyle verilmiş vergi kaynaklarına ve senelik geliri 20 bin akçe kadar olan askeri birliklere verilen addır” (2013: 19). Erdost da tımar sistemin askeri bir örgütlenme olarak tanımlamaktadır: “Tımar feodal askeri örgütlenmenin imparatorluktaki adıdır. Bir başka anlatımla, tüm toprakların feodal geliri askeri hizmetlere göre tımara bağlanmıştır” (1989: 125). Pamuk ise tımar rejiminin sadece orduyu finanse etme amacını taşıyan yöntem olarak görmemek gerektiğini söylemektedir. Tımar düzeni tarımsal artığın devlet hazinesine aktarılmasını sağlamaktadır. Tımarın küçük aile işletmesine dayalı bir toprak düzeni olması önemli bir özelliğiydi. Özel mülkiyet ve büyük işletmelere göre küçük topraklar devletin vergileri tahsil etmesi için kolaylık sağlıyordu. Diğer yandan, merkezi otoriteye alternatif olabilecek toprak sahipliği engellenmiş oluyordu. Osmanlı bu sebeplerden ötürü bu sistemi sürdürmek istemişti (2013: 43). Bu sistem Osmanlı'ya Selçuklu ve İran Moğollarının mirasıydı. Nizamülmülk'ün

askeri hizmetlere karşılık dağıttığı iktalar Anadolu Selçukluları ve Osmanlı'daki tımar sistemiyle benzerlikler taşır. Bu askeri dirlikte arazinin üstündeki halkı hükümdara tabidir, dirlik sahibi kanunla saptanmış vergi miktarını halktan tahsil eder. Yetkisinin sınırlarını geçtiğinde hakkı elinden alınır. Benzeri bir uygulama Anadolu Selçuklu'da bulunur. Bizans'ta da "pronoia" adı verilen askeri hizmet karşılığında verilen arazi anlamına gelen tımar sistemi uygulanmaktaydı. Tımarın köylüleri imparatorun malı sayılmaktaydı, toprak miras yoluyla devredilemezdi (Avcıoğlu, 2013,19-20).

Tımarlar, has, zeamet ve tımar olarak üçe bölünmekteydi. Haslar *havass-ı hümayun ve havass-ı vüzerâ ve ümera* olarak ayrılmaktaydı. En zengin ve güvenilir gelir kaynağına sahip topraklar *havass-ı hümayun* olarak Sultan'a ayrılıyordu. *Havass-ı vüzerâ ve ümera* yüksek rütbeli devlet görevlileri ve beylerbeyi, sancakbeyi gibi yöneticilere veriliyordu. Zeametler elde ettikleri gelir miktarına göre ayrılmıştı. 100.000 akçe ve üzeri gelir getiren topraklar has iken 20.000 akçe ve üzeri gelir getiren tımarlar zeamet olarak adlandırılmaktaydı. 20.000 akçe ve daha azı gelir getiren topraklar tımar arazisi olarak sipahilere tahsis edilmişti (Acun, 2002a: 901-902).

Fatih Kanunnamesi vezirlere 1.200.000 akçe, beylerbeyine 800.000-1.200.00 akçe ve defterdarlara 600.000 akçe verilmesini hükmeder. 1618 yılında vezir-i azama ve ikinci vezir has gelirleri 1.200.000 akçe dolaylarındadır. 1619 yılında is Sadrazam Kara Mehmet Paşa has geliri 1.800.000 akçedir (Orhonlu ve Göyünç, 1997: 268). 1609 yılına doğru en az gelire sahip sancak beyinin geliri 96.750 akçe olmak üzere Eğil'li Kürt Beyi'ne aitti. En yüksek sancak beyi geliri ise Bosna Kilis sancağı ile 652.500 akçe'ydi. Beylerbeyine ait en düşük gelir 600.000 bin akçe ile Kıbrıs'a ait iken en yüksek maaş 1.200.660 ile Diyarbakır'a aitti (İnalçık, 2012: 169). Osmanlı kanunlarına göre sancak beyi ve beylerbeyi oğullarına zeamet verilmekteydi. Rumeli veya Anadolu beylerbeyinin oğul

sayılarına göre 40.000 akçe ile 20.000 arasında değere sahip zeamet tevcihi yapılmaktaydı. Rumeli ve Anadolu beylerbeyi dışındaki beylerbeyi oğulları 35.000 akçe değerinde zeamet alırlardı. Ulûfeli olan silâhdar ve sipahilere ulûfeleri yerine zeâmet de tevcih edildiği olmuştur. Olağan uygulama 30 akçe ulûfeliler 30.000 akçe, 60 akçe ulûfeliler 60.000 akçe değerinde zeâmet verilmesiydi. Çaşnigirler genellikle ulûfelilerdi, eğer ulufe almazlarsa 60.000 akçe değerinde zeâmet tahsis edilirdi (Afyoncu, 2013: 163). Sipahi ile köylü ilişkisinin gelişmemesi için Osmanlı hem reayanın sipahiyi kadıya şikâyet etmesini sağlıyor, hem de sipahiyi aynı bölgede uzun süre kalmasını engelliyordu. Aynı durum has ve zeamet sahipleri için de geçerliydi. Diğer yandan, aynı amacı gerçekleştirmek için zeamet ve tımar toprakları sancak içerisinde dağıtılmıştı. Tımar bölgesinde reayaya sipahinin çiftliğinde çalışması, atına ot tedarik etmesi, evini yapması gibi angaryalar konulmuş ancak bunlar paraya çevrilmişti (Acun, 2002a: 901-902). Tımarlar kılıç denilen ve hiç değişmeyen bir çekirdek kısımla bu kısma zamanla ilave edilmiş olan hisselerden meydana gelmekteydi. Kılıç miktarı dirliğin yerine göre değişmesine rağmen, kılıçların adedi ve yeri değişmezdi. Tımar sahibi ölünce sipahinin oğluna tımarlarının kılıç kısmı verilir tımara yapılan eklemeler yani terakkiler geri alınırdı (Cin ve Akyılmaz, 1995: 263).

Tımar sahipleri toprağı mülk edinmemek ve kendi yararına kullanamamakla birlikte boş veya köylü reayanın tasarrufundaki otlak, çorak toprakları, ormanları, suları kontrol etmekle yetkiydiler. Boş duran topraklarını kendi adlarına kiraya verebiliyor, toprakların ekip biçilmesi, suların kullanılması halinde kendi adlarına vergi tahsil edebiliyorlardı. Tımarlı sipahinin toprağındaki suçluları yakalamak gibi bir görevi vardı ancak kadı kararı olmadan ceza veremiyordu. Görevleri tımar bölgesindeki köylüleri korumak ve sefere çağrıldıklarında imparatorluk ordusuna katılmaktan ibaretti. Zeamet sahibi kendi topraklarının kontrolünden sorumluydu. Sipahilerin tımarlarda kestikleri cezaları

paylaşırlardı. Bu yüzden önemli ölçüde anlaşmazlık çıkardı (İnalcık, 2012: 157-158). 331 numaralı Tımar ruznâme defterine göre 1558 yılında Haleb eyaleti tımar tevcihi aydınlatıcı bir örnek olarak görülebilir:

Haleb (paşa sancağı) Beylerbeyi hası 200 bin akçe

Üç zeamet 29.050 ve 25.194 Defterdar Murat Bey'in oğulları Mehmet ve Mustafa'ya tevcih edilmiş. Bir diğer zeamet 20.500 akçe'dir.

12 adet tımar bulunmaktadır. 5.999 ve altı beylerbeyi tevcih ettiği tezkiresiz 5.999 üstü ise tezkireli tımar. En yüksek tımar geliri 10 bin akçe.

Haleb eyaletinde ise 47 tımar 28 tane cemaat tımarı var. Cemaat tımarı Adana- Tarsus'da. En yüksek gelire sahip tımar 16.600 akçe olarak görülmektedir (Çakar, 2001: 3-11).

Tımarlar serbest olan ve serbest olmayan tımarlar olarak ikiye ayrılmaktaydı. Bu ayırım tımarların yetkilerinin farklılaşmasıyla ilgiliydi. Serbest tımarlar Rumeli ve Balkan fetihlerini teşvik etmek için komutan, derviş, şeyh gibi imparatorluğun önemli kişilerine bu kişilerden fetihler için yararlanmak için verilmiştir. Anadolu Beyliklerinden kalma komutanlara Rumeli'de geniş araziler verilmiştir. Valide Sultan ve vezirlere de serbest tımar tahsis edilmiştir. Bu tip tımarlarda tımar sahibi toprağın sahibi sayılıyor geniş yetkilere sahip oluyor, askeri ve diğer hizmetlerden mükellef kılınıyordu. Mülk olarak miras bırakılabiliyor mirasçılar arasında paylaşılabilir vakfedilebiliyordu. İlk dönemlerde beylerbeyi, sancakbeyi, alaybeyi, zaim⁴², dizdar⁴³, serasker⁴⁴ ve çavuş gibi kendi tımar bölgesinde idari mali yetkilere sahip görevlilerin has ve zeametleri serbest

⁴²Zeamet tasarruf eden kişi.

⁴³Kentin asayışı, kalede saklanan değerli eşyaların korunması, hapishaneden sorumlu olma gibi görevleri olan devlet görevlisi.

⁴⁴Orduyu komuta eden baş vezir.

kategorisine dahildi. Bu tımarlarda rüsum-ı serbestiye veya niyabet ve bad-ı hava vergilerin tamamı serbest tımarların sahiplerince tahsil edilirdi. Serbest olmayan tımar sahipleri bu tür vergileri tahsil yetkisine sahip değillerdi ve tabi oldukları serbest tımar sahibiyle paylaşmak zorundaydılar. “Serbestlik rüsumu” olarak adlandırılan vergiler gittikçe sadece serbest tımar sahiplerinin tahsil edeceği vergiler olmaktan çıktı. Serbest olmayan tımar sahipleri de bu vergileri tahsil ve elde etme hakkına sahip oldu. Resm-i arus, resm-i tapu, kayıp hayvanlar bulunduğu sahibinden alınan vergiler, resm-i ağnam, resm-i tütün bu vergiler arasındaydı. Cerime veya cürüm ve cinayet adları altında hırsızlık, adam öldürme, zina gibi suçlardan alınan para cezaları serbest tımar sahibinin imtiyazıydı (Acun, 2002a: 904-905). Hangi tımarların serbest olduğu kanunlarda belirtilmişti. Örneğin, 1519 yılı Rum Vilayeti Sipahi Kanunu kanuna göre serasker ve dizdar tımarı serbest tımar olarak gösterilmektedir (Barkan, 1943: 100).

Tımarlı sipahiler tımarlarında elde ettikleri gelirlere göre seferlere katılmak zorundaydı.⁴⁵ Tımarlı sipahi sefer sırasında ihtiyacı olan bütün araç ve gereçleri tedarik etmekle yükümlüydü. Resmi Osmanlı istatistiklerine göre 1527-28 yıllarında toplam 37.521 adet tımarlı sipahi bulunmaktaydı. Bunun 9.633’ü hisar eri veya kale muhafızı geriye kalan 27.653’ü ise tımar sahibi atlı askerlerdi. Cebelüleriyle birlikte ordunun toplam sayısının 70.000-80.000 olduğu tahmin edilmektedir. Tımarların reyaya tevcih edilmemesine dikkat edilmiş, tımarlı sipahiler içerisinde tevcih sistemi devam etmiştir. Babası tımarlı sahibi olmadığı için ellerinden tımarları alınanlar olmuştur. Kanuni döneminde kadar tımar tevcihleri merkezden yapılmakta iken bu dönemden sonra beylerbeyine küçük tımarları

⁴⁵-Geliri 1,000 akçe veya 2,000 akçeye kadar olan tımarlı sipahiyi savaşa katılmak zorundaydı.
-Geliri 2,000 akçeye yükseldiğinde savaşta yakalanmış bir köle veya bir oğlan getirmeliydi.
-3,000 akçelik tımar sahibi bir cebelü getirmeliydi.
-5,000 akçeye sahipse bir cebelü bir köle ve bir çadır getirmeliydi.

tevcih etme yetkisi verilmiştir. Tımar sahibinin toprakları sefere katılmama, görevi ihmal etme, suç işleme ve ihanet gibi nedenlerle alınabiliyordu. Düzenli rotasyonlar yoluyla da tımar sahibinin elinden toprakları alınmaktaydı. Tımar sahibinin oğlu babası öldükten sekiz yıl sonrasında toprak sahibi olabiliyordu. Sipahi yaşlandığında ise savaşa katılamayacak hâle geldiğinden tekaüde ayrılmakta, yerini oğluna bırakmaktadır (Acun, 2002a: 906).

Osmanlı merkezi devletin egemenliği sağlayamadığı bölgelerde özel mülkiyet (tam mülkiyet) yoğunluklu olarak görülen bir biçimdi. “Doğu Anadolu’da Kürt aşiretlerinin yaygın olduğu sancaklar, *Bağdad, Basra vilayetlerinde, Mısır’da ve Rodos, Kıbrıs ve Girit* gibi yeni fethedilen adalarda” Osmanlı yerel güçlerle uzlaşarak mülklerini korumalarını sağlamıştı. Osmanlı bu topraklardan sadece eyalet düzeninde saptadığı vergileri alıyordu (Pamuk, 2013: 50-51). Tımar sahibinin topraklarını satması, vakfetmesi ve miras olarak bırakması mümkün değildi. Ancak mülk tımarlarda devletin gelir toplama yetkisi toprak sahiplerinin ömürleri boyunca devam etmekteydi ve ölümünden sonra tam mülk olarak mirasçılara bırakması mümkündü. Mülk sahipleri sahip oldukları toprak miktarı oranında belirlenen atlı askeri (cebelü) göndermek zorunda tutulmuşlardı (Acun, 2002a: 903-904). Mülk topraklara merkezi idare görevlileri giremezlerdi. Vergi tahsildarları dâhi bu topraklara giremezdi, toprak sahibi vergileri kendi kethüdası ile tahsil ettirip göndermekteydi. Vergilerin tahsilatının kontrolü kadılar tarafından ifa edilmekteydi (Güçer, 1964: 51).

Bosna, Anadolu, Diyarbekir, Van, Kars, Çıldır, Trabzon, Şam, Rakka, Bağdad, Tunus gibi siyasi olarak hareketli olan eyaletlerde Osmanlı aşiret yapılarının sistemine dokunmayarak *ocaklık* sistemiyle merkezi otorite ile aşiretler arasında ilişki kurmaya çalışmıştı. Bu bölgelerdeki ocaklık sayıları dönemlere göre değişiyordu. Ocaklık, hükümet sancakları ve yurtluk-ocaklık sancakları olarak ikiye ayrılmaktaydı. Ocaklık sancakları bazen birden

fazla kişiye verilebilmekteydi. Örneğin Çıldır Eyaletine bağlı Livâne sancağında ocaklık yoluyla 1/3 hisse Ferhad Paşa'ya 2/3 hisse ise Sefer Paşa'nın oğluna tevcih edilmişti. Ocaklık sancaklarının tevcih ve işleyişinde kanunnamelere bağlı kalınmadığı imparatorluğunun menfaatlerinin ön planda olduğu görülmektedir. Hukukî statüde, ocaklık sancakları tasarruf edenlerin sancaklarının başkalarına herhangi bir kusur olsa dâhi verilemeyeceği söylenirken, uygulamada tersi yöntemler izlendiği de görülmektedir. Hükümet sancağı ile yurtluk-ocaklık sancağı arasında en önemli fark hükümet sancaklarında tahrir yapılmamasıdır. Bu konuda da istisnalar görülmektedir (Kılıç, 2001: 3-10). “Arpalık, hükümet, ocaklık tipi tımar ve zeametler” para cezaların toplanması ve ceza işleyenler ile hükümler konusunda ayrıcalık olup ehl-i örfün bu topraklara müdahale etmesi mümkün değildi (İnalçık, 2012: 171).

Malikane tımarları (ikili mülkiyet) divani malikane sisteminin uygulandığı bölgelerde tımar sistemini anlatmak için kullanılmaktadır. Divan-i malikane sistemi Osmanlı'nın Müslüman olmayan ülkelerden devraldığı mülkiyet biçimini devam ettirmesi sonucu oluşmuştur. Osmanlı devraldığı ülkelerdeki özel mülkiyeti kabul ederken kılıç hakkı dolayısıyla vergiler üzerinde hak sahibi olduğunu iddia ediyordu. Bu topraklarda hem (*malikane*) toprak sahibinin payı ve hem de (*divani*) devletin payı vardı. Örfi vergiler devlet tarafından alınırken, şer'i vergilerden öşür devlet ve toprak sahibi arasında bölüşülmekteydi. Öşürün miktarı bölgeden bölgeye değişse de genellikle iki kat uygulamaktaydı. Devlet divani hissesini kontrol etmesi için sipahi gönderirken, toprak sahibi kendi topraklarının satış ve miras hakkına sahiptir. Bu mülkiyet biçimleri Çorum, Amasya, Tokat, Sivas, Konya, Karaman, Kayseri, Malatya ve Diyarbakır'da bulunmaktadır (Genç, 2003: 518). Malikane tımarları askeri hizmetle yükümlüydüler (Erdost, 1989: 128).

Özel mülk sahipleri mülklerine devlet müdahalesi yoluyla el konulmasına karşı İslam hukukundan destek almış, mirasçılarını mülklerinden faydalandırmak amacıyla vakıf kurmuşlardır (Pamuk, 2013: 51). Osmanlı'da tarım arazisi olarak kullanılmayan boş araziler sultan tarafından mülk olarak bağışlanabiliyordu. Temlik için başvuran kişi bunu ya vakıf için cami vb. tesis etmek için veya gelirinden yararlanmak için istiyordu. Mülk topraklarında olduğu gibi vakıf arazilerine merkezi idare görevlileri giremezlerdi. Vergi tahsildarları dahi bu topraklara giremezdi, toprak sahibi vergileri kendi kethüdası ile tahsil ettirip göndermekteydi. Bu topraklardan öşür ve örfi vergiler tahsil edilmekteydi. Osmanlı bu topraklarda üstün mülkiyet hakkını korumaktaydı, üç yıl üst üste ekilip biçilmeyen toprakta mülkiyet hakkı yitirilir, toprak başkasına verilirdi. Bu topraklar özellikle dinî ve askerî seçkinlere verilmekteydi, gayrimüslim senyörler de önemli mülk sahiplerindendir. Reaya için, mülk ve vakıf toprakları miri topraklara göre daha dokunulmaz olduğundan bu topraklarda çalışmak daha cazipti. Osmanlı bu duruma miri arazilerdeki gelirleri azaltacağı için olumlu bakmıyordu. Bununla birlikte, temliklerin artması merkezi idarenin gücünü de azaltmasına neden oluyordu. Diğer yandan, temliklerle beraber boş arazilerden vergi elde etme fırsatı, mülk ve vakıf arazileri sahiplerinin ürün fazlası biriktirip kent merkezi ve Avrupa'ya mal göndermesi merkezi idare açısından önemliydi. Dolayısıyla Osmanlı ile mülk ve vakıf arazisi sahiplerinin çatışması merkezi idareye tehdit oluşturdukları noktada başlamaktaydı (İnalçık, 2000: 166-167). Vakıf topraklar da askeri hizmete bağlıydı (Erdost, 1989: 127).

Göçerler ise üretim süreçlerindeki yerlerinden dolayı yerleşiklerden farklı idari ve sosyal yapıya sahiptiler. Hayvancılıkla uğraştıkları için yaylak ve kışlaklar arasında mevsime göre hareket halinde yaşamaktadırlar. Göçebelerin idari ve sosyal olarak bağlı oldukları en üst birim boy idi. Boyların boybeyleri bulunurdu. Boyları cemaatler oluşturmakta; cemaat

oymak, oba, mahalle, bölük gibi farklı adlar almaktaydı. Cemaatlerin başında idareci biri bulunurdu. Bu idareci “kethüda” olarak adlandırılırdı. Kethüdalar aşiret tarafından seçilirdi ancak bu seçim kadılar aracılığıyla Osmanlı’nın onayıyla olurdu -ancak Osmanlı genelde seçimi onaylayan bir konumdaydı. Kethüda ve boybeyleri idari bakımından cemaat ve boyların temsilcileriydi; vergilerin toplanması, seferlere katılmak ve idari düzenin sağlanması gibi görevleri vardı. Vergi toplamalarından dolayı kendilerine tımar verilebilmekteydi. Yaptıkları hizmetler karşılığında bazı vergilerden muaf oldular. Has topraklarında kethüda ve boybeyleri tarafından toplanan vergileri Osmanlı tarafından tayin eden voyvodalar (Türkmen Ağaları) ile merkeze iletmekteydi. Bu görevi mukataaya ile aldıklarından kendilerine toplanan vergiden pay verilmekteydi. Voyvodalar bazen vergi tahsil edebiliyorlardı. Kadılar ise göçerlerle birlikte hareket haline olurlar; merkezi hükümetin emirlerini göçerlere iletirler; hukuki, idari işleri yaparlardı; ancak göçerlerin ilk önce kadıya başvurma gibi görevleri yoktu. Tımar, zeamet ve has reayası olmalarına göre vergileri ödedikleri kişiler değişmekteydi. Diğer yandan vakıf veya mülk reayası da olabilmekteydiler. Vakıf ve mülk reayası olan göçebeler bazı vergilerden (avarız) muaf oldukları için daha rahattılar. Anadolu’ya yayılan göçebelerin başında Dulkadirli Türkmenleri yer alıyordu. Bu göçerler genellikle Bozok, Sivas, Kırşehir, Antep, Antakya ve Şam’da yerleşiklerdi. Burada yaşayanların önemli kısmı tımar reayasıydı. Bozok da göçebelerin yoğun olarak yaşadığı bir yerdi. Burada yaşayan göçerlerin de önemli kısmı tımar reayasıydı. Sivas’ın kuzeyinden Tokat, Ankara ve Kırşehir bölgesi de göçerlerin önemli yerleşim alanlarından (Şahin, 2006: 173-182). Diğer yandan, Osmanlıların göçerleri kontrol etmek amacıyla yaptıkları zorunlu iskân, ağır vergiler nedeniyle göçerlerin bir kısmı tarımla uğraşmaya başlayarak yarı göçebe haline gelirken bir kısmı yerleşik hayata geçirmiştir (Gökbunar, 2003: 61).

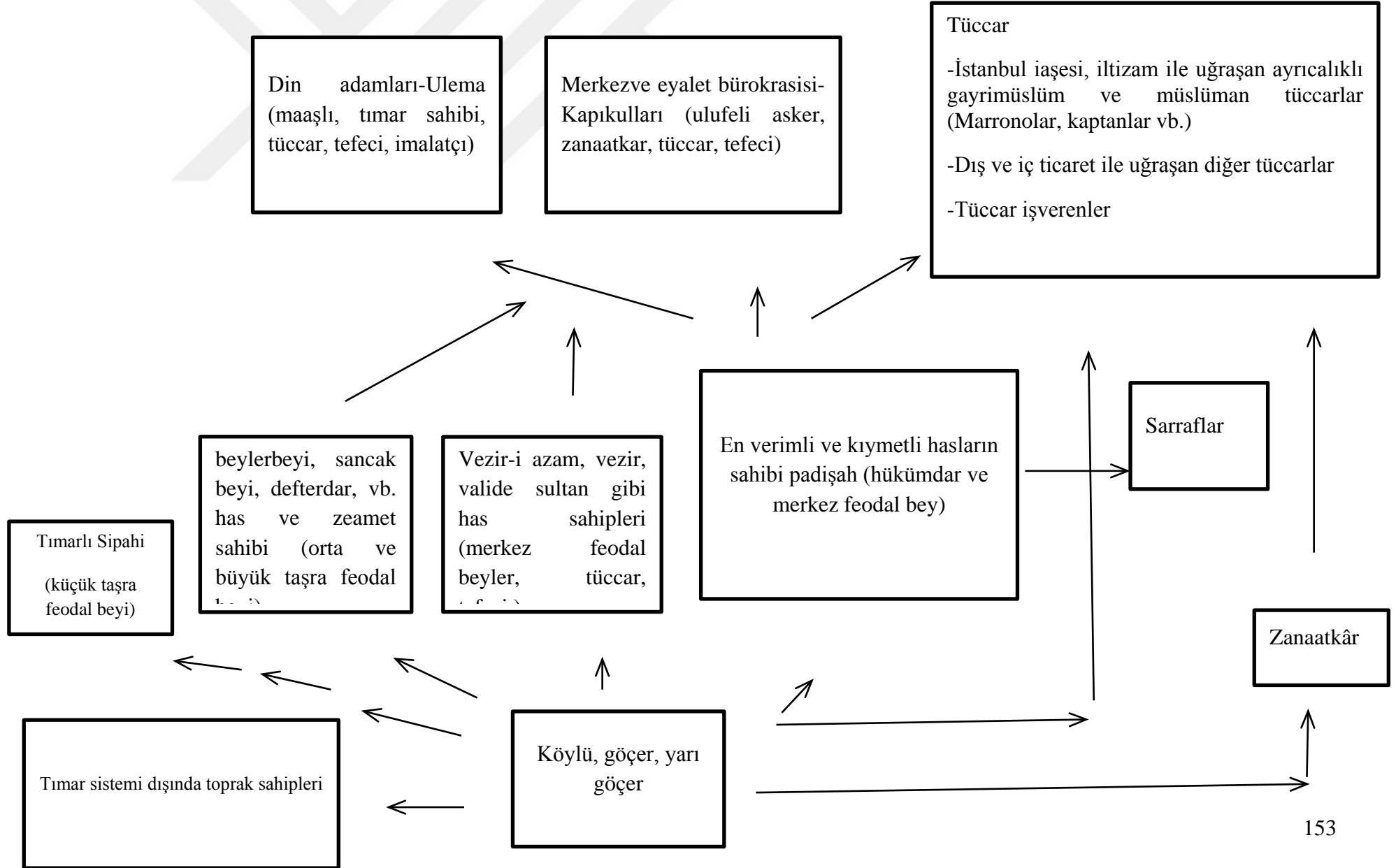
Werner (2004) göçerler, mülk ve vakıf arazi sahipleri ile merkez idare arasında ilişkileri anlayabileceğimiz bir çerçeve sunmaktadır. 16. yüzyıl öncesinde Osmanlı'nın gelişme döneminde iki düşünce arasında çatışma yaşanmıştır. Birinci görüş, Hıristiyanları köleleştirmek, kentleri yağmalamak şeklinde anlatılacak "gazi ideolojisi" iken, diğeri Selçuklu ulema geleneği yani fethedilen toprakların yağmalanmayıp feodal ilişkileri geliştirmek, artık ürünü vergiler yoluyla alma anlayışıdır. Gazi ideolojisi Orhan Bey'e kadar Osmanlı ideolojisi iken I. Murat'la beraber Selçuklu ulema geleneği Osmanlı'ya hâkim olmuştur. Werner, göçebelerin gazi ideolojisi taraftarı olduğunu söylemektedir. Diğer yandan, göçmenler içinde de feodalleşme eğilimleri bulunmaktadır. Göçmen kabile reisleri emek ve ürün rantına sahiptir. Göçebeler ortaklaşa mülkiyet ve eşitliği istedikleri için göçmen kabile reisi ile göçmenler arasında çatışma söz konusudur. Bu durum göçebe aristokrasisini merkeze yakınlaştırırken; feodalleşmeye çalışan merkezî iktidarın yeni oluşan aristokrasiyi kendine bağlamak istemesi merkezî iktidarla çatışmasına neden olmuştur. Böylelikle, göçebe aristokrasi, kendi boylarındaki anti-feodal hareketleri kendi çıkarları doğrultusunda yöneltmeye çalışmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nda feodal toprak sistemi, I. Murat döneminde sağlamlaştırılmaya başlanmıştır. Merkezî iktidarın güçlenmesiyle devletin feodalleşmesine bağlı olarak tımar sistemi gelişmiş, Osmanlı devletinde feodal sınıflar 1) hizmet aristokrasisi 2) mülk sahipleri olmak üzere ikiye ayrılmıştır. I. Bayezid I. Murat gibi merkezi iktidarın gücünü sağlamlaştırmaya çalışmıştır. I. Bayezid ile Timur arasındaki savaş da anti-feodal unsurlarla feodal unsurlar arasındaki çatışma olmuştur. I. Bayezid'in oğulları arasındaki taht mücadeleleri de gazi ideolojisini savunanlarla feodallerin çatışmasıdır. Bu savaşı feodal güç dengelerini temsil eden Çelebi Mehmet kazanmıştır. II. Murad ise I. Bayezid'in tersine göçebe kabile savaşçılığı ile feodal unsurlar arasında denge kurmaya çalışmıştır. II. Mehmet ise I. Bayezid döneminde

başlatılan feodalleşme sürecini katı şekilde devam ettirmiş, merkezi devleti güçlendirmeye çalışmış, mülk sahipleri ile bir hesaplaşma içine girmiştir.

II. Mehmet (Fatih) bütün mülk ve vakıf arazisi sahiplerinin kuruluş belgelerinin yeniden gözden geçirilmesini istemiş, sonucunda ise 20.000'e aşkın köy ve çiftlik devlet mülkiyetine geçmiştir. Bu durumdan zarar gören askeri sınıflar farklı güç unsurları aramışlar, Şehzade Bayezid'i desteklemişlerdir. Şehzade Bayezid mülk ve vakıf arazilerini sahiplerine geri vermiştir. I. Selim ve Kanuni döneminde ise miri toprak sahipleri ile mülk ve vakıf toprak sahipleri arasındaki kavga devam etmiştir (İnalçık, 2000: 170-174). Feodal sınıflar içinde de buna benzer çatışmalar yaşanmıştır. Bu bağlamda yerleşik feodal beyler ile göçerler ve yarı-göçerler arasındaki farkları düşünerek bu ayrımları yapmak faydalı olacaktır.

II. Bayezid devşirme ve Türk soylular arasında bir denge kurarken, Selim'in devşirmeler lehine bir iktidar kurmuştur. Kanuni'nin de Selim'in geleneğini devam ettirdiğini söyleyebiliriz (Shaw, 1982: 118,121,136). Bu dönemde toplumsal sınıflarla ilgili çizmeye çalıştığımız çerçeveyi Tablo 3'te görmek mümkündür.

Tablo 3. Tımar Sisteminin Çözülüşüne Kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda 1570'lere Kadar Toplumsal Sınıflar

5.2. Tımar Sisteminin Çözülüşü ve Toplumsal Sınıflar

5.2.1. Kentler

Kanuni döneminin sonuyla birlikte İmparatorluğun fetih ile elde ettiği “dış artık ürün aynı maksatla yapılan giderleri karşılamamaya başlamıştır” (Oyan, 2016: 184). Savaş teknolojisinde değişimler sonucu ateşli merkezi ordunun önem kazanması (Batmaz, 1996: 39), savaş döneminde para bulundurma gereği (İnalçık, 2014a: 323), paranın değerinin düşmesi sonucu, tımar sahibinin sabit gelirden yaşanan değişimin sefere gitmesini engellemesi ve tımarlarını bırakmak zorunda kalması (Avcıoğlu, 2013: 171) gibi nedenler tımar sisteminin bozulmasına yol açmıştır. Bu gibi gelişmeler devletin hem askeri hem mali olarak değişmesini zaruri kılmış ve Osmanlı İmparatorluğu yerelleşmeye doğru gitmiştir. Devlet maliyesinde artan masrafların yarattığı yükü azaltmak için, tağşişler, masrafların azaltılması, yeni vergiler ve vergilerin yükseltilmesi iltizam sistemi uygulanmaya konmuştur (Batmaz, 1996: 39). “İltizam, devlet gelirlerini veya boş tımar ve has gelirlerini özel kişilere satmak” anlamına gelmektedir (İnalçık, 2014a: 323). İltizam, müzayede yoluyla satılıyor, satışı en çok teklif veren mültezim iltizamı alıyordu. Mültezim sahibi iltizam için bir miktar peşin ödemede bulunduğu için iltizamlar tefeci tüccar sınıfın ellerine geçmeye başlamıştı. Mültezimlerin yaygın olarak kullandıkları yöntem ise mukataaları alt sözleşmeler yoluyla alt mültezimlere vermek veyahut mukataayı bölerek pâre mukataaları pâre mukataacılara bırakmaktı (Batmaz, 1996: 40). Devlet daha yüksek teklif veren mültezime iltizam verebiliyordu, bunun anlamı devletin her an gelirini artırabilmesiydi. İltizam sahibi devlet görevlisi olan ve emir adı verilen bir yetkili tarafında izlenmekteydi. Mültezimin reayadan fazla vergi toplaması mümkündü. Diğer yandan, iltizam yöntemi Osmanlı'nın öteden beri kullandığı bir gelir tahsilat yöntemiydi. Ancak bu yöntem sınırlı ve kanunsuzlukları önleyerek kontrol altında tutuluyordu. 16. yüzyılın ikinci

yarısından sonra iltizam sistemi yaygınlaşmıştı, tımarların şehirlerde ikamet eden ekâbirlerce ele geçirilmesi iltizam sistemini cazip bir seçenek olarak ortaya çıkarıyordu (İnalçık, 2014a: 323). Tımarların mukataalaşması has, tımar ve zeametlerin merkez hazineye yazılması anlamına gelmekteydi. 18. yüzyıla kadar küçük dirliklerin mukataaya verildiğini, 18. yüzyılda ise hasların özellikle de beylerbeyi ve sancak beyi haslarının bu sürece dahil edildiği görülmektedir (Cezar, 1989: 34-35). İltizam sisteminin yaygınlaşmasıyla askerlerden, ulemaya, İstanbul'da ve taşrada sermaye sahiplerine tefecilere önemli bir yatırım alanı açılmış bulunmaktaydı (Pamuk, 2013: 48).

1593-1606 yıllarında Avusturya ile yapılan savaşta yay, ok, mızrak, kılıç ve kalkandan oluşan silahlı sipahilerin Avusturyalı ateşli tüfekli silahlılara karşı oldukça zayıf kaldığı ortaya çıkmıştır. Bu durumun sonucu yeniçerilerin yani daimî orduların sayısının artışı olmuştur. Osmanlı 1550'li yıllarda 13.000 olan yeniçeri sayısını 1600'lü yıllarda 38.000'e yükseltmiştir. Yeniçeri birliklerinin artışının sonucu kapıkullarının hem başkent hem de merkezi yönetimde ağırlıklarını artırmaları olmuştur. 1617-1656 yılları arasındaki dönemde iktidarın sultandan sultan valideleri ve saray ağalarına doğru kaydığı görülmektedir. Şeyhülislam, yüksek ulema, yeniçeri ağası, sekbanbaşı ve kul kahyası gibi görevliler iktidarın diğer ortakları olmuştur (İnalçık, 2016: 27-28). Örneğin, IV. Murat ve I. İbrahim döneminde Kösem Sultan'ın etkisi görülürken, 1648-1651 yıllarında Kösem Sultan yeniçerilerle birlikte iktidarı elinde tutmuştur. 1651-1656 döneminde Kösem Sultan'ın yeniçeri cuntası iktidarına Turhan Sultan hadım ağalarla birlikte son vermiştir (İnalçık, 2014b). Köprülüler ise ulema ile girdikleri ittifakla yarım asır iktidarı ellerinde tutmuşlardır (İnalçık, 2013: 91).

Genç Osman'ın yeniçerilere karşı reform denemesi başarısız olmuş, yeniçeriler padişah ve destekçilerini öldürmüştür. *Bu olaydan sonra başkente karşı muhalefetin ana merkezi*

Anadolu olmuş ve “başkentteki yeniçerilerin Anadolu’daki rakipleriyle mücadelesi, eyaletlerde merkezi yönetim otoritesinin zayıflamasıyla sonuç bulmuştur” (İnalcık, 2016: 27-28). Genç Osman’dan sonraki süreçlerde vezir-i azamlar siyasi gelecekleri için kapıkullarına yakın durmuşlardır. IV. Mehmed’in sadrazam seçimlerinden Sultan İbrâhim’in tahttan indirilmesine kadar pek çok siyasi olayda önemli bir güç olmuşlardır. Bu durum 1656 yılında Köprülü Mehmed Paşa’nın sadrazamlığında kesintiye uğrasa da” II. Viyana Kuşatması’ndan sonra başlayan çok cepheli savaşlar gerek merkezde gerek taşrada bütün dengeleri altüst etmiş, kapıkulu zümreleri merkez dışında da etkili şekilde yayılmıştır” (Özcan, 2001: 348).

Yeniçeriler başkentteki güçlerinin yanı sıra bu dönemde taşrada da güçlenmişti. Taşrayı yağma eden levend-sekban birliklerine karşı sipahiler etkili olmadığından, yeniçeriler Anadolu’da her kente ve kasabaya yerleştirilmişlerdi. Böylelikle yeniçeriler kentin önemli bir parçası olmuşlardır. Yeniçeriler her zaman kontrol altına alınamamakta, yer yer yerel bağımsız güçler olarak davranmaktaydılar. Diğer yandan, taşradaki tek kapıkulu yeniçeriler değildi; süvari bölükleri mensupları, çavuşlar ve kapıcı başları gibi kapıkulları da bulunmaktaydı. 17. yüzyılda Osmanlı kent ve kasabalarında kapıkulları ticaret, tarım gibi alanlarda baskın bir güç olmuşlar, kentin siyasetinde de önemli bir rol oynamaya başlamışlardır (İnalcık, 2016: 28-29).

Kapıkullarının gücünü dengeleyen iki unsur bulunmaktaydı. Birincisi kapıkulları bir bütün değildi. Kapıkullarının parçalı yapısı güçlerini bölmekteydi. Yeniçeriler yeniçeri ağasına bağlıydılar. Cebeci ve topçuların da kendi ağaları bulunmaktaydı. Altı bölük olan sipahilerin de her bölüğünün bir ağası bulunuyordu. İkincisi ise sekbanlardı. Her ne kadar Kuyucu Mustafa Paşa tarafından bu güç baskılanmış olsa da, yeniçerilerin II. Osman’ı katletmesine karşı ayaklanan Erzurum Beylerbeyi Abaza Mehmet Paşa’nın Doğu

Anadolu'yu yeniden ele geçirmesi sekbanların önemini yeniden kazanmasına neden olmuştu. Abaza Mehmet Paşa isyanını merkez ordusu iki yıl sonra bastırmış ancak valiliği kabul edilmişti (Kunt, 2000: 27-28).

16. yüzyılın ikinci yarısında kapıkulları zanaatkârlık, tüccarlık ile uğraşıyorlardı; bir kısmı ise ticari girişim ve faizden gelir elde etmekteydi. Böyle olunca zanaatkâr ve tüccarlar ile kapıkulları arasında menfaat ortaklığı oluyordu (İnalçık, 2015a: 105). 1699 yılında Diyarbakır kalesindeki askerlerin mevacibleri 2.658.000 akça, Erzurum kalesindekilerin ise 1.283.600 akçedir. 1699 yılında Trabzon'da yeniçerilerin iki aylık ihtiyaçları için esnafa 1.038.400 akça ödeme yapılmıştır (Oğuzoğlu, 1995: 161). Bu rakamlar kapıkullarının ağırlıklarını ortaya koymaktadır.

Kapıkullarının egemenliğine karşı sarayın henüz 16. yüzyılın sonunda bile çeşitli girişimlerde bulunduğunu görüyoruz. Örneğin, III. Murat 17 kapıağasının dirliğini has haline getirmiş, Sokullu'nun yaptığına tersine Özdemiroğlu Osman Paşa eski tımar sahipleri ve kapıkullarına karşıt bir tutum izlemiştir. Sonuç olarak mahlul tımarların üçte biri kapıkulu olmayanlara tevcih edilmiştir. III. Murat kapıkulları ocağına devşirme olmayanların girmesine izin vererek kapıkullarına karşı izlediği tutumu sürdürmüştür. Bu tutum III. Mehmet döneminde de devam etmiştir. III. Mehmet, hem tımar sahiplerinin yükümlülüklerini arttırmış, yani hem tımar bedeli denilen yeni bir vergi koymuş hem de tımarları mukataa haline getirip miri hazineye dahil etmiştir. IV. Murat döneminde sipahilere karşı tutum devam etmiş, bu dönemde 30 bine çıkan sipahi sayısı 5-6 bine düşürülmüştür. 17. yüzyıla doğru sarayda silahtar, minahorlar, bostancıbaşılar ve kapıcıbaşılar önemli yer alarak rüşvet ve iltizam⁴⁶ların verilmesinde başı çeken grup olmuş; özellikle ulûfeli sipahiler ve kapıkullarına karşı önemli rakip olmuşlardır. Bunlar

⁴⁶Faroqhi, iltizam sahibi mültezimlere ait bilgi eksikliğinden bahsetmektedir (2014: 367)

kapıkulu sayılmalarına rağmen devşirme acemi oğlan ya da Enderun kökeninden gelmemekte vezir oğulları ya da etkili kişilerin, içerden desteklenenlerin oğullarıydı. Vezir veya sadrazam devşirme değillerse buradan gelmekteydiler. Bu yapı padişahın çevresinde kurulmuş valide sultanları ve kapsayan geniş bir ağıdı. Hem 17. hem de 18. yüzyılda bu kesimler kapıkullarına karşı bir güç olarak çıkmışlardı (Berkes, 2016:286-292).

XVII. yüzyılda merkezî devletin zayıflaması etkisini esnaf loncaları üzerinde de göstermiştir. Özellikle de taşrada devletin loncalar üzerindeki denetimi ve yardımı kaybolmaya başlamıştır. Böylelikle, loncaların bir bölümü geçerliliklerini yitirmişken bir bölümü küçük üretim ve imalâthane olarak çalışmaya başlamıştır. Loncalar üzerindeki denetim gevşemeye başlayınca kentte sermaye sahibi askerler, tüccarlar ve tefeciler ve devlet yöneticilerinin imalâthaneleri alıp satmaları kolay hale gelmiştir (Pamuk, 2013: 161). Osmanlı loncalarının bozulmasının bir nedeni kent loncalarının saray ağaları, hatunları kapıkulu askerlerine geçmesidir. Büyük kentlerde denetimsiz üretim sistemine doğru değişmiştir. Kentin refahı ve dış pazarların taleplerine bağlı olarak devlete düzenli mal sağlayan endüstrilerde kapitalist üretim göstergeleri görülmektedir. 1644'te devlet için pamuklu bez üreten bütün atölyelerin tek bir yerde toplanması anlaşması yapılmıştı. Ateşli silah ve barut ihtiyacını karşılamak için devlet sermayesini kendi karşıladığı imalathaneler kurmuştur (İnalçık, 2015a: 166).

Lonca kuralları her türlü teknik gelişmeyi engellemiş, ustanın geleneksel yapı içerisinde kalmasına neden olmuştur. Yabancı rekabet zanaatı geliştiren bir ögeydi, ancak bu gelişim için hem Batılı ülkelerin kullandığı hammaddeye hem de tekniğe ihtiyaç bulunmaktaydı. İmalât için gerekli hammaddeler Osmanlı yerine Batı'ya gitmiştir. Osmanlı ise hammadde konusunda İmparatorluk içerisindeki imkânları kullanmıştır. Batılı ülkeler hem endüstrilerini geliştirmiş, hem de 17. yüzyıl boyunca mamul mal ihracatında önemli

adımlar atmışlardır. Batılı ülkeler bu gelişim sürecinde devlet desteği görünürken Osmanlı'da devletin bu tür bir desteğinden bahsetmek mümkün değildir. Hükümet padişahın ve diğer önemli devlet görevlilerinin zevkleri ve hazine gümrük gelirleri için yabancı ürünlerin ülkeye girmesine izin vermektedir. Dış ticaret hammaddeye dayalıdır ve tarım ürünleri ihracat edilememekte, iç pazara yönelmektedir. Zanaatları geliştirme konusu destek bulamamış, 16. yüzyılda sahip olduğu yapısını 17. yüzyılda da korumuştur (Mantran, 1986: 32-35).

Örneğin, 17. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun tekstil üretiminde yaşanan rekabette gerilerde kaldığı görülmektedir. Özellikle pamuk sektörü sadece Batı ülkelerinin değil düşük ücretli zanaatkârları ve etkin dağıtım sistemleri ile Hint rekabetine de maruz kalmıştır. Hintliler böylece rahat biçimde Anadolu ve Rumeli dokuma ürünleri ile rekabet edebilmekteydiler. 1678-9 yıllarında tüccarların Batı Anadolu'da pamuk üretimini kontrol ettiklerini, Denizli, Buldan veya Manisa'dan dokuma kumaşı alıp Tire'ye boyamak için götürdüklerini söylemek mümkün. Bursa'nın etrafında da kira iş verme uygulanan bir yöntemdi (Faroqhi, 2004: 603). İtalyan ve İngiliz talebinden ötürü Bursa'nın da ipek ürünleri kullandığı İran ipeğine olan talep artmış, böylelikle ipeğin fiyatı artmıştı. Fiyat kontrolleri nedeniyle üreticilerin bu fiyat artışını tüketicilere yansıtması da mümkün olmamıştı. Diğer yandan, 1600 yıllarının başında yaşanan finansal kriz potansiyel alıcıların durumunu da düşürmüştü, böyle olunca kârlarda yaşanan azalma çoğu imalâtçının işlerini bırakmasına yol açmıştır. Bazı imalâtçılar ise daha ucuz tekstil ürünleri üretmeye çalışmış ama bu ürünlere talebi olanlar İngiltere'de yeni kumaş üreticilerin kazandığı gibi bir yer elde etmemeleri için bu tip girişimleri engellemişlerdir. Aynı durum biraz daha sonraları Selanik yün imalâtında görülmüştür. Selanik hem piyasa hem de yeniçerilerin giysileri için

üretim yapmaktadır. Ancak önceleri Venedik, ardından da Fransa'nın Balkan yününe olan talebi yünün fiyatını arttırmıştır (Faroqhi, 2006: 359).

17. yüzyılda Bursa ipek üretimine İran ipeğini ithal eden ve bu ipeği boyayıcı, ağartıcı ve bükücüye veren ipek tüccarları (kazzaz) tarafından kontrol edildiğini görüyoruz. Zanaatkârların kendi dükkanları ve kendi aletleri vardır ancak hammadde alacak sermayeleri bulunmadığı için tüccarlara bağlı bulunmaktadır. 16. yüzyılda tüccarların Ankara kırlarında dokuyuculara iş verdiğini bu sürecin 17. yüzyılda devam ettiğini biliyoruz. 16. yüzyılın son döneminde ise İstanos, Miranos ve Erkesu'da tarımla uğraşmayıp dokumacılık yapan köylüler bulunmaktadır (Faroqhi, 2004: 603).

Osmanlı yalnızca 15. yüzyılda değil 15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar merkantilist uygulamaların tersine uygulamalar yapmaya devam etmiştir. Osmanlı yönetimi dış ticareti kıtlıkları önlemenin, sarayın, ordunun ve kentli tüketicilerin gereksinmelerini karşılamanın bir aracı olarak görmeye devam etmiştir. Merkantilist anlayışının tersine ithalatı sınırlayıp ihracatı desteklemek yerine ithalatı desteklemiş, ihracatı da gerekli görüldüğünde darlık çıktığında sınırlamışlardır. Yabancı tüccarlar ve yabancı deniz filoları da hem mal getirdikleri hem de devlete gümrük vergisi geliri sağladıkları için teşvik edilmiştir. İmparatorluk içinde üretimi dış rekabete karşı korumak ve istihdam yaratmak Osmanlı yönetimi için öncelik taşııyordu. Kentlerdeki loncaların faaliyetlerini sürdürmeleri Osmanlı için önemliydi. Merkezi devlet loncaları ithal malların rekabetinden korumaya çalışmış, ancak bu amaçla ithalatı kısıtlamak yoluna gitmemiştir. Merkantilizmle zıtlık gösteren uygulamaları vergiler üzerinde gözlemlemek mümkündür. *Avrupa'da ithalata uygulanan vergiler daha yüksek hesaplanırken, Osmanlı yönetimim 16.yy.'dan 19.yy.'a kadar ithalata ve ihracata uyguladığı vergileri eşit tutmuştur.* Osmanlı'nın dış ticaret yaparken amaçlarında diğeri ise ittifak edinmek olmuştur (Pamuk, 2013: 72-73). Her ne

kadar hammadde ihracat yasağı bu tarihe kadar uygulanmış olsa da 1620 yıllarında Osmanlı pamuk ihracatını kaldırmaya karar vermiştir. Bu değişikliğin temel nedeni Osmanlı hazinesinin gereksinimidir. Mültezimlerin de bu noktada bir baskı unsuru olduğunu unutmamak gerekir. Bu baskılar özellikle 18. yüzyılda oldukça yaygındır (Faroqhi, 2014: 358).

Bu yüzyıl için İncalcık'ın (1969) 16. yüzyıl İstanbul, Edirne ve Bursa için terekler üzerinden yaptığına benzer bir çalışma bulamamak da⁴⁷, yüzyılın genel değerlendirmesinden anlayacağımız üzere tüccar sınıfların toplumsal ilişkilerdeki yeri geçen yüzyıla göre önemli farklılıklar göstermemiştir.

5.2.2. Kırlar

Osmanlı yeniçeriler dışında savaş teknolojisindeki değişme ayak uydurmak için diğer bir önleme daha başvurmuştu. Paralı sekban ve sarıca adı verilen birlikleri kurmuştu. Osmanlı halihazırda paralı birlikler kullanmakta, bu birliklerin finansmanını olağanüstü vergiler yolu ile reayaya ödetmekteydi. 16. yüzyıldaki uygulama ise geçmişten farklıydı, bu sefer Osmanlı Anadolu'da başıboş levendleri sekban birlikleri denen düzenli birliklere almaktaydı. Köylerdeki reaya ise askerlik mesleğine geçmek için köyleri terk etmekteydi. Yağma yapmak için köyü terk eden silahlı levendler ile askerlik mesleği için göç eden reaya Anadolu'nun önemli bir olayıydı. Eyaletlerdeki valiler kapılarına sekban birlikleri almaktaydı, devlet ise bunun finansmanı için *valilerin reayadan olağanüstü vergiler almasına göz yummaktaydı*. Valiler savaş bitiminde sekbanları dağıtabiliyor, böyle olunca sekbanlar Anadolu'da gezinip kasabaları yağmalyorlardı.⁴⁸ Sekbanlar maaşları konusunda

⁴⁷Faroqhi Ankaralı, İzmirli ve Kayserili ailelerin nüfuzlarını ne kadar ticarete ne kadara iltizama veya siyasi güce bağlı olduğunu bilmediğimizden bahseder (2014: 707). Kuşkusuz İncalcık'ın (1969) çalışması bir kısmıyla 17. yüzyıla dair veriler sunmakta olsa da bütünüyle 17. yüzyılı anlamamızı yardım etmez.

⁴⁸85 numaralı mühimme defterinden bir örnek:

da sık sık şikâyetçi olup valinin denetiminden çıkabilmekteydiler. 1596-1607 yıllarında Celali İsyancıları levendlerin yağmasından kaçan köylülerin şehirleri terk etmesiyle sonuçlanmıştı. Büyük Kaçgun olarak bilinen bu kaçış 17.-18. yüzyıllarda da devam etmiş savaş sonrası başıboş olan sekbanların varlığı köylüleri topraklarını terk etmeye yöneltmiştir (İnalçık, 2016: 29-31).

Tımar sisteminin çözülüşüyle birlikte sekban-sarıca veya levend birliklerini kontrol eden valiler 17. yüzyılda Osmanlı merkezi için tehdit haline gelmişti. Hem merkeze karşı isyan çıkarmakta hem de reayaya haksız vergiler yüklemekteydiler. Osmanlı reayanın vergiler yüzünden topraklarını terk etmesini istememekteydi ve bu hususta yeni önlemler aldı. Valilerin suiistimallerini önlemek için alınan önlemler *âyânların* yükselişine neden olmuştur. Hem Köprülü dönemi hem de 18. yüzyılın ilk yıllarındaki ıslahatçılar eyalet yönetiminde merkezi otoriteyi güçlendirmek vergilere ilişkin suiistimalleri engellemek için çalışmışlardır. Merkezin izlediği bu siyaset valilerin maiyetindeki orduları kendine rakip gören yeniçeriler tarafından da desteklenmekteydi (İnalçık, 2016: 69-70).

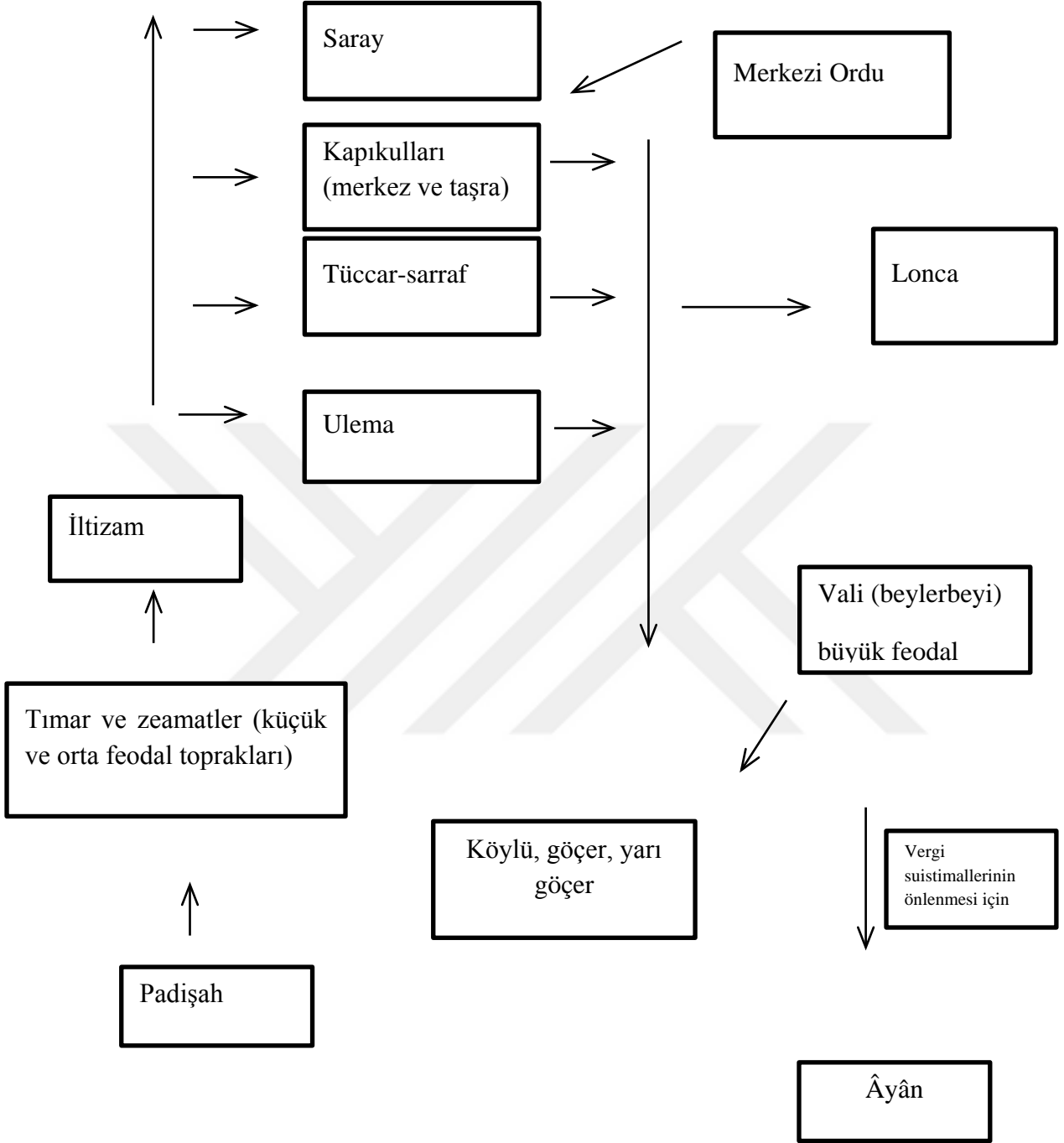
Tımar sisteminin çözülüşünün kırlara yansımalarından biri miri toprakların özel ellere geçmesiydi. Sipahinin ve reayanın terk ettiği toprakları askerler, mültezim sahipleri gibi servet sahibi kişiler tarafından ele geçiriliyordu. Mültezim ve sekban baskısına rağmen topraklarını terk etmeyen reayanın topraklarına, bu sefer tefecilik yoluyla borçlandırılarak el konulmaya başlanmıştır. Daha büyük ölçüde Balkanlar'da olmak üzere Anadolu'da da 500-1000 dönüm yer yer 10.000 dönüm kadar reaya işletmesinin bir araya getirildiği

Uzuncaova Hasköy kazasındaki yüz köyü Celali şeklinde gezip yağmaladıkları, avârız vergisini ve bey kethüdası için toplanan parayı kat-kat fazla toplattırdıkları, bunun dışında da çok miktarda para ve hayvanlarını alarak reâyayı soydukları ve birçok zulümleri işlediklerine dair, söz konusu köyler reâyasından onbin kisininmahayif teftisi ile görevli Kapıcıbası Kenan'ın yolunu keserek haklarında şikâyette buldukları Otuzbirinci Silahdar Bölüğü'nden oturak Ahmet ve yine aynı bölükten oturak oğlu Mustafa'nın yakalanarak teftis edilmeleri ve üzerlerine sabit olan haklar alınıp sahiplerine verildikten sonra haklarından gelinmesi.

büyük çiftlikler görmek mümkündür. Miri arazilerin büyük çiftliklere dönüşmesi sadece kanundışı yolla olmuyor, devlet üretimi teşvik etmek için özel mülkiyeti yasal olarak veriyordu. Balkanlar'da toprağa göre emeğin bolluğu sömürü ve angaryayı artırıyordu. Anadolu'da ise *Büyük Kaçgun* nedeniyle emek kıtlığı yaygındı, çiftlik sahipleri toprakları daha önce kullanmış reayayı kiracı olarak alıyordu ve emek yoğunluğu az olan hayvancılık gibi işlere yönelmişlerdir. Anadolu'da emek kıtlığı angaryanın yaygınlaşmasını engellemiştir (Pamuk, 2013: 156-157). İncalcık'ın aktardığına göre 1609 yılındaki bir adalet emrinde Celali isyanları nedeniyle boşalan toprakların kapıkulları da bulunduğu seyfiye sınıfına mensup kişiler tarafından ele geçirildiği görülmektedir (1998: 21).

Nüfus yoğunluğunun azalmasıyla birlikte Osmanlı merkezi idaresinde güç sahibi kişiler çiftliklerini genişletmişlerdir. Özellikle İstanbul çevresinde çiftliklerin arttığı görülmekte, İznik çevresinde ise yeniçeriler ve zengin kişilerin toprak sahibi olmuşlardır. Yeniçerilerin bu toprakları ticari amaçla kullanıp kullanmadıkları bilinmemektedir. İstanbul için üretim yapan bölgelerde daha önce tarihlerde pazar için üretim başlamıştır. Pazar için önemli ölçüde üretim yapan büyük çiftlikleri 17. yüzyılın başlarında sadece batı Karadeniz kıyılarında bulmak mümkündür (Faroqhi, 2004: 577). Şunu belirtmek gerekir büyük çiftlikler çift hane sisteminde çiftliğin tek bir kişiye ait olması ve pazar için üretim yapması açısından farklılaşmaktaydı (İncalcık, 1998: 18). Bu yüzyılda toplumsal sınıfların yapısında gerçekleşen değişimleri Tablo 4'te görmek mümkün.

Tablo 4. 16. Yüzyılın Sonundan 17. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu'nda Toplumsal Sınıflar

5.3. 18. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Toplumsal Sınıflar

5.3.1. Kentler

17. yüzyılda gücünü tedrici olarak yitirmiş olan padişah 18. yüzyılda artık sembolik bir güç hâline gelmiştir. Yüzyılın başında II. Mustafa ordu ve sarayda egemenliği yeniden kazanmak için 1703 Edirne Vakası olarak adlandırılan başarısız bir deneme gerçekleştirmiştir. 18. yüzyılda ulema ile ittifak içinde olan vezir-paşa iktidarı daha da belirginleşmiştir. Avrupa'da monarklar egemenliğini pekiştirirken Osmanlı'da tam tersi bir süreç gerçekleşmiştir. III. Ahmet ve sadrazamı İbrahim İstanbul üzerindeki etkilerini artırmak için Lale Devri denen dönemde (1718-1730) tüketimi arttırmayı denemişlerdir (Quataert, 2016: 81-82). İbrahim Paşa'nın XIV. Louis'in Versailles Sarayının taklidini Kağıthane'de denediğini, bu dönemde yapılan eğlencelerin Levnî tarafından resmedildiğini görüyoruz (İnalçık, 2014b: 124-125). Ordunun zayıf olması ve savaşlarda alınan yenilgiler, siyaseti oldukça etkilemekteydi. Farklı nedenleri de olsa II. Mustafa ve III. Ahmet bu başarısızlığın sonucu tahtlarından oldular. Yüzyılın ilk yarısında savaşlarda hem toprak kayıpları ve hem de kazançları yaşandı. Ancak yüzyılın sonunda Rusya'yla yapılan savaşlarda alınan yenilgiler oldukça ağırdı. Mali zayıflıklar ve ordunun reforme edilememesi bu ağır yenilgilerin sebepleriydi (McGowan, 2004: 766).

Kadılar eski güçlü günlerini geride bırakarak merkez idarenin denetimine sokulmuştu. III. Ahmet döneminde kadılık süreleri kısaltılmış, taşrada âyânlar ile birlikte hareket etmeleri sağlanmaya çalışılmıştı (McGowan, 2004: 783). Yeniçeriler ise maaşlı askeri bir güç olmaktan çıkıp vergi muafiyetleri, yargı dokunulmazlıklarıyla geçinen, savaşlarda kazandıkları ayrıcalıkların karşılığını vermeyen küçük esnaflar halini almıştı (McGowan, 2004: 781-782). Savaşma konusunda yerlerini eyalet askerlerine bırakan yeniçeriler bu yüzyılda zanaat işine iyice gömülmüş, çıkarları lonca sistemiyle özdeşleşmiştir. "Evlenme

ve kışla dışında yaşama yasağı” uygulamasının gevşemesi yeniçerileri kalıtsal askeri görevliler haline getirmiştir. Kanuni'nin cenazesine hakaret edip Selim'in tahta çıkmasını uygun bir cülus ödemeye bağlama kudretine sahip olan yeniçeriler, taht konusunda oldukça belirleyici güce sahip olmuşlardır (Quataert, 2016: 83-85).

Malikane sistemiyle birlikte mültezim ve malikâneciler yüzyılın önemli toplumsal kesimleri haline gelmiştir. Malikane ve iltizam işini organize eden bankerler de bu süreçten oldukça faydalanmışlardı. Bu yüzyıl boyunca yapılan iltizam ihalelerini arkalarında bankerler olan bin kadar mültezimci almaktaydı. “Böylelikle vergi toplamak, hükümetin savunma dışında baş belki de tek iş olarak kalmıştır” (McGowan, 2004: 785). Malikane alıcı kitlesini “asker, idareci, bürokrat veya ilmiye sınıfına mensup kişiler oluşturmaktaydı” (Akdağ, 2013: 115). “1734'te mâlikanecilerin yüzde 65'i İstanbul'da yaşarken 1789'da bu oran yüzde 87'ye yükselmiştir. Malikane sistemi Tanzimat dönemine kadar devam etmişti” (McGowan, 2004: 837). Malikane sahipleri beklendiği üzere vergi tahsilatının geleceğini düşünerek verimli kararlar alan kimseler olamamış, tersine aldığı malikaneyi çeşitli parçalara bölerek iltizamcılara vermeyi tercih etmişlerdir. Böylelikle iltizamcılar vergi kaynaklarını tahrip ederek kârlarını arttırma imkânı bulmuşlardır. Bu durum gelirlerinin düşmesine neden olan mâlikanecilerle iltizamcılar arasında çatışma doğurmuş, malikâneciler iltizamcıların bu tutumlarını durdurmak konusunda başarılı olamamışlardır. Bu mücadele içerisinde güçlenenler ise iltizamları alan âyânlar olmuştur (Akdağ, 2013: 107-109, 115). İltizam sistemiyle güçlenen mültezimler 18. yüzyılda âyân hanedanlarını oluşturmaktaydılar. Mültezimlerin çoğu sarraf, uluslararası tüccar, kredi meseleleri ile uğraşan tüccarlardı. İstanbul ve Bursa gibi kentlerde yaşayan mültezimler büyük mukataaları kendileri iltizama almakta, küçük yerleri bölerek ise yerel mültezimlere

vermekteydiler (İnalçık, 2016: 61). 18. yüzyılda Saray görevlileri, padişah hanesinden kadınların iltizam aldıklarını da biliyoruz (Faroqhi, 2014: 368).

Sarraflar sadece iltizamcılarını finanse etmiyorlardı, tüccar ve loncaların da mali ihtiyaçlarını da karşılıyorlardı. 17. yüzyılın sonlarında loncada örgütlenerek Galata'ya taşındıklarına bakarsak yüzyıl boyunca epeyce güçlenmişlerdi. 16. yüzyıldan sonra Yahudiler ticaret, kredi gibi alanlarda artık daha az görülür olmuş, yerlerini Rum ve Ermenilere bırakmışlardır. Rumlar Balkan ve Karadeniz'deki ilişkilerinden ötürü ticaretin finansmanında önemli rol elde edebilmişlerdi. Ermeniler ise cemaatleri aracılığıyla Avrupa'da ticari ve finansal bağlantılar kurarak ticaret ve finans konularında gelişkinlik kazanmışlardı. Ermeni sarraflar aynı zamanda taşrada vergi toplama ve ticaretle rol almaktadırlar. Osmanlı bürokrasi ile ilişkiydiler ve Darphane-i Amire ve mali işlerde görevler alabiliyorlardı. 1760'larla birlikte devletin mali durumunun bozulması, sarrafları teşvik etmesine ve Avrupa finansal kurumlarıyla ilişkilenen sarrafların uluslararası kredi sağlamalarına neden olmuştur (Pamuk, 2013: 175).

Üretim yapısına bakacak olursak, 18. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı'da neredeyse tüm sektörlerde gelişme yaşandığını görüyoruz. Büyük ticari merkezlerde pazar için üretim yapan sınai imalat büyümüştür. Eskiden beri pamuk dokuma merkezleri olan Tokat ve Halep'te manifaktür üretim genişlemekte olup, basma manifaktür kurulmuştur. Bu dönemde dokum sanayide üretim artmıştır. Batı Anadolu'da ve Rumeli'de pamuklu manifaktür yeni yeni gelişmeye başlamıştır. İstanbul'da esnafın küçük atölyelerde imal ettiği pamuklu dokuma için devlet tarafından 1717 yılları ile 1760 arasında üç büyük manifaktür kurulmuştur. Sakız adası ipek sanayisinde İstanbul ve Karadeniz bölgesinde rekabet edebilirliğini 1750'lerde sürdürmüştür. Zeytinyağı ihraç eden Girit'te ise az sayıda sabunhane sayısı 1720'lerden sonra 20 yıl içinde on kat artmış, zeytinyağı üretimi

azalmadığı halde ihracatı azalmış, sabun ihracatı artmıştır. İmparatorluğun demir üretim merkezlerinin başında gelen Sofya-Samatov bölgesinde 1720'lere kadar 80 demir fırını faaliyet göstermiştir. Fırın artışı o kadar yükselmiştir ki ormanda odun kalmadığına dair Divana gönderilen raporlar bulunmaktadır. Sadece imalâtta değil ihracatta da ilerlemeler görülmektedir. Bu dönemdeki gelişmelerden birisi devlet görevlileri ve askeri görevlilerin sınaî alanda yatırım yapmalarıdır. Yüzyılın başında devlet yün, ipekli ve kâğıt imalâtında manüfaktürler kurmuştur. Boya, basma, yelkenbezi, tütün, çini ve şişe imalatı için devletçe sermaye sağlanarak manifaktür tesisi yapılmıştır. 18. yüzyılın başına kadar hububat ihracatı sadece bazı durumlarda yapılır ve genelde yasakken bu dönemden sonra serbestleşmiştir. Daha önce ihracatı bazı durumlarda yasaklanan pamuk, iplik, yün, deri gibi malların ihracı resm-i mîrî gibi ek ihracat vergileri konularak serbest bırakılmıştır (Akdağ, 2000: 210-211).

Yüzyılın ikinci yarısında ilk yarısına göre tersi gelişmeler yaşanmış manüfaktürde gerileme ve düşüş önemli bir hal almıştır. Ankara'nın sof ve şal imalatında ve Bursa'nın pamuklu ve ipekli dokuma üretiminde 1740'lardan 1790'lara kadar yüzde 30 düzeyinde gerileme görülmüştür. Sakız'da 1740'larda 1800 tezgâhla çalışan ipek sanayisi 1770'lerde 500 tezgâhla çalışır hale gelmiştir. Bursa'da boyahane gelirlerindeki düşüş 1769-1797 yılları arasında yaklaşık yüzde 60 düzeyindedir. Girit'te sabun üretimi 1780'lerden itibaren öyle bir hâl almıştır ki İstanbul'un sabun ihtiyacı bile karşılanamaz hale gelmiştir. Samakov'daki demir fırını üretimi salgın hastalık nedeniyle azalmış, ardından Balkan isyancıları tarafından korunak olarak kullanılmaları sonucunda tamamen durmuştur. Bu dönem maliyesindeki temel eğilim bütçe açıklarıdır. Fiyat artışları yüzde 200 düzeyinde olmuştur. Ekonomide gerileme sebebiyle vergi oranlarındaki yükseliş vergi gelirlerinde bir artış yaratmamıştır (Akdağ, 2000: 212-213).

Ekonomik sorunların nedenlerinden biri savaşlardı. Çarlık Rusya, donanmasını 1725-1796 yılları arasında yüzde 80 büyütmişti. Bu rakibe yetişmek için gerekli savaş ekipmanları talebi, fiyat düzeyini yükseltmiş, dolayısıyla bütçe için yük yaratmıştı. 1760-1800 arasında savaş için gerekli mühimmatın fiyatının yüzde 200'lere vardığı görülüyor. Harcamalar artarken gelirlerin bu ihtiyaçlara karşılık verecek bir yapısı bulunmamaktaydı. Ordunun gereksinimini parasallaşmanın sınırlı olduğu bir coğrafyada karşılamak oldukça zor olmuştur. İmparatorluk savaş ihtiyaçlarını avarız vergisi üzerinde aynı olarak alabilmekteydi. Kronikleşen gelir sorunun çözmek için 1774 yılında iç borç olarak düşünebileceğimiz esham sistemine geçilmişti (Genç, 2000: 216-217).

18. yüzyılda ticari sermaye büyümesine rağmen üretimin pre-kapitalist ilişkilerini korumuştur. Bu dönemde âyân, sipahi gibi gelirlerini vergiler yoluyla elde ediyordu. Sipahiden onu farklılaştıran ise dış pazar için ürün satmasıydı. Kuzey Batı Avrupa'da ise ticari kapitalizmden endüstri kapitalizmine geçiş gerçekleşmişti. Batı Avrupa'daki sanayileşme hammadde talebini yaratmaktaydı. Nüfus artışıyla birlikte ise gıda maddeleri sorunu bazı sanayileşen ülkeleri ithalatçı durumuna getirmekteydi. Böylelikle "İpek, moher ipliği ve pamuk gibi hammaddeler ile tahıl zeytinyağı gibi gıda maddeleri imparatorluğun temel ihracat maddeleri arasına girmişti." Batı Avrupa ile Osmanlı arasındaki ticaret 16. yüzyıldan beri gelişmekteydi ancak 18. yüzyılda tempo arttırmıştı. "Batı Avrupa İmparatorluk'tan hammadde ve gıda ürünleri ithal ederken, Osmanlı'ya imalat ürünleri ile sömürge mallarının ihracatını yapıyordu." Osmanlı ve Avrupa arasındaki ticari ilişki Osmanlı'nın üretim yapısını belirlemiş oluyordu (Syrett, 2006: 7-8).

Batı Avrupa'ya yapılan ihracat kentlerde hammadde iâşesi sorunu yarattığı için 17. yüzyılda darlıkla mücadele için ihracat yasakları uygulanmıştır. Bu durum 18. yüzyılda da devam etmiştir. Aynı zamanda, 17. yüzyılda Güneydoğu Asya ve Hindistan'dan gelen

transit ticaretin Hint ve Atlantik Okyanuslarına kayması Ortadoğu üzerinden gelen kervan ticaretini önemli ölçüde etkilemiştir. Osmanlı için hâlâ aynı amaçları taşıdığı için ticaret yollarının değişmesinden kaynaklanan kayıplar tüccarlara verilen imtiyazların artmasıyla eski haline getirilmeye çalışılmıştır. Bu durum 18. yüzyılda yabancılara sağlanan önemli kapitülasyonlar halini almıştır (İnalcık, 2000: 162-165).

16. yüzyılda Karadeniz’de bazı limanların Osmanlı kontrolüne geçmesi Karadeniz’in önemi artmıştır. Karadeniz’in 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasına kadar kabotaj hakkı Osmanlı’da kalmış, Karadeniz yabancılara kapalı kalmıştır. Osmanlı, Fransa başta olmak üzere çeşitli devletlere topraklarında serbest ticaret yapma hakkı vermiştir. Ancak Tuna Nehri ve Boğazlar ile Karadeniz bu izinlerin dışında tutulmuştur. Hollandalılar 1680 yılında yeni kapitülasyonlarla Karadeniz’de ticaret yapma hakkını aldılar. Yine Fransa’ya 1740’ta kapitülasyonların yenilenmesi sırasında tüccarların barış zamanında mallarını Rusya ve civarı ülkelere götürme izni tanındı. Osmanlı’nın ekonomik gelişmesiyle Karadeniz ticareti arasında ilişki kurmak mümkündür. 16.-17. yüzyıl boyunca Karadeniz’in iki kıyısında silah, esir ve yağ ticareti ile tuz, kumaş gibi malların ticareti yapılmaktaydı. Evliya Çelebi 18. yüzyılda İstanbul’da 2 bin dükkândan 8 bin kişinin Karadeniz ticaretiyle meşgul olduğunu yazmıştır. Özellikle İstanbul’un ekmeklik buğdayının karşılanması Osmanlı’nın önemli önceliklerindedir ve Karadeniz’de buğday taşımacılığı uzun zaman devam etmiştir. Karadeniz ve çevresindeki ticaret İstanbul’un iâşe sistemi çerçevesinden yürütülmekte, devlet ticareti İstanbul’a yönlendirmekteydi. Küçük Kaynarca Antlaşmasından sonra Karadeniz’de Rum ve Rus gemileri görülmeye başlanmıştır (Tabakoğlu, n.: 345-349).

5.3.2. Kırlar

XVIII. yüzyılda kentlerde ve kırlarda yaşanan önemli değişimlerden biri âyânların güçlenmesi olmuştur. Henüz XVI. yüzyılda bile âyânlar kentte varlıklarını hissettirmekteydiler. Kente ferman-ı hümayun ulaştığında âyânlar “beldenin kadısı, şehri âyânı ve eşraflarını, lonca kahyalarını ve imamlarını toplantıya çağırırmaktaydı (İnalcık, 1990: 32-33). 16. yüzyılın sonlarında valiler kadar etkin olmasa da muhassıllar (vergi tahsildarları) yerel bölgelerde güç kazanmışlardı. Sancakbeylerin hasları da mukataa olarak hazineye bağlandığından muhassıllar kontrollerini genişletmişlerdi. Bu uygulama *Büyük Kaçgun* döneminde sık görülmekteydi. Muhassılların görevi sadece eski defterdarlara değil mültezim ve mütesellim aracılığıyla iş gördüren eski askeri komutanlara verilmekteydi. Âyânlar ise 18. yüzyılın ikinci yarısında muhassıllık yoluyla valilik makamını kendilerine açmaya çalıştılar. 18. yüzyılda imdad-i seferiyye vergilerin tahsilatında âyânlar önemli bir yer edinmişlerdir. Hem sancakların has-ı hümayun haline getirilip iltizama verilmesi, hem de devlet görevlilerine verilen arpalıkların iltizam yoluyla yönetilmesi vergi tahsildarlarının önemi artırırken, valilerin gelirleri ve hâkimiyetlerinde bir sarsıntı yaratmaktaydı (İnalcık, 2016: 71-72).

“17. yüzyıldan itibaren arpalık uygulamasının yaygınlaşması, bunun sonucunda sancakların mütesellimler tarafından idaresi ve mütesellimlerin yerel âyânlar arasından atanması, âyânların taşra idaresinde ön plana çıkmalarını sonucunu doğuran en önemli faktörler olarak görülmektedir. Vali ve beyler vekillerini ya yerel âyânlar arasından atamayı tercih ediyorlar ya da onların arasından seçmek zorunda bırakılıyorlardı. Bu âyân-mütesellimler zamanla vekilleri oldukları sancakbeylerinde daha güçlü hale geldiler. Beyler sık sık değişirken mütesellimler yerlerinde kaldılar ve oralardaki devlet mukataalarının iltizamlarını alarak konumlarını kuvvetlendirdiler (İnalcık, 2016: 74).

İnalcık (2016: 80-81) çeşitli yazışmalara referansla âyânlarının şu kesimlerden geldiğini söylemekteydi:

- (1) Molla, kadı, nakib, müfti ve müderrislerin içinde yer aldığı ulemâ
- (2) Ağa unvanı taşıyan kethüda-yeri, yeniçeri serdârı, çavuş, kapıcıbaşı ve müteferrika gibi kapıkulları. Muhzırbaşı, muhtesib, pasbanbaşı, asesbaşı, dizdar, valilerin emekli kethüdaları veya şehirlere yerleşip zenginleşen paşalar, beyler, tımar sahipleri, yeniçeriler, kapıkulu sipahileri ve kâtipler.
- (3) Kıymetli mal ticareti yapanlar: bezzaz (tekstil tüccarı), kervan ticareti, mali işlemler ve iaşe tedariki gibi işlerle uğraşan varlıklı kimseler ve mültezimler.
- (4) Kethüda, kasabbaşı, bakkalbaşı, pazarbaşı ve şehir kethüdası.

Karaosmanoğlu, Çapanoğlu ve Canikli Ali Paşaoğlu sırasıyla Batı, Orta ve Kuzeydoğu Anadolu'ya hâkim âyânlardı. Bağdat'ta Büyük Süleyman Paşa'nın ailesi Musul'a Celili Ailesi hükmederken, Mısır'a Ali Bey gibi güçlü kişiler egemen olmuştur. Aşağı Tuna'nın Belgrad'dan denize kadar olan bölgeyi Vidinli Osman Pasvanoğlu Balkan topraklarını ise Tepedelenli Ali Paşa Epir yönetmekteydi. Taşra âyânları toplumsal kökenlerine göre merkezden atanıp o bölgede güçlenenler, Osmanlı öncesi bölgede var olan toprak sahiplerinden ve Arap ülkeleri için kullanılan köleden yetiştiren kişilerden oluşmaktaydı (Quataert, 2016: 85-87).

Âyânlar, mültezimlik görevlerini korumak ve askeri görevlerini yerine getirmek için paraya ihtiyaç duymaktaydılar. Paraya olan ihtiyaçlarını gidermek için mukataa olarak bulundurdıkları toprakları dış talebin de etkisiyle plantasyona dönüştürüp, girişimciye dönüşmüşlerdi. Ancak bu gelişim imparatorluk genelinde toprak sahibi-köylü ilişkisini kökten değiştirmemişti. Bu değişiklik dış pazarla ilişki içerisinde olan bölgelerde tarımı ticarileştirmiş, köylüleri topraktan uzaklaştırarak daha fazla sömürülmesine neden olmuştur. Çift-hane sistemi İmparatorluğun belli bölgelerinde aynı kalmıştı. Arpalık olarak

verilen topraklarında çiftliklerden farklı bir yapısı bulunmakta çift-hane sistemi buralarda da devam etmekteydi (İnalcık, 1998: 22-23).

1760-1808 yıllarında Avrupa'nın Doğu Akdeniz bölgesi ürünlerine olan talepleri ve fiyatların yükselmesi âyânların önemini arttırmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun tarımsal ürünlerine olan talebin Avrupa'nın ihtiyaçları ile ilişkili olduğu pek çok örnekle açıklanıyordu. Serez Ovasında (Makedonya) 18. yüzyılın sonlarında üç yüz köy birkaç âyân arasında paylaşılmıştı ve temel olarak pamuk ihraç etmekteydiler. İnalcık'ın 18. yüzyıl iki âyânın tereke defterlerinde elde ettiği veriler üzerinden yaptığı analiz bizim için hem tarımdaki ticarileşmeyi hem de âyânların toplumdaki yerini anlamamız açısından önemli görülmektedir. Bu âyânlar Teke mütesellimi Hacı Mehmet Ağa ile Saruhan mütesellimi Karaosmanzade Hüseyin Ağadır. Bu iki âyân da vali veya hazine için çalışan mütesellimdir. Hüseyin Ağa ve Mehmet Ağa öldüklerinde çeyrek milyon guruş servet bırakmışlardı ve servetleri “ekilebilir topraklar, hayvanlar, binalar, çeşitli araç ve gereç ve ürünler” olmak üzere birbirine benzerdi. “Hüseyin'in Kara Ağa ve Ulu Bara çiftliğinde pamuk, Mehmed'in Çeltükci'deki çiftliğinde pirinç yetiştirilmekteydi”. Hüseyin'in çiftliği “yatırılan sermayenin kâra oranı” açısından Mehmed'in çiftliklerine göre daha kazançlı görünmekteydi. Hüseyin'in çiftliğinin karlılığı muhtemelen toprağın verimliliği ve İzmir'in konumu nedeniyledi. “Mehmet'in çiftliğinin ortalama büyüklüğü 8000 dönüm ya da 734 hektarken Hüseyin'inkiler ortalama 1000 dönüm ya da 90 hektardı. Vidin bölgesinde Tuna boylarında yer alan çiftliklerin 30 ile 300 hektar arasında değişmekteydi”.

Hüseyin'in çiftlikleri üç farklı biçimi içermektedir:

- (i) ürünün toprak sahibine ait olduğu
- (ii) reayaya kiralanmış ve birinci türün bileşimi
- (iii) kiracılara bırakılan çiftlikler.

Büyük çiftliklerin önemli kısmı genel olarak birinci tipteydi. Çiftlik ürünü bütünüyle çiftlik sahibine aitti ve ücretli işçiler çalıştırılmaktaydı. Çiftlikler sabanlar, ambarlar, işçilerin barınması için odalar ve pek çok şeyiyle tam bir üretim birimidir. Tarımsal üretim emek yokluğu yüzünden oldukça maliyetli olduğundan çiftlikler daha çok sığır ve koyun yetiştiriciliği yapmaktaydılar. Tire voyvodasının çiftliği sığır yetiştirmekteydi. Kara Yunuslu çiftliğinde tarım yapmıyordu, 113 sığır ve 28 atı bulunmaktaydı.

Her ne kadar Hüseyin'in çiftliği pamuk üretimine yönelmiş olsa da buğday, arpa, pamuk ve darı üretimi de yapılmaktaydı. Hüseyin'in çiftliklerinin önemli kısmı köylüye kiraya verilmekteydi, kiracı reayaya kira bedeli "ıcar" veyahut "muaccelle" adı altında nakit veya aynı biçimde alınmaktaydı. Bu çiftliklerde tohum, saban, köküz ve tohum gibi üretim araçlarını toprak sahibi sağlamaktaydı (İnalçık, 1998: 24-28).

Şimdiye kadar 16. yüzyıldan 18. yüzyıla Fransa, Osmanlı ve İngiltere'de toplumsal sınıfların genel seyirlerini inceledik. Şimdi ise bu üç ülkede idari ve mali yapının gelişimine göz atalım.

İKİNCİ BÖLÜM

İDARİ – MALİ DÖNÜŞÜM

1. 16.-18. Yüzyıllarda Fransa Krallığında İdari Dönüşüm

Birinci bölümde de değindiğimiz üzere 16. yüzyıl Fransa'sında kral ile soylular arasındaki ilişki bölgelere göre farklılık göstermiştir. Bu duruma rağmen genellemeler yapmak mümkündür. En merkezi güç ve temel idari birim Krallık Konseyidir. *Konsey Council Proper*, yani gizli konsey, geniş yetkilere sahip olan *Parlement* veya Üst Hukuk Mahkemesi ve *Cour des Comptes* yani mali mahkeme olmak üzere üçe ayrılmıştır (Grant, 2013: 4). Görüldüğü üzere *Parlement*, Parlamentodan farklı bir yapıya sahip bir yargı kurumudur.

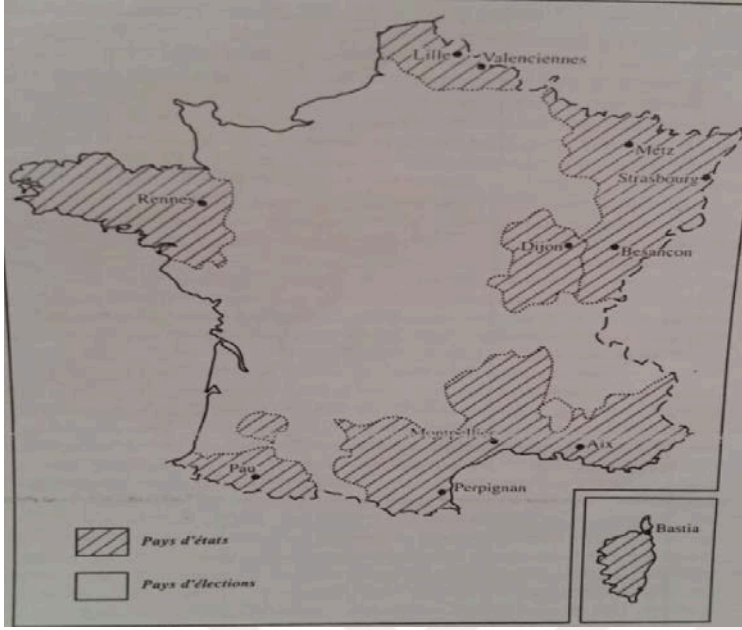
Krallık Konseyine kral düzenli olarak katılırken, dük ve prensler her zaman konseyde bulunmazlar (Potter, 1995: 90-91). Krallıkta bunun dışında 16. yüzyılın sonuna kadar yaklaşık on altı yerel *Parlement* vardır. Yerel *Parlement*'lerin yetkileri yerelliklerde kralla kurulan ilişkiye bölgedeki güç dengelerine bağlı olarak değişmektedir (Parker, 1990: 7). Krallıkta bölgeler krallıktan bağımsızlaşan (*pays d'etats*) ve özerkliğini kaybedip kralın egemenliğine giren bölgeler (*pays d'election*) olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Languedoc, Provence, Bourgogne, Bretagne, Dauphine ve Normandie özerk bölgelerdir. Brittany ve Languedoc bu bölgeler arasında en ayrıcalıklı olanlarıdır. Merkezi yönetim ile yerel bölgeler arasında sürekli mücadele yaşanmaktadır (Grant, 2013: 13). Bölgeleri Şekil 7'de görmek mümkündür. Krallığa ait mahkemeler olduğu gibi soyluların da yargılama yetkileri bulunmaktadır. Her şehirde krallığa bağlı bir vali bulunmaktadır. Yerel bölgelerin güçleri krallıktan elde ettikleri ayrıcalıklar, şehrin büyüklüğü ve rakip yönetime göre ne derece

güçlü olduğuna bağlıdır. Örneğin Lyons'da tüccarların yerel mecliste önemli güçleri vardır. Romans ve Dauphine gibi çok az şehirde zanaatkâr ve el emeğiyle çalışanların temsilcileri vardır, ancak yönetim konusunda yetkileri yoktur. Din adamları 1520'lerde yerel *Parlement*'lerde güçlerini yitirmiş olsalar da 1580 ve 1590'larda Katolik din adamları önemli şehirlerde kontrolü ele geçirmişlerdir (Root, 2007: 172-173).

17. yüzyılda *Parlement*'in iç yapısı oldukça karışıktır. *Parlement*, davalar için bilgi toplayan iki *chambers des requêtes* ve dava taleplerini dinleyen beş *chambres des enquêtes*'tan oluşmaktadır. Buna ilaveten üç adet *chambre* daha bulunuyordu. Bunlardan en önemlisi *Parlement*'in yönetsel merkezi olup davaları dağıtan *grand chambre*'dir. *Parlement* 200 yargıçtan oluşmakta, sürekli üyelerin yanı sıra dükler *Parlement*'te katılabilmekteydiler. Yargısal güçlerinin yanı sıra yönetsel görev ve ayrıcalıkları *Parlement*'i siyasal bir güç haline getirmiştir. 16. yüzyılda kralın kararlarını kayıt ve denetleme yetkileri bulunuyordu ancak kral bu yetkileri *Parlement*'in kararları kamuoyunun etkisiyle alındığı için kendi lehine çevirmişti. *Parlement* üyeleri kararlar yazılmadan önce tartışıp kralın iradesinin dışına çıkabilmekteydiler. *Parlement*'in merkezdeki asayiş görevi, alt mahkemeler üzerindeki denetleme yetkisi ve Galikan Kilisesinin savunucusu olması yargısal denetim alanını artırıyor, böylelikle politik etkisi de genişliyordu. Bir yandan hem Paris hem de yerel bölgelerdeki devlet görevlileri *Parlement*'i kendi imtiyaz ve ayrıcalıklarının devamı için öncü ve destekçi olarak görüyorlardı; diğer yandan köylüler, soylular, kentliler ise buradan çıkacak herhangi bir çalkantıyı kendi isyan ve protestoları için kullanıyorlardı (Hamscher, 1975: 14-16).

Fronde isyanından sonraki tarihsel süreçte idari yapıdaki değişimler mali yapı ile oldukça ilişkili; dolayısıyla bu anlatıyı tekrar etme riskinden kaçınmak için mali yapı bölümüne bırakıp İngiltere'de temel idari organların yaşadığı dönüşüme geçiyoruz.

Şekil 7. Pays d'état ve Pays d'élection Bölgeleri

Kaynak: Jones, 1995: 21.

2. 16.-18. Yüzyıl İngiltere İdari Dönüşüm

“Parlamento kral hükümetinin kurucu parçasıdır ama aralıklı şekilde özel durumlar için genellikle parasal konularda toplanır” (O’Day, 2010: 80). Parlamento ve kral özellikle VIII. Henry döneminde kiliseye karşı başlatılan savaşta birlik içindeydi. Parlamento kral, Lordlar Kamarası ve Avam Kamarasından oluşuyordu. Kral üye seçimlerini etkileyerek her iki kamara üzerindeki hakimiyetini arttırabiliyordu. Parlamento süreklilik arz eden bir yapıya sahip değildi. Kralın çağrısıyla toplanıyor, kral Parlamentosu feshedebiliyordu. Örneğin, VIII. Henry’nin 24 yıllık iktidarında 7 Parlamento 25 hafta parlamento saflarında oturabilmişti. 6 yıllık VI. Edward döneminde 2 Parlamento toplanmış ve 46 hafta işleyebilmiştir. Mary’nin dört yıllık iktidarında 5 Parlamento 28 hafta, 1558-1603 Elizabeth yıllarında ise 10 Parlamento 140 haftadan az süre toplanmıştır. 37 yıllık VIII. Henry iktidarında ise 9 Parlamento 183 hafta toplanmış ve bunların 136’sı iktidarın son 18 yılında gerçekleşmiştir. 1530’lardan önce parlamentoda hiyerarşi kral, Lordlar ve Avam Kamarası şeklinde giderken; Reformla birlikte parlamentoda bu üç unsuru hukuksal anlamda eşit güçler haline gelmiş ve Parlamentosunun önemi bu tarihten sonra artmıştır (Tudors.org, 2014).

Geleneksel olarak hükümet mühürlerle yönetilmekteydi: Great Seal (Lord Chancellor), Privy Seal ve Signet. VII. ve VIII. Henry bu geleneği devam ettirmiştir. Hükümetin tüm işleri *Keepers of the Seal* sahipleri tarafından uygun olan mühürle yapılmaktaydı. Bu kişi, *Lord Chancellor*’du ve hükümetin işlerini idare etmekle görevliydi. *Lord Chancellor* tek olduğunda kralın en önemli görevlisiydi. Ancak 1558-1579 ve 1592-96 yılında *Lord Chancellor* görevinde kimse yoktu. Tudor döneminde *Lord Chancellor*’un önemi azalmıştır. Lord Chancellor’un olmadığı dönemlerde mühürü *Lord Keeper* almıştır. Privy

Seal ise mühürle çok ilgilenmez ama *Secretaryship of State* olduğundan önemlidir. 1530'lere kadar *Secretary of State* kralın özel sekreteri ve *Keeper of the Signet* tarafından yapılmıştır. Thomas Cromwel'den sonra ise bu görev *Princial Secretary* tarafından yapılmıştır. Görevleri ise kral ve Konsey, parlamento ve halk arasında ilişki kurmak; kralı parlamentoda temsil etmek ve Konsey'in gündemini yönetmektir. Wolsey'e kadar Lord Chancellor yüksek din adamları olmuştur (O, Day, 2010: 73-74).

Manastırların çözülmesine kadar Lordlar Kamarasında dinî unvanı olan ve olmayan lordlar dengeli şekilde temsil ediliyordu. 1529-1536 yıllarında parlamentoda 56 başpiskopos ve piskopos olan lord bulunurken, dinî unvanı olmayan 50 lord 3 duk, 2 markis, 13 kont, 1 vikont ve 38 baron bulunuyordu. Lordlar Kamarasında dinî unvanı olanların ağırlığı azalmıştı. 1529'da Avam Kamarasının 301 üyesi 37 kent (*shire*) tarafından seçilen 74 şövalye ve 117 *borough*'u temsil eden 236 kişiden oluşuyordu (Palmer, 1983: 27-29). Yönetmel anlamda Parlamento'dan sonra Kralın Özel Meclisi (*Privy Council*) yer alıyordu. Kralın kendi seçtiği, daraltılmış bir parlamentoyu andıran Özel Meclis özellikle VIII. Henry döneminde önemli hale gelmiş, Elizabeth döneminde alanı azaltılmıştı. Özel Meclis krala pek çok konuda tavsiye vermekle mükellefi. Özel Meclisin üyeleri, başpiskopos ve piskoposlar, çeşitli kademelerden soylular, doktorlar gibi meslek sahiplerinden oluşabiliyordu (O'Day, 2010: 98-99).

11. yüzyılın başlarında oluşturulan *shire* İngiltere'nin temel yönetsel birimidir. *Shire*'ler "wapentake", "lathe" ve "rape" gibi isimlerde daha küçük birimlere ayrılmıştır. En küçük yönetsel birim dini yönetim altında olan *parish*'dir. *Shire*'in idari şefi şeriflerdir. Şerifleri kral adına *Lord Chancellor* atamaktadır. Ancak 15. yüzyılın başları ile soylular ile şerifler arasındaki bağ kopmuştur, şerifler krala karşı sorumlu olmuşlardır. Cumberland gibi yerlerde genelin tersine şerifler şövalye veya *gentleman* olmuştur ancak soylu olamamıştır.

Şeriflerin kral toprakları gelirlerini toplamaktan, yargı ödemelerini tahsil etmeye, jüri oluşturmaya ve ceza vermeye kadar çok önemli görevleri vardır. Böyle olunca adam kayırma ve rüşvet gibi pek çok şikâyet yaşanmış, bazı krallar *Star Chamber* yoluyla şerifleri kontrol etmeye çalışırken Tudor döneminde şeriflerin yetkilerini azaltılmıştır.

Önceden yargı *frankpledge* denilen komünal kendiliğinden bir disiplin sistemine dayanmaktadır, şerifin önceki rolü *frankpledge* sistemini işletmek olmuştur. 14. yüzyılda *Assize*'lar yürürlüğe girince hem kent hem de *frankledge*'nin yargısal gücü zayıflamıştır. VII. Henry ve VIII. Henry döneminde bu anlamda en önemli değişiklik *Justice of Peace*'in (JP-sulh hakimliği) güçlendirilmesidir. Yeni gelir yöntemi sistemi ile *General Surveyors* ve *Augmentation* kurularak kral tarafından alınan toprakların şerif çiftliklerine eklenmesi engellenmiştir. Şerifler yargı ödemelerini almaya ve geleneksel ödemeleri tahsil etmeye devam etmiş ancak finansal konulardaki yetkileri sınırlandırılmıştır (Loades, 1997: 11-113). Shire yönetimi içinde savcılar (*coroner*), kralın feodal haklarını koruyan hakimler(*esheator*), vergi tahsildarları (*customer*), kentin diğer bölgeleriyle barışı sağlamaya çalışan yüksek kraliyet muhafızı (*high constable*) ve ordu toplayıp ordu masraflarını karşılama göreviyle kral tarafından atanan (*Lord Lieutenant*) bulunmaktaydı. Bu eski görevlilerin bir kısmının yetkisi azalırken *Justice of Peace*'in yetkileri genişlemiştir. Bazı hukuksal durumlarda (ağır suçlar, hırsızlık, cinayet, ihanet) *Assize*'ler diğer durumlarda ise JP'ler yetkilidiler (O'Day, 2010: 104, 106-109).

Lord Lieutenant VI. Edward döneminde oluşturulmuştur, İngiltere'de her özgür kişinin savaş sorumluluğu vardır, ordunun toplanması şeriflerin görevidir. 1540 yılında Wolsey içinde şeriflerin de bulunduğu sulh hakimlerinden oluşan komisyon üyelerini ordu toplama göreviyle ilişkilendirmiştir. 1580'lerin başında şeriflerin görevi *Lord Lieutenant* ve *Muster*

Commissioner (Toplanma Komisyonu) üyelerinin yetkisi altında girmiştir (Loades, 1997: 114).

Kral adına belli konularda görevler için oluşturulan komisyonlar bulunmaktaydı. 1552 yılında kralın gelirleri için oluşturulan gibi bazı komisyonlar araştırma için kuruluyordu, 1549 yılında İngiliz Kilisesi için kilise hukuku hazırlamak için görev yapan komisyon ise tavsiyeler vermek için düşünülmüştü. Bu komisyonlar *Lord chancellor* *Lord treasurer*'a rapor veriyordu. Bu raporlar bazen reddediliyor bazen de kabul ediliyordu, genellikle uygulanıyordu. Bazı komisyonlar sadece bilgi almak için kuruluyordu, Çitleme Komisyonu örneğinde olduğu üzere. En önemli ve en düzenli komisyon ise dolaysız vergilerin değerlendirilmesi için kurulan komisyondur. Her sübvansiyon toprak ve metaller üzerinden farklı oranlar ve vergi muafiyetleri içeriyordu. Komisyon üyeleri kentlere göre ayrılıyorlardı, *gentlemen*'lerden oluşuyordu, büyük olasılıkla sulh hakimleri ile aynı kişilerdi. Komisyon vergi tahakkuk memurlarını atıyordu ve *Exchequer*'e karşı tahsilatların doğruluğu konusunda sorumluydu (Loades, 1997: 121-122). İrlanda ve İskoçya sınırındaki işgal tehlikesine karşı sınır bölgelerinde yerel meclisler kurulmuştu. 1530 yılından önce Edward IV. kardeşi Gloucester dükü Richard özel Kuzey bölgesi meclisini yönetmişti. 1536 yılından sonra Galler ve altı sınır kentini yöneten bir konsey oluşturulmuştu (O'Day, 1995: 137-139). 16. yüzyıldan sonra idari yapıdaki değişimleri önceki bölüm ve ilerleyen bölümlerde değineceğimiz için burada yer vermeyip, Osmanlı İmparatorluğu'na geçiyoruz.

3. 16.-18. Yüzyıl Osmanlı' İmparatorluğu'nda İdari Dönüşüm

3.1. Tımar Sisteminin Çözülüşüne Kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Yapısı

Osmanlı idari sistemi merkez ve yerel teşkilattan oluşur. Osmanlı merkezî teşkilatı padişah, yardımcıları ve Divan olarak ikiye ayrılmaktadır. “Padişah, tek ve mutlak kişisel otorite ve devletin başıdır. Tüm kamu güçleri ve egemenlik yetkileri padişahta toplanmıştır”. Padişahın görevi şeriatı uygulamaktı ancak padişahın şeriat yükümlülüğe uyup uymadığı denetleyecek bir makam yoktur. “İslam öğretisine göre bu alanda sultan ancak Tanrıya karşı sorumludur”. Otoritesi Tanrıya dayalı padişah yasama ve yürütme gücünü elinde bulundurmaktadır. Şeriat hukukun ayrıntılı olmamasından ötürü şeri kanun dışındaki kanunlar padişahın fermanıyla yürürlüğe konulmuştur. “Merkezde vezir-i âzam ve kazaskerlerin taşrada beylerbeyinin padişahın temsilcileri olarak onun adına yüksek yargı yetkisine sahip olmaları özellikle şeri yargı işlerine bakan kadı ve müftülerin merkezden atanan birer görevli durumunda bulunmaları” yargının da padişaha bağımlı olduğunu göstermektedir (Sencer, 1984: 23-24).

Divân-i Hümâyûn “bütün devlet işlerinde birinci derece sorumlu merciydi” (Uzunçarşılı, 1948: 1). Divân-i Hümâyûn kararları padişah kararları olarak çıkar ve “fermanlar *mühimme* denilen ana divân defterine kaydolmaktaydı”. Hükümetin görevleri siyasi, adli ve mali olmak üzere üç başlıktaydı. İç güvenlik, ülke çıkarlarını yabancı düşmanlara karşı savunmak veziriazamın göreviydi. Kadıasker adli, defterdar mali işlerinin temsilcisiydi, nişancı ise Divân-i Hümâyûn kararlarının kanun ve geleneklerine uygun olup olmadığını kontrol ederdi. Erkân-ı devlet olarak bilinen bu dört makam sahibi “Divân-i Hümâyûn'da sultanın otorite ve iktidarını temsil ederlerdi ve doğrudan sultanın huzuruna çıkma hakları vardı”. Bu görevliler sadece sultana karşı sorumluyken, kendileriyle ilgili meselelerde

kararları sultan vermekteydi. Eyaletlerin tımarlı sipahilerinin komutanı olan Rumeli beylerbeyi “Divân-i Hümâyûn’da oturma ve tartışma hakkı vardı” ancak bu görev I. Süleyman döneminde vezir-i âzamın görevi ile birleştirilmişti; 16. yüzyılın ikinci yarısında kapudan-ı derya görevi de vezir-i âzamın göreviyle birleştirilmiş böylelikle Divân-i Hümâyûn’a ordunun bir bölümünün katılması sağlanmıştı. Diğer yandan, “yeniçeri ağası, diğer komutanlar ve şeyhülislam olağanüstü toplantılara katılırlardı”.

Fatih Kanunnânesine göre “vezir-i âzam her şeyden önce vezir ve komutanların başıdır, her konuda sultanın vekilidir, defterdar onun denetimindedir” ve “tüm toplantı ve törenlerde herkesten önce vezir-i âzam yerini alır”. “Padişahın mutlak vekili olarak hükümdara danışmadan karar verebilir”, “bütün atamaların öncelikle vezir-i âzamın onayına sunulması gerekir”. Vezir-i âzam padişahın mutlak yetkisinin sembolü olan mührü sahiptir ve bu mührün geri alınması azli anlamına gelmektedir. *Serdar-ı ekrem* padişah özel beratıyla sefere katılan vezir-i âzamın yetkileri yükseltmekte, padişaha sormadan her konuda karar verebilmekteydi.⁴⁹ “Sultanın mutlak iktidarı vezir-i âzamın yetkisini sınırlandırarak konulmuştu”. Güçlü bir vezir-i âzam sultanı yerinden edebilirdi, ancak onun da yetkilerinin belli bir ölçüsü vardı. Vezir-i âzam karar alırken Divân-i Hümâyûn’a sormak zorundaydı. İbrahim Paşa’nın Divân-i Hümâyûn’a danışmaması idam kararı alınmasında önemli bir etkendi. “III. Murat Vezir-i âzam Sokullu Paşa’nın aşırı nüfuzunu önlemek için yakınlarından Üveys Paşa’yı defterdarlığa atamıştı” (İnalçık, 2015a: 99-101).

“Vezirler Divan-ı Hümâyûn âzası olarak Kulbbaaltı’nda (Divan-ı Hümayun binası) vazife yaparken; XVI. yüzyıldan itibaren Budin, Mısır gibi büyük ve mühim eyâlet valilerine de

⁴⁹“İbrahim Paşa bu yetkiye erişmiş, defterdar İskender Çelebi ile yetki çatışmasına düşmüş, onu idam ettirmiş kendisinin saltanatta gözü olduğu dedikoduları yayılmış düşmanları padişahı kandırarak ölümüne sebep olmuştur” (İnalçık, 2015a:101).

vezir (paşa) rütbesi verilmeye başlanmıştı. Sonradan bütün valiler vezir rütbesi ile tayin olurdu” (Ekinci, 2008: 13).

Yeniçeri ocağı ağası yani en önemli askeri birliğin başı vezir-i âzamin yetkisi dışındaydı; padişah tarafından atanmakta, kendisi yeniçeri işleri için bir divan kurmaktaydı. Sonraları yeniçeri ağasının yeniçeri ocağı hiyerarşisinden değil de saray görevlilerinden atanması uygulamasına gidilmişti. “Yeniçeriler, devlet içinde sultanların ve vezir-i âzamların değişmesinde birinci derece güç odağı olarak birinci derecede rol oynamışlardı” (İnalçık, 2015a: 102). Vezir-i âzamdaki bağımsız, saray yönetiminden, vali ve komutanlardan sorumlu kapı ağası önemli bir güce sahipti. Sultanın en yakın adamı olarak vezir-i âzamlığa getirilebilmekteydi. “*Devlet içinde vezir-i âzamdaki bağımsız olan en büyük siyasi gücü ulemâ temsil ederdi. Kadı ve din görevlilerini atama ve azletme yetkisi elinde olan Anadolu ve Rumeli kadı askerleri İslami hukukun uygulanmasından sorumlu devlet memurlarıydı*” (İnalçık, 2015a: 102-103). “Yerleşmiş bir kurala göre vezir-i âzamlığa aday ikinci vezirdi”. Vezir-i âzam seçiminde valide sultan, kapıağası, padişahın hocası önemli bir rol oynarken, vezir-i âzam ulema ve yeniçerilerin desteklerini almaya çalışır “ya da etkili bir saray grubuna kendini sevdirek görev süresini uzatma yollarını arardı”. Bazı zamanlar Yavuz Sultan Selim döneminde olduğu gibi vezir-i âzam çok güçlü değilken, Köprülü Mehmet (1656-1661) gibi güçlü bir vezir-i âzamların olduğu dönemler vardı. Diğer yandan, sultan şeyhlerin de sultan üzerinde etkileri vardı (İnalçık, 2015: 104). Süreç içerisinde iki tip vezir biçimi ortaya çıkmıştır. Birincisi Divan-i Humayûn’da olan Kubbealtı vezirleri, ikincisi ise Mısır, Bağdat, Habeş, Buduin gibi uzakta olan bölgelerde kararların çabuk alınmasının sağlanması için vezir unvanı verilenler (İnalçık, 2013: 92).

“Osmanlı politikası belirlemede kamuoyunun da, genellikle kabul edildiğinden daha büyük bir etkisi vardı”. Kapıkulları 16. yüzyılın ikinci yarısında zanaatkârlık, tüccarlık ile

uğraşıyorlardı, bir kısmı ise ticari girişim ve faizden gelir elde etmekteydi. Böyle olunca zanaatkâr ve tüccarlar ile kapıkulları arasında “çıkar birliği” oluyordu. “İstanbul halkı her zaman ayaklanmaya hazırdı; bu tür karışıklıklar genellikle mali ve ekonomik sıkıntı zamanlarında patlak vermiştir. Hükümetin kötü önlemleri sonucu kısıntıya düşen halk ulemayı başına alarak harekete meşru bir görünüm veriyordu” (İnalcık, 2015a: 105).

İnalcık, Osmanlı'nın “özellikle halkça tutulan şeyh ve dervişlerden” daima çekindiğini, ya kendi taraflarına çekmeye ya da sert bir şekilde bastırmaya çalıştığını ifade eder. “Örneğin III. Mehmet'in saltanatı sırasında hükümet, camilerle vaazıyla İstanbul halkını kışkırtan bir şeyhi kentten sürmüş fakat halkın gösterileri sonucu geri gelmesini sağlamıştır” (2015: 106). “Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının eyaletlere ayrılmasından güdülen amaç, bunların iktisadi yönden kendi kendini yönetmesi” olmuştur. Aynı zamanda her eyalet imparatorluğun savunması için üzerine düşen askerî yükümlülüğü yerine getirmek durumundaydı (Özkaya, 2007: 24).

İslamiyetin ilk dönemlerinde eyaletlere (vilayetlere) mülki, kazai ve mali amaçlarla valiler gönderilmiş, Hz. Ömer sonrasında kadı ve tahsildar gönderilerek valilere idari yetkiler bırakılmıştır. Eyaletler geniş topraklara sahip olması ve diğer sebepler nedeniyle yarı özerk ya da tamamıyla bağımsız hale gelmiş, Osmanlı ise buna benzer bir durum olmasını engellemek için vilayetlerde güçlü valiler çıkmasını engellemiş ve merkezi bir yapı yürütmeye çalışmıştır. “Tahminen 1591 yılından sonra beylerbeyi yerine eyalet kelimesi kullanılmaya başlanmıştır” (Ekinci, 2008: 6).

“Beylerbeyi buldukları bölgenin hem mülki hem de askeri amiriydi”. Merkezden gelen emirler doğrultusunda eyaletindeki tımarlı sipahileri toparlayarak seferlere giderlerdi. Beylerbeyi eyalette Divan-ı Hûmayun'a benzer bir yapıda olan Paşa Divanı ismiyle eyalet

meselelerini görüşmek için divan toplamaktaydı. Bu divanın konusu asayiş gibi meseleler olmaktadır (Emin, 2008: 14). Vilayetler ise *sancaklara* bölünmüştü, sancakların başında sancakbeyi bulunmaktaydı. Beylerbeyinin paşa sancağının dışında diğer sancaklar üzerinde askeri amirlik dışında yetkisi yoktu. Ancak reaya ve sancakbeyi arasında sorun çıkarsa merkezin izniyle beylerbeyi soruna müdahale edebiliyordu. “Osmanlı vergi kanunnamelerinde tamamıyla sancakları esas almakta idari açıdan birinci olarak kadılar ikinci olarak ise sancakbeyinin üzerine kurulu bir yapı oluşturmaktaydı”. Sancaklar ise *kazalara* bölünmüştü; kazaların idari, adli amiri *kadı*lardı, kadıların askeri yetkileri yoktu. Kadılar merkezî idare tarafından atanıyordu. Devlet ve reaya arasındaki ilişki bakımından kazalar önemliydi ve kazalarda merkezden atanan kadılar “sancakbeyi veya onun mümessili olan subaşını kontrol edecek durumdaydı” ve bir “kazada reayanın tüm işlerini kadı yapmaktaydı”. Osmanlı vergi kanunlarında sancakbeyleri üzerine değil kadılar üzerine duruyordu. Sancakbeyleri ayrı ayrı her kadılığın güvenliğinden sorumlu olup bu görevi kazalara subaşı göndererek yerine getirmekte idi. Kazayı teşkil eden köyler serbest tımar (has, zeamet, vakıf) ve serbest olmayan tımar (sipahi tımarı) olmak üzere vergi bölgelerinden oluşmaktaydı. Serbest tımarların başında voyvodalar bulunmaktaydı bu topraklara sancakbeyi ve subaşı giremezdi. Kadılar hem serbest hem de serbest olmayan tımarlara girer, voyvodaları kontrol ettirmek için naip atarlardı (Akdağ, 1999: 86-88, 90-91).

Beylerbeyi “başkentini küçük bir modelini oluşturacak biçimde örgütleniyorlardı. Yanlarında mali işleri düzenleyen bir defterdar, adli ihtilafları çözen kadıları ve düzeni sağlayan garnizonları bulunmaktaydı”. Sancakbeyliği ise beylerbeyliğinin daha küçük bir birimi olarak subaşı yoluyla idari işleri yapmaya çalışıyordu. Merkez ve taşradaki yöneticiler güçlerini pekiştirmeye çalışırken Osmanlı bu güçlerle çatışma halindeydi. “Bir

yandan her sancakta bey ile kadıyı birbirinden bağımsız kılarak merkeze karşı bunlardan birini müttefik haline sokuyor, diğer yandan da bunları sık sık değiştirerek buldukları yerlerde mahalli bir güç kazanmalarını önliyordu” (Timur, 2009: 246-247).

Sancakbeylerinin bölgede ekonomik ve siyasal nüfus geliştirmemesi için kısa sürelerde (örneğin üç yılda bir) yeniden tayin edilmiş, sancak idaresinde boşluklar olmaması için bu görev değiştirmeler komşu vilayetler, vilayet içindeki diğer sancaklar arasında yapılmıştır. Beyler için de benzer bir sürecin gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Diğer yandan, 16. yüzyılın sancakbeylerinin önemli kısmının taşrada görev almış kişilerden oluştuğu gözlemlenirken, bu durum 17. yüzyılda değişmiş, daha çok saray çevresi ve diğer merkezi idare görevlilerden oluşmuştur (Kunt, 1978: 58-84).

3.2. Tımar Sisteminin Çözülüşü ve İdari Yapı

Osmanlı merkezi yapısında 16. yüzyılın sonunda başlayan bozulma eğilimi 17. yüzyılda belirginleşmiştir (Ekinci, 2008: 20). Dirlikler askeri işlevlerini yitirdiklerinden, dirlik sisteminin mali ve idari işlevleri de zayıflamıştır. Bundan ötürü sipahilerin askeri komutanı görevinde olan sancakbeyleri önemlerini yitirmiş, beylerbeylerinin idari teşkilat içerisindeki yeri oldukça güçlenmiştir. Önceden vali olmak için sancak beyliği yapılması gerekirken, bu yüzyılda beylerbeylerinin saray çevresinden atanmıştır (Kunt, 2000: 19-20). Artık merkez idare Osmanlı İmparatorluğunu, 1630'lı yıllarda 16. yüzyıldaki gibi "300 sancak olarak değil 40 kadar eyalet" olarak görmeye başlamıştır (Kunt, 1978: 116).

Beylerbeylerinin güçlenmesi taşrada merkezi idarenin denetimini zedelemiş, egemenlik boşluğu doğurmuştur. Özellikle, Balkanlar ve Anadolu'da iktidar boşluğu belirgin olmuş, valiler köylülerini terk eden sekban bölükleri adı verilen paralı askerleri arkalarına alarak İstanbul'a karşı isyan etmişlerdir. 17. yüzyılın ikinci yarısında Köprülü ailesi merkezi idarenin gücünü tesis etmiş olsa da 1680'lerden itibaren Viyana yenilgisi ve savaşların yoğunlaşması sekbanların güç kazanmasına ve merkezî bir tehdit hâline gelmesine neden olmuş, 1698 yılında merkezi iktidar sekbanlar anlaşma yapmak durumunda kalmıştır. Merkezî devlet sekban bölükleri ile birlikte valilerin isyanlarından oldukça etkilenmekteydi. Taşrada vergi toplama sorunları vuku bulmuş, devlet aynı zamanda askerî konuda da zor duruma düşmüştü. Merkezî yönetim, merkeze bağlı olmayan valiler yerine taşrada "mali, askeri ve idari konuda iş birliği yapılacak" kesimlere ihtiyaç duymuştur. Bu koşullar içinde 17. yüzyılın sonlarında itibaren Anadolu ve Balkanlar'da âyânlık yükselmeye başlamıştı (Pamuk, 2013: 140-142).

Âyânların idari yapı içerisinde aldıkları rolleri artıran diğer bir husus arpalıklardır. “16. yüzyılın sonlarında vezir sayısı artmasına rağmen eyalet sayısı sabit kaldığı için unvanlara layık vazife verilemeyince bazı sancaklar eyaletten ayrılıp vezirlere arpalık olarak verilmiştir. Bu vezirler sancaklarına gitmek yerine mütesellim olarak vekiller göndermişlerdir”. Önceleri voyvodalık ve mütesellimlik ancak sancakbeyi veya beylerbeyi sefere gittiğinde görev yapmakta iken bu görev daimileşmeye başlamıştır. 18. yüzyılda bu sancakların sayısı artmış önceden belirli görevlerde bulunanlar saray çevresindekilere verilen bu görev, bu payeleri almayan âyânlara verilmiştir (Ekinci, 2008: 20).

Hem enflasyon hem de askerî-teknik gelişmelerden ötürü görevini yerine getiremeyen tımarlı sipahilerin yerini kapı kulları almış, kapıkulları merkezde ve taşrada önemli güç olmaya başlamıştır. Askerî yapıda yaşanan bu değişim tımarlı sipahilerin yerine kapıkullarının önemi arttırmakla beraber, kapıkullarının maaşlarının bütçede artan maliyeti nedeniyle örfî vergilerin artmasını aynı zamanda vergi tahsilatının her yıl olarak gözden geçirilmesine neden olmuştur (Kunt, 1978: 111-112).

18. yüzyılda yerel bölgelerde servet bakımından güç sahibi ve bölgeye hâkim olan mütesellimler (âyânlar) sancakları idare etmeye başlamıştır. Kentlerde etki alanları genişleyen bu kişiler mütesellimlik, voyvodalık, muhassıllık (eyalet veya sancağın geliri toplayan) görevlerini de almaktaydı (Özkaya, 2007: 22). 1717-1730 yılında 42 eyalet⁵⁰ bulunmaktayken, III. Selim döneminde bu sayıya 28'e düşmüştü. Bunun sebebi Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak kaybıydı. Sancakbeyi de görevini mütesellimlere vermeyi tercih etmekteydi. Bunun sebebi bir vezir uhdesine birden fazla sancak verilmesiydi. 1711- 1730

⁵⁰Rumeli, Bosna, Özi, Kefe, Girit, Mora, Anadolu, Karaman, Sivas, Maraş, Adana, Halep, Şam, Safed ve Sayda ve Beyrut, Trablus-ı Şam, Diyarbakır, Erzurum, Çıldır, Kars, Trabzon, Van, Bağdat, Şehrizor, Musul, Basra, Trablusgarp, Tiflis, Tebriz, Erdilan, Gence, Rumiye, Hemedan, Merağa, Habeş, Mısır, Cezair-i garp, Kirman- Şahan, Revan, Luristan.

arasında 200'ü geçen sancak sayısı, yüzyılın sonunda toprak kayıpları ile birlikte bu sayının altına düşmüştü. XVIII. yüzyılda sancak tevcihinin arpalık olarak yapıldığını görmek mümkündür (Özkaya, 2007: 24-25).

Şatırzade ailesi âyânların Osmanlı idare yapısı içerisindeki yerinin anlaşılması açısından bizim için açıklayıcıdır. Trabzon'da Fatih döneminde tımarlı sipahi olarak görev yapan Şatırzade Ailesi 1768 yılında Trabzon bölgesine baş âyân olarak atanmıştır. Bu ailenin gümrük iltizamını elinde tuttuğu, Bedesten mukataasını da aldığı Trabzon avarız ve nüzul bedelini toplama görevini de üstlendikleri görülmektedir. Diğer yandan savaş dönemi kalelerin iâşesinin sağlanması, kaleler için gerekli finansmanın sağlanması gibi hususlar bu aile tarafından yapılmıştır (Yürük, 2016).

1726 yılındaki fermanla enderunlu vali tayin etme uygulaması kaldırılmış, vilayetlerdeki güçlü aileler valilerin yerini almışlardır. Valilerin mahiyetindeki leventler âyânların mahiyetinde çalışmaya başlamıştır. Enderunlu valiler levendleri merkeze karşı isyan etmek için kullanırken artık âyânlar arasında çatışma levendlerin rolünü önemli hale getirmiştir. Levendler önceki yüzyılda olduğu gibi köylere zarar vermeye devam etmekteydiler. Âyânlar sekban ve sarıca kuvvetlerini kullanarak eyaletin valiliğini zorla ele geçirebilmekteydiler (Akdağ, 1963: 51-52).

16. yüzyıldan 18. yüzyıla taşra teşkilatında yaşanan değişimi pek çok sancağın tarihçesinde olduğu gibi Bozok sancağı tarihçesinden görmemiz mümkündür. Bozok Dulkadiroğulları egemenliğindeyken 16. yüzyılın ilk dönemlerinde Osmanlı topraklarına dahil olmuştur. 16. yüzyıl boyunca sancağın bağlı olduğu vilayetlerin değiştiği görülmektedir. Bozok sancağı klasik usulle has tasarruf eden beylerbeyi yöntemiyle idare edilmiştir. 17. yüzyılda sancağa ilişkin ulaşılan ilk bilgi 1631 yılına ait olup bu tarihte Sunullah Bey'e tevcih edilmiştir.

1632 yılında ise Kırşehir sancakbeyi Hüseyin Bey'e arpalık olarak verilmiştir. Bu noktada önceden üzerinde durmadığımız arpalık hususuna değinmek faydalı görünmektedir. Arpalık kendisine başka bir sancak tevcih edilen görevliye başka bir sancağın gelirinin tahsis edilmesi anlamına geliyordu. Paşalar bu sancaklarda bulunamadıkları için vergi tahsilatı gibi işlerde mütesellimler yoluyla bu işlerini yürütmekteydiler. 17. yüzyılın ortalarında özellikle bu yöntemi görmekteyiz. Bozok Sancağı 17. yüzyılın sonların kayd-ı hayat boyunca Hüseyin Bey'e iltizama verilmiş ve malikane sisteminin ilk uygulamalarından olmuştur. Malikane statüsü 1765 yılına kadar sürmüş malikane tevcih usulü olmadığında kayıtlarına atamalar işlememiştir. 1755 yılına kadar malikane uygulamasının kimler tarafından alındığı bilinmemektedir. Bu süreçte Çapanoğlu ailesinin voyvodalık veya mütesellimlik görevleri aldığı görülmektedir. Bu ailenin mütesellimlik ve voyvodalık görevleriyle birlikte 1755 yılında İstanbul'da yaşanan et sorununa koyun göndererek bulduğu çözüm nedeniyle Bozok sancağı ve voyvodalığı malikane yoluyla tevcih edilmiştir. Bu aileden olan Ahmed Ağa'ya 1760 yılında beylerbeyliği bir yıl sonra da Sivas beylerbeyliği verilmiştir. Çorum'daki kargaşayı bitirmesi nedeniyle Çorum Sancağı da arpalık olarak verilmiştir. 1764 yılında ise yine Niğde yakınlarında bir kargaşayı dindirince Niğde'yi de yönetmeye başlamıştır. Ahmet Ağa Maraş valiliğini de isteyince idam ile cezalandırılmıştır. Oğlu babasının malikanesini almak istemiş sadrazam tarafından Bozok'a geri gönderilmiştir (Kılıç, 2016: 126-134).

Merkez teşkilatta 17. yüzyıl ile birlikte Divan-ı Hümayun'un önemi azalmış, hükümetin vezir-i âzâmın konutuna taşınması ile birlikte Divan-ı Hümayun'daki diğer vezirlerin yeri irtifa kaybetmiştir. Vezir-i âzâmın denetimindeki üç görevlinin önemi artmıştır. "Bunlar vezir-i âzâmın askeri ve politik temsilcisi olan Kâhya Bey, Divan-ı Hümayunda şikâyet ve davalara bakan Çavuşbaşı ve uzun bir süredir Divan-ı Hümayun'un başkatipliğini

yapmakta olup, devlet antlaşmalarında nizamnâmeleri muhafaza eden reîsûl'î küttâbidir” (İnalcık, 2015a: 106). Bu süreçte defterdarlık daha gelişkin hale gelip, “mali işler için bağımsız bir bölüm durumuna gelmiştir. Başdefterdar haftanın belli günlerinde Bâb-i Âli'deki toplantılarda katılıp vezir-i âzam önemli kararlar almadan önce genel danışman divanları toplardı” (İnalcık, 2015a: 106). Kösem sultan döneminde vezirlerin sıkça azledildiğini görüyoruz, 1656 yılıyla birlikte Köprülü Mehmet ile birlikte vezirlerin yeri yeniden güçlenmiştir. Ancak Viyana bozgunu sonrasında savaşlar döneminde askeri olarak krizler yaşamış, böyle olunca Celali liderlerinden olan Bozoklu Mustafa Paşa sadrazam yapılmış, böylelikle saray celalilerden yardım istemiştir. 18. yüzyılda vezirlerin devlet için diplomasinin önemi anlaşıldığından reîsûl'î küttâblar içinden seçildiği görülmektedir. 1730 sonrasındaki dönemde ise Divan-ı Hümayun toplanmamaya başlanmıştır (İnalcık, 2013: 91).

4. 16.-18. Yüzyıl Fransa Krallığında Mali Dönüşüm

4.1. 16. Yüzyıl'da Fransa'da Mali Yapı

16. yüzyıl Fransa'da gelirler kralın kendi topraklarından elde ettiği gelirler olağan gelirler ve vergilerden elde edilen gelirler ise olağandışı gelirler olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı (Knecht, 1996b: 20). 16. yüzyılda vergiler olağandışı gelirler olarak kabul edilmekteydi. Bu durumu Bodin'in 16. yüzyılın sonlarında yazdığı *On Sovereignty* eserinde görmek mümkündür. Bodin'e göre devletin yedi kaynağı bulunmaktaydı ve bu gelirlerden ilki kralın topraklarıydı. Kralın toprakları kutsal, dokunulmaz ve devredilemez olduğu için gelir kaynaklarının başında geliyordu. Devlet gelirlerinin ancak son iki kaynağını gümrük vergiler ve diğer vergiler oluşturuyordu. Bodin'e göre ithal malların gümrükleri azaltılmalı, manifaktür malların ise yükseltilmeliydi; "ipek, yün, çelik ve demir" gibi hammaddelerin ise ihracatını caydırıcı gümrük vergileri uygulanmalıydı. "Altın, ipek ve dantel kıyafetler, özel mendiller, altın ve gümüş diş" gibi lüks mallar yüksek oranlı vergilendirilmeliydi (2009: 228). Bodin'in gümrük vergileriyle korumacı bir yapıyı işaret ettiğini görüyoruz böylelikle manüfaktürcü burjuvazinin yararına, lüks tüketim mallarının vergilendirilmesinden bahsederek ise lüks malların tüketicileri olan zengin soyluların aleyhine bir vergi sistemi önerdiğini söyleyebiliriz. Sanırım 1560 Genel Kurulunda üçüncü tabaka için konuşan L'Hopital Bodin'in önerisinden rahatsızlık duymamıştır.

16. yüzyılda Fransa'da pek çok vergi bulunmakta, vergilerin uygulanma biçimi sayısız farklılık içermekteydi, dolayısıyla vergilere ilişkin genellemeler yapmak sorunlar içerse de bazı genellemelerden bahsedebiliriz. Temel dolaysız vergisi *taille* gelir ve servet üzerinden alınan bir vergiydi. Bu verginin 14. yüzyılda adı *fouage*'dir [feu (aile) kökeninden gelen] 14. yüzyılın sonları ve 15. yüzyılın başlarında ismi kelime anlamı kesmek olan (*cut up*)

taille olmuştur. *Taille*, *taille reelle* ve *taille personel* olarak farklı biçimde uygulanmaktadır. *Taille personelle*'de vergilemeye esas alınan kişisel gelir iken *taille reelle*'de vergilemeye esas topraktı. Yani *taille reelle* toprağın soyluluğuna göre toprak üzerinden alınan bir vergi iken, *taille personelle* kişinin vergi yükümlüsü olup olmamasına bağlı olarak uygulanmaktaydı. *Taille personelle* ülkenin kuzeyinde uygulanırken, *taille reelle* güney bölgelerde görülmekteydi. Soyluların önemli kısmı *taille* ödemiordu. Kuzey'de *taille personelle* uygulandığı için soyluların muafiyeti güney bölgelere göre daha fazlaydı. Collins'e göre (1995: 18-19) kral Kuzey bölgelerdeki soylulara vergi muafiyetini 14. yüzyılda köylülere karşı mücadelelerinin karşılığı olarak tanımıştı. Toprak gelirleri üzerinden güney bölgelerdeki soylular *taille* ödemiyorlardı. Bazı bölgelerdeki (Paris, Lyon) burjuvalar, din adamları bu vergiyi ödemiordu. Kral bazı durumlarda kenti vergiden muaf tutabiliyordu. Örneğin, Montaigne, *Yol Günlüğü*'nde Huguenot'larla yaşanan savaş sonrası kentin surlarının yıkılmış olmasına rağmen İngiliz saldırısına karşı durdukları için Meaux kenti sakinlerinin *taille* ve diğer vergilerden muaf tuttuğunu anlatmıştır (2012: 40). 16. yüzyılda posta servisi, savaş, set, yol ve köprü tamiri için kullanılmak üzere alınan *crue*, *the grande crue* ve *taillon* adlarında *taille*'yi tamamlayıcı vergiler yürürlüğe konulmuştur.

Gabelle ise tuz üzerinden alınan ve Fransa için önemli olan bir vergiydi. Kral Fransa'nın bazı bölgelerinde tuz üretim tekeli elinde bulunduruyor, tuz satışını denetimi altında tutuyordu. Bretagne ve güneybatıda tuz vergiden muaf ya da vergi miktarı düşüktü, krallığın denetimi bu yerlerde oldukça sınırlıydı. Kuzey ve merkez bölgeler krallığın kontrolünün güçlü olduğu *pays de grandes gabelles* adı verilen yerlerdi. *Pays des grandes gabelles* bölgelerinde tuz krallık ambarlarına (*greniers a sel*) getirilmekte, kurumaya bırakılmakta ve tuz dağıtımı gerçekleştirilmekteydi. Tuzun satışı krallık ambarlarında vergi

tahsilatından sonra gerçekleşmekteydi. Ortalama bir miktar tuzun alınması yasadışı tuz ticaretini engellemek için mecburi tutulmuştu. Vergi, güneyde krallık deposu tarafından belirlenen miktarda ödenirken, batıda satış fiyatının çeyreği veya beşte biri tutarında vergilendirme yapılmaktaydı (Knecht, 1996b: 21). Krallık, kral demesnelerinin olduğu *pays de grandes gabelles* bölgesi, *pays de petites gabelles* (Languedoc, Burg, Dauphine, Provence) ve *pays de quart de sel* (Guyenne, Saintonge, Aunis, Poitou, Périgord, Limousin ve Marche) olmak üzere üç vergi bölgesine ayrılmıştı. *Pays de grandes gabelles* ise *greniers a sel*'lere bölünüyordu. *Grénetier*'ler bu bölgeleri yöneten görevlilerdi. Tuz *grénetier*'lerden tüccar tarafından alınmak ve belirli bir fiyat üzerinden satılmak durumundaydı. *Pays de quart de sel* bölgelerinde ödenen *gabelle*, *pays de grandes gabelles*'e göre oldukça düşük düzeydeydi (Knecht, 1982: 385-386).

Aides, özellikle içecekler üzerinden alınan bir tüketim vergisidir. Bu vergi tüketim metalarının satışı ve nakliyesi üzerinden alınmaktaydı. *Aides* krallık genelinde oldukça farklı biçimde uygulanmakta, krallığın en fazla beşte ikisinden *aides* tahsil edilebilmekteydi. Gümrük vergisi ithalat ve ihracat üzerinden alınan *Traites* ile birleştiğinde *aides* Bordeaux'da şarap fiyatını on kat yükseltmekteydi (Brissaud, 1915: 455). Gümrük vergisi kralın hakimiyetinde toprakların kendine yeterliliğini sağlamak, savaş dönemlerinde yaşanacak kıtlığa karşı önlem almak amacıyla ihracat üzerinden alınmakta; tahıl, şarap gibi temel gıda maddelerinin ihracatı yasaklanmaktaydı. İhracat vergileri daha ağır iken, ithalat vergileri daha sonraları uygulanmıştır. Krallık ticareti engelleyecek kadar fazla gümrük bölgesine sahiptir. Vergilerin ev endüstrisini korumaya yönelik olarak Colbert öncesinde kullanıldığını söylemek mümkün değildir (Brissaud, 1915: 456-7).

Kral vergileme yetkisine sahiptir. Özerk bölgelerdeki (*pays d'etat*-Languedoc, Provence, Bourgogne, Bretagne, Dauphine ve Normandie) yerel *Parlement*ler kralın istediği vergi toplamını yükseltme, düşürme veya reddetme hakkına sahiptir (Grant, 2013: 15). Krallık *generalite* ve *election* vergi bölgelerine ayrılmıştır. Vergi bölgelerindeki vergi görevlileri *tresorier* ve *elus*lardır. Vergiler, *generalite*'deki vergi ofisi veya *receveurs-generaux* tarafından *generalite* ve *election*'lara bölüştürülmektedir. *Tresorier* her sonbahar kendi *generalite*'sinin gelecek yıl ödeyeceği *taille* miktarını taahhüt etmekteydi. Kıtık, hastalık gibi vergi kapasitesini etkileyecek durumlar vergi miktarı belirlenirken göz önünde tutuluyordu. Vergi miktarı *tresorier*'e belirtildiğinde, *tresorier* vergileri *election*lar arasında dağıtır, *elus*lar da kendi bölgelerine bölüştürürlerdi. Böylelikle vergi dağılımı *elus* ve *tresorier*'in keyfi uygulamalarıyla belirlenmekteydi (Knecht, 1996b: 22).

Provence örneğinde olduğu gibi özerk bölgelerde vergi miktarı yerel *Parlement* ile krallık arasında yapılan pazarlıkla belirleniyordu. Yerel *Parlement* ve kral arasındaki anlaşma yıllık ödemelerin belirlenmesini içeriyordu. Borçlanma, kent için yapılacak bakım onarım ve ordunun gereksinimleri pazarlığın diğer unsurlarıdır. 1639 yılında krallık, 300 bin livres ordunun kış konaklaması, 40 bin livres onarım giderleri için, ek olarak 40 bin livres taburun konaklaması için, 50 bin livres Toulon'da yeni istihkâm inşası için, 617,048 livres taburun konaklama ve teçhizatı için istemiş, yerel meclis 40 bin livres tabur istihdamı ve 617,048 livres'lik tabur masrafı üzerinde anlaşmıştır. Genellikle yerel *Parlement*lerin kralın isteklerine karşı çıkmadıklarını görüyoruz. Provence'de anlaşmazlık ilk olarak *vingtieme* vergisi üzerinde ve ardından da Avusturya Savaşı konusunda sadece iki kez ortaya çıkmıştır. Yerel *Parlement*ler verginin miktarında uzlaşıldığında, verginin dağılımı ve tahsilatında yetki sahibidirler (Blaufarb, 2012: 26-29).

Pays d'election bölgelerinde dolaysız vergiler krallık vergi görevlileri tarafından, *pays d'etat* bölgelerinde ise yerel tahsildarlar tarafından tahsil edilmekteydi. Dolaylı vergiler iltizam yoluyla toplanıyordu. Kral demesne gelirleri de bazen iltizama verilmekteydi (Lublinskaya, 1968: 226). Vergilerin bir kısmı belediyenin harcamaları için harcanırken, diğer kısmı kral hazinesine gitmekteydi. Vergi tahsilatı oldukça sert biçimde ilerlemekteydi. Vergi tahsildarları vergileri tahsil edemediklerinde mallara el koyma ve hapis cezası verme gibi yetkilerini kullanıyorlardı. Vergilerin, vergi tahsildarları ve yerel *Parlementler* tarafından kendi çıkarları için kullanıldığına dair şikayetler sıkça dile getiriliyordu (Le Roy Ladurie, 2002: 225). *Taille* tahsildarları taahhüt ettikleri miktarı ödemek zorundaydılar, ödemedikleri takdirde, eksik miktarı tamamlamazlarsa hapis cezası alıyorlardı (Knecht, 1996a: 121). Kraliyet gelirleri II. Francis döneminin başlangıcında 4.9 milyon *livres*'ti ve bunun 2.9 milyon *livres*'ini *taille* oluşturmaktaydı. Toplam gelirlerin yarısından fazlası dolaysız vergi *taille* yoluyla tahsil edilmekteydi. Gabelle toplam gelirin yaklaşık yüzde altısı 286.000 *livres* olarak tahsil edilmişti, *aides* ise *taille*'nin üçte biri büyüklüğündeydi (Knecht, 1996b: 21). Vergilerin önemli bir kısmı *taille* oluşturmakta, *aides* ve *gabelle* *taille*'nin arkasından gelen diğer önemli gelir kalemleriydi.

Kral demesneleri vergilerin önemli bölümünün tahsil edildiği yerlerdi. *Pays d'election* bölgelerinde kral demesnelerinin önemli bölümünü barındırıyordu. Dolaylı ve dolaysız vergiler krallık görevlileri tarafından toplandığı için bu bölgelerde vergi yükü *pays d'etats*'lara göre daha yüksekti. Dolaysız vergilerin yüzde 90'ı *pays d'election* bölgelerinden toplanmaktaydı. Languedoc, Dauphine, Bourgogne, Provence ve Bretagne ayrıcalıklı bölgeler olduklarından olduğu için hazineye getirileri düşüktü (Lublinskaya, 1968: 226).

Soylular *taille* ödemiylordardı ancak kiracıları *taille* mükellefıyıldı; vergiler rantları tehlikeye düşüreceği için yüksek vergileri engellemek için çabalıyorlardı. Soyluların daha etkili olduğu bölgelerde kiracıların vergi yüklerinin daha hafif olabileceğini düşünmek hatalı olmaz. Düşük gelire sahip olanlar en az vergi ödeyenler olurken, ortakçılar, kiracılar ve zengin çiftçiler *taille*'nin büyük kısmını yükleniyorlardı. *Tiers-etat* içerisindeki diğer sınıflar da *taille* mükellefıydiler. Kentliler daha çok satış vergilerini ödüyorlardı. Kentlerde mülk sahibi sınıflar vergiden kaçabiliyorlardı. Breton'da şarap vergisi, şarap ticaretinden değil de perakende satış üzerinden alınmaktaydı böyle olunca şarabı tüccar kabilelerinden alabilecek olan sınıflar vergi ödemiylordu (Collins, 2003, 233; 247-248). Ancak Marx'ın aşığıdaki paragrafta belirttiği gibi satış vergileri sadece tüketiciyi değil, üretici ve tüccarı da etkileyen vergilerdi.

“Halkın içki vergisine karşı duyduğu kin, bu verginin Fransız vergi sisteminin bütün tiksineç yanlarının kendinde toplaması ile açıklanabilir. Bu verginin alınış tarzı tiksindiricidir, dağılışı aristokratçadır, çünkü en adi şarap için de, en değerli şarap için de vergi yüzdesi aynı olduğundan, tüketicilerin varlığı azaldığı ölçüde vergi geometrik oranla artan yani tersine işleyen artan oranlı bir vergidir. Onun için katışık ve sahte şaraplara prim vererek emekçi sınıfların zehirlenmesine doğrudan yol açar. Nüfusu 4.000'i aşan bütün kentlerin kapılarına gümrük büroları dikerek ve bu kentleri, Fransız şarabının gümrük vergisi alan yabancı ülkeler haline getirerek tüketimi azaltıyor. Oysa, büyük şarap tüccarları, ama daha çok da küçükken, şarap satıcıları, şaraphane sahipleri, geçimlerini doğrudan şarap tüketiminden sağlayanlar, içki vergisine bir o kadar düşmandırlar. Ve bir de içki vergisi tüketimi azaltarak üreticilerin pazarını da daraltır. Bir yandan kentteki işçilerin şarabın bedelini ödeyemez duruma getirirken, aynı zamanda bağcılarını da şarap satamayacak duruma sokar. Oysa Fransa'da 12 milyon insan bağcılıkla geçinir. Böyle olunca halkın içki vergisine karşı kını anlaşılır, özellikle köylülerin içki vergisine karşı bağnazca düşmanlıklarını nedeni anlaşılır” (2006: 114).

XII. Louis kuzeni VII. Charles'dan 1.4 milyon livres açık devralmıştı. Louis *taille*'yi yükseltmek yerine düşürmüş, vergileri azaltmasından ötürü kral “halkın babası” (*The Father of People*) olarak ilan edilmişti. *Taille*'nin düşürülmesiyle nedeniyle oluşan gelir açığıını soyluların, kilisenin varlıkları ve dolaylı vergi artışlarıyla telafi etmeye çalışmıştır. Vergi tahsilatındaki yolsuzlukları engellemek için 1504 ve 1508 yıllarında çeşitli düzenlemeler yapılmış, sekiz vergi görevlisi atanarak vergi tahsilatlarının kontrol edilmesi

sağlanmaya çalışılmıştır. Louis etkin vergi yönetimi için bir başlangıç yapmış ancak krallığın parçalı yapısı düşünüldüğünde bu oldukça küçük bir adım olarak kalmıştı. Atanan kral görevlileri önemli bir değişiklik yaratamamış, iltizamcılar vergi sistemi aracılığıyla kâr etmeye devam etmişlerdi (Armstrong, 2003: 8-9).

I. Francis 1523 yılında merkezi hazine kurarak *receveurs generaux*'un önemini azaltmaya çalışmıştır. III. Henry merkezi ve standartlaşmış vergi sistemi ile krallığın mali kontrolünü arttırmaya çalışmıştır. Kral *aides*'i merkezileştirmek istemiş, ithalat ve ihracat vergilerinin tahsilatında parçalı iltizamı bütünleştirmeye uğraşmış ve tuz vergisini tekleştirilmeyi denemiştir. III. Henry *generalite* ve *election* bölgeleri oluşturarak Normandie gibi krallığın mali olarak kontrol edemediği yerleri denetlemeye çalışmıştır. Krallık makam satışları vergilerin yanında krallığın gelir kaynaklarından biri olmuştur. Makam satışları soyluların sayısını artırmış, bu artış vergi kapasitesini azaltmıştır. Vergi ödemeyenlerin listesinde 1453'ten 1666'a kadar yüzde 263 oranında bir artış olmuştur. Vergi ödemeyenlerin sayısındaki artışa rağmen 1560-1580 döneminde nominal vergi gelirleri üç kat reel gelirler ise yüzde elli yükselmiştir. İç Savaş nedeniyle IV. Henry döneminde krallık gelirleri oldukça düşmüştür. IV. Henry iktidarının son on yılında iltizam sisteminin parçalı yapısına müdahale edilmiş ve dolaysız vergiler azaltmıştır (White, 1999: 12).

4.2. 17. Yüzyıl'da Fransa'da Mali Yapı

Soylularla yapılan iç savaş sonrası IV. Henry'ye yaklaşık 10 yıllık krallık gelirine dek düşen borç kalmıştır. Diğer yandan, vergilerin *taille* üzerinden köylülere yüklenmesi köylü isyanlarını arttırmıştır. IV. Henry döneminde Maliye Bakanı Dük Sully dolaysız vergileri düşürmüş, dolaylı vergilerin tahsilatını bütünlük iltizam sistemine bağlamıştır. Yapılan reformlar faizlerin de düşmesiyle borçların düşmesini sağlamıştır. Borçlar 1607 yılında krallık gelirini yüzde 35 ve yüzde 40'lık düzeyine geriletmiştir (Slantchev, 2014: 7). Dük Sully, dolaysız vergileri düşürerek köylülerin üzerindeki yükü hafifletmeye çalışmış, merkantalist politikalarla desteklenen sanayi ve dolaylı vergiler aracılığıyla krallık maliyesinin önemli kaynağı olmuş, diğer taraftan finans burjuvazisinin devletten elde ettiği gelirlere ket vurulmaya çalışmıştır. XIII. Louis (1610-1643) döneminde savaşlar devam etmiş, din savaşları yanı sıra Otuz Yıl Savaşına girilmiştir. Merkezi ordu kurulmuş, sürekli ordunun varlığı gelir ihtiyacını daha da arttırmıştır. 1620'li yıllar Fransa için zor yıllar olmuştur, salgın hastalıklar nüfusu düşürmüş, ekonomik bunalım baş göstermiştir (Collins, 1995: 43). Savaş nedeniyle Fransa ve İspanya arasında ticaretin çökmesi ve kıyı bölgelerin tahribatı nedeniyle ticareti düşürmüştü. Bu durum tüketimi azaltıyor tüketim vergisi iltizamının kârını azaltıyordu. Bazı mahkemeler bazı mali yasaların uygulanmasını reddediyor, iltizam sahipleri vergi tahsil edemiyorlardı. Pek çok sebep savaş dönemi harcamaların karşılanmasını engelliyordu. Vergi tahsilatında yaşanan zorluklar krallığı 1522 yılında ilk uygulaması gerçekleşen devlet tahvili ve devlet makamı satışı gibi seçeneklerle gelir elde etmeye itiyor, gittikçe devlet borçları artıyordu (Knecht, 1996a: 123). 1635 yılından sonraki on yılda vergiler neredeyse iki katına çıkmış, borçlar artmaya devam etmiştir. Vergi tahsilatı yerel soylularla vergi tahsildarları *elus* ve *tresorier* ittifak kurlmaları nedeniyle yapılamaz hale gelmiştir. Richelieu ise yerel görevlilerden umudu

kestiğinden *intendant* adından kraliyet yetkililerini görevlendirmiştir. Bu görevliler kraliyet memuruydu ve mutlakiyetçi yönetimin araçları olmuşlardır (Tilly 2001: 58). *Elus* ve *tresorierler* makamlarını satın aldıkları için krala bağımlılıkları yoktu, ancak *intendantlar* kral tarafından sözleşme ile atandıkları için monarşiye bağlıydılar. *Intendantlar* 1636 yılında ödenmemiş vergileri, zimmete geçen paraları ve dolandırıcılık vakalarını inceleyip, gecikmiş vergileri tahsil etmeye çalıştılar. Vergi tahsilatı ordu eşliğinde gerçekleşiyordu. Vergisini ödemeyenlerin mallarına el konuyor, hapis cezası veriliyor ordunun konaklama masraflarını karşılaması isteniyordu. Vergi tahsilatı keşmekeş içinde ilerliyor, el konulan mallar yağmalanıyordu.

Artan gelir ihtiyacı monarşinin hazine üzerindeki etkisini artırmasına neden olmuş, vergileme ülke genelinde tekleştirilmeye çalışılmıştır. Monarşi hazineye katkısı en az bölgelere gözünü dikmiştir. Monarşi mali anlamda bazı özerkliğe sahip olan Provence, Dauphine, Langeudoc ve Bourgogne bölgelerin (*estates*) özerkliklerine saldırmış, özerkliklerini korumaları için 7 milyon *livres* istemiştir. Kralın açtığı savaş Aix ve Grenoble ve Dijon'da isyanlara neden olmuş, isyanlar sırasında Dük Montmorency hayatını kaybetmiştir. Krallığın saldırısı karşısında Bourgogne, Langeudoc, Provence ve Normandie bu özerkliklerini kaybetmiş, (*estate*), Guyenne ve Dauphine ise kralın yetkisi altına (*election*) girmiştir (Collins, 1995: 52-54).

1642 yılında XIII. Louis ölmüş, XIV. Louis tahta geçmiş Richelieu sonrası Mazarin kralın en yetkili bakanı olmuştur. Maliye Bakanlığı 1647'ye kadar boş kalmış, yeni Maliye Bakanı D'Emery atanmıştır. 1647 kışında finansman sorunlarını azaltmak için devlet tahvilleri ödemelerinin gerçek bedelin yarısı ya da daha azı ödeme yapmak ve *paulette*'yi kaldırmak konusunda adım atmıştır. Böylelikle finansörler zarar görürken, devlet

makamlarının değeri düştüğü için, makam sahipleri bu durumdan rahatsız olmuş. Fronde isyanı başlamıştır.

Taille personel ve *taille reelle*'deki muafiyetler kaldırılmaya, soylulardan vergi tahsil edilmeye çalışılmıştır. Soylular bu durumdan rahatsız olmuş, 1651 yılında soylular vergilerin çok arttığını, bu yüzden kiracılarının rant ödemelerinde sorunlar yaşandığını dile getirmişlerdi. Diğer yandan, ordu ile *gabelle* gibi vergilerin toplanması konusunda da şikâyette bulunmuş, ordu konaklamasının zarar verici etkiler yarattığını dile getirmişlerdir (Knecht, 1996a: 128-129). Vergi bileşiminde de değişiklik olmuştur. 16. yüzyılın ikinci çeyreğinde *taille*'nin ardından krallık gelirlerinin ikinci kalemi daha önce dile getirdiğimiz gibi *aides*'tir.

17. yüzyılda *taille*'den sonra gelirlerin en önemli gelir kalemi *gabelle* olmuştur. 1660 yılında XVI. Louis bir kanun gerekçesinde *ferme générale de gabelle*'den “harcamaların birincil destekçisi olarak” tanımlıyordu (McCullough, 2007: 42). Bizce *gabelle*'in *aides* yerine krallığın ikinci gelir haline gelmesi oldukça sınıfsal bir seçim olarak görünüyor. *Gabelle aides*'e göre tüccar ve burjuvazi açısından daha dar bir kesimi etkileyecek ancak kentli ve köylüler açısından daha geniş bir toplama etkileyecek bir vergidir.

1661 yılında göreve gelen Colbert döneminde ise dolaylı vergileri artırarak gelirleri yükseltmeyi ve *taille*'yi düşürmeyi amaçlamış, *taille* vergisi krallığın tümünde tekleştirilmeye çalışılmıştır. *Taille* bölgelere göre farklı farklı uygulanmıştır. Örneğin kilise *taille*'yi hediyeler şeklinde ödemektedir. *Taille personnelle*'deki ve yasal olmayan muafiyetler kaldırılmıştır. Dolaylı vergilerin iltizama verilmesinde, ihale yöntemi getirilmiştir. Dolaylı vergilerin tek kişiye belirli miktar karşılığında verilmesi, iltizam bedelinin çok altında gelir elde edilmesine neden olmuştur. İhale yöntemiyle dolaylı vergi

iltizam miktarı artırılmıştır. Gümrük vergileri de çok farklı şekilde uygulanmaktaydı. 1664 yılında gümrük vergileri iç ticarete engel olmaktadır, bu vergiler hem düşürüldü hem de tek hale getirildi. *Aides* ve *entrees* adında gümrük vergisi şarap ve diğer içeceklerle uygulanmaya başlandı (Sargent, 2004: 18-23). İltizamların hepsi *Fermes Générales*'e devredilmiştir. Colbert *fermes*'lerin denetimi ve kontrolü üzerinden durmuştur. Böylelikle kendisinden önce görev yapan Fouquet (1650-1653) iltizam yöntemiyle 36.9 milyon livres elde etmişken, Colbert 65.8 milyon livres elde etmiştir. Colbert'ten sonra 1695 yılında yeni bir vergi *capitation* yürürlüğe girmiştir. *Capitation* kişi başına alınan bir vergiydi. *Taille* kişi üzerinden yerleşim yerlerine göre alınan bir vergi olduğundan kişisel durumu gözetemiyordu. Bunun sonucu bölgeler arası eşitsizliklerdi. *Capitation* sınıfsal statüye değil, gelir durumuna göre alınmaktaydı. Vergiden kimse muaf değildi. Yirmi iki adet statü oluşturuldu bu sınıflamaya göre vergileme yapıyordu. Vergi savaşın bitmesiyle 1698 Mart'ında uygulamadan kaldırıldı.

4.3. 18. Yüzyılda Fransa'da Mali Yapı

Colbert, krallık finansörlerin çıkarlarını zedeleyerek bütçe açıklarını düşürmüştü. XIV. Louis'nin son otuz yılında gerçekleşen savaşlar Colbert'in bu çabalarını suya düşürmüştü. 1701-1714 yılları arasında paranın değerinin düşürülmesi, borç ödemelerinin düşürülmesi gibi uygulamalara soylular direnç göstermişti (Aftalion, 1990: 18). *Capitation*⁵¹ 1701 yılında tekrar yürürlüğe girmiş ve devrime kadar uygulaması devam etmişti. İspanya Savaşı ile 1710 yılında *dixieme* adında yeni bir dolaysız vergi uygulanmaya başlandı, bu vergi savaş vergisiydi. İspanya Savaşı (1701-1713) yüzünden gelirler on yıllık bir dönem içinde nominal olarak yüzde yirmi olarak düştü ve reel gelir de düşüş eğilimine girdi. Savaşın yarattığı risk *Fermes Générales* ihale fiyatlarını da düşürdü, kralın istediği fiyatlar kabul edilmedi ve 1709'dan 1714'e kadar *regies* biçiminde *regisseurs* veya ücret karşılığı çalışan komisyoncular tarafından tahsil edildi (White, 1998: 15). 1715'te XIV. Louis ölmüş, İspanya Savaşı bitmiş geride büyük miktarda borç kalmıştı.

XIV. Louis'nin ölümü Orleans Dükü Philippe'nin naipliği izlemişti. John Law, mali sorunlara dair bir öneri geliştirmişti. Bu önerinin birinci ayağı, 1716 ve 1718 arasında banknot basacak özel bir banka kurulmasıydı, ardından bankanın kamu fonları ile kolonyal ticareti arttırmak için ticaret şirketi kurulması öngörülüyordu. 1719-1720 yıllarında ticaret şirketi ve banka birleşti, bu şirket dolaylı vergilerin tahsil hakkını alma karşılığında devlet borçlarını üstlendi. Ancak bu sistem işlemedi ve banka battı. 1717 yılında kaldırılan *dixieme*, Polonya Savaşı nedeniyle 1733 ve 1737 yılları arasında ve Avusturya Savaşı nedeniyle 1740-1748 döneminde yeniden uygulandı (Velde, 2006: 8-10).

⁵¹ 1695 yılında yürürlüğe giren *capitation* kafa vergisidir tüm hane üyelerinden alınmaktadır. *Dixieme* ise gelir üzerinden alınan, gelirin tespitini gerektiren ilk sabit oranlı vergidir. Gelirin onda biri vergilendirilir (Felix, 2006: 46).

1749 yılında *dixieme* kaldırılıp yerine *vingtieme* (*twentieth*) getirildi. *Vingtieme* toprak sahiplerinin net geliri üzerinden yüzde 5 oranında alınan bir vergiydi. İkinci *vingtieme*, 1756 yılında yürürlüğe kondu, Yedi Yıl Savaşları boyunca uygulaması devam etti (White, 1998: 16). Bu vergiler 15. yüzyıldan sonra uygulanan ilk yeni dolaysız vergiydi ve bugünkü gelir vergisinden farklı olsa da kişinin bireysel durumuna ve gelirine bakılıyordu (Velde, 2006: 8-10). Vergilemede muafiyet tanınmamış olsa da, muafiyetler uygulandı (White, 1998: 16). Orléans Dükü şöyle diyordu: “vergilerim için her zaman *intendant*’larla anlaşırım” (Norberg, 1994: 258). Böylelikle vergi tahsilatında *intendant*’ların da vergi tahsilatı arttırmak konusunda istenen amaçları pek de yerine getirmediğini görüyoruz.

Krallığın mali zayıflığı yıllar geçtikçe daha da artıyordu. 1726 yılında giderler, 180 milyon livres gelire karşılık 200 milyon livres’ydi. Artışın nedeni Polonya Savaşı ve XIV. Louis’den kalan 60 milyon livres’lik borçtu. 1734 yılında harcamalar 209 milyon livres’ye çıktı, harcamalar sürekli artıyordu. Askeri harcamalar 38 milyon livres’den 113 milyon livres’ye yükseldi. 1733-1736 yılları arasında kral tahvile benzeyen *rentes viagères*’leri çıkararak kiliseden, *pays d’etat*’lardan, *receveurs des finances*’den borçlanmıştı. *Dixieme* bu koşullarda tüm gelirlerden alınmak üzere yürürlüğe konulmuştur. 1741 yılında harcamalar oldukça yükselmiş 257 milyon livres’nin üzerine çıkmış, askeri harcamalar bütçenin en büyük kısmını oluşturmuştur, Avusturya Savaşı ile birlikte *capitation* vergisine ek olarak yeni *dixieme* ve yeni gümrük vergileri yürürlüğe konulmuştur. Yedi Yıl Savaşı’nın maliyeti yaklaşık 1 milyar livres olmuş ve kral yüzde on faiz oranı ile borç almak zorunda kalmıştır. Borçlar bütçenin beşte ikisinin oluşturur duruma gelmiştir. Amerika Bağımsızlık Savaşı’na yapılan yardımla birlikte bu maliyet 1-1.3 milyar livres’ye ulaşmıştır. Necker vergi arttırmak yerine borçlanma yoluna gitmiştir. 1788 yılında borçları ödemek için toplam yıllık 120-130 milyon livres gerekmiştir. 1726’dan 1789’a kadar savaş

harcamaları üç kat artmıştır, gelirlerde buna yaklaşık bir oranda artsa da savaşlar için yapılan harcamalar borçların ağırlığı nedeniyle gelirleri bastırmıştır. *Parlement*'e 1763,1772 ve 1781 yıllarında barış dönemleri için *vingtième* yürürlüğe koyması için baskı yapılmıştır (Norberg, 1994: 268-270).

Colbert'in iltizam sistemini merkezileştirmesi pek işe yaramamış, iltizam alt sözleşmelerle farklı vergi tahsildarlarına verilmişti. Savaş dönemi dolaylı vergiler yürürlüğe girmiş, bu vergiler genel iltizama değil, parçalı halde iltizama verilmiştir. Bu durum vergilerin yüzde on arttırılmasına neden olabilmıştır (Velde, 2006: 8-10). Krallık, Yedi Yıl Savaşları boyunca finansmanını borçlanma, *vingtième* artışı ve yeni dolaylı vergilerin artışıyla sağlamıştır. Krallık olabildiğine daha çok yüksek faizli tahvillere bağlı hale gelmiştir.

1745 yılında Machault d'Arnouville kendisinden önce ilkesel olarak herkese uygulanması gereken *dixième* ve *capitation* vergileriyle ilgili bir reform yaparak yeni bir vergiyi kilise gelirlerine uygulamaya çalışmış, ancak ayrıcalıklı sınıfın direnci ile istifa etmek zorunda kalmıştır (Aftalion, 1990: 20).1759 yılında Silhouette⁵², vergi reformu yapmaya çalışmış, *taille* ve *gabelle*'de ayrıcalıkları kaldırmak, zenginler üzerine yeni vergiler koymak bu reformun bazı unsurları olmuştur. Bertin bu reformları durdurmuş, üçüncü *vingtième*, ayrıcalıklılar için çifte *capitation*, dolaylı vergilere yüzde beş oranında ek vergiyi uygulamayı denemiştir. 1763 yılında Roussel vergileri arttırmak için imtiyazlı sınıfların ayrıcalıklarını kaldırmaya yönelmiştir. Bunun için toprak kayıt sistemini gerçekleştirmeye çalışmış, toplanan vergilerin üçte birinin kaybına yol açan genel iltizam sistemini kaldırmayı denemiştir. Gelecek otuz yıl için, mali ayrıcalıkların kaldırılması, devlet maliyesinin ve devletin kontrol edilmesi, krallık hesaplarının halka açık olması, genel

⁵² Siluet kelimesinin anlamı Maliye Bakanı Silhouette'ten gelmektedir. Silhouette öyle bir bütçe hazırlamıştır, neye benzediği belli değildir. Bu yüzden ismi siluet olarak anılmaktadır.

iltizam sisteminin kaldırılması planlanmıştır. Yedi Yıl Savaşları sonrasında 1769 yılında 1770-1771 yılları gelirleri de harcanınca iflas görünmüştü. Terray'ın Machault'a benzer fikirleri vardı. Terray borçları yapılandırmış, faizlere müdahale etmiş, bütçe açığını düşürmüştür. *Vingtieme*'nin düzenli tahsilatı sağlanmış, ancak buğday fiyatlarının artışı yüzünden yaşanan toplumsal huzursuzluk yüzünden XVI. Louis 1774'te tahta çıkınca görevinden alınmıştır. Göreve Turgot getirilmiştir (Collins, 1995: 230-233).

Turgot tarım, sanayi ve ticarete liberalleşmeyi, tek toprak vergisi uygulamayı düşünmüştür. Krala *vingtieme*'nin toprak vergisine dönüştürülmesini önermiştir. 1764 yılında karar verilen ve uygulanamayan bir karar olarak buğday ticareti serbestisini düzenlemek istemiştir. İhracatın tamamıyla serbestisini savunmamış, çıkar sahiplerini küstürmemek için aşamalı bir serbesti uygulamayı düşünmüştür. Ancak 1775 yılında kötü hasat ve reformları isyanlara neden olmuştur. 1776'da reformlar yapmaya çalışmış, kralın *corvée*'nin kaldırılması önerisini onaylamasını sağlamıştır. Ancak 1776 yılında Turgot kovulmuştur (Aftalion, 1990: 21-22).

Turgot vergilere dair düşüncelerini kaleme almıştı. Turgot vergi dağılımının genel ilkesini dağılımda adalet ve zenginliği kaynağına zarar vermemek olarak görüyordu. Kim vergilendirilmeli? Turgot'un bu soruya verdiği cevap toprak sahipleriydi. Çünkü net geliri sadece onlar elde ediyorlardı. Tüm vergiler toprak sahibine yansıyor. Dolaysız vergi toplamak daha az maliyetliydi ve böylelikle vergi tahsildarlarına da pay kalmaktaydı. Dolaylı vergiler özgürlüğe zararlıydı, çünkü tüketimi engellemekteydi. Devlet harcamaları bu vergiler nedeniyle artıyordu, çünkü dolaylı vergilerin tahsil edilmesi için harcama yapılması gerekiyordu. Dolaysız vergilere ağırlık verilmesi, yabancı tüccarlarla rekabet hususunda avantaj sağlamaktaydı. Genel tüketim vergisi genel olarak avantajlıdır çünkü yoksul tüketici çok vergi ödeme durumu ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu tür vergiler

metanın fiyatını yükseltip kaçakçılığa neden olacaktır. Turgot'un tartıştığı diğer bir konu verginin ürünün hangi kısmından alınacağıydı. Quensay net ürün üzerinden vergilendirilme yapılması gerektiğini söylemekteydi. Net ürün, harcamaların, faizin, zayi olan ürünün, çiftçinin geçimi için gerekli miktarın ve ücretlerin çıkarılması ile oluşuyordu. Vergilendirme için dört yol vardı: gelir üzerinden tek oran *vingtieme*, mahsul üzerinden tek oran, yıllara göre bölünmüş sabit oran *taille*, değere göre dağıtılmış sabit oran *taille reelle*. Turgot'a göre bu yöntemler arasında gelir üzerinden tek oran en avantajlı yöntemdir (Turgot, 2011: 189-199).

Necker bazı reformları uygulayarak yılda 25-30 milyon gelir elde edilmesini sağlamıştır. Gereksiz krallık makamlarını, pek çok vergi tahsilat merkezini kapatmış ve vergi tahsildar sayısını azaltmıştır. Reformları finansörler tarafından nefretle karşılanmıştır. Özellikle Savaş ve Denizcilik Bakanı harcamalarının kontrol edilmesinin istediği için Necker'e düşmandı. Ocak 1781'de *Compte rendu au roi por M. Necker* isimli eserinde hazine gelir ve giderlerini yayımlamıştır. Böylelikle ilk defa kamuoyu krallığın gelir ve giderleri hakkında bilgi sahibi olmuştur. Bu durum *Parlement* ve Necker arasında önemli gerilimlerin kaynağı olmuştur (Aftalion, 1990: 24-25).

Necker aynı zamanda Amerikan Bağımsızlık Savaşı için finansman sağlamıştır. *Vingtieme*'ye tabi olan toprakların değerinin düzenli şekilde tekrar değerlendirilmesine dair bir karar yayımlamış, *Parlement*'ler bu kararı vergilerin sürekli artması anlamına gelmesi nedeniyle protesto etmiştir. Necker istifasından sonra göreve gelen Fleury savaş ve ertesi üç yıl için üçüncü *vingtieme* uygulamış (White, 1998: 17) ancak Necker'in makam satışlarının durdurması ve borçlarla ilgili reformlarını durdurmuştur (Aftalion, 1990: 25).

Fleury ve d'Ormesson döneminde ise borçlanma devam etmiş, Amerika Bağımsızlık Savaşına yardım için borçlanması bütçeye ek yük getirmiştir. Krallığın hastalığı olarak dile getirilen bütçe açığı, savaşa destek nedeniyle alınan borçlarla son derece yükselmiştir. Bütçe açığının artışında farklı sebepler vardı, ancak o dönemde özellikle saray ve bakanların yaptığı yağma ve talan dile getirilmekteydi. Örneğin, Polignoc ailesi kral hazinesinden 500 bin-700 bin miktarında maaş ve hak almıştı. Kral soylulardan destek almak için malikanelerin yerini değiştirmeye ya da malikaneleri pahalı miktara satın almayı kabul etmişti. Örneğin, Clermontois malikanesini peşin 7 milyon liradan fazla para ödemek ve yıllık 600 bin lira kira vermek şartıyla Condé prensinden satın almıştı. XVI. Louis 15 yıllık iktidarı boyunca borçlar üç katına çıkmıştı (Hazan, 2015: 25).

Yüzyıl boyunca çeşitli bakanlar tarafından uygulamaya konulup, soyluların direnciyle geri püskürtülen denemeler 1789 Devrimi ile teker teker yürürlüğe girmiş, 1789 Devrimi modern bir mali sistemin köklerini almıştı. 16. yüzyılda kraliçenin ciddiye bile almadığı soylu muafiyetlerinin kaldırılması talebi Paris halkının zaferi ile mali sisteminin temeli olmuştur. Şimdi 1789 Devriminin mali sistemde ne tür devrimler yaptığını bakalım ve bu yüzyılı genel olarak değerlendirmeye çalışalım.

4.4. 1789 Devrimi ve Mali Yapı

4 Ağustos 1789 tarihi yerel ayrıcalıkların kaldırılması Fransa mali tarih açısından önemli bir dönüm noktasıdır⁵³. *Ancien régime*'nin birbirinden farklı mali yüklerle sahip *generalite*'ye bağlı yönetsel yapı ortadan kaldırılmıştır. Bahsedilen yapının yerine nüfus ve vergilendirilebilir zenginlik durumuna bağlı olarak birbirine benzerlik gösteren yeni yönetim birimleri oluşturulmuştur. Hükümet bu yönetsel yapıyı yürütecek mekanizmaya 1797'ye kadar sahip değildir (Bonney, 2000: 164).

Ulusal Meclis 25 Eylül 1789 tarihinde vergiden muaf olanların 1789 yılının son altı ay için gelirlerine oranla dolaysız vergi ödeyeceği kararını almıştır. Yerel bölgeler bu karara direnmişlerdir. Gelirlere oranla vergi alınması gelirlerin yeniden değerlendirilmesini gerektirmiş, ancak 41,170 yerel idareden 24,364'ü yeniden değerlendirme işleminin sonucunu 1790 yılının sonuna kadar göndermemiştir. Bu koşullar Ulusal Meclis'i vergileri eskisi gibi uygulamaya zorlamıştır, ancak bu uygulamalara köylülerin vereceği cevaptan çekinilmiştir. Ulusal Meclis bir seferliğine olmak üzere 6 Ekim 1789 tarihinde "vatansever katkısı" adında bir vergi yürürlüğe koymuştur. *Ancien régime*'in zora dayalı tahsil etme yöntemi kullanılamazdı, dolayısıyla her kentte neredeyse bir avuç vatansever dışında vergi ödeyen olmadı. Ulusal Meclis vergi mükelleflerinin gelirlerinin hesaplanması konusunda yerellere baskı yapsa da Cher'de beş yerel bölge Kasım 1791'de herhangi bir cevap vermemiştir (Jones, 1989: 183-185).

Mali sorunlar devam ediyordu. Meclis ayaklanan vergi ödemeyen köylüleri krala karşı kullandı. Borçlanmaya çalıştı, borçlanamadı kral altın ve gümüş takımlarını satacak

⁵³ Sieyes, 1789 yılında yazdığı Üçüncü tabaka nedir? broşüründe soyluların vergi ödemesi konusunda söyledikleri oldukça çarpıcı: "Evet ödeyeceksiniz ama yüce gönüllük gereği değil, adalet gereği, keyfiniz istediği için değil mecbur olduğunuz için sizden o kadar uzun süre acımasızca istismar ettiğiniz bir sınıfa karşı aşağılayıcı bir merhamet gösterisi değil, ortak yasaya boyun eğme davranışı bekliyoruz" (2005: 50-51).

duruma geldi. Kurucu Meclis üyeleri kilisenin hazinelerine yöneldiler. 29 Eylül tarihli kararla ibadet alanı için gerekli olmayan gümüş takımların Hazine'ye verilmesi istendi. 2 Kasım 1789'da Kilise mallarının devlet emrine verilmesi kararı çıktı. Kralın isteyeceği orman ve krala ait konaklardan başka hanedana ait bütün malikânelerin bir kısmı borçların ödenmesi için satılacaktı. Bu satışlar özellikle zengin köylüler ve burjuvalar için kazançlı oldu ve bu sınıfları yeni düzene bağladı (Soboul, 1969: 175-177).

21 Mart 1790 tarihinde *gabelle* kaldırıldı. 23 Kasım 1790 yeni toprak vergisi *contribution foncière* yürürlüğe konuldu. Bu vergiden yıllık 210 milyon *livres* gelir elde edileceği tahmin ediliyordu (Jones, 1990: 233). *Contribution foncière* net gelirin altıda birini geçmeyecek bir yeniden değerlendirme ile 15 yıl boyunca gayrimenkullerden elde edilecek yıllık ortalama gelir üzerinden hesaplanıyordu. Ulusal Meclis ilk yıl bu vergi ile 240 milyon *livres* tahsil etmeyi düşünüyordu. Vergi gelirlerinin yüzde yetmiş beşi ise dolaysız vergilerden elde edilecekti. *Contribution foncière*, *taille* gibi hesaplanıyordu, sabit bir miktar belirleniyor bölgelere dağıtılıyordu (Jones, 1989: 186-187).

13 Ocak 1791 taşınabilir servet üzerinden alınmak üzere *contribution mobilière* adında bir vergi konuldu, bu vergilerden yıllık 60 milyon *livres* geleceği tahmin ediliyordu. 2 Mart 1791 Ticari gelir üzerinden alınacak olan *patente* yürürlüğe girmişti. Yıllık 12 milyon *livres* tahmin edilmiştir (Jones, 1990: 233). *Contribution personnelle et mobilière* ise kafa vergisi diyebileceğimiz bir vergiydi. *Patente* ise ticari gelirden alınmak üzere yürürlüğe konuldu Devlet gelirlerinin yüzde 3.4'ini oluşturuyordu. Bu verginin amacı *Contribution foncière*'den kaçan gelirleri vergilendirmektir. Beş ilkedden oluşuyordu:

-daha basit bir kafa vergisi

-hizmetliler için artan oranlı bir vergi

-eyerli at ve katırlar üzerinden alınan bir vergi

-taşınabilir mallar ve servetlerden alınan bir vergi

-rant gelirlerini kapsayan hane vergisi (*taxe d'habilitation*)

Köylülerin *contribution personnelle et mobilière*'nin *capitation*'a benzediğine dair şikayetleri nedensiz değildi. Hem toprakların hem de mülklerin değerlendirilmesi için çok iyi örgütlenmiş mali bürokrasiye ihtiyaç vardı ancak yapılamadı. Örneğin *contribution foncière* 1770'de yapılan vingtieme kayıtları esas alınarak düzenlendi. *Contribution personnelle et mobilière* uygulaması oldukça zordu. *Taille personnelle* uygulanan yerlerde hangi gelirlerin toprak hangilerinin toprak dışı gelirler olduğunu tasnif etmek, değerlemenin 1789 yılını mı yoksa 1790 yılını mı esas alacağı zor hususlar olmuştur (Jones, 1989: 186-187).

Kentlerin mülk ve gelirlerinin vergilendirilmesinde farklılıklar ortadan kalkmıştı. Pratikte ise muafiyetler zenginler lehine işliyordu. Kralcılar köylüleri devrimden soğutmak için vergileri kullandılar. Vergi ayrıcalıklarından yararlananlar bu durumdan etkilendiler. Bretagne'de kişi başına düşen vergi ikiye çıktı. Aynı durum Vendée'nin bazı bölgelerinde de yaşandı. Kuzey-doğu'da ortalama ödemeler yükselmişti. Lozère gibi yerlerde ise *ancien regime*'den daha az vergi değerlendirilmiştii. 1789 Devrimi sonrası vergi yükü artmasa da vergi yükünün dağılımı istendiği gibi olmamıştır. Bazı yerlerde özellikle batıda yasal olmayan bir biçimde *contribution personnelle et mobilière* kiracıların üzerine bırakılmıştır. Côtes-du Nord, Orne, Gers, Pyrénées-Orientales, Vienne, Paris ve

Marsilya'ya pek çok yerden *contribution personnelle et mobilière* 'nin değerlendirilmesinde adaletsizler olduğu raporlanmıştır. Burjuvazi vergi yükünü kırlara yüklemeye çalışmaktaydı (Jones, 1989: 188-189). Görünen odur ki devrimle birlikte aristokrasinin vergi imtiyazlarının yerini burjuvazinin vergi imtiyazları almıştı.

17-19 Şubat 1791 ve ardından 1 Mayıs 1791 yapılan düzenleme ile *aides* ve *octrois* kaldırıldı. Bu karar Paris ve diğer yerlerde kutlamalarla karşılandı. 1790'lar boyunca pek çok meta gümrük vergisi olmadan satıldı. Napoleon 1804 ve 1806'da tütün, tuz ve alkol üzerindeki dolaylı vergileri uygulayıcaya kadar pek çok dolaylı vergi uygulanmadı. Dolaylı vergilere olan isyanlar dolaysız vergilere olandan daha çok yaygın ve şiddetliydi, bunun bir nedeni vergilerin tahsilat biçimiyle ilgili olabilirdi. Dolaysız vergilerin devlet tarafından tahsil edilirken, dolaylı vergiler üçüncü kişiler tarafından tahsil ediliyordu, bu durumda dolaysız vergilerin daha meşru olduğu düşünülüyordu (Plack, 2015: 351).

Jirondenlerin meclisteki denetimleri 1792 sonbahar-1793 yazı dönemine kadar sürmüştü. 2 Haziran 1793 yılında meclise karşı halk ayaklanması ile Jirondenler iktidardan indirildi (Lewis, 2003: 127). Ardından ise 1794 Temmuz'a kadar kısa bir süre Jakoben iktidarı yaşanmıştı.

Jirondenlerin vergi anlayışı ise zenginlerin yararınaydı. Artan oranlı vergileri kabul etmiyor ve artan oranlı vergileri “keyfi ve zenginlik düşmanı olarak” görüyorlardı (Bang, 2001: 44). Böyle bir konjonktürde 9 Mart 1793 servet üzerinden alınacak vergilere ilişkin ilkeler belirlendi, 12 Mart 1793 *patente* yürürlükten kaldırılıp ticari gelirler *contribution mobilière*'nin parçası olarak değerlendirildi (Jones, 1990: 233). 18 Mart'ta savaş finansmanı için servet vergisi alınacağı kararı alındı (Jones, 1990: 233).

Saint Just 24 Nisan 1793 Konvansiyon Meclis'indeki söylevinde zenginlere saldırıyordu:

“Zenginler, özellikle halk lehine vergi konulduktan bu yana daha da zenginleştiler. Servetlerinin değerlerini, kandırıp aldatma araçlarını iki katına çıkardılar” (Günyol, 1989: 127). “Aşırı zenginliği ayrıca vergilendirmemiz bu iş için mahkemeler kurmamız gerekir” (Günyol, 1989: 128). “Vergiler sayesinde gelirleri iki katına çıkan zenginlere düşer, bu gelirlerin vergi kazancıyla orantılı bölümünü geri vermek” (Günyol, 1989: 129). “Böylece her şey, zenginleri vergilememiz gerektiğini sıkı bir ekonomi sistemi kurmanız, faizlerin ve yıllık ödentilerin kayba uğramaması için de bütün saymanları sıkı sıkıya izlememiz gerektiğini ispatlama yolunda elbirliği etmektedir” (Günyol, 1989: 130).

1792’den sonra büyük bir enflasyon yaşanmıştır. Enflasyon, vergileri azalan oranlı hale getirerek etkilemiştir. Terör dönemi vergi tahsilatı, vergi idaresinin verimliliği 1797’ye kadar pek etkin şekilde gerçekleştirilememiştir (Bonney, 2000: 149-150). Bu dönemde mali alanda pek çok farklı uygulamayı görmek mümkündür.

Jakoben iktidarı döneminde 31 Ekim 1793 tarihinde Saint Just ve Lebas, Strazburg zenginlerinden iki milyonu yoksulların ihtiyaçları için olmak üzere yedi milyon tutarında vergi toplamaya karar vermiştir. Saint Just’un Alsace’taki görevi ile ilgili Jakoben kulübüne konuşan Robespierre, 21 Kasım 1793’te şöyle diyordu: “görüyorsunuz ki yoksulları yedirip giydirmek için zenginler kuşa çevrilmiştir. Bu davranış inkılapçı kuvveti ve vatansever enerjiiyi tazeledi. Aristokratlar giyotinden geçirildi” (Soboul, 1969: 374). Yaz-Sonbahar 1793 döneminde servet sahipleri üzerine çok sayıda yerel vergi konulmuştur (Jones, 1990: 233).

Bo ve Chabot, 1793 yılı mart sonu Nisan başında Castres ve Rodez ilk defa “net gelir” üzerinden vergi almışlardır. Net gelir belirli bir muafiyet sonrası kalan gelir anlamına gelmektedir. Bo ve Chabot, aile başına 600 *livres*, çalışmayan aileye bağlı yaşayan kişiler

için 250 *livres* muafiyetten arta kalan geliri vergilendirmiştir. Vergi her 400 *livres*'lik artışın 100, 200 ve 400 *livres*'lik kısmı için farklı oranlara sahiptir. 20.000 *livres* için yüzde elli vergileme yapılırken, 900 *livres* için yaklaşık yüzde yirmi iki vergileme yapılmaktadır. Vergi dilimleri sık ve oranlar dilimlere göre oldukça değişiklik göstermektedir (Gross, 1997: 128).

Kimlerin vergilendirileceği üzerine ise farklı tartışmalar görüyoruz. Bordas ve Borie, Limoges'te "kötü yurttaşların" servetlerine oranla vergi ödemesi gerektiğini düşünmektedir. Baudot ve Chaudron-Roussau, Montauban'da kendi sistemlerini "devrimci katkı" olarak adlandırmış ve vergi kaydı olan herkesin vergi ödemesi gerektiğini savunmuşlardır. Roux-Fazillac ise Périgueux'da şüphelileri (karşı devrimci) ve kent zenginleri ile *l'egoisme boursier'le vil esprit mercantile* olarak adlandırılan banker, finansör ve spekülörleri vergilendirmiş ama tahsil edilen vergiler toplanması gereken tutar için yetmeyince zengin vatanseverler de vergilendirilmiştir (Gross, 1997: 131). Périgord'da ise Lakanal Bergerac zenginlerine artan oranlı vergi uygulamıştır. Bo ve Chabot gibi net gelir üzerinden vergilendirme yapmıştır. Net gelir yani giderlerin düşülmesi sonu elde edilen gelirden farklı bir hesaplama. Elde edilen gelirler enflasyondan zarar gören düşük gelir grupları için vergi indirimleri ve rant şeklinde kullanılmıştır. Lakanal'ın artan vergi uygulamasında vergi dilimleri 100 *livres*'den başlamakta ve 1.000 *livres* ve üstüne doğru devam etmektedir. Oranlar 100 *livres* için yüzde yirmi iken 1.000 *livres* için yüzde ellidir (Gross, 1997: 132,134). Creuse'de Vernerey 1793-1794 kışında ekmek maliyetlerinin artışı ve kıtlık nedeniyle oluşan açlık tehlikesine önlem olarak 600 bin *livres*'lik ek artan vergi uygulamıştır (Gross, 1997: 133).

Bu değerlendirmelerin sonucunda vergilerin birkaç zengin dışında önemli bölümünün küçük katkılar halinde durumu çok iyi olmayanlardan tahsil ettiği görülmektedir. Çoğu

vergi kayıtları küçük tüccar, toptancı ve perakendeciler, dükkân sahipleri ve sansculotte'ların yoksul kısımlarını oluşturan zanaatkarlardan oluşmaktadır. Örneğin, Lakanal Bergerac'ta maksimum 20 bin *livres* için 10 bin *livres* tahsil ederken, minimum 200 *livres* için 50 *livres* alınmaktaydı. Birkaç tüccar ve dükkancı için 4.000, 1.200 ve 800 *livres* olarak değerlendirildi. Çoğunluk 200 *livres* ve 100 *livres* üzerinden ödeme yaptılar. Bo ve Chabot için 1500 *livres* servet olarak vergilendirilebilir bir miktarken Vernerey'e göre ise iyi durumda olan bir yurttaş 50 *livres* vergi ödeyendir. Aslında zenginlerin cezalandırılması hedeflenmiş olsa da, tüm vergi ödeyicilerin gelirlerine göre adil bir pay alınması durumu ortaya çıkmıştır (Gross, 1997: 137-138).

10 Mayıs 1794 tarihinde *contribution mobilière* kaldırılmış, *contribution foncière* yeniden değerlendirilme esasları düzenlenmiştir. 20 Temmuz 1795 tarihinde ise toprak vergisinin yarısının buğday ile ödenmesi kararı alınmıştır. 25 Temmuz 1795 tarihinde *contribution mobilière* tekrar yürürlüğe konmuştur. 23 Ağustos 1796 tarihinde ise *patente* tekrar yürürlüğe girmiştir. 6 Haziran 1797 tarihinde düzenlenmiş toprak vergisi uygulamaya sokulmuştur. 2 Ağustos 1797'da ise taşınabilir servet üzerinden alınan vergilerin düzenlenmiş şekli yürürlüğe girmiştir. 10 Eylül 1797'da dolaylı vergilerle ilgili ilkeler kabul edilmiştir. 12 Kasım 1797'de Maliye Bakanlığı'na bağlı Dolaysız Vergi Kurumu kurulmuştur. 24 Kasım 1797'de Kapı ve Pencere vergisi yürürlüğe girmiştir. 22 Kasım 1798'de tütün üzerine vergi yürürlüğe konmuştur. 23 Kasım 1798'de vergilerin aynı değil nakdi ödenmesine karar verilmiştir. 12 Aralık 1798'de tescil (*registration*) vergisi yürürlüğe girmiştir (Jones, 1990: 233-235).

Receveurs- Generaux ve makam satışları 1791'de kaldırılmış, onun yerine seçilmiş 544'ün üzerinde yeni vergi tahsildarının bağlı olduğu Hazine oluşturulmuştur. 1795 yılında *Receveurs- Generaux* yeniden yapılandırılmış, vergi tahsilatı ile birlikte devlete kısa vadeli

borç veren biçimde örgütlenmiştir. Dolaylı vergilerin merkezileşmesi süreci 19.yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür. Dolaylı vergilerin tahsilatı yarı bürokratik yarı patrimonyal biçimde devam etmiştir. Dolaylı vergilere dair değişiklikler 19. yüzyılın başında Napoleon tarafından yapılmıştır, 1806'da tuz vergisi yürürlüğe girmiş 1808'de şeker ve tütün vergisi uygulanmaya başlanmış *aides* yine içecekler üzerinden devrim öncesinde olduğu gibi tahsil edilmeye devam edilmiştir. Tuz vergisi kişiler üzerinden değil imalat aşamasında alınmaya başlanmıştır ancak tahsilat eski rejimlerden çok farklı olmamıştır (Kiser ve Kane, 2001: 212-213).

1792-1795 yılları arasında Fransa'da bürokratikleşme konusunda önemli adımlar atılmıştır. Devrim, makam satışı ve vergilerin iltizam yoluyla toplanması uygulamasına son vermiştir. 1795-1799 döneminde uzmanlaşma, iş bölümü, hiyerarşi, arşivleme sürecinin kurumsallaşması gibi bürokratik gelişmeler yaşanmıştır. Merkezileşme ve bürokratikleşme en çok hesap kontrollerinde önemli ilerlemeler kaydedilmesini sağlamıştır. Ancak 1799 yılına gelindiğinde bürokratikleşme süreci tam anlamıyla başarılamamıştır. Kamu hizmetlerine alımlarda düzenli bir sistem geliştirilememiştir, miras, satın almalar gibi yöntemler kullanılmış, pratikte ise kayırmacılık yaygın olmuştur. Vergi tahsilatı sürecinin reforme edilmesinde ise devrim pek başarılı olamamıştır. Vergi tahsilatında reform, güç sahipleri ve makam sahipleri tarafından engellenmiştir (Kiser ve Kane, 2001: 206-207).

Dolaysız vergilerinin tahsilatında ise çok az değişiklik olmuştur. *Taille* için tahsilat eski biçimiyle devam etmiş, merkezileşmek yerine yerel idarelere bırakılmıştır. Dört dolaysız vergilerin en önemlisi olan toprak vergisi için toprak değerlendirme işleme Napoélon döneminde 1807 yılında yapılmış ve 1850'lere kadar bitirilememiştir. Baş vergisi, *capitation* kayıtlarına göre yapılmıştır. Tahsilat kişilerin gelirleri üzerinden değil de bölgelere göre sabit oranlar üzerinden gerçekleştirilmiş, değerlendirme ve tahsilat yerel

idarelere bırakılmıştır. *Yani vergi isimleri değişse de vergiye konu olan kaynağın değerlendirilmesi ve tahsilat sürecinde önemli değişimler yaşanmamıştır.* Merkezileşmenin önünde ulaşım sorunlarının da payı vardır. Merkez ile yerel idareler arasında ulaşım olanaklarının gelişmesi, yolların yapılması ve telgraf hatlarının kurulması ancak 19. yüzyıl boyunca gerçekleştirilebilmiştir (Kiser ve Kane, 2001: 214-216).

5. 16. Yüzyıl-18. Yüzyıl İngiltere Maliyesinde Değişim

5.1. 16. Yüzyılda İngiltere’de Mali Yapı

Orta çağın ortalarında kralın gelirleri, kral toprak gelirleri, mahkeme para cezaları, çiftlik kiralari, krallık mülk kârları ve feodal ayrıcalıklarından elde ettiği kazançlardan oluşuyordu. I. Edward (1239-1307) bu gelirlere *magna ve parve custuma* isimli gümrük vergisini eklemişti (Dietz, 1964: 11). Bu vergiler yün, yün post ve deri ihracatı üzerinden alınıyor, Parlamento onayıyla yürürlüğe giriyor ancak tüccarların da fikirleri alınıyordu (Braddick, 1996: 50). 1303 yılında *carta mercatoria* adında Parlamento onayına ihtiyaç duyulmadan ihracat ve ithalat üzerinden kral ve yabancı tüccarlar arasında kararlaştırılarak alınan yeni bir gümrük vergisi konulmuştur. Bu vergiye şarap, deri, yün ve yün post ihracatı ve kumaş ihracat ve ithalatı eklenmiştir. 1347 yılında ise kralın yetkisinde olan ve sonrasında *pannage* olarak bilinen kumaş üzerinden alınan gümrük vergisi konulmuştur. Böylelikle aynı mallardan farklı otoritelerin aldığı vergiler uygulanmıştır (Braddick, 1996: 51). 1347 kökenli olan *tonnage ve pountage* adında şarap ve diğer metaller üzerinden alınan bir gümrük vergisi de bulunmaktaydı (Braddick, 1996: 52). Bu vergi Parlamento onayıyla yürürlüğe girebiliyordu, *VI. Henry döneminden sonra parlamento bu yetkiyi her kralın hükümdarlık süreci başlangıcından veriyor ve yetki o dönem boyunca geçerli oluyordu. Tonnage ve pountage Parlamento tarafından onaylansa da oranları Book of Rates ile kral tarafından belirleniyordu* (Braddick, 1996: 50). Tablo 5’te gümrük vergilerine dair kısa bir özet görmek mümkün.

Orta çağda “geleneksel yağmacı ticaret yöntemi” malların geçiş yöresinde olan lordun haracı veya zorla geçiş parası alınması biçimde ilerlemekteydi. Gümrük vergisi ise ulusal boyutta bir yağmacılık, krallın ulusal mal geçişlerinden aldığı bir paydı (Hill, 2015: 101).

Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*'nde üretim ilişkilerinin değişimiyle birlikte gümrük vergilerindeki değişimlere değiniyor:

Gümrük vergilerinin kökeninde, feodal beylerin kendi topraklarından geçen tacirlere onları yağmadan koruma bedeli olarak zorla kabul ettirdikleri haklar vardır; bu haklar daha sonra kentler tarafından kabul ettirildiler ve modern devlerin ortaya çıkışıyla da devlet hazinelerine para toplama hususunda en kolaylıkla başvurulabilen el altında hazır bir araç haline geldiler. Bu önlemler Amerika altın ve gümüşünün Avrupa pazarında kendilerini göstermesiyle, sanayinin gittikçe gelişmesiyle, ticaretin hızla ilerleyişi ve bu ilerlemenin sonuçlarıyla burjuvazinin loncalar dışındaki gönenciyle ve paranın gittikçe aratan önemiyle başka bir anlam kazandı. Parasız kalmanın kendisini günden güne daha güç durumda bıraktığı devlet, altın ve gümüş yasağını yalnızca ulusal düşüncelerle sürdürdü; şimdi başlıca hedefleri piyasaya yeni çıkan bu gümüş kitleleri kapıp israf etmek olan, burjuvalar tamamıyla tatmin olmuş durumdaydılar; mevcut ayrıcalıklar hükümet için gelir kaynağı haline geldiler ve para karşılığında satıldılar; gümrük vergilerinde ihracat konan vergiler ortaya çıktı, sanayinin önüne düpedüz engel olan vergiler yalnızca mali amaç taşıyorlardı. İkinci dönem 17. Yüzyılın ortasında başladı ve hemen hemen 18. yüzyılın sonuna kadar sürdü. Ticaret ve denizcilik, ikincil bir rol oynayan manüfaktürden daha çabuk gelişmişlerdi; sömürgeler büyük tüketiciler haline gelmeye başladılar; uzun süren kavgalar pahasına çeşitli uluslar açılmakta olan dünya pazarını paylaştılar. Bu dönem denizcilik ve sömürge tekelleri ile ilgili yasalarla başlar. Tarifelerle, yasaklarla, antlaşmalarla, çeşitli ulusların rekabette bulunabilmeleri mümkün olduğu kadar önlendi, ve en son aşamada rekabet savaşımını sürdürmeye devam eden ve bu savaşın sonucunu belirleyen şey, savaşlar oldu (deniz savaşları). Denizler üzerinde en güçlü olan ulus İngiltere, ticaret ve manüfaktür planında üstünlüğünü korudu... Manüfaktür ulusal pazar üzerinde koruyucu

vergilerle sömürge pazarında tekel imtiyazlarıyla ve dışarıda da olabildiğince çok farklılaşan gümrüklere sürekli olarak korunmuştu. Aynı ülkede üretilen hammaddenin işlenmesi kolaylaştırıldı (İngiltere’de yün keten, Fransa’da ipek); o ülkede üretilen hammaddenin ihracatı yasaklandı (İngiltere’de yün) ve ithal edilen maddenin ihracatı ya saksaklandı veya engellendi (2004: 89-91).

Yorkist krallar ve VII. Henry büyük topraklara sahipti. Güller Savaşı (1453-1504) sonrasında parlamento Lancaster ve York hanedanlarının da içinde bulunduğu 397 kişinin topraklarına ihanet suçlamasıyla el koymuştu. Ceza alanların 256’sının hükmünü kaldırılmış, 34 *peerage*’in üçü 254 şövalyenin 72’sinin cezaları kaldırılmamıştır. Vatan hainliği ile suçlananların toprakları kral topraklarını şişirmiş, ancak uzun dönemde etkisi oldukça küçük olmuştur (Ellis, 2007: 64). 1450-1495 yılları arasında Parlamento krala verilen topraklarının geri alınmasına karar verdiğinde kral gelirleri düşmeye başlamıştır. Tudor dönemi sübvansiyonları ve VII. Henry’nin borçlanması kral gelirlerini arttırmıştır. VI. Henry döneminde gelirler oldukça düşmüştür, 1450’lerin sonunda bir yılda 24 bin pound gelir elde edilirken, 1450’lerin sonunda borçlar 372 bin pounda yükselmiştir. IV. Edward’ın finansal duruma ilişkin çözüm yolları bulması gerekmiştir. IV. Edward ve VII. Henry yeni kaynaklar bulmak yerine gümrük vergileri ve var olan topraklardan ek gelir sağlamaya çalışmıştır. VII. Henry iktidarı finansal sorunlar yaşayarak başlasa da 300 bin pound tutarında servet bırakmıştır. VIII. Henry Fransa Savaşı (1512-14) nedeniyle fazla verememiş, 1530’lardan önce de olağan gelirleri yıllık 90 bin pound’dan daha az olmuştur ancak olağandışı gelirler vergiler ve borçlanma yoluyla gelirini arttırabilmiştir (Ellis, 2007: 65). Ancak gelirlerdeki artış Kıta Avrupası ile karşılaştırıldığında zayıf kalmaktadır. 1520 yılında Fransa Krallığı 1540 yılında 540 bin pound’luk gelir elde edebilmektedir (Ellis,

2007: 66). İngiltere’de kral toprakları özellikle *Lowland England*⁵⁴, da bulunmaktadır (Ellis, 2007: 60).

Tablo 5. İngiltere’de Gümrük Vergileri

Vergiye konu olan meta	Yün, yün post ve deri	Şarap	Kumaş
Vergi-yetki- ihracat/ithalat	<i>Magna ve parve custum /kral-parlamento/ ihracat Carta meratoria kral-ithalat ihracat Tonnage ve poundage kral – parlamento</i>	<i>Carta meratoria kral ithalat – ihracat Tonnage ve poundage kral- parlamento</i>	<i>Carta meratoria kral ithalat – ihracat Pannage kral ihracat- ithalat</i>

Kaynak: Braddick, 1996: 50-52 esas alınarak oluşturulmuştur.

Feodal ayrıcalıklar da kral gelirlerini arasındadır. Kralın geleneksel yetkilerine bağlı olarak vergileme ayrıcalığı vardı. Bunlardan ilki “*Distaint of Knighthood*” idi. Yıllık geliri 40 pound’un üstünde olanlar şövalye olmak durumundaydı, bu sorumluluğu yerine getiremeyenler ise ödeme yapmak durumunda kalıyordu. Enflasyonun artışı nüfusun önemli bir kısmını şövalye koşullarına uymasa da bu gelir dilimine sokuyor adaletsiz bir durum yaratıyordu. Teknik nedenlerle pek uygulanmayan bu ayrıcalığı, Elizabeth ve James çok zorlamamıştı. Charles ise bir komisyon aracılığıyla 9 bin kişiden fazla kişiden 170 bin pound tutarında gelir elde etti. Diğer bir feodal ayrıcalık ise krallık ormanlarıydı. II.

⁵⁴ Güney-doğu bölgeleri, coğrafi olarak dağlık olmayan bölgeleri ifade etmektedir.

Henry döneminde itibaren kral ormanları kullanımını illegal ilan edildi, nesillerce buralarda yaşayanlardan, orman kaynaklarını kullananlardan ödemeler alındı (Stroud, 1999: 58-59). *Purveyance* adı verilen ve kralın bazı malları bazı fiyatlar üzerinden alma hakkı da vardı. *Wardship* ise mirasçılarının servetleri üzerinde kontrol hakkıydı (Stroud, 1999: 12). Şövalyelik mirasla devam etmekteydi, ödeme karşılığında bu hak devam ediyor ancak mirasçı gerekli yaşta değilse miras mirasçının yaşı dolana kadar krala ait olmaktaydı (Loades, 1997: 202).

15. yüzyılda krallık gelirleri düşmeye başlayınca olağanüstü gelirlere yani *fifteenth* ve *tenth* başta olmak üzere vergilere yönelinmeye başlandı. *Fifteenth* kral topraklarının dışında bulunanlar için *tenth* ise kral topraklarındaki taşınır mallar için uygulanan oranları temsil etmekteydi. *Fifteenth* ve *tenth* taşınır malların üzerinden alınırken, 1334'ten sonra toprak üzerinden alınmaya başlandı. Bu vergiler toprak üzerinden alındığından dolayı topraksız köylüleri vergi dışı bırakıyordu. Bu yüzden Lancastrist ve Yorkist krallar *fifteenth* ve *tenth* yerine daha verimli vergiler aramaya başladılar. 1404'de IV. Henry Parlamento'ya vergilerin yetersiz olduğunu söyleyerek, yıllık olarak toprağın değerinin ve rantın yüzde 5'i veya her 20 pound için bir şilin miktarında yeni bir vergi önerdi. Bu yeni vergi uygulanamadı. IV. Edward her yerleşim merkezi için belirlenecek toplam miktarlar üzerinden, 20 şilin toprak gelir ve on mark değerinde malı olanlara uygulanan ve krallık görevlileri tarafından toplanan *fifteenth* ve *tenth*'i önerdi ancak kabul görmedi. Amacı topraksızların da vergi ödemesini sağlamaktı (Dietz, 1964: 11-18).

Tudor dönemi öncesinden başlamak üzere *fifteenth-tenth* hem mal üzerinden hem de toprak üzerinden alınmaya başladı. Vergiye konu olanın ne olduğu belirsizdi. Bazı yerlerde toprak üzerinden, bazı yerlerde sığır ve koyun üzerinden ya da her ikisi üzerinden alınmaktaydı. Verginin oranı 1334 yılında sabitlenmişti, daha sonrasında ise sadece küçük

değişiklikler yapılmıştı. 16. yüzyılın sonlarında bazı yerlerde başta hizmetlilerin ücretleri olmak üzere vergi tabanı genişlemiştir. Bu haliyle orta çağın sonlarına doğru azalan oranlı bir vergi halini almıştı (Hoyle, 1998: 651).

Sübvansiyon sürekli olmayan, vergilere ek olarak gündeme gelen değerlendirme esasına göre alınan dolaysız bir vergidir. Sübvansiyon Parlamento tarafından savaş gibi özel amaçlar için yürürlüğe konur. Sübvansiyonun oranı farklı toprak ve mallar için farklı uygulanır.

Toprak sahibi olmayanlar, din adamları ve asiller *fifteenth ve tenth*'den muaflardı. Ancak pek çok durumda toprak sahipleri ve din adamları vergilendirilmişlerdir. Soylular ise aslında *fifteenth ve tenth* ödemekle mükelleflerdir. Ancak vergi tahsilatı soyluların ellerinde olduğundan ve statülerinden dolayı vergi ödemiyorlardı. Ülkenin bazı bölgeleri Wales, Cheshire, Cumberland'ın Kuzey sınırı, Westermorland ve Northhumberland ve Durnham Piskoposluğu geleneksel olarak *fifteenth ve tenth* ödememekteydiler. Kuzey sınır kentler bazen vergi ödeyebilirken Galler ve Cheshire hiç vergi ödememiştir. Kuzey sınırında vergi ödenmemesinin sebebi yıkıcı yağışların yaşanmasıdır. Diğer yandan, yasal olarak bazı bölgelere vergi muafiyetleri sağlanmıştır. Lincoln, Great Yarmouth, New Shoreham'a Tudor öncesi vergi muafiyeti hakkı tanınmıştır. Cambridge ise vergilerin değerlendirilmesi aşamasında yüzde 55 muafiyete sahiptir.

Fifteenth ve tenth ülke genelinde adil şekilde dağılmamıştır. Örneğin Lincolnshire'ın bazı kısımlarında zengin çitlemeciler vergiden muaflardır. Norfolk'da Thetford vergi öderken Yarmouth'da pek çok zengin bulunurken vergiden muaflardır (Schofield, 1994: 60-70). Muafiyet aynı zamanda alt gelir grupları için de uygulanabiliyordu. Ancak muafiyet oranı bazen o kadar düşüktü ki kimseyi kapsamaması mümkün değildi. Özellikle 1526-1547

yıllarında yüzyılın diğer dönemlerine göre alt gelir grupları için görece vergi muafiyetlerinin daha yüksekti. Kuzeyde bulunan bazı kentler, İrlanda, Calais, Jersey ve Cinque Ports sübvansiyondan muafı (Schofield, 2010: 233-234).

14. yüzyılda *fifteenth* ve *tenth* kökeni itibariyle taşınabilir mallar üzerinden değerlendirme usulü ile doğrudan alınan bir vergiyken, gizleme ve erozyon nedeniyle 14. yüzyılda kral doğrudan değerlendirme yönteminden vazgeçmiştir. Din adamları krallık görevlileri ve yerel bölgelerde yaşayanlardan oluşan bir komisyon her bölgenin ne kadar vergi ödeyeceğini belirlemek üzere görevlendirilmiştir. Her *shire* için biri yerel imtiyazlı veya papaz, diğeri kral mahkemelerinden birinde yargıç veya yüksek krallık görevlisi olmak üzere iki komisyon üyesi ayrılmaktadır. Eğer bir anlaşma olmazsa eski yıl vergileri kadar vergi ödenmesi kabul edilmiştir 1332 yılında. Bu vergi hiçbir zaman doğrudan değerlendirilmemiş, parlamento komisyonlarca 1334'te belirlenen tutar üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Belirlenen tutarlar üzerinden değişikliklere gidilmiştir. Bazı bölgelere doğal afetler, ekonomik çöküntü gibi durumlarda ve bazı dini kuruluşlara vergi indirimleri uygulanmıştır. 1433 yılına kadar vergi indirimleri, genel bir çöküntü olduğunda vergi yükü dağılımına göre bölgelere dağıtılmış veya yıkım belirli bir bölgeyi etkilediğinde parçalı ve *ad hoc* uygulanmıştır. 1433 yılından sonra ise bu indirimler komisyon tarafından belirlenen *shire*'de bir lord ve iki şövalye, *borough*'de iki *borough* görevlisi ve lord aracılığıyla dağıtılmıştır. Parlamento vergi tutarını vergi indirimleri ile belirlemekte, indirim ve vergilerin dağılımı bahsedildiği biçimiyle gerçekleşmektedir (Scholfield, 2010: 28).

1485 yılı Tudor'larla birlikte 150 yıldır standart bir biçimde alınan bu verginin uygulanışı çok değişmeden devam etmiştir. Vergi tahsildarlarının seçimi 1485'ten 1585'e kadar Avam Kamarasının yetkisinde olmuştur. Avam Kamarası tarih ve isim vererek vergilerin,

kim tarafından hangi tarihler arasında hangi *shire* ve *borough*'da tahsil edileceğinin kararını vermektedir. Bu kişilerin *Chancey*'den sertifika almaları gerekmektedir. 1515 yılında yapılan düzenleme ile gerekli olması durumunda kralın altındaki komisyona ek tahsildar atama yetkisine sahip olmuştur. 1534 yılında yapılan düzenleme ile krala, 1540 ve 1545 yılında ise *Lord Chancellor*'a tahsildar atama yetkisi verilmiştir (Scholfield, 2010: 29).

1696 yılından önce gümrük vergilerine dair ayrıntılı bilgiler olmasa da 1275 yılı uygulamasının devam ettiği, çok az değişiklik olduğunu söylemek mümkündür. 1275 sonrasında tüccarlar ve vergi tahsildarları arasında vergilerin azaltılmasında anlaşmazlıklar söz konusudur. Bu yüzden vergi tahsilatında sorumluluk düzeyini artan bir yapılanma oluşturulmuştur. Gümrük vergi tahsilatında dört görevli bulunmaktadır. Bunların ilki tahsildardır, her limanda bir tahsildar bulunmakta toplanan vergileri Maliyeye veya *assignee*'ye ödemekle yükümlüdür. Tüccarların ithalat ve ihracatlarını içeren bir doküman olan *cocket*'leri tutmakla yükümlüdür. Her limanda tahsildarın kayıtları kontrol etmek için görevli denetmen bulunmaktadır. Denetmenler kral tarafından kendi tahsildarlarının kontrolünü sağlamak amacıyla görevlendirilmektedir. Gözlemcinin ise *cocket*'leri kontrol etmek, gümrüksüz metalarının vergi muafiyetini geçip geçmediğine bakmak gibi görevleri vardır. Gözlemci diğer üç görevlinin işlerini yönetmekte, imzaları atmaktadır. Orta çağ sisteminde her limanda üç farklı vergi tahsildarı ve denetmeni bulunmaktadır: ilki yeni ve eski gümrük vergisi için, ikincisi kumaş üzerinden gümrük vergisi ve diğeri sübvansiyon ve *tonnage* ve *poundage* için. 1568 Londra'sında ise ihracat ve ithalat üzerinden alınan düşük gümrük vergileri, *tonnage* ve *poundage* ve ihracattan alınan vergiler, yüksek gümrük vergileri (yün ve sübvansiyon), şarap vergileri için vergi tahsildarları bulunmaktadır. Tahsildarlar genellikle tüccarlardır ya yerel görevliler ya da kral tarafından

atanırlar, çoğunlukla kral tarafından atanırlar. Gözlemci ve denetim görevlileri kral tarafından atanır ve ücretlilerdir (Braddick, 1996: 56-57).

Tudor hükümdarlığının önemli bölümünde ve Stuart'larda gümrük vergileri iltizama verilmiştir. Yine de bu üç görevli kral tarafından atanmış ancak iltizam sahibi için çalışmışlardır. Görevlerinde önemli bir değişiklik olmamıştır. Artık gümrük vergisi görevlileri *patentees* olarak tahsildarlar ise *customer* olarak bilinmektedir. *Customer* artık daha az iş yapmaktadır iltizam sahibi *customer*'ın yaptığı işleri yapmaktadır. Tek bir metadan pek çok çeşit vergi, farklı tahsildarlar tarafından alınmaktadır (Braddick, 1996: 58-59). Bu yüzyılın diğer bir özelliği yüzyılın sonlarına doğru vergilerin sadece olağanüstü harcamalar için kullanımından olağan harcamalar için kullanımına geçişi yani süreklileşmesiydi (Alsop, 1982). Tablo 6'da görüldüğü gibi 16. yüzyılın sonlarında vergilerin toplam gelirler içindeki payı yüzde altmıştır, bu oran 17. yüzyılın sonunda yüzde doksanlara çıkmıştır.

Diğer yandan, krala bağlı Hazine (*The Exchequer*) ve Komisyonlar bulunuyordu. Hazine, Gelirler Hazinesi (*Exchequer of Receipt*) ve Hesap Hazinesi (*Exchequer of Account*) olarak ayrılıyor ilki harcama ve gelir toplama işleriyle ilgilenirken, ikincisi denetim görevini üstleniyor ancak görece önemsiz bir konumda kalıyordu (O, Day, 2010: 75). *Treasurer* ise daha onursal bir görevdi ve genellikle *peerage*'lere verilmekteydi. Örneğin 1572-1599 yılları arasında William Cecil Lord Burghley *Treasurer* olarak kayda geçmiştir. VII. Henry gelirlerinin merkezi olarak yönetecek *Chamber* oluşturmuş, *Treasurer of Chamber* kral gelirlerini gümrük vergisi hariç olmak üzere toplamış, gümrük gelirleri Hazine'de kalmıştır. Manastır topraklarına el konulması ile birlikte kralın manastırdan elde ettiği gelir ve toprakları denetmek için pek çok yapılanmaya gidildiği görülmektedir. Manastır topraklarını krallığa devretmek için *Court of Augmentation* kurulmuş ve başkanlığını

Chancellor, Treasurer ardından *General Survey* yapmıştır. *Court of Augmentation* 1547 yılında ise görevi kral topraklarını denetlemekle yükümlü *Court of General Surveyors of the King's Land* ile birleşmiştir. *Court of Wards and Liveries* 1540 yılında feodal gelirlerden sorumlu tutulmuş, Elizabeth döneminde aristokrasiyi kontrol etmek ve gelirleri arttırmak için kullanılmıştır. 1540 yılında *Court of First Fruits and Tenth* kurulmuştur (O, Day, 2010: 76-77).

Tablo 6. Elizabeth - II. Charles Dönemi Barış ve Savaş Dönemlerinde Toplam Gelir İçinde Vergilerin Payı

Dönem	Yıllık G. (bin pound)	Krallık Gelirleri (%)	Dolaysız Vergi (%)	Dolaylı Vergi (%)	Satış Gelirleri (%)	Krallık Kârları (%)
1558-1585*	320.54	32.54	40.46	23.63	2.9	0.9
1586-1603	521.39	25.49	44.54	23.6	6.3	0.0
1661-1674	1,682,71	5.96	41.54	45.59	6.9	0.0
1675-1685	1,591,64	4.67	22.89	71.5	0.8	0.05

*1561-1576 verileri dahil değildir.

Kaynak: Braddick, 1996: 28.

5.2. 17. Yüzyılda İngiltere’de Mali Yapı

Bu dönemin önemli özelliklerinden biri ise krallık gelirlerinin yüzyılın başından itibaren erimiş olmasıdır. 16. yüzyılın erken dönemlerinde yıllık devlet gelirlerinin yüzde 40’ı kralın kendi gelirlerinden oluşmaktadır (1502-1505 döneminde toplam 105 bin pound tutarındaki toplam gelirin 40 bin pound’luk kısmı kral gelirlerini oluşturuyordu). İngiltere maliye tarihinde kralın en yüksek gelirleri 1530’larda manastırların çözülüşü ile elde edilmiştir. Bir yılda 130 bin pound değerinde toprak kilisenin elinden alınmıştır. Ancak el konulmuş toprakların önemli kısmı 1540’larda savaşların finansmanı için elden çıkarılmış, özellikle 1589 yılı sonrasında krala miras kalan topraklar satılmaya başlanmıştır (Clay, 1984a: 251-252). Elizabeth döneminde yıllık gelirlerin yaklaşık yüzde 40’ına sahip olan krallık, yüzyılın sonun üçte bir oranında ve 1630’larda ise gelirlerin sadece yüzde 14’üne sahiptir (Clay, 1984b: 252).

I. James döneminde krallık harcamaları gittikçe artmıştır. Kral Robert Carr, Somerset Earl’ü gibi kendine yakın soylulara çeşitli harcamalar yapmaktan çekinmemiştir. Hazineden sorumlu Lord Robert Cecil bir reform planı uygulamıştır. Kral toprakları satılarak 445 bin pound elde edilmiş, oranlar kitabı (*Book of Rates*) enflasyon uyumlu olarak revize edilmiştir. Parlamento onayına dayanmadan kralın ayrıcalıklarına dayanarak seçilmiş, 1.400 farklı kalem için 60 bin pound miktarda ek gümrük vergisi yürürlüğe konulmuştur. Salisbury 1610 yılında *Great Contract* isimli bir reform önerisi sunmuştur. Bu öneri, ilerleyen bölümlerde ayrıntılı bir şekilde inceleyeceğimiz üzere kralın *wardship* ve *purveyance* gibi feodal haklar karşılığında Parlamento’dan 200 bin pound istenmesini içermektedir. Avam Kamarası ilk önce bu öneriye sıcak yaklaşırsa da Parlamento bu vergilerin süreklileşmesi ve artmasından endişe duymuş bu plan rafa kaldırılmıştır. Salisbury 1612 yılında öldüğünde geride 500 bin pound borç ve 160 bin pound açığı olan

mali yapı miras bırakmıştır (Stroud, 1999: 31). Howard taraftarları Hazineden sorumlu lordun Earl Suffolk'un olmasını istemiştir. Kralın harcamalarının kısılması gerekliliği, reform sürecini başlatmıştır. Soyluluk unvanları satışa çıkarılmıştır. 1614 yılında bu satışlardan 91 bin pound elde edilmiş, ancak unvanlara olan talep sınıra dayandığında bu gelir kaynağı tükenecektir. 1614 yılında kraliyet maliyesine yardım etmeleri için Parlamento çağrılmış ancak Parlamento üyeleri bu konuda tartışmaya pek de gönüllülük göstermemişlerdir (Stroud, 1999: 32-33). Avam Kamarası kralın istediği miktarın ancak bir kısmını onaylamış, ardından kralın iç ve dış politikaları tartışılmaya başlanmasıyla kralın aşağılanmış. I. James bu saldırıya karşı Avam Kamarasına cevap veriyordu: "Tanrı'nın ne yapabileceğinden kuşku duymak küfürdür" (Bookchin, 2011: 118). Kral Parlamenti 1621 yılına kadar dağıtmıştır. 1620 yılına gelindiğinde krallık borçları 900 bin pounda yükselmiştir. 1621-1625 yılları arasında *Lord Treasurer* Lionel Cranfield harcamaları kısması çeşitli kavgalara neden olmuştur. Donanma İdaresi, Krallık Giyim İşleri İdaresi gibi kademelerin harcamalarının yarısında yolsuzluk vardı, Parlamento da bu durumdan rahatsızlık duyuyordu (Stroud, 1999: 32-33).

I. James Parlamento'yu dağıttığı süreç içinde kralın Katolik yanlısı olduğuna dair tedirginlikler arttı. Kral zorunlu borçlara başvurdu, yeni gümrük vergileri aldı ve 1611 yılında unvanlar ve tekel hakları sattı. Vergileri onaylamak üzere 1621 ve 1624 yılında Parlamenti çağırıldı. 1621'de Sir Francis Bacon'u yolsuzlukla suçladı bu durum krala Parlamento ile girdiği savaşta mesaj veriyordu. Kralın oğlunun İspanyol prensesi ile evlenmesi korkuları arttırmıştı. Sonraki süreçte kral İspanyol karşıtlığı yapsa bile Avam Kamarası savaş için istenen tutarın yarısını onaylamıştı. Kralın yakın olduğu Buckingham Dükü komutasında girişilen deniz seferinin başarısız olması ve La Rochelle'deki Protestan ayaklanmaya yapılan harcamalar krala olan tepkileri arttırdı (Bookchin, 2011: 119-120).

“Kıta tarzında Katoliklere hoşgörü gösteren bir mutlakiyete doğru koyacağı mali kaynaklarının müsriflikle tüketileceği ve İngiliz ticareti üzerinde İspanya'nın hegemonya kuracağına yönelik korkuların hepsi taşra ve saray arasında giderek artan patlamalara yol açabilecek bir uzlaşmayı beslemekteydi. Belki de yalnızca Mart 1625'teki zamanlı ölümü James'i bir devrimin patlak vermesinden kurtardı” (Bookchin, 2011: 120).

I. Charles I. James'e göre Parlamento ile daha çok kavga etmişti. Fransa prensesi ile evlenmesi I. James dönemindeki gibi kaygıları yükseltti. 1625 yılında Parlamento ilk defa toplandığında İspanya Savaşı için gerekli finansman talebini kabul etmeye pek istekli değildi. ***Yaşanmamış bir durum yaşandı, Charles'a gümrük vergisi için yetki sadece bir yillığına verildi.*** Parlamento kral hükümdarlığı boyunca rutin bir biçimde gümrük toplama yetkisi veriyordu. Charles Parlamento yetkisi olmaksızın vergi toplamaya devam ettiğinde Parlamento ve kral arasında çatışma yaşanmıştır. 12 Ağustos 1625'te Parlamento dış politika ve din konusunda toplandığında Charles Parlamentoyu dağıtmıştır. Bir yıl sonrasında Charles finansal ihtiyaçlar nedeniyle Parlamentoyu tekrar topladı. Kral Avam Kamarasının öncü isimleri Edward Coke ve Robert Phelps göz ardı eden tutum içerisinde bulunmuştu. John Eliot ve Dudley Diggers Buckingham Dükü'nü suçlamış, kral Diggers ve Eliot'u hapsedirmiştir. *Tonnage* ve *poundage* Parlamento izni olmaksızın toplanmaya devam edilmişti.

I. Charles döneminde de I. James döneminde olduğu gibi harcamalar kısılmaya çalışılmış, bu harcamalardan fayda elde eden kesimler yani krallıktan maaş alanlar, krallık görevlileri bu politikadan rahatsız olmuşlardı. Ticaretin büyümesiyle 1630'larda sayısı artan vergilerden elde edilen gelirler de artmış, tahsilat 1630'ların sonunda 200 bin poundu bulmuştu. Ancak gelir ihtiyacını karşılayacak ölçüde olmayınca kral feodal ayrıcalıklarını kullanmıştır. Bu ayrıcalıklar arasında en karlı olanı gemi parasıydı. Gemi parası Norman istilasına karşı kıyı bölgelerin güvenliği için alınan çok eski bir vergiydi (Stroud, 1999: 57-59).

Mart 1628'de Parlamantonun toplanmasından önce kral ve Parlamento arasında pek çok anlaşmazlık vardı. Kral Parlamento'dan İspanya- Fransa Savaşını sürdürmek için iki yüz bin pound talep etmiştir. Anglikan Kilisesi kraliyet otoritesini sağlamlaştırmak için Katolik dini ritüelleri yaygınlaştırmaya başladı. Böyle olunca Başpiskopos Laud nefret uyandıran kişilerden biri haline gelmiştir (Bookchin, 2011: 120-122).

John Eliot ve hukukçu Edward Cooke öncülüğünde 1628 yılında Parlamantonun olumlu yanıt vermesini istedikleri Haklar Bildirisini sundular. Bildiri parlamantonun onayı olmaksızın yürürlüğe giren vergileri hükümsüz görüyordu genel olarak bakıldığında anayasal monarşi talep ediyordu. Bildirinin kabul edilmesi koşuluyla Avam Kamarası 350 bin pound mali destek vereceğini söyledi. Ancak Charles vergileri Parlamento onayı olmadan toplayarak anlaşmayı bozmuş oldu. Avam Kamarası azledilen Buckingham Dükü'nün kraliyet danışmanlığından alınmasını talep edince Charles Parlamento'yu dağıttı. 1629 yılı ocak ayında Parlamento tekrar toplandığında *tonnage* ve *poundage* yetkisi yine bir yılla sınırlandırıldı (Bookchin, 2011: 122-123).

Charles 11 yıl boyunca Parlamantoyu toplamadı. Parlamento onayı almadan vergileri tahsil etmeye devam etti. Tekeller ve unvanlar satıldı, vergiler yükseltildi. Charles, *Elizabeth'in bölgesel dengeleri gözeterek vergi tahsilatı için atadığı şerifleri dikkate almayarak bölgesel yönetimleri karşısına almıştı*. Diğer yandan, Londra kentinde monarşi ve bankerler arasında kavga başlamıştı, çünkü kral bankerlere olan borcunu ödemiordu. Kral muhaliflerini çok sert bir şekilde cezalandırdı. John Eliot krala muhalefet ettiği gerekçesiyle Kuleye kapatılmış, Charles'dan özür dilememiş ve kulede hayatını kaybetmişti (Bookchin, 2011: 123-124). Yasadışı olan vergilere direnen dini muhalifler sert cezalara çarptırılmış hatta New England'da yaşayan Püritenlerin zulümden kaçmak için göç ettiği rivayet edilmiştir (Bookchin, 2011: 125). Gemi parası nedeniyle yaşananlar

genel olarak yargı kararına ve krala karşı önemli ölçüde öfke yaratmıştır. Parlamento da kralın sadece Parlamentoyu değil İngiliz geleneksel hukukunu hiçe saydığını deklare etmişti (Brookchin, 2011: 125-126).

Charles ve Parlamento arasındaki çatışma bu sefer başka bir savaşın finansman ihtiyacı nedeniyle doruğa ulaştı ve İç Savaşın fitili ateşlenmiş oldu. İngiltere'nin İskoçya kontrolü sözdeydi, Charles İskoçya'yı Anglikan Dua kitabı kullanması için zorladı ve İskoçya'yı işgal etti. Kısa Parlamento savaş finansmanı talebi onaylamadı. İskoçya Northumberland ve Dunham'ı işgal etti ve çekilmek için büyük bir tazminat talep etti. ***Böylelikle Charles iç savaşı yönetecek ve Charles'ın idam kararını verecek Uzun Parlamentoyu çağırılmış oldu.***

Avam Kamarası üyelerinin önemli kısmı kralın ekonomik ve dinsel politikalarına duyulan öfke nedeniyle birleşmişti çeşitli kararlar alınarak kralı anayasal monarşiye tabi kıldı. Parlamento artık kral kararı ile dağıtılamayacak, kraldan bağımsız üç yılda bir toplanacaktı. *Tonnage* ve *poundage*, gemi parası hukuk dışı sayılarak kral mali açıdan Avam Kamarasına bağımlı kılınmış, Yıldız Mahkemesi (*Star Chamber*) ve dini mahkemeler feshedilmiştir (Bookchin, 2011: 127). İç Savaşın tek nedeni olmasa da Parlamento ve kral arasında devlet maliyesinin kontrol edilmesi üzerinden ilerleyen çatışma İç Savaşın itkilerindedir. *Parlamento vergileri kontrol edebildikleri ölçüde kralı da kontrol edebileceklerini düşünmüşlerdir* (Douglas, 1999: 3).

Avam Kamarasının dağıtılarak İskoçya'da ordu toplanması şüphesi Loud ve Strafford'un idam edilmesine neden olmuş, 1641 yılında İrlanda'da yaşanan isyan sonunda Parlamento ve kral arasındaki ilişkiler önemli ölçüde bozulmuştur. Avam Kamarası kralın İrlanda'daki isyan için ordu toplamasını istememiştir. Avam Kamarası John Pym önderliğinde parlamentonun bakanları onaylamasını içeren Büyük Şikâyet'i hazırlamıştır. Bu talepler devrimci niteliktedir, Katolikliğe saldırmanın yanı sıra Avam Kamarasına bakan ve yargı

görevlilerini atama hakkı veriyordu. 22 Ağustos'ta 1642'de kral Nottingham'da, Parlamento ise Londra'da krala savaş açtı. İngiliz aristokrasinin bütünün kralı desteklediği burjuvazinin ise bütün olarak kral karşısında olduğunu söylemek mümkün değildi. Örneğin, Essex kontu Charles'ın mutlakiyetçiliği karşısında Pym'ın yanında olmuştu (Bookchin, 2011: 128-129).

Vergiler, 1640 öncesinde ve hatta daha genel olarak İngiltere'de ekonomik hayatın önemli bir parçası olmamıştır. İktisadi hayat ve toplumsal yapı mali baskı altında kalmamıştır. Benzer durumun aynı dönemde Fransa ve İspanya'da olduğunu söylemek mümkün değildir. İç savaş döneminde mali yapıda değişikliklerin izleri görülmekle beraber vergilerin ağırlaşması sürekli bir hal almamıştır (Clay, 1984b: 253).

Parlamento tekeller aracılığıyla gelir elde etmeye son vermiş, gelir elde etme ihtiyacı satış vergileri yoluyla sağlanmaya çalışılmıştır (Clay, 1984b: 264). Satış vergileri John Pym tarafından ortaya atılmış ve ilerleyen yıllarda uygulaması gelişmiştir (Douglas, 1999: 4). 1640 yılına kadar İngiltere'de *tonnage* ve *pountage* dışında Parlamento dolaylı vergi bulunmamaktadır (Braddick, 1996: 99). 1643 yılında ilk defa satış vergilerine tabi meta yelpazesi genişletilmiştir. Satış vergisi uzun zamandır uygulanmakta olan sistematik ve daha az masraf yapılan dolaylı vergi formu olmuştur. 1660 yılından başlayarak satış vergilerinin kapsadığı meta alanı azalmış, otuz yıldan fazla satış vergileri alkollü içecekler ve kahve-çay gibi ithal içecekler üzerinden alınmıştır. Satış vergilerine uyum sağlanması modern devlet aygıtını destekleyecek mali sisteme doğru bir adım olarak değerlendirilebilir (Clay, 1984b: 264). Etkin ve profesyonel satış vergisi idaresi kurulmuştur. 1640'larda satış vergisi iltizam ve komisyonlar aracılığıyla tahsil edilmeye başlamıştır. 1660 yılında iltizam sistemine son verilmiş ancak satış vergisi tahsilatı için 1662 yılında yeni sözleşmeler

yapılmıştır. 1647 yılında tuz vergisi ve et üzerinden alınan gümrük vergisi düşürülmüştür. 1660 yılında ise ithalat üzerinden alınan satış vergileri kaldırılmıştır (Braddick, 1996: 99).

1642 yılında “Yerel Vergi Yönetmeliği” ile ihracatı teşvik edecek bir gümrük vergisi yapısı yürürlüğe konulmuştur, 1650 yılında kumaştan alınan gümrük vergisi indirilmiştir. 1656 yılında ise mamul ihraç madde ve ithal hammadde mallarından alınan gümrük vergileri düşürülmüştür. İhraç edilen hammaddeler ve İngiliz malları ile rekabet halinde olan ithal mamul mallarından gümrük vergileri arttırılmıştır (Hill, 2005: 219-220).

İç Savaş sırasında yürürlüğe giren diğer bir mali değişiklik büyük toprak sahiplerinin muaf olmayacağı aylık değerlemelere göre yapılacak kişisel gelirlerin değerlendirilmesine dayalı toprak vergisi uygulaması olmuştur. Krallığa aylık 120 bin pound vergi salındığında bu I. Charles’ın 1630’lar öncesi tüm gelirlerinin iki katından fazladır ve 1657 yılında bu aylık tutar 35 bin pounda düştüğünde 1642 yılı öncesindeki beş yılın sübvansiyonun toplamına eşittir (Clay, 1984b: 265). ***İç Savaş sonrası dolaylı ve dolaysız vergiler artmış, yenilen kralcılara pek çok finansal ceza yüklenmiştir.*** 1649-1655 yılları arasında bir yıl ortalama 1.7 milyon pound tahsil edilmiştir. 1650’ler sonrası bir yılda ise vergi tahsilatı 1.55 milyon pounda düşmüştür. 1630’lardan önceki vergi gelirlerine bakacak olursak yaklaşık üç kat daha arttığını görmek mümkündür. 1640’lar ve 1650’lerde vergiler ve harcamaların artışı gelirin yeniden dağılımı geçmişte olmadığı kadar etkilemiştir. Bu dağılım İç Savaş öncesinde olduğu gibi zenginliğin en tepesinde olanların lehine değil, cumhuriyetçi devlet görevlileri, çoğu yarı *gentry* kökenli ve halktan gelen kişilerin, askerlerin oluşturduğu bir toplam lehine olmuştur. Kral ve kilisenin el koyulan topraklarından çoğunlukla ordu görevlileri yararlanmıştır. 1660 restorasyonu ile topraklar eski sahiplerine geri verilmiştir. Ordu sembolik hale gelmiş vergi yükü azalmıştır. Ancak vergiler 1640 öncesinden hep fazla olmuştur 1680 yılında II. James döneminde gelirler

yarısı gümrük vergileri olmak üzere yıllık 2 milyon poundu geçmektedir (Clay, 1984b: 266).

Yeni dolaysız verginin miktarını Parlamento country ve borough için netleştirmiştir ve vergi tahakkuku ve tahsili için sürekli görev yapacak görevliler atanmıştır. Vergi değerlemesi sık aralıklarla yapılmaya başlanmıştır. Keza eski uygulamada vergiler kişisel zenginlik esas alarak yapılmakta enflasyonun vergi değerlendirilmesinde dikkate alınmaması ise vergi gelirlerinin azalmasına neden olmaktaydı.

Restorasyon döneminde (II. Charles) bile hangi vergilerin alınması daha etkili olur tartışması devam etmiştir. Hükümet gelire ihtiyaç duyduğunda dolaylı vergileri daha rahatlıkla kullanabilmektedir. Lüks mallar üzerinden tüketim vergisi alınmak istenmesi durumunda birkaç limanın kontrol edilmesi yeterli olacaktır. Ya da bira üzerinden tüketim vergi alınmak isteniyorsa, bira üreticileri kontrol edilebilir ve bira satışı tahmini üzerinden vergi tahsildarına ödeme yapılarak vergi tahsil edilebilir. Dolaylı vergilerin diğer avantajı ise vergi ödeyicilerin vergi ödediklerinin farkında olmamasıdır. 17. yüzyılda satış vergileri ve gümrük vergileri ile ilgili tartışmalar olmuştur. *Gümrük vergileri zenginlere kalırken satış vergileri daha geniş kitleleri yoksul insanları etkilemektedir.* Yoksul kişilerin de devletin hizmetlerinden yararlandığı ve dolayısıyla zenginler gibi vergi ödemek durumunda oldukları dile getirilen görüşlerden biridir. Diğer yandan, gümrük vergilerinden kaçılabilirken tüketim vergilerinden kaçılmaması tüketim vergilerini daha kolay tahsil edilebilir bir vergi haline getiriyordu (Douglas, 1999: 5-6).

Hobbes 1651 yılında Cromwell'in *Commonwealth*'i kurduğu yılda yazdığı *Leviathan* kitabında dönemin tartışmalarına benzer bir değerlendirme bulunuyor, tüketim vergilerini meşrular bir şekilde Hobbes eşitliği servette değil de tüketimde görüyor:

“Egemen güç tarafından halk üzerine konulan vergiler, çeşitli meslekler ve uğraşlarında çalışırken özel kişileri savunmak için kamunun kılıcını taşıyanlara ödenecek ücretlerden başka bir şey değildir. Böylece elde edilen fayda, hem varlıklı hem de yoksul için aynı ölçüde değerli olan hayatın sürdürülmesi olduğuna göre yoksul bir insanın hayatını koruyanlara olan borcunun aynısıdır, şu farkla ki yoksulları istihdam eden varlıklılar sadece kendi kişilikleri için değil pek çok başkaları için de borçlu olabilirler. Bu düşünüldüğünde vergilemede eşitlik, tüketilen şeyin eşitliğinde yatar, onu tüketenlerin servetlerinin eşitliğinde değil. Çok çalışan ve emeğinin meyvelerini tasarruf ederek az tüketen bir insanın tembelce yaşayan pek az şey elde eden ve elde ettiği her şeyi de harcayan bir kişiye göre niçin daha çok vergilendirilsin üstelik devletten daha çok koruma olmadığı halde?” (Hobbes, 2015: 241-242).

1643 yılında İngiltere’de satış vergisi ve toprak vergisi yürürlüğe girince mali orta çağ ortadan kalkmıştır. ***I. Charles Parlamento’nun onayı olmadan vergi yürürlüğe koymak isterken II. Charles bu yolu denememiştir.*** Toprak vergisi uygulanmaya devam etmiş, bu vergi sadece İç Savaşı finanse etmemiş III. William’ın ve 18. yüzyıl harcamalarını da finanse etmiştir. Kral toprakları, 1660 sonrası devredilmiştir ancak kral gelirleri açısından önemli bir farklılık yaratmamıştır çünkü hâlihazırda çoğu II. Charles döneminde elden çıkarılmıştır (Hill, 2005: 219-220).

1660 yılında Parlamento tonnage ve poundage’ın II. Charles için ayrılması konusunda karar vermiştir. Bu vergiler konusunda kralın Parlamento’ya bağlı olduğu anlamına gelmekteydi. 1665 parasal düzenlemeler belirli hususlar için yürürlüğe konulmaya başlandı. 1677 yılında ise Parlamento dış politikayı belirlemeden parasal konuları görüşmeyeceğini söyledi, Avam Kamarası ise Lordlar Kamarası’nın krala tavizkâr davrandığını söyleyerek parasal konularda yetkinin kendisinde olması konusunda bastırdı. Vergiler konusunda Avam Kamarası yetkili kılındı böylelikle “Parlamento’nun bir kanadına bir kaldıraç verilmiş oldu”. II. Charles yine de finansman konusunda XIV. Louis’ye bağlı kalmadı, gümrük vergilerinin yükselişi buna gerek bırakmamıştır (Hill, 2005: 220-222).

Finansal açıdan önemli bir karar Restorasyon döneminde alınmıştı. Cromwell ordusu için yaklaşık bir milyon poundluk ödeme yapılması gerekmektedir. Bu ödemelerin yapılması

için kralın ayrıcalıklarından vazgeçmesi konusunda anlaşılmıştır ve bunun yerine Parlamento krala yıllık 100 bin pound verilmesi konusunda hazırlık yapılmıştır. *Poll tax* yürürlüğe girmiş düşük oranlı olmuş servet, toprak ve gelir yerine statüye yönelinmiştir. Borçların ödenmesi konusunda bir anlaşmazlık çıkmamış, borçların yıllık ödemler halinde bölünmesi düşünülmüş ancak bu konuda özellikle bir düzenleme yapılmamıştır. Kral borç oranını mali sıkıntı, eşinin çeyizi gibi nedenlerle arttırabilmektedir. 1660-1661 yılı seçimleriyle birlikte yeni Parlamento devlet maliyesinde eskisine göre farklı bir yaklaşım izlemiştir. Sübvansiyon uygulaması sürekli olarak uygulanmasa da sonrasında bu verginin yerine başka bir vergi yürürlüğe konmuştur. 1662 yılında *heart tax* veya *chimney tax* kişi başına 2 şilin (10 pound) tutarında uygulamaya konmuştur. (Douglas, 1999: 7-8). 1665-67 Hollanda Savaşı nedeniyle vergiler artarken, Fransa Savaşları (1689-97) yılları arasında gümrük vergisi, satış vergisi ve dolaysız vergiler yükselmiştir (Clay, 1984b: 267).

Hazinenin işleyişinde de değişiklikler meydana gelmiştir. Vergiden elde edilen gelirler Parlamento onayı olmadan Hazineye gitmiyordu. Bu durum “bankacıların *Commonwealth* adamı olması” kuşkularına rağmen II. Charles’ın bankacılık sistemini teşvik etmesini sağlayan faktörlerden biri olmuştu. Restorasyon sonrasında Hazine *Privy Council* tarafından kontrol edilmekteydi, *Privy Council*’in diğer devlet işleri üzerinde öncelikli bir rolü bulmamaktaydı. 1667 yılında *Lord Treasurer* öldüğünde kral yerine atama yapmamıştır ve Hazine yeni kurulan komisyona bağlı olmuştur. Zaman zaman *Lord Treasury* atanmış olsa da komisyonla eş güçte olmuştur. 1667/1668’de önemli değişiklikler yapılmış, Hazine atanması için vergi görevlisi önerse de para nakli için komisyon üyelerinin onayı gerekmiştir. Harcamalar kontrol edilmeye başlanmıştır. İltizamcılar vergi tahsilatını doğrudan vergi görevlilerine aktarmakta, Hazinenin diğer devlet departmanları

üzerinde üstünlüğü görülmektedir. Değerlemeye ihtiyaç olan vergilerde hala güç yerel görevlilerde özellikle sulh hakimlerinde kalmıştır (Douglas, 1999: 9-11).

II. James iktidara geldiğinde yasal olmamasına rağmen gümrük vergilerini toplamaya devam etmiş yasallaştırmaya çalışsa da Parlamento toplanmamış ve seçimler yapılmıştır. Seçim sonrasında toplanılan vergiler yasallaştırılmıştır. II. James II. Charles'tan daha fazla vergileme yapmıştır. Parlamento II. James iktidarının son dönemlerinde toplanmamış, çünkü Parlamento sadece vergi onaylamak için bir araya gelmiştir. Aristokratların Katolik bir kral istememesi ve Whig'lerin özellikle mali konularda kontrol edebileceği bir kral talep etmesi, Whig'lerin William Orange'a iktidar teklifi göndermesine neden olmuştur. William *heart tax*'ı kaldırmış böylelikle bu yeni kral yeni rejimden destek alabilmiştir ancak gelir sorunu ortaya çıkmıştır. 1660-1685 yıllarına göre karşılaştırıldığında Parlamento ve kral arasındaki pazarlıkta Parlamentosunun güçlü olduğu görülmektedir. "William Parlamento'nun yarattığı bir kraldır". Parlamento üyeleri devlet maliyesi ile ilgili tartışmalarda William'ın önceki iki krala davranıldığı gibi cömert olunmayacağını açıklıkla göstermektedir. Bu dönemde önemli diğer değişiklik *tonnage ve poundage*'in tahsil yetkisini tüm iktidar boyunca verilmemesi, dört yıla sınırlandırılması olmuştur (Douglas, 1999: 12-13).

1688 Devrimi ile *hearth* vergisi yürürlükten kaldırılrsa da dolaylı vergiler daha fazla alınmaya başlansa da 1688-1702 yılları arasında toprak vergisi vergi gelirlerin en önemli kalemi olmuştur. Daha önemlisi 1692 yılı sonrasında küçük ve orta *gentry* durumunda olanlar ciddi vergi yükü ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu durum rant ve tarımsal gelirlerin azalmasıyla da birleşince borçlanma ve toprak satışları yaşanmıştır. Böyle olunca toprakların azınlık elinde toplanması sonucu ortaya çıkmıştır (Clay, 1984b: 268).

İltizam sistemi 1683 yılında kaldırılmış, ardından profesyonel merkezi tahsilata yönelik uygulamalar yapılmıştır. 1690 yılında 1,211 tam gün çalışan satış vergisi görevlisi 1,313 gümrük vergisi görevlisi bulunmaktadır, 1713 yılında ise gelirlerin önemli kısmı merkezi iktidarın görevlileri tarafından toplanmaktadır (Braddick, 1996: 100-101).

1692 yılında Parlamento ise aylık değerlendirme usulüne benzeyen toprak vergisi yürürlüğe koyulmuştur. Bu verginin eskisinden farkı orana dayanmasıdır. Vergi yükünde farklılıklar bulunmaktadır, kuzey Midland ve güneye göre daha az vergi yüküne sahiptir. Toprak vergisi toprak sahiplerinin gelirlerinin dörtte birini kaybettiğini göstermektedir. Fransa ve İspanya ile yapılan savaşlar nedeniyle bu vergi 20 yıl boyunca kesintisiz tahsil edilmiştir. Toprak vergisinde uzun zamandır süre gelen bir eğilimi ters yüz etmiştir. Vergi yükü, toprak sahiplerinden toplumun diğer kesimlerine yüklenmiştir (Clay, 1984b: 267).

Diğer bir yenilik askeri harcamalar dışında hâkim, elçi gibi görevlilerin ücretlerinin kraliyet bütçesine eklenmesidir. William olabildiğince savaştan uzak durmaya çalışsa da 1689 yılında İngiltere Hollanda ve İspanya ile birlikte Fransa'ya karşı savaş içindedir, savaş dokuz yıl sürmüştür. Savaş, giderleri arttırdığı kadar ticareti de etkilediğinden gelirleri düşürmüştür. *Heart tax*'in de kaldırılmasıyla gelir ihtiyacı diğer vergilerin yükseltilmesine neden olmuştur. James döneminde gümrük ve satış vergilerinin toplamı 600 bin pound iken Dokuz Yıl Savaşları sonrasında gümrük ve satış vergileri toplamı 1 milyon pound olmuştur. Ev ve Pencere vergisi 1696 yılında yürürlüğe girmiştir. 17. yüzyılın sonlarında doğum, ölüm, evlilik, bekarlık, damgalı belge üzerinden zaman zaman vergi alınmıştır. Ev ve pencere vergisi gibi vergiler uzun dönem uygulanmamıştır. En uzun uygulanan damga vergisi olmuştur. 1689 yılında, Parlamentonun farklı yerlerde belirlediği

miktarlar üzerinden değil, bölge fark etmeksizin herkes aynı oranda *aid*⁵⁵ uygulanmıştır (Douglass, 1999: 14-15).

Aid son dönemde en çok gelir elde edilen vergi olmuştur. William dönemi boyunca (1689-1702) 19 milyon pound *aid*'den elde edilmişken, 13 milyon pound gümrük ve satış vergilerinden ve yaklaşık 13 milyon pound diğer vergilerden elde edilen gelirdir. *Aid* yönteminde değişiklikler olmuştur. Komisyon her *county* ve *borough* için mülk sahibine vergi emri göndermek için kurulmuştur. Mülklerin değerini tespit etmek için tahakkuk görevlisi atanmıştır. *Aid* daha sonra toprak vergisi haline gelmiş, tahakkuk işlemi toprağı kullanan kişini yapması gerek bir iş olmuş ve *eğer toprağı kullanan kiracı ise rant kısmına düşen vergiyi indirebilmiştir*. Vergilendirilen toprağın tanımlanması iktisatçıların yaptığı toprak tanımı gibi olmamış, toprak sahibi toprağı yaptığı iyileştirmeler ve topraktaki doğal kaynaklar üzerinden vergilendirilmiştir. Parlamento da toprak sahiplerinin çıkarlarını savunanalar varsa da her iki kamara da toprağın ağır şekilde vergilendirilmesine onay veriyor ancak toprağın tanımı “kaba ve bilim dışı” olabiliyordu. Gümrük ve satış vergileri için bürokratik bir ağ kurulabilse de toprak vergisi için kurulacak sistem yönetsel kapasitenin sınırlarını zorlamaktaydı. Gümrük vergilerinin de arttırmanın bir sınırı vardı, vergileri arttırmak ticaret gelirlerini azaltabilir, kaçakçılığı sebep olabilirdi. Bu koşullarda gelir ihtiyacı için satış vergilerinin arttırılması mümkün olabilirdi. *Satış vergilerinin yoksulları mahvedecek düzeyde alınması mümkün değildi, dolayısıyla yükü Parlamento temsil edilen sınıflara yüklenirse gelir elde edilebilirdi. Toprak vergisinde olduğu gibi hatta daha az Parlamento üyesi satış vergisi taraftarıydı. Satış vergileri devlet görevlileri tarafından toplanırken toprak vergisini toprak sahibi sınıf toplamaktaydı.*

⁵⁵ Sanırım ki *aid* sübvansiyona benzer bir vergidir.

William savaş için farklı yollardan gelir elde etmeye çalışmıştır. *Hearth tax* yerine yeni *Window tax* getirilmiş, *Aid* veya toprak vergisi artık sürekli hale gelmiştir. 1688 Devrimi sırasında yıllık gelirler 2 milyon pound iken 1696 yılında savaşla geçen son yıl 4.8 milyon pounda çıkmıştır. Ulusal Borç William ncesi döneme dayanır. 1665 yılında çıkarılan düzenleme ile ek *aid* ile borçlanmayı finanse edecek vergilerin sağlanması gözetilmiştir. 1685 yılında çıkarılan bir düzenleme ile aynı durum gümrük vergileri için yapılmıştır. (Douglas, 1999: 16-17). Bu gibi uygulamalar vergi ve borçları birbirine bağlamıştır. III. William yeni bir ilke getirmiştir, eğer bir vergi borçlanma için yeterli değilse farklı bir vergi borcu bitirmelidir. Borçlanma biçimlerinde de farklılıklar ortaya çıkmıştır. 1690'larda gelir ihtiyacı ve devlet harcamaları arasındaki uyumsuzluk nedeniyle uzun dönemli borçlar başlamıştır. 1694 yılında *lottery loan* başlamış ardından diğer borçlanma araçları gelmiştir. 1688 yılında yıllık taksitlere bölünmesi gerekecek lde Ulusal Borçlanmadan bahsetmek mümkün değilken Dokuz Yıl Savaşları sonrasında borç 1697 yılında 16.7 milyon pounda yükselmiştir. Bu tarihten daha erken dönemde borçların yüzde yirmilik kısmı vadesiz borçlar (*funded debt*) iken 1711 yılında vadesiz borçlar hazine bonolarını geçmiş, 1725 yılında vadesiz borçlar hazine bonolarının yarısını geçmiştir. 1694 yılında Ulusal Borçların denmesi sorumluluğu da olan İngiltere Bankası kurulmuştur. Borç faizleri on yıl önceki gelirlerin yarısından fazlasına çıkmıştır. Borçlar, takip eden beş yıl içinde barış nedeniyle 14.1 milyon pounda dşmştir (Douglas, 1999: 18).

5.3. 18. Yüzyılda İngiltere’de Mali Yapı

İngiltere’de vergilere dair tartışma bu yüzyılda dış politikalara bağılı olarak arazi ve dolaylı vergiler arasında bir savaş olarak görülebilir. “Cromwell, Anne ve William savaşları arazi vergilerini artırarak karşılanmış ve barış dönemlerinde arazi vergisi düşürülmüştür” (Hill, 2015: 264-265). 18. yüzyılda İngiltere İspanya Savaşı’na girmiş, 1702 yılında William ölünce yerine geçen Anne iktidarının neredeyse tamamında savaş devam etmiştir. 1702-1713 yılları arasında harcamaların yaklaşık yüzde 66’sı askeri harcamalardan oluşmuştur. Vergiler genel olarak yükselmiştir. 1702-1712 yılları arasında yıllık harcama ortalama 7.76 milyon pound iken yıllık ortalama borçlanma 2.45 milyon pound olmuştur (Douglas, 1999: 19).

Anne 1714 yılında hayatını kaybetmiş, sonraki 26 yıl devlet maliyesinde önemli değişimlere sahne olmuştur. İskoçya maliyesi İngiltere’ye eklenmiş, satış vergileri, gümrük vergileri yanı sıra toprak vergisi de sürekli hale gelmiştir. Yıllık vergi gelirleri 1688 yılında 2 milyon pound civarında iken 18. yüzyılın ilk on yılında 5 milyon poundun altına inmemiştir (Douglas, 1999: 21).

I. George’un hükümdarlığıyla *Lord Treasury* görevini Sir Robert Walpole almıştır. Göreve geldiğinde yüklüce ulusal borç bulunmaktaydı. 1714 yılında borçlar 36. milyon pound’a çıkmış, faizler ise 3.2 milyon pound tutarındadır. Borç servisi yıllık geliri devlet harcamalarının yarısını geçmiştir. Walpole hem faizi hem de borçları düşürmeye çalışmıştır. İtfa fonu ile cari harcamalardan fazla vergilerin toplanması ve borçların ödenmesi fikrini geliştirmiştir. Görevinden uzaklaştırmış ancak İspanya ile savaş başlayınca tekrar görevine dönerek 21 yıl devam etmiştir. Anne ve III. William dönemindeki savaşlar vergi yükünü arttırmaktaydı ve vergi yükünü azaltılması için barış

tarafı bir politika gerekliydi. Walpole savaş yanlısı politikalarından kaçınmıştır. Ana borç 1721 yılında 54. milyon pound iken, 46.9 milyon pound'a gerilemiştir. 1739 yılında ise borçları bitirmek artık 1714 yılında olduğundan daha az gerçekçi görünmekteydi. Aynı dönemde faiz ödemelerini de düşürmeyi başarmıştır Walpole. Faiz ödemeleri 3.33 milyon pound iken 2 milyon pound'a gerilemiştir. Genel vergi yükünde önemli değişimler olmamıştır. Walpole gümrük vergilerinin ihraç edilen manifaktür mallardan alınmaması politikasını devam ettirmiştir, amaç yerli üretimi korumak olmuştur. "Gümrük vergileri sadece gelir aracı olarak değil ulusal ekonomik politikasının bir aracı olarak görülmeye başlanmıştır". Walpole toprak vergisinin düşürülmesi, satış vergisinin günümüz KDV'sine benzer genel bir satış vergisi haline gelmesini savunmuştur. Yoksul halk toprak vergisinden çok az etkilenmekte, gümrük vergisinin de etkisi toprak vergisi benzeri olmakta iken satış vergileri için tersi geçerlidir. Halk da satış vergilerinden rahatsızdı. Bu bağlamda, Walpole'un genel satış vergisi fikri korku yaratmıştır. 1733 yılında pek çok tartışma olmuş şarap ve tütün üzerinden alınan vergilerin gümrük vergilerine kaydırılması önerilmiş, tartışmalar daha çok tuz vergisi üzerinden ilerlemiştir. Tuz vergisi gibi temel ihtiyaç mallarına konan vergilerin, yoksul kesimlerin üzerinde kalsa da hem yoksulların gelirini azaltarak hem de üretim maliyetini yükselterek tüm tip manüfaktüre zarar verdiği savunulan fikirlerden biri olmuştur. *1730 yılında tuz vergisi kaldırılmış ve 1733 yılında toprak vergisi düşürülmüştür* (Douglas, 1999: 21, 24-26).

Marx'ın Artı Değer Teorileri eserinde benzer bir tartışmayı bulmak mümkündür.

“Genelde lüks mallar diye anılan metalden anılan vergiler, yalnızca onları kullananlara yüklenir... Ama zorunlu tüketim maddelerine konan vergiler, o zorunlu maddeleri kullanan tüketicileri, tüketebileceği miktarlara oranla değil daha yüksek oranda etkiler. Örneğin tahıla konan vergi, sermayenin kâr oranının düşürür. Emeğin ücretini artıran herhangi bir şey sermayenin kârını azaltır. Bu nedenle emekçinin tükettiği herhangi bir metaya konan vergi kâr oranının düşürme eğilimi taşır. Tüketicilere konan vergiler, vergilendirilen nesne yalnızca bireysel tüketime girmekle kalmayıp aynı zamanda sınıt tüketime de girdiği ölçüde ya da yalnızca **sınıt tüketime** girdiği ölçüde üreticilere de konmuş vergi demektir. Ancak yalnızca bu emekçiler tarafından tüketilen gerekli geçim nesnelere için geçerli değildir. Kapitalistin sınıt üretim için ürettiği tüm materyal için de geçerlidir. Bu türden her vergi kâr oranını düşürür çünkü değişen sermayeye oranla değişmez sermayenin değerini yükseltir. Örneğin keten veya yüne konan vergi. Ketenin fiyatı artar. Keten eğirmeni bu nedenle artık, 100 sterlinlik bir sermaye ile aynı miktarda keten satın alamaz. Üretim yöntemi aynı kaldığına göre, aynı miktar keteni eğirmek için aynı sayıda işçiye gerek duymaya devam eder. Ama keten, ücretlere ödenen sermayeye göre, şimdi artık daha büyük değere sahiptir. Bu nedenle kâr oranı düşer. Keten ipliğinin fiyatının artmış olması işine yaramaz. Bu iplik fiyatının mutlak düzeyi onun için gerçekte önemsizdir. **Önemli olan bu fiyatın yatırılan sermayenin fiyatı üzerindeki fazlasıdır.** Eğer toplam ürünün fiyatını yükseltmek istese yalnızca keten fiyatındaki artışı kaldırmaya yetecek kadar değil ama aynı miktar ipliğin ona eskisi kadar kâr bırakacağı kadar yükseltmek istese talep daha çok kâr dolayısıyla ortaya çıkan yapay fiyat artışı yüzünden daha da düşer. Gerçi ortalama kâr oranı bellidir fiyatı böyle arttırmak olanaklı değildir” (1999: 368-369).

Tüketim mallarında alınan vergilere karşı çıkılmasının temelinde vergilerin ücretleri arttırıp kârların azalması gibi “kapitalist bazı kaygılar vardı” (Mooers, 1997: 197). Tuz vergisinin tekrar düzenlenmesi ardında ise Hughes'e göre tuz komisyoncularının çıkarını korumak bulunuyordu (Mooers, 1997: 196). Mooers'a göre ise 18. yüzyılda toprak vergisi ve tüketim vergisi de burjuvaziyi korkutmamıştı. Çünkü vergileri denetleyen ve vergilerden faydalananlar yine onlardı (1997: 197).

Whig'ler Walpole'un görevden alınmasını arzuluyorlardı ve Tory'ler ise ister Jacobite ister Hanover taraftarı olsun Walpole'un görevine devam etmesi konusunda çok az ümit besliyorlardı. *Parlamento çıkarlar birliği etrafında koalisyon yapıp genel satış vergisi teklifini reddetmişti.* Ancak Walpole görevine devam etmiştir. 1729 yılında ise yoksulların çok tükettiği ve içilmesinin kamu huzurunu bozduğu düşünülen cin üzerinden bir vergi ve cin satıcıları için lisans ücreti alınmasına karar verilmişti.

Walpole'un pasif politikasının sonuna gelinmiş 1739 yılında savaşa girilmiş ve savaş 1748'e kadar sürmüştür. Savaş kralın Kara Avrupasındaki çıkarları, Londra merkezli savaş yoluyla zenginliğin elde edileceği anlayışı ve benzeri diğer sebeplerden ötürü istenmiştir. Ulusal Borçlar artmış, 1739 yılında 46.9 milyon pound'tan 1748 yılında 76.1 milyon pounda yükselmiştir. 1760'lara gelindiğinde ise eski rakamların iki buçuk katından daha fazla ulusal borç birikmiştir. Gümrük vergisinde çok önemli bir değişiklik yoktu, 1714 yılında 1.6 milyon pound toplamında iken, 1756 yılında 1.8 milyon pounda yükselmiştir. Satış vergilerinde ise artış görülmektedir. Satış vergilerinin vergi gelirleri içindeki payı 1714 yılında yaklaşık yüzde 35 iken, 1750'li yılların ortasında bu oran yaklaşık yüzde 45-50'ye çıkmıştır. Toprak vergisi ise barış zamanlarında Walpole'un da katkısıyla düşük tutulmuş ancak savaşın başlamasıyla artmıştır.

1756 yılında Yedi Yıl Savaşları başlamış, savaşı Chatham Earl'ü William Pitt yönetirken, maliyeyi Newcastle Dükü yönetmiştir. II. George'un ölmesiyle tahta geçen III. George savaş yanlısı olmamıştır. Pitt-Newcastle görevinden alınmış yerine Bute getirilmiştir. 1762 yılında barış gerçekleşmiştir. Yedi Yıl Savaşları ile İngiltere Avrupa'nın hâkim gücü olurken Kuzey Amerika ve Hindistan'da da egemenliğini pekiştirmiştir. Savaş harcamaları yükseltmiş bu dönemde askeri giderler harcamaların yüzde 71'ine çıkmıştır. Vergiler de yükselmiş, savaş başlamadan önce 7 milyon pound civarında olan vergiler savaşın bittiği dönemde 10 milyon pounda yükselmiştir. Borçlar 1756 yılında 74.6 milyon pound iken, 1763 yılında 132.2 milyon pounda çıkmıştır (Douglas, 1999: 26-28).

Yedi Yıl Savaşları sonucunda oluşan gelir ihtiyacı İngiltere'nin koloni vergilerine müdahale etmesine neden olmuş Amerika Kolonisi İsyanını başlatmıştır. İsyan, İngiltere açısından yenilgiyle sonuçlanması ve büyük ölçekli harcamalara neden olması nedeniyle "tam bir felaket" anlamına gelmiştir. 1774 ve 1775 yıllarında ordu, donama ve askeri

gereçler için yapılan harcamalar 3.8 ve 3.9 milyon pound civarındadır ve 1776-1783 yılları arasında toplam 105 milyon poundu geçmektedir (Douglas, 1999: 30-31). 1688 yılı öncesinde Stuart ve Tudor Hanedanları barış zamanında ulusal gelirin yüzde 3-4 oranında bir kısmı vergi ve harcama için kullanırken bu savaş döneminde yaklaşık yüzde 6'ya çıkmaktaydı. 1689 yılından 1815 yılına kadar sekiz savaş ile birlikte bu oran yüzde 12'ye yükselmiştir (O'Brien ve Hunt, 1995: 210).

Savaş sırasında vergiler çok fazla yükseltilmemiştir. Gümrük vergileri savaş öncesi on yıldaki düzeyindeydi, savaş döneminde yıllık ortalama 2.3 ve 3 milyon pound arasında salınmıştır. Toprak vergisi de yüzyılın sonunda kadar benzer oranlarda devam etmiştir. Pencere ve Ev vergisine ek vergi uygulaması getirilmiştir. Damga vergisi yükseltilmiştir. Yıllık vergi geliri 1775 yılında 11 milyon pound civarındaydı. 1776-1783 yıllarında ise vergi gelirleri çok yükselmedi ancak 12 milyon pound'un biraz üzerindeydi. Devlet borçları ise artmaktaydı, 1775 yılında 127 milyon iken, 1783 yılında 231 milyon oldu. 1783 yılında savaş bittiğinde *Lord of Treasury* ve *Chancellor of the Exchequer* görevlerine yeni atama yapıldı, göreve William Pitt getirildi. Pitt köle ticaretine karşıydı, 1786 yılında ticaret anlaşmasıyla gümrük savaşlarını bitirdi. Pitt'in görev yaptığı dönemde Smith Ulusların Zenginliği eserini yazmıştı ve Pitt bu eseri okumuştur. Barış dönemi 1792 yılına kadar sürmüştü, yıllık gelirler 1783 yılında 12.7 milyon pound iken 1783 yılında 18.6 milyona çıkmıştı. Bu artışın önemli bir nedeni ise Sanayi Devrimi ile gerçekleşen üretkenlik artışıydı. 1793 yılında savaş tekrar başladı Pitt bundan önceki süreçte harcamaları gelirlerin biraz altında tuttu, bu da görece ulusal borçların azalmasına neden olmuştu. 1793 yılında durum Pitt'in yapmaya çalıştığından farklıydı. 1793 yılında 19.6 milyon pound harcama ve 18.1 gelir milyon pound gelir vardı. Gelir ve harcama arasındaki fark açılmıştı. 1797'de 57.7 milyon harcama karşılığında 21.4 milyon pound gelir vardı ve

36.3 milyon açık bulunuyordu. Değerlemeye tabi vergilerde 1798 yılında değişiklikler olmuştu (Douglas, 1991: 32-35). 1798 yılında William Pitt tarafından gelir vergisi teklifi verilmiştir (Douglas, 1991: 40). William Pitt'in gelir vergisi önerisi için Resim 1'deki 1799 yılında çizilmiş karikatür Pitt'in önerisinin ne kadar tepki gördüğünün bir göstergesiydi. "Servete göre değil de gelire göre alınan bu vergi modern gelir vergisinin başlangıcıydı". Vergi yıllık olarak ödeniyordu ve yıllık geliri 60 sterlinin altında olan kişiler vergi ödememektedir. Bu vergi 1799 yılında kaldırılmış yerine yüzde on oranında başka bir vergi konulmuştur. Çıkarılan kanunla "ilk defa yıllık gelirlerin toplamını gösteren beyanname" verilmesi düzenlenmiş, yıllık 60 sterlin altında gelir elde edenlerin vergiden muaf olması 60-2001 sterlin gelir elde edenlerin ise daha düşük oranda vergilendirilmiştir (Renksizbulut, 1955: 3).

Resim 1. William Pitt ve İlk Gelir Vergisi⁵⁶

Kaynak: Historyhit.com, 2016.

⁵⁶ William Pitt elinde ejderhaya benzer ateş püsküren bir köpek ve karşısında köylü elindeki vergiyi korku içinde vermektedir.

6. 16. Yüzyıl-18. Yüzyıl Osmanlı Maliyesinde Değişim

6.1. Tımar Sisteminin Çözüşüne kadar Osmanlı Maliyesi

Osmanlı mali sistemi “merkez hazine, tımar alanları ve padişah hazinesi”nden oluşmaktadır. Bu üç unsurun mali sistem içerisinde dengeli bir şekilde tutulmuş, herhangi birinin lehine denge değiştirilmemiş ve sistem devam edilmeye çalışılmıştır. Merkezi devlet hazinesi Hazine-i Âmire olarak adlandırılmıştır Hazine-i Âmire imparatorluk vergi yükümlülüğü çerçevesinde düşünüldüğünde büyük bir hazine sayılmamaktaydı çünkü havass-ı hümâyun topraklarından elde edilen gelirlere oluşmaktaydı. Hazine-i Âmire'nin yaklaşık yüzde 70'lik kısmı merkezi ordu olan Kapıkulu Ocaklarının masraflarının karşılanması için kullanılırken geri kalan saray masrafları için harcanmaktaydı (Cezar, 1986: 28). Tımar sistemi çerçevesinde has, zeamet ve tımar topraklarının gelirleri merkezini hazine gelir olarak yazılmamaktaydı. Bu dirlikler devletin askeri ve memurlarına devlet hizmetleri karşılığında verilir, böylelikle maaş ödemesi yapılmazdı. Kapıkulu askerleri ile birlikte tımarlı sipahiler ordu sistemini oluşturmaktaydılar. Padişahın özel bütçesi ise iç hazine yani ceb-i hümayundu. Belirli gelir kalemleri padişahın özel hazinesine aktarılmakta, padişah özel harcamalarını bu hazineden yapmaktaydı. Vakıflar ise bu üç unsur içerisinde dokunulmazlıkları ve önemli ögesi padişahın vakıfları olduğu için sayılamazdı. Halihazırda iç hazine padişahın vakıf gelirlerini oluşturmaktaydı (Cezar, 1989: 28-29). Mısır (bazı sancaklar hariç), Bağdat, Basra, Habeş, Yemen, Lahsa, Garp ocakları (Cezayir-i garb, Tunus, Trablus-ı garb), Kefe, Girit ve Halep'in bazı sancakları tımar sistemi dışında salyane ile yönetilmekteydi. Bu bölgelerde vergiler merkez tarafından alınmakta ve sancak ve beylerbeyine salyane verilmekte kullara ise ulufe verilmekteydi (Tabakoğlu, 1985: 59).

Osmanlı'da vergiler, rüsum-u şer'îye (şer'î vergiler, zekât, haraç, öşür, cizye vb.) ve rüsum-u örfîye (örfî vergiler-çift, ispenç, arus, cürüm) olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı (Taşkın, 2013: 56). Osmanlı'da hukuk ikiye ayrılmaktadır: Şer'î hukuk ve örfî hukuk. Şer'î hukuk Kur'an, Sünnet, İcmâ ve Kıyaslardan oluşturulan hukuk iken örfî hukuk Osmanlı padişahlarının irade ve fermalarına dayanan kaideler. Vergilerde bu bağlamda şer'î ve örfî olmak üzere ikiye ayrılır. Örfî vergiler padişahların fermanları doğrultusunda uygulanırken, şer'î vergiler kaynağını Kur'an, Sünnet, İcmâ ve Kıyaslardan almaktaydı (Kazıcı, 2005: 13, 26). Diğer yandan, bazı yaklaşımlar şer'î ve örfî vergilerin asıl ayırt edici özelliğinin dini hükümlerin uygulanması değil, toprak mülkiyetinin biçimi olduğunu söylemektedir. Bu yaklaşıma göre, şer'î vergilerin ayırt edici özelliği "toprak üzerindeki üstün mülkiyet haklarının (toprağın kirasının) karşılığı sayılmasıdır" yani vergi toprak kirası karşılığında almasıdır. Örfî vergiler ise "köylünün üzerinde tımar beyinin sahip olduğu haklarının" karşılığıdır ve bu vergilere raiyyet rüsumu denmesinin bir sebebi de budur. Başka bir ifadeyle şer'î vergiler devletin sayılan arazilerin ekilmesi, toprağın otu, suyu nedeniyle elde edilen gelirden icar bedeli alınması gibi bir duruma denk düşmektedir. Şer'î vergilerin esasını öşür oluşturmakta, toprağın asıl sahibi devletin kiracıdan aldığı bir çeşit kira işlevini görmektedir. Örfî vergiler ise hükümeti oluşturan hizmet kişilerinin görev harcamalarının reayaca karşılanmasıdır. Zekât, cizye, haraç ve öşür dışında vergiler bu gruba girmektedir. Bu gruba giren vergilerde düzenlemeler her sancak için farklılaşmıştır. (Oyan, 1998: 171). Avarız vergileri ise padişahın emri ve divanın kararıyla savaş, hazinenin sıkıntıya düştüğü durumlarda alınan vergilerdir. Avarız vergileri, aynı, nakdi ve hizmet olarak toplanmıştır. Avarız vergileri başlangıçta savaş için alınırken, sonraları hazinenin nakit sıkıntısını çözmek için de alınmaya başlanmış, zaman geçtikçe örfî vergi halini almışlardır (Taşkın, 2013: 56-57). İncalcık ise Osmanlı vergi sisteminin

“raiyyet rüsumu, aşar ve badihava rusmü gibi üç esas vergi grubuna” dayandığını söyler (2015b: 128).

Selçuklu Devletinin bir sancağı durumunda olan Osmanlıların mali yönetimi Selçuklulara bağlıydı. Selçuklu Devletinin çökmesi üzerine Osmanlılar Selçuklu düzenini devam ettirmişlerdi (Sayar, 1978: 4). Osmanlı'nın kuruluş yüzyılında vergiler cizye, maktu vergi, ağnam, pencik (köleler üzerinden alınan bir vergi), gümrük ve aşar (öşür) olarak sayılabilir. Bu vergiler arasında en önemlisi penciktir (Karamursal, 1989: 1-2). Osman Gazi (1281-1324) I. Murat (1360-1389) dönemleri arasında Osmanlı'da uygulanan vergiler aşağıdaki gibidir:

A) Tekâlif-i Şer'îye: Zekât, öşür, haraç ve cizyeden oluşan kaynağını İslam hükümlerinden alan vergilerdir.

a) Zekât (arıtın ve büyüten): İhtiyaçtan fazla mala sahip olan kimselerin yıldan yıla ihtiyaç sahiplerine vermekte olduğu vergidir. Zekâtın mantığı, serveti oluşturan bütün kaynakların Allah tarafından verilmiş olduğu kabulüne dayanır. Bu kaynaklar emek ve sermaye kullanılarak işlenir. Toplumun bu kaynaklardaki payı vardır bu pay zekât olarak adlandırılır. Zekât ve diğer vergi oranlarını oluşturan ilke Hz. Muhammed'in “Yağmur ya da dere ile yerin üzerinden alınana su ile sulanan toprak ürününden onda bir, kuyu ile sulanandan yirmide bir” sözü olduğu söylenmektedir. İslam'da vergiler bu mantık çerçevesinde 1/5, 1/10, 1/20 ve 1/40 olarak uygulanmaktadır (Eskicioğlu, n: 30,33).

Zekât beş kısma ayrılmaktadır:

-Sevaim (otlak hayvan): Kırlarda barınan ve etleri kullanılan hayvan üzerinden alınmaktaydı, örneğin matrah develerde 5, sığırdan 30 ve keçilerde 40'tır. Verginin oranı ise 1/40'tır.

-Nukut (kazanç) ve aruz: Altın, gümüş ve bunlardan yapılan mamullerden alınmaktaydı matrahı gümüş için 200 dirhem (22kg), altın için 20 miskal (3kg) oranı ise 1/40'tır.

-Aşır (ondalık): Ticari mallardan alınan vergiydi, bu verginin oranı 1/40 olup mükellefin durumuna göre değişmektedir.

-Rikaz (maden): Osmanlı miri arazi dışında kalmış olan alanlarda maden bulanlardan madenin beşte birini rikaz adı altında alıyordu. Miri arazi alanında bulunan madenlere ise el koyuyordu. Verginin niteliği hadislerden doğmuş, oranı ise Hz. Muhammed tarafından belirtilmiştir.

-Hariç: Öşür ve haraç vermeyenlerden hububat ve meyve gibi toprak ürünlerinden alınan vergidir, verginin oranı 1/5'tir.

b) Öşür (ondalık): Öşür, Kuran-ı Kerim'de bulunmamakta, ayetler tarafından belirtilmektedir. Ayet şöyle demektedir: "Çardakları ve çardaksız bahçeleri, ürünleri, çeşit çeşit hurmaları ekinleri zeytinleri narları birbirine benzer ve benzemez biçimde yaratan O'dur... Ey İnanlar, kazandıklarınızın ve yerden sizin için çıkardığımız malların iyilerinden Allah için verin".

Mükellefi Osmanlı İmparatorluğu ülkesi sınırlarında mülk, vakıf, has ve tımarlarda kayıtlı bulunan çiftçilerdir. Vergi topraktan elde edilen mahsullerden alınmaktadır. Çiftçilerin mahsulleri depolamak için ambar inşa etmek ve çiftçilerin sipahinin hububatını yakın pazara taşıma mükellefiyeti vardır. Çiftçilerin pazara gitme süresi bir gün olarak düzenlenmekte bu mükellefiyetin işini engellemesi amaçlanmıştır. Mahsullerin miktar başına değeri tahrir defterine yazılmaktaydı. Oranı 1/10 olarak belirlenmiştir. İnsan emeğine dayalı sulamalarda yarım öşür 1/20 oranı uygulanmaktadır (Eskicioğlu: n, 114).

c) Haraç: Müslümanlara ait topraklardan öşür alınırken, gayrimüslimlerin topraklarından “haraç” adında bir vergi alınmaktadır. Haraç, Halife Ömer döneminde İslam topraklarının genişlemesi sonucu ortaya çıkan bir vergidir (Tuğ, 1961: 191). Haraç iki şekilde uygulanmaktadır:

-Harac-ı Muvazzaf: Dönüm başına arazi üzerinden alınan yıllık olarak alınan bir vergidir. Vergi arazi üzerinden dönüm başına maktu olarak alınır.

-Harac-ı Mukasem: Yıllık ürün miktarından yıllık olarak alınan vergidir.

d) Cizye: Gayrimüslim kişinin Müslüman devletçe hayatının, mallarının, dininin, mabetlerinin korunması, kısaca emniyetinin sağlanması karşılığında alınan vergidir. Bu vergi alınmadan önce Müslüman olmayan kişiye Müslüman olması aksi takdirde cizye ödemesi gerekeceği söylenir (Tuğ, 1961: 191). Osmanlı’da askerlik hizmeti karşılığında gayrimüslimlerden alınan bir vergi olarak tanımlanmaktadır. Vergi birincisi maktu diğeri adam başına olmak üzere iki çeşittir.

-Maktu cizye: fetihten sonra fetih edilen ülkeden alınan maktu miktarlı vergidir.

-Kişi başına alınan vergi ise (*allerüüs cizye*): ise her gayrimüslimin ödeme gücüne göre kişi başına alınan bir vergiydi. Mükellefler zengin, orta halli ve fakir olmak üzere üç gruba ayrılır, vergi on iki aylık taksitle ödenirdi. Kadınlardan, küçük erkek çocuklarından, yaşlılardan ve engelli olanlardan vergi tahsil edilmezdi. Diğer yandan, savaşta askerle tarafından el edilen ganimetlerin beşte biri ganaim-i (ganimet) cizye olarak hazineye aktarılırdı (Büyükerşen, 1973: 45).

B) Örfi Vergiler

Bac (renk, çeşit) vergisi: Osman Bey döneminde uygulanmaya başlayan, pazarlardaki alış-satış sonucu ortaya çıkan kazanç üzerinden tahsil edilen bir vergiydi. Bu verginin hangi satışlarda uygulanacağı özel kanunnamelerle belirlenmekteydi. I. Murat dönemine kadar uygulanan ilk örfi vergi olduğu söylenmektedir.

Gümrük vergisi: Osmanlılar Roma ve Bizans imparatorluklarından aldığı gümrük bölgelerini korumaya çalıştı. Osmanlılar gümrük bölgelerini mukataa veya iltizam yoluyla mali-ekonomik birim olarak devam ettirdiler. Gümrük bölgelerin iltizam şeklinde verilmesi gümrük bölgelerinin bölünmesine yerel limanların kendi gümrük binalarına sahip olmasına neden oluyordu. Böylelikle Osmanlı gümrük bölgelerine parçalanmış oluyordu. Her bölgede gümrük vergisi ödenmek zorundaydı. Her birimin ayrı kanun ve yönetmelikleri bulunuyordu. Örneğin, Osmanlı döneminde İstanbul gümrük bölgesi, Avrupa tarafından Karadeniz kıyısındaki Varna'dan Gelibolu yarımadasındaki Kilidülbahir veya Eceovası'na kadar bütün liman ve iskeleleri kapsıyordu. Asya tarafında ise Karadeniz çıkışındaki Yoros'tan Ege kıyısında Aydın sancak'ının güney ucuna kadar uzanan bütün kıyıları aynı gümrük bölgesine dahildi.

Herhangi bir gümrük bölgesinde vergi bir kere ödenir aynı malın bölge içerisindeki dolaşımından vergi alınmazdı. Avrupa Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticaretin merkezi İstanbul gümrük bölgesi sayılmaktaydı. İstanbul Karadeniz kıyıları arasından geçen gemiler Yenice-Hisar ile İstanbul Boğazının Karadeniz çıkışındaki Yoros'ta kontrolden geçer; İstanbul ile Akdeniz arasında gidenler Çanakkale Boğazının Avrupa yakasında Kilidülbahr'de incelenirdi. Rumeli Anadolu arasındaki trafik Lapseki ve Gelibolu'da denetlenmekteydi. Anadolu ile Arabistan, Hindistan ve İran' Sakız adası arasındaki ticaret

kontrol merkezleri Çeşme, Eski Foça ve Yeni Foça limanlarıydı. Arabistan, Hindistan ve İran'dan ithalatın boşaltıldığı Bursa ile İstanbul arasında gidip gelen kervanlar, gümrük vergilerini ya doğrudan doğruya Bursa'da ya da Bursa gümrük bölgesi içinde Marmara Denizi kıyısındaki Mudanya'da ödüyordu. Tacirler mallarını önce bu gümrük noktalarından birine götürmeliydiler ancak bu aşamadan sonra mallarını ülke içine dolaşıma sokabilirdiler (İnalçık, 2000: 244-247).

Ticari malların vergilendirilmesi İslam Hukuku çerçevesinde zekât olarak değerlendiriliyordu ve oranı Bizans İmparatorluğunu izlemiş onda bir ve kırkta birdi. 15. yüzyıla gelindiğinde bu oranlar yüzde 2 ve yüzde 5 olarak uygulanmaya başlanmıştı. Gümrük vergileri ad valorem yani hükümet temsilcisi veya mültezimin değerlendirdiği miktar üzerinden yapılmaktaydı. Uygulamalara bakıldığında bu miktar piyasa fiyatı üzerinden olduğu anlaşılmaktadır. Yabancı tacirler ithal ettikleri kumaşın vergisini Bursa'da yüzde 3, İstanbul'da yüzde 5 Kefe'de ise yüzde 4,2 üzerinden ödemek zorundaydı (1470-1586 yılları için). Lüks kumaş ithalatında normal oranlar uygulanmasına rağmen un ve buğday gibi zorunlu ihtiyaç maddelerinde uygulanana oran normalin ancak dörtte üçü kadardı. Bazı mallar için vergi takdir edilen miktar üzerinden değil bazı ölçekler üzerinden alınmaktaydı. Örneğin vergi şarap için fıçı başına kâğıt için balya başına uygulanmaktaydı. Burada gümrük vergisiyle bâc vergisi benzeşse de birbirilerinden ayrıldıkları en önemli nokta, gümrük vergisinin mal satılmasa da alınması bâc vergisinin ise malın satışı el değiştirmesi üzerinden alınmasıdır. Kanunlarda malın ne zaman gümrüğe tabi olacağı belirtilmiştir. Gümrük vergileri iltizama verildiği için iltizam sahipleri ve tüccarlar hep bir çekişme halinde olmuşlardır. Ticaret sıkı kontrole tabi olsa da çok sayıda hile olayı vuku bulmuştur. Malları farklı yollardan nakletmek, gümrük dışında mal boşaltmak gibi.

Hem tüccarın hem de tüketiciyi korumak için ipek, kumaş silah ya da köle gibi mallar arşı tarafından atanan simsar tarafından satılabilirdi. Gümrük vergisine tabi olan bütün mallardan ayrıca simsarlık vergisi de tahsil edilmekteydi. Simsar tamamlanan her satış işlemine yirmi dört saat içinde mültezimin veya hükümet temsilcisini defterine kaydettirmek zorundaydı. Simsarlık yoluyla vergilerin ödenip ödenmediği kontrol ediliyor ayrıca simsarlık devlete ek gelir sağlıyordu. Simsarlar kendi adlarına ticari işlem yapamaz, hem simsar hem tacir olamaz tacirle ortaklık kuramazdı, başka pazarda simsarlık yapamazdı. Sultanın  zel beraatıyla atanır ve şehir keth dasıyla birlikte işini yapardı. Büyük meblağlara varan satışlarda hem şehir kethüdası hem de simsarin hazır bulunması gerekliydi. Simsarlara bağlı çalışan hamallar da sıkı disipline tabiydiler (Inalcık, 2000: 248-254).

C) Diğer gelirler

Harp ganimetleri: Harplerden elde edilen ganimetlerin 1/5'i hazineye verilir.

Tereke: Varisi olmayan servetler hazineye kalır.

L kata (sahibi olmayan şey): Sahibi olmayan mallar da hazineye verilir.

I. Murat (1360-1389) döneminde ilk maktu vergi Raguze Cumhuriyet'inin Osmanlı egemenliğine geçişiyle her yıl 500 düka altın olmak üzere alınmaya başlanmıştır. Bu dönemde esirlerin sayısı çoğaldığından *hums-u ganaim* (pencik) adında esirler üzerinden vergi alınmaya başlanmıştır. Bu vergi ayni veya nakdi olarak tahsil ediyordu, örneğin 10 esir için ya 50 akçe ödenir veya 2 esir verilirdi. I. Bayezid (Yıldırım) döneminde (1389-1402) Tekalif-i Harbiye vergisi uygulamaya geçmiş, ordunun geçtiği yerlerde ihtiyaç duyduğu araç ve gereçler bu vergi aracılığıyla tedarik edilmiştir. Bu vergiler *nüzul* (iniş) adı verilen bir vergiden doğmuştur. Ordunun ihtiyacı olan mallar önceden para ile alınırken

sonra cebren alınmaya başlanmış adına da İmdadiye-i Seferiye denmiştir (Sayar, 1977: 29). Bazı kaynaklar İmdadiye-i Seferiye I. Murat döneminde uygulanmaya başlandığı söylenirken, bazı kaynaklarda bu vergilerin I. Bayezid döneminde uygulanmaya başladığı söylenmektedir. Fatih döneminde (1451-1481) ise *Cibayet-i* (tahsil) *Emvâl* (mal) *Kanunları* çıkarılmış bu kanunlara göre alınan resimler aşağıdaki gibiydi:

Aded-i âğnâm: Koyun ve keçi üzerinden alınan bir vergidir.

Ondalık Ağnam: Asker ve sivillerin et ihtiyacını karşılamak için alınan aynı bir vergiydi.

Selamet Akçesi: Hayvanların geçişleri üzerinden alınan bir çeşit geçiş vergisiydi.

Ağıl Resmi: Hayvan ağılarından alınan vergiydi.

Ağnam Bacı: Osmanlı'da ağnamdan alınan dolaylı bir vergidir. Pazar ve panayırlara getirilen koyun ve keçi alım satımlarından alınıyordu.

Zebiha-Salhane Resmi (kesilecek hayvan resmi): Osmanlı hayvan kesimini için salhâneler adında yerler kuruyordu. Salhâneler dışında hayvan kesenlere vergi ödeme yükü getiriyordu.

Hıncır-Canavar Resmi (domuz resmi): Sırbistan'ın fethinden sonra özellikle Rumeli'deki domuzlardan alınan bir vergidir.

Resm-i Çift: Bir çift toprağa sahip reaya öşrünü verdikten sonra çift resmi, çift hakkı kulluk akçası gibi adlarla anılan bir vergi ödemek durumundaydı (Arıkan, 1983: 36). Çift bir çift öküzle sürülebilecek toprak parçasını ifade ediyordu. Osmanlı reayası kendine takdis edilen çiftlikler karşılığında çift resmi denilen vergi ödemekteydi. Bu sisteme çift

hane sistemi denmekteydi. Burada önemli olan çiftlik sahiplerinin evli olmasıydı evli olmayanlara çiftlik verilmemekteydi. Çocuklar çiftleri bölemezdi. Bir çiftlik ancak nim-çift olarak adlandırılan şekilde yarıya bölünebilirdi, bu topraklara tek öküzle sürüleceği için öküzlük denmekteydi. Diğer yandan çiftliği olmayan nim çiftten daha az toprak süren raiyetler bennak olarak adlandırılmaktaydı. Bennaklar, Ekinlü ve Caba Bennak (Kara) olarak iki şekilde adlandırılmaktaydı. Elllerinde yarım çiftten az toprak olan bennaklar ekinlü bennak olarak adlandırılır, ekip biçtikleri toprağın dönümüne iki akçe öder, 12 akçe aşıldığında kendilerinden res-i dönüm adında vergi alınır. Caba Bennâklar ise toprakları olmayan reaya idi. Bunlar topraklarda işçi olarak çalışır ya da sipahiden tapusuz toprak alıp dönüm vergisi öderlerdi (Taşkın, 2013: 58-60).

Osmanlıda çift resmi reayanın sipahiye karşı yerine getirmek zorunda olduğu hizmetlerdi Fatih kanunnamesinde çift resminin yedi hizmeti kapsadığı bunun para olarak 22 akçeye eşit olduğu bilinmektedir. Yedi kulluk şöyleydi: üç gün kişisel hizmet ya da 3 akça, bir araba ot ya da 7 akça, yarım araba saman ya da 3 akça araba ile hizmet 2 akça. Bu verginin izlerine Selçuklu ve Bizans imparatorluğunda rastlanmaktadır ve aslında bu vergi eski feodal yükümlülüklerin paraya dönüştürülmüş biçimidir (Arıkan, 1983: 37).

Resm-i Çift Bozan: Çiftini terk eden reayadan alınır. Bu verginin miktarı ihtiyaçlara, hububat fiyatları ve reayanın zengin veya fakir olması durumuna göre değişmekteydi. Eğer komşu tımara giderse reayadan tasarruf sahibi olmaktan hem de reaya olmaktan kaynaklanan iki oşür alınmaktaydı. Eğer köyde kalır ve başka bir işle uğraşırsa vergi alınmakta yerine başka bir reaya bulunursa vergi vermemekteydi.

İспенç Resmi: Evli gayrimüslim erkeklerden 25 akçe tutarında alınan bir baş vergisiydi. I. Bayezid dönemi kanunlarında bulunduğu söylenmektedir. Bu verginin Müslümanlar için olanı ise resm-i çiftti.

Resm-i Tapu: Ekip biçilecek yere bina, harman vb. şeyler inşa ederek bu alanın ekip biçimine engel olanlardan alınan vergidir.

Resm-i Arûs (gelin): Sipahilerin kendi topraklarında evlenen kadınların hocalarından aldıkları vergidir. Verginin miktarı kadının genç veya dul olmasına, vergi alınana bölgenin zengin ve fakir olmasına göre değişiyordu.

Asiyap Resmi: Değirmenlerden çalışma sürelerine göre alınan bir vergiydi.

Cinayet ve cürüm resmi: Her yerin örf ve adetlerine göre farklı biçimlerde alınan bir türlü ceza vergisidir. Reaya arasında oluşan her türlü kavga adam öldürme ve zina gibi suçlar suçun duruma göre cezalandırılır buna göre vergi alınırdı.

Yave ve Kaçgın Vergisi: Sahipsiz hayvan veya mallar ilan edildikten sonra sahibi bulunmazsa satılır, satıldıktan sonra sahibi gelirse yapılan masraf karşılığında bu vergiler alınırdı.

Beytümâl (mali hazine) Vergisi: Varissiz terekeler hazine kaydolduktan sonra varis çıkarsa ondan 1/40 oranında tahsil edilmekteydi.

İhtisap (ceza) vergisi: damga, tartı, ölçü, panayır ve pazar resmi ile hile yapan esnaftan alınan para cezalarının hepsini ifade ediyordu. Muhtesipler tarafından mukataa yolu ile tahsil ediliyordu (Sayar, 1977: 4-57).

II. Bayezid döneminde (1481-1512) Hudus-u Avarız vergisi ile başlayan ve sayıları 90'a varan vergiler örfi vergiler uygulanmaya başlanmıştır, bu vergiler *tevzii vergiler* olarak alınmaktaydı. Yılda iki kez tahsil edilen tevzi vergilerde savaş nedeniyle finansal sıkıntı yaşandığında yılda üç veya dört kez ilave tahakkuk yapılmaktaydı, buna *aralık tevzi* denmekteydi ve tevzi defterlerine tahakkuk ettirilen vergiye yüzde 50- yüzde100 zam yapılabilmekteydi (Karamursal, 1989: 4). Tekalif-i Şakka ise tekalif kaidelerine uymayan şer'an caiz olmayan ağır ve meşakkatli vergiler için kullanılmıştır. Kürekçi bedeli (kürekciyan avarızı) bu vergilere örnek gösterilebilir. Gemilerde kürek çekmek ve yelken açmak için tutulan kişilerin masraflarını karşılamak için 4-5 haneden bir kürekçi hesabını karşılamak için alınan vergilerdir. Vergiler daha sonraları mahkumlara yaptırılmaya başlanmıştır.

Fatih döneminde (1451-1481) ağnam vergisi matrahı belirlenirken kuzular da sayılmaya başlanmıştır, vergi tahsilatının zamanı değiştirilerek koyunların sayısal olarak en çok olduğu dönem seçilmiştir. Sultan Selim döneminde (1512-1520) ağıl vergisiyle ilgili olarak da önemli değişiklikler olmuştur. Vergi miktarı arttırılmış, koyun ağılı başına iki akçe olan vergi miktarı üç akçe olmuştur. (Lindner, 2000: 103-104-111). II. Bayezid (1481-1512) döneminde göçerlerin vergi yükümlülükleri artmıştır. Daha önceden yörüklerden savaş katılmak savaşa finanse etmek koşuluyla sadece ağnam vergisi alınırken, otlak resmi ve Fatih Kanunlarıyla reayadan alınan çift resmi II. Bayezid'le beraber yörüklerden de "resmi kara" adı altında alınmaya başlanmıştır (Gökbunar, 2003: 61-63). II. Bayezid döneminden itibaren hazinenin nakit gereksinimi ağır vergilere neden olmuş Kanuni Dönemindeki tahrir⁵⁷ köylüleri ağır vergi yüküne sokarak çeşitli isyanlara neden olmuştur. Kanuni

⁵⁷ Tahrir, "Osmanlı maliye teşkilâtında vergilerin ve bu vergileri verenlerin ismen tespiti için değişik dönemlerde farklı şehirlerde gerçekleştirilen sayımları ve bu sayımların kaydedildiği defterleri ifade eder" (Öz, 2010: 425). Tahrir genellikle toprak ilk defa fetih edildiğinde veya padişahların tahta çıkışlar sonrasında

döneminde elde edilen ganimetlere rağmen, padişahın son seferi finansman sorunları nedeniyle zorlukla yapılabilmıştır (Akdağ, 1966: 201-202).

Osmanlı'da yöneticiler vergilerden muaflardır, vergi reayanın üzerindedir. Yörükler ise belli bir döneme kadar savaşa katılmak veya savaşa finansman sağlamak kaydıyla reayadan alınan vergilerden muaf tutulmuş, sadece ağnam vergisi mükellefi olmuşlardır. Ancak anlatıldığı gibi özellikle Fatih sonrası yörüklerin üzerindeki vergiler artmaya başlamıştır. Yörükler obalar halinde yaşamakta kendi aşiret ağalarının yanında merkez tarafından atanan ancak obanın onayını alan voyvodalarla (Türkmen ağaları) yönetilmişlerdir. Voyvodalar bu hizmetleri karşılığında toplanan verginin yüzde 25'ini almaktaydılar (Saydam, 2009: 22). Osmanlı'da vergi muafiyeti devlete hizmet ettiği düşünülen ve hükümdar tarafından ödüllendirilen kimselere, memurlara, kumandanlara, ulemâ ve şeyhlere hatta tüccarlara ferman yoluyla verilirdi. Şer'i vergilerde muafiyet nadiren yapılırdı, bu vergilerden muaf olanlar diğer vergilerden de muaf tutuluyordu.

-İmam ve hatipler, ilmiye sınıfı hem raiyyet rüsûmundan (reaya vergileri) hem de avârız-ı dîvaniyyeden muaflardı.

-Gayrimüslim din adamlarının vergileri kanunlarla belirleniyordu.

-Bazı esnaf ve tacirler bazı hizmetleri yapma karşılığında bazı vergilerden muaf tutulmuşlardı.

-Celali ve eşkıya istilası, salgın hastalık gibi durumlarda avarız alınmamakta, iskân ettirilen bölgelerde de belirli dönemler için vergi muafiyeti uygulanmaktaydı.

yapılmaktadır. Genel olarak ise otuz yılda bir yapıldığı söylenebilir. "Fatih Sultan Mehmed'in saltanatının ilk yıllarında (1454-1455) gerçekleştirilen Rumeli, Anadolu ve Rum beylerbeyliklerine ait tahrir neticesinde tertip edilen Anadolu ve Rumeli'deki sancaklarla ilgili pek çok defter bulunmaktadır". Kanuni Sultan Süleyman II. Selim dönemlerinde genel tahrirler yapıldığı, II. Bayezid, Sultan Selim ve III. Murad dönemlerinde de eyaletlerin bir kısmı tahrir edilmiştir (Öz, 2010: 426).

-Yol, köprü yapımı, veya ulaşım vb. hizmetlerde bulunanlardan bu işlerinden ötürü bazı vergilerden muafiyet verilmekteydi. Has ve zeamet sahipleri kendilerine toplayacakları dirliklere voyvodalar göndermekteydiler. Has ve zeamet ve hatta tımarlar eğer büyükse iltizam usulü ile de vergi toplanması mümkün olmaktadır (Bilge, 2012).

Serbest tımarlar, *rüsum-u serbestiye veya niyabet ve bad-ı hava* vergilerin tamamı serbest tımarların sahiplerince tahsil edilirdi. Serbest olmayan tımar sahipleri bu tür vergileri tahsil yetkisine sahip değillerdi ve tabi oldukları serbest tımar sahibiyle paylaşmak zorundaydılar. “Serbestlik rüsumu” olarak adlandırılan vergiler gittikçe sadece serbest tımar sahiplerinin tahsil edeceği vergiler olmaktan çıktı. Resm-i arus, resm-i tapu, kayıp hayvanlar bulunduğu sahibinden alınan vergiler, resm-i ağnam, resm-i tütün bu vergiler arasındaydı. Cerime veya cürüm ve cinayet adları altında hırsızlık, adam öldürme, zina gibi suçlardan alınan para cezaları serbest tımar sahibinin imtiyazıydı (Acun, 2002a: 904-905).

Rüsum-u serbestiye sipahi ile beyler arasında çatışma konusu olmuş, vergilerin paylaşılması reaya açısından olumsuz sonuçlar vermiştir. Bu yüzden bu tip vergilerin sipahi veya sancakbeyinden birine verildiği görülmektedir. Özellikle de Kanuni döneminde sipahi gelirlerinin korunması için bu tür önlemler alınmıştır. Örneğin, 1528 yılı Bolu sancağında sancak beyine cerime ve ağnam vergisi bırakılırken, gerdek resmi, tütün resmi, yer tapusu, otlak ve kışlak benzeri vergiler sipahilere verilmiştir. Sancak beyi ve subaşı için yaya, kul ve cariye müjdeganisi sancakbeyi veya subaşı tarafından alınmaktaydı. Rüsum-u serbestiye “asayiş ve ceza verme yetkisiyle” ilgili vergi olduğundan asayiş ile görevliler arasında paylaşılmaktaydı. Subaşı kendi subaşı bölgesinin sancak beyi ise sancağının asayiş amiri olduğunda bu vergileri tahsil hakları olmaktadır. Ancak bu “siyaset cezaları ve cerime” hakkında hüküm yetkisi kadılarındı beyler ve kadılar bu hükümleri yerine getirmekteydiler (İnalçık, 2015b: 150-162).

Badihavâ resimleri ve cerîmelerle ilgili *Adaletnamelerde* görülen pek çok suistimal bulunmaktadır. H. 947 tarihli *Adaletnamedeki* suistimaller özellikle vezir veya sancakbeylerinin tımarlarındaki badihava vergilerinin iltizama verilmesiyle ilgilidir. Daha önce de bahsedildiği üzere bu vergiler asayiş ile ilgili olduklarından miktarları belirli değildir, has ve zeamet sahiplerince izlenemez. Dolayısıyla mukataa haline getirilip iltizam edilir. Bu iltizamcılara ayak âmilleri veya pâre voyvodası denir. Diğer yandan, “asıl voyvodalar” iltizam usulü dışında dirlik sahibinin vekili olarak vergileri tahsil ederler. Pare voyvodasının iltizam bedelini dirlik sahibine ödedikten sonra bu paradan fazlasını zorbalık yoluyla reayadan aldığı görünmektedir. Ölüm ve uzuv kaybı gibi siyaset cezalarına çarptırılanları da para alarak affetmektedirler. Padişahın bu adaletname ile paye voyvodalığını kaldırmış ve asıl voyvodaların bu vergileri tahsil etmesine karar verilmiştir (İnalcık, 2015b: 147-148). Bu tür usulsüzlükler sadece badihava vergilerine özgü değildir. H. 947 tarihli adaletname beylerbeyi, sancakbeyi, kadılar ve naipleri, beylerbeyi voyvodalarının, zeamet ve tımar sahiplerinin köy ahalisinden çeşitli isimlerde para topladıkları, narh fiyatlarının altında erzak aldıklarını göstermektedir (İnalcık, 2015b: 130-131).

Tablo 7’de görüldüğü gibi Osmanlı bütçesi gelirlerinin önemli bölümü Rumeli’den elde edilmektedir, ardından Mısır ve Anadolu gelmektedir. Rumeli’de gelirlerin yaklaşık yarısı mukataa yarısı ise cizyeden elde edilmektedir. Toplam gelirlere baktığımızda da mukataalardan elde edilen gelirler ile cizye vergilerin ağırlığını görmek mümkündür.

Osmanlı’da gelir ve harcamaların resmi derlemesi ise Kanuni döneminde yapılmaya başlanmıştır. Bütçeler bugünkü anlamda gelişkin bütçeler olarak düzenlenmemiş, daha çok bir hesap derlemesi niteliğinde olmuştur. Bütçe geçmiş bir zaman diliminin devlet bilançosu niteliğinde olup ve bağlayıcı bir çerçeveye sahip değildi. Diğer yandan ise

bütçeler devletin tüm gelir giderini içermiyordu, birçok hesap bütçe içine girmeden yerinde görülüyordu (Majer, 1987: 115-116). Bu dönemde gücün kaynağı bütçenin dolu olmasıydı, dolayısıyla bütçenin iyi olması harcamalar çıktıktan sonra geriye fazla olması sultanın hazinesinden maaş alanların herhangi şekilde endişelenmemesiydi (İnalçık, 2000: 117).

Tablo 7. 1527-1528 Yılı Osmanlı Bütçesi Gelirleri Akçe Cinsinden (Tımarlara Göre)

	Padişah hasları	Diğer Has ve Tımar	Evkaf ve emlak	Toplam
Rumeli	94.784.238	92.535.110	10.888.844	198.206.192
	(% 48)	(%46)	(%0.6)	
Anadolu	34.018.288	73.521.264	22.085.422	129.624.973
	(%31)	(%56)	(%17)	
Diyarbakir	7.169.190	14.291.670	1.317.653	22.778.513
	(%31)	(%63)	(%0.6)	
Halep ve Şam	24.734.072	19.838.350	7.286.851	51.859.274
	(%48)	(%38)	(%14)	
Mısır	116.538.994	-	18.921.060	135.460.054
	(%86)		(%14)	
Toplam	277.244.782	200.186.394	60.497.830	537.929.006
	(%51)	(%37)	(%12)	

Kaynak: Eser, 1982.

Tablo 8. 1527-1528 Yılı Osmanlı Bütçesi Gelirleri Akçe Cinsinden (Vergilere Göre)

	Rumeli	Anadolu	Mısır	Toplam
Mukataa	45.920.383	25.603.672	84.943.250	156.467.305
Cizye	42.291.364	3.764.941	-	46.056.305
Tezkere ve Berat	1.797.625	100.000	-	1.897.625
Beytülmal	2.939.869	447.035	-	3.388.904
Mevküfat ve	1.116.925	811.332	-	1.928.257
Mabeyn				
Müteferrik	718.072	3.291.308	31.595.994	35.605.124
Toplam	94.784.238	34.018.288	116.538.994	255.341.520
	(%37)	(%24)	(%25)*	

*Halep-Şam için % 10

Tablo 8’de merkezi bütçenin cizye ve padişah hasları mukataaya bölündüğünden mukataa kaleminin en önemli gelir kalemleri olduğu görülüyor. İmparatorluğun geneline baktığımızda ise Tablo 7’de görüldüğü gibi merkezi bütçe gelirleri içinde Padişah hasları Rumeli, Halep-Şam ve Mısır’da yoğunluktadır. Diğer has ve tımarlar Anadolu’da yoğun şekilde bulunmaktadır. Özel mülkiyet toprakların da Anadolu’da yaygın olarak bulunduğu görülmektedir (Eser, 1982: 173-175). Barkan’ın 1527-28 bütçesine göre yaptığı değerlendirmeye göre yıllık vergi gelirlerinin yüzde 51’i padişahın hasları, yüzde 37’si has ve tımarlardan ve yüzde 12’si evkaf ve emlakten oluşmaktadır. Yüzde 37’lik kısım 200. 801.000 akçedir. Beylerbeyi ve sancakbeyi haslarının toplam içindeki payı yaklaşık yüzde 15’tir (Cezar, 1986: 36-37).

Bütçe yanında devletin yevmiye kayıtlarının (ruznamçe) hesap toplamları yapılmış serileri bütçelerin önemli bölümleriydi. Bütçeler genellikle padişah has gelirlerini ve bunlardan yapılan harcamaları içermektedir. Padişah has gelirleri devlet hazinesinin gelirleridir. Ancak memleketin en uzak bölgelerinden has gelirleri merkeze gelip tekrar yerellere gitmez. Bu gibi durumlarda taşra eyaletlerinin harcamaları gelirden tahsil edilir ve yapılan harcamalar hazineden yapıldı sayılır. Bu harcamalar ruznamçelerde “mahsûb” veya “irad-ı masraf” adı altında gösterilir. Dirlikler bütçe içerisinde yer almaz, sadece 1527 bütçesinde dirliklere yer verilmektedir. 16. yüzyıl sonundan 18. yüzyıl ortalarına kadar bütçeler 16. yüzyıl bütçelerinden ay yılı (hicri takvim) bütçeleri olarak ayrılmaktadır. 16. yy. bütçeleri birbirini izleyen güneş yılı süresi için düzenlenmekteydi. Gelirler konusunda gerçeklik payı olan bütçe yılı kavramı giderler bakımından aynı açıklığı taşımamaktadır. Giderlerin önemli bir kısmını oluşturan ordu maaşları hicri yıl üzerinden üç ayda bir ödenmektedir. Bu bakımdan bütçe gelirleri güneş yılı ve giderleri ay yılı giderleridir. Giderler için 11 gün eksik oluşmaktadır. 16. yy. bütçeleri merkez ve taşra eyaletleri gelir-gider rakamlarından

oluşan eklektik bütçeler iken, daha sonraki dönem taşra gelirleri merkez teşkilatının kalemlerine dağıtılmış bulunmaktaydı (Sahillioğlu, 1985: 416-418).

Bütçede toplanması mümkün olamayan gelirler (mümteni'ül husûl) olarak adlandırılıyordu. Bu gelirler içinde Osmanlının hakimiyetini kaybettiği topraklar, padişahın bağısladığı avarız vergileri, satılmamış mukataalardan oluşuyordu. Bu gelirler tahsil edilmese de gayri safi gelir olarak kaydediliyor, toplanamayan gelirler bulunarak safi gelir tahmin ediliyordu. Gelir gider farkı veren bütçelerde ise olağanüstü vergiler ek bütçe olarak verilmekteydi. *Devlet bütçeleri tumar dirlikleri kapsamıyor, padişah hası durumundaki gelirlerle cizye ve avarız gelirlerinden oluşmaktadır. Bütçe mukataa gelirleri iltizam, emanet ve malikane yöntemlerinin biriyle toplanmıştır. Buradan elde edilen gelirler çeşitli bürolar tarafından merkez hazinesine aktarılıyordu.*

Bütçe giderleri içinde en önemli pay mevacic veya ulufeydi (maaşlı askerlere üç ayda bir verilen ödenektir). Bunun yanı sıra teslimat başlığı altında saray, tersane vb. masrafları için emirlere verilen ödenekler, Salyâne bazı valilere yapılan ödemeler, haslar ve ihracat başlığı altında toplanan çeşitli harcamalar bütçelerin gider kalemlerini oluşturmaktaydı. Mahsubat başlığı altında önceden belirli bir harcama alanına ayrılan gelirler, yerinde yapılan harcamalar ve belirli giderlere karşılık mahsup edilen gelirler yer almaktaydı (Tabakoğlu, 1985: 390-404).

Osmanlı'da inşaat ve bayındırlık işlerinin bir bölümün devlet üstleniyordu. Her beylerbeyi merkezinde köprü, cami, kale ve başka kamu binaları yapmak üzere mimarlar bulunmaktaydı. Bunun dışında kentlerin çarşı, dükkân, hamam gibi ticari ve dini yapılarını ayakta tutacak kaynaklar vakıf sistemiyle gerçekleştiriyordu. Ancak kamu yararına olacak işlerde harcamaların devlet tarafından yapılması mümkündü. Örneğin Anadolu

beylerbeyliğinde toplam gelirin % 17'si dini vakıflar ile özel mülkü olan tarım arazisinden gelen gelirlere aitti. Vakıf yöneticileri üretime katılmadan vergileri toplayıp hayır kurumlarına, personel maaşları ve tamirat dahil tüm masrafları vakıftan karşılanıyordu (İnalçık, 2000: 124).

Vakıflar bir yandan özel mülkiyet hakları talep edenleri memnun ederken diğer yandan, devletin vakıflar aracılığıyla sosyal harcamalar yaptırabilmesini sağlamıştır. Yaşlılık maluliyet maaşları verilmesi, köprü, yollar, limanlar, deniz feneri, kütüphane, sarnıç, su bendi inşa edilmesi gibi harcamaları kendileri gerçekleştirmişlerdir. İmparatorluğun Rumeli ve Anadolu'daki çekirdek topraklarına sonradan ilhak edilen beylerbeyliklerden çoğu bir defterdarın yönetimin ve genel bir vali ya da beylerbeyinin sorumluluğuna ait kendi özerk mali örgütlenmesine sahipti. Anadolu, Rumeli ve Rum Beylerbeyliklerini kapsayan imparatorluk çekirdeği, kabaca Tuna'dan Fırat'a uzanmaktadır. 16. yüzyılda ilhak edilen Arap diyarlarının, Kıbrıs'ın ve Macaristan'ın kendi beylerbeylik veya eyalet bütçeleri vardı. Bu eyaletlerde harcamaları yerel giderlerden karşılanıyor, fazlası İstanbul hazinesine aktarılıyordu. Açık olursa merkez hazinesi tarafından kapatılıyordu. Merkez maliyesi beylerbeylik defterdarlığı aracılığıyla eyalet gelir ve giderlerini denetliyordu. Mali özerklik Mısır, Yemen ve Budin beylerbeyliği diğer eyaletlere göre daha özerk bir alana sahip oluyordu (İnalçık, 2000: 125).

Özetleyecek olursak 16. yüzyılda Osmanlı mali teşkilatı merkez ve taşra⁵⁸ defterdarlıkları olarak ikiye ayrılmış bulunuyordu. Rumeli ve Anadolu eyalet hesapları merkez teşkilatı

⁵⁸ Taşra Bütçesinin Örneği olarak Bosna Eyaleti Bütçesi 1632-1635 yılına ait bütçe defterdar Mahmut Efendi'nin defterdarlığında üç sene on ay beş gün içerisinde eyaletin bütçe gelirlerinin toplamı 65. 050.009 akçedir.

Kaynakların dağılımı:

- 1) Gayrimüslim erkek nüfusundan yılda bir kere tahsil edilen cizye gelirleri toplam gelirlerini yaklaşık %11'ini oluşturmaktadır.
- 2) Eflak florıcıların yıllık gelirleri toplam gelirlerin % 43'ini

tarafından yönetilirken, eyalet defterdarlıkları farklı defterdarlıklar tarafından yönetilmekteydi. Taşra defterdarlıkları yine baş defterdarlığa bağlıydı. 17. ve 18.yüzyıl ise taşra defterdarlıkları devam ederken bazıları voyvodalık haline gelmiştir (Öztürk, 1999: 3). Tımar sistemi çözülene kadar mali yapının özetini Tablo 9’da görmek mümkün.

Mukataa gelirleri toplam gelirlerin % 40’ını oluşturmaktadır.

- 3) Savaş finansmanını tahsil etmek için yani olağanüstü durumlar için avarız gelirleri toplam gelirlerin % 2.94.
- 4) Bosna hasarından alınan, çeşidi niteliği, kimden ve hangi bölgeden alındığı belirli olmayan ve bu nedenler adına Bad-ı heva adı verilen resimler toplam gelirlerin % 0.74’ini,
- 5) Adet-i Ağnam gelirleri toplam gelirlerin % 0.035’ini
- 6) Tımar ve zeamet sahiplerinden tahsil edilen teskere resimleri toplam gelirlerin % 0.21’ini
- 7) Hazineye giren ve çıkan paralar değişik kurlardan hesaplanıyordu bu kur farkında oluşan gelir Tefavüt-i hasene ve gurus olarak adlandırılıyordu toplam gelirlerin % 2’ini oluşturuyordu.
- 8) Bunların dışında devlete miras kalan, haslardan miras bırakılmayan küçük bir miktar bütçenin gelirlerini oluşturuyordu.

Bütçe Giderleri

Giderler toplamı 67. 173. 716 akçedir. Bütçe 2.123.707 akçe açık vermiştir. Bütçe gider kalemleri mevacic ödemeleri, teslimat ve ihracattır.

- 1) Toplam giderler içinde %94,46 ile en büyük harcama kalemi üç ayda bir maaşlı askerlere yapılan ödeme olan mevacic ödemeleridir.
- 2) Mevacic ödemelerinin en büyük kısmının yani %83,92’lik kısmının Bosna kalesinde görevli mustahfiz, topçu, gureba, çavuş vb. görevlilere ayrılmıştır.
- 3) Padişah’a yapılan teslimler, saray tersane masrafları yapılan harcamalar olan teslimat harcamaları toplamda 524.651 akçedir.
- 4) İhracat kalemini mal ve hizmet alımı harcamaları oluşturmaktadır. Bu harcamaların toplamı 3. 191.908 akçedir. Bu harcamalar, beygir, nal, mih, nalbantlık ücreti, top dökümü için gerekli olan çivi, kürek, çapa vb. malzeme, Beylerbeyi evinin tamiri gibi harcamaları kapsamaktadır (Öztürk, 1999: 4-5).

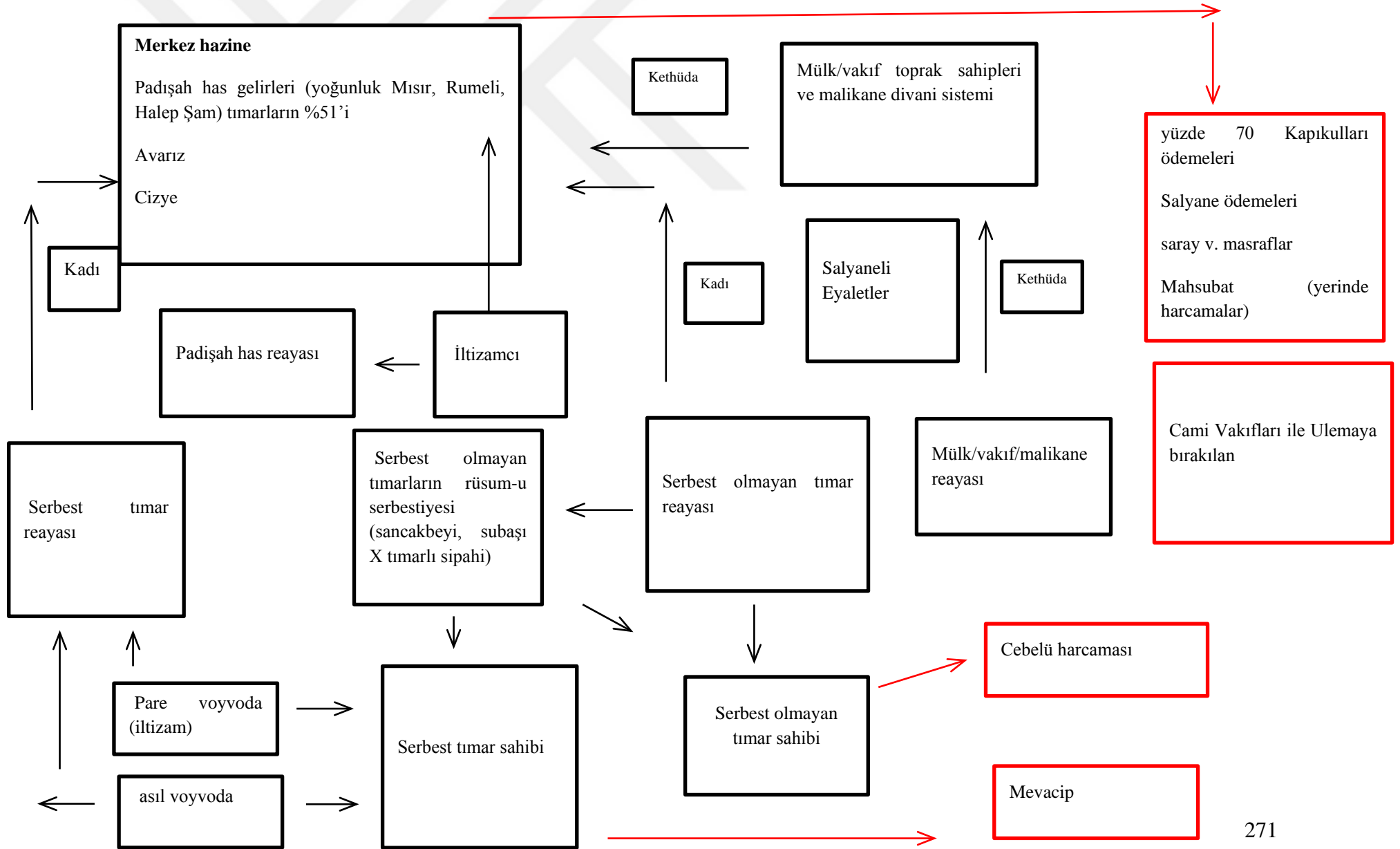
Taşra Bütçesi Örneği Kıbrıs Eyaleti 1602 yılı Bütçesi

- 1) Gelirlerin önemli bir bölümünü iltizam veya emanete verilmesinden dolayı mukataa gelirlerinden oluşmaktadır 2.230.142 akçe.
- 2) 2.230.396 akçelik bölüm cizye gelirlerinden elde edilmiştir, yeniçeri maaşlarının hazineye giriş çıkışlarından elde edilen kur farkı 50.082 akçe ve 23.00 akçe ise varisi olmayan terekelerden elde edilmiştir.

Bütçe Giderleri

- 1) Giderler, salyâne, cerâyê ve mevâcipler oluşmaktadır.
- 2) Kıbrıs adası tamamen padişah hassı olarak ayrıldığından ne defterdar ne de beylerbeyi ası vardır bu yüzden has yerine bu görevlilere ada hazinesinden yıllık maaş olan salyane bağlanmıştır (Dündar, 2010).

Tablo 9. 1570'lere Kadar Mali Sistem ve Toplumsal Sınıflar ve Vergiler

6.2. Tımar Sisteminin Çözülüşü ve Osmanlı Maliyesi: İltizam, Avarız, İmdadiye,

Tekalif-i Şakka

Askeri sistemin yaklaşık yüzde otuz ile kırkına varan kısmını sağlayan tımar sisteminin çözülüşü artan maaşlı askeri güçlerin maliyetini karşılamak için mali sistemin yeniden yapılandırılmasını gerekmiştir. Bu dönüşümde “devletin temel kaygısı vaktinde ve yüksek meblağda ödemeler yapabilmek için merkezi hazineye ödenen ve merkezi hazinece toplanan nakit ilave gelirleri” tahsil etmesi üzerinde olmuştur. Böylelikle “feodal resim ve öşre dayalı vergi sistemi” nakit vergi sistemine dönüşmek durumunda kalınmıştır (İnalçık, 2016: 45).

III. Murad döneminde (1574-1595) bütçenin açık verdiği görülür. III. Mehmet döneminde (1595-1603) ise maliye durum iyice kötüye gitmeye başlamış ve Macarlara çıkan savaş sonrası artan maliyet tımar ve zeametlere hazinece el konulup, sarraf ve mültezimlere iltizam edilmeye başlanmıştır. 16. yüzyılın sonundan itibaren yaşanan mali darboğaz yeniçeri ayaklanmalarına neden olmuştur. Rüşvet, para ile makam satışları, hanedan harcamalarının yüksekliği, yolsuzluklar nedeniyle devlet hazinesine giren vergi hasılatının düşüklüğü bu dönemin belli başlı sorunları olmuştur. III. Mehmet döneminde memurların, Veziriazamların, defterdarların, valilerin ve vergi mültezimlerinin biriktirdiği paralarla ilgili çeşitli hikayeler⁵⁹ yayılmaya başlamıştır⁶⁰ (Karamursal, 1989: 7-8).

Tımar sisteminin çözülüşüyle birlikte askeri güçlerin finansmanında aksaklıklar sıkça karşımıza çıkmaktadır. Örneğin I. Mustafa döneminde isyanların bastırılması için yapılan

⁵⁹ Örneğin Sadrazam Rüstem Paşa Erzurum Beylerbeyi tarafından verilen beş bin altının fazla görerek üç binini almış gerisini vermiştir (Karamursal, 1989: 8).

⁶⁰ 16. yüzyıl Osmanlı maliyesini yüzyılın önemli bölümüne hakim olan özellikleriyle ele alıp tımar sistemindeki dönüşüm Osmanlı maliyesine etkilerinin 17. yüzyıl maliyesinin temel hatlarını oluşturmasından ötürü daha ileriye bırakıyoruz.

maliyetler, yeniçerilerin cülus bahşişleri ve çeşitli harcamaları yükselterek maaş ödemelerini ve zaruri giderlerin ödenmesinde zorluklar yaratmıştır (Sayar, 1977: 118-119). Durum öyle bir hal almıştır ki Genç Osman'ın merkezi ordu kurma istediği yeniçeriler tarafından öldürülmesiyle sonuçlanmıştır. Genç Osman, hazinenin Yeniçeri Ocağı yüzünden yaşadığı sorunu Anadolu, Suriye ve Mısır'dan getirilmiş Türk asıllı askerlerden oluşan merkezi bir ordu kurarak çözmeyi düşünmüştür. Keza 1621 yılında Hotin Kalesi kuşatılmış ve yeniçerinin nizami olmayan hareketleri nedeniyle başarısızlığa uğramıştır (Sayar, 1977: 120). IV. Murat döneminde⁶¹ (1623-1640) yeniçeriye cülûs ödemelerinin tamamlanması için padişahın altın evânisinin (kap-kacak) darphaneye gönderilmesi maliyenin içine düştüğü kötü durumu göstermektedir. Sikkenin tağşışı, İstanbul'da 140 bin kişinin ölümüne neden olan veba iktisadi sorunlar yaratmıştır. Maliyede yaşanan sorunlar, büyük servet elde etmiş vezirlere müsadereler ve tağşışlere devam edilerek çözülmeye çalışılmıştır. Ordu için gerekli maaş ödemeleri ve Mısır'daki veba nedeniyle vergi tahsilatı yapılamamıştır buna rağmen IV. Murat çeşitli tasarruf önlemleri uygulamış ve 1623-1624 yılları arasında bütçe fazlası verilebilmiştir (Karamursal, 1989: 9). Askeri ödemelerin yapılamadığı bir konjonktürde Saray harcamaları yeniçeri, ulema gibi kimseler tarafından pek hoş karşılanmamıştır. I. İbrahim döneminde (1640-1648) IV. Murat döneminin tasarruf çabaları boşuna gitmiştir. Sarayın masrafları oldukça artmıştır. Bu dönemde padişah samur kürk ve kehribarlara ilgi göstermiş, sarayın duvar ve döşemelerini kürkle kaplatmıştır. Padişah İmparatorluktaki kürk ve kehribarları saraya getirmek için kürk ve kehribar isimli yeni bir vergi koymuştur. Bu vergi aynı olarak samur kürk ve kehribar biçiminde ödenmekte, kehribar ve kürkü olmayanlar ise vergiyi nakden ödemek durumunda bırakılmışlardır. Bu vergi ile birlikte artan vergi yükü şikayetlere neden olmuştur. Yeniçeri,

⁶¹ IV. Murat ve I. İbrahim döneminde Kösem Sultan'ın etkisi önemliydi.

sipahi ağaları ve şeyhülislam hazinenin boşalmasına neden olan I. İbrahim'in tahtan indirilmesine ve 1648'de idamına sebebiyet vermiştir (Sayar, 1979: 127).

Akçenin oldukça değer kaybetmesi tımar sahiplerinin durumlarında bozulmalar yaratmıştır. Osmanlı gelir kaybına dair önlem olsa da toplumsal huzursuzluk yaratacağını düşünerek geleneksel vergilerde değişikliğe gitmeden olağanüstü vergilerde avarızda artışa gitmiştir. Çünkü geleneksel vergilerde artış tımar sahiplerinin yararına olacaktır. Böylelikle artan bütçe açıkları için *avarız-ı divaniye*⁶² ile *tekalif* düzenli vergiler haline gelmiştir. Bunun yanı sıra *imdadiyye*⁶³ veya *imdad-i seferriye* denilen bir vergi de uygulamaya konmuştur. Tımar ve haslar da mukataalar haline getirilip iltizama verilmeye başlanmıştır. “İmparatorluğun idari mekanizmalarında esaslı değişiklikler gerektiren bu acil durum tedbirleri, devletin ademi merkezileşmesinin ve eyaletlerde âyânın yeni etkin bir sınıf olarak ortaya çıkışının yolunu” açmıştır (İnalcık, 2016: 46).

Her ne kadar vergilerin eski yapısı korunmuş olsa da *1593-1603 savaş döneminde avarız-ı divaniye vergileri devlet bütçesi içerisinde önemli yer kaplayan nakit vergiler haline dönüşmüştür*. Avarız vergisinin miktarı gereksinime ve halk ile yapılan pazarlık sonucu belirlenmekteydi. Bu pazarlıkta halk ödeyebileceğinden fazla vergi istenmesi durumunda toprağı terk etme tehdidini kullanmaktaydı. Âyân ve eşraf bölge halkının vergi mücadelesinde halkı destelemekteydi. Bölgede güç sahibi olanlar, kadılar aracılığıyla halkın taleplerini merkeze iletmeye çalışıyor ve kadılara baskı uyguluyorlardı. Âyânların durumu reayanın durumuna bağlı olduğu için böyle bir yol izlemekteydiler. Diğer yandan,

⁶² Savaş ihtiyaçları için alınan acil durum vergileriydi. Nüzül, sürsat, aynı olarak alınan avarız akçesi örnek verilebilir (İnalcık, 2016: 49).

⁶³ 18. yüzyılda genel bir vergi olana değin zengin varlıklı kişilerden alınan borçları ifade etmekteydi. Ortaçağ Batı Avrupa *Taille royale*'ye benzemektedir. “Rumeli, Anadolu, Karaman ve Sivas dışındaki eyaletlerde imdad-i seferîye mahalli olarak toplanıyor ve toplu meblağ vali veya temsilcilerine veriyordu” (İnalcık, 2016: 53-54).

avarız vergilerinin bir kısmı kriz dönemlerinde âyânlar tarafından ödenmekte ardından reayadan tahsil edilmekteydi. Avarız reaya için önemli yük oluşturuyor, köyleri terk etmesine neden oluyordu. Devlet ise kaçan reayayı getirmeye çalışıyor, toprağını terk eden reayanın payını kalanlara ödettiriyordu. Avarız ödemelerine yardım etmek için âyânlar para vakıfları ve avarız sandıkları kurulmuştu. “Özetle avarız vergilerinin başı çektiği bu yeni vergi sistemi âyân ve eşrafın o zamana kadar yabancıları oldukları bir öneme kavuşmaları gibi ciddi sosyal yankılara neden oldu”. Avarız vergisi hane üzerinden alınmaktaydı. Kadı hem avarız hanelerini kayıt etmek hem de her köy ve kasaba için avarız miktarını gösteren tevzi defterini hazırlamakla yükümlüdür. Avarızları devlet tarafından gönderilen mübaşir tahsil etmekteydi. Kadıların vergiler konusundaki yetkisi avarız hanelerini ve vergilerini azaltma karşılığında rüşvet olanağına imkân veriyordu. Âyânlar kadıların bu tutumunu merkeze şikâyet ediyordu. 1683-1699 yılları arasında merkezi yönetim sadece avarız değil nüzul tahsilatında ve diğer hususlarda âyân-i vilayet’in kadılara yardım edilmesini istedi (İnalçık, 2016: 47-49).

17. yüzyılın sonuyla birlikte akçenin değer kaybetmesi bey ve paşaların durumunu kötü etkilemiştir. Valilerin görevden alınmamak için sekban ve sarıca bulundurma zorunluluğu vaziyeti daha da ağırlaştırmıştır. Sekban ve sarıca birliklerini finanse etmek için gerekli geliri olmayan valiler bu maliyeti reayaya yüklemişlerdir. Bu iki yolla olmuştur. Birincisi sekbanlarla taşraya çıkıp iaşe bedeli tahsil etmek, ikincisi hem hizmet bedeli hem de örfe dayanarak sultanın temsilcileri olarak (ehl-i örf) tekalif-i örfiye olarak adlandırılan vergileri koymak. Tekalif-i örfiye avarızı kapsamakta ve olağanüstü vergileri içermekteydi. Paşalar olağanüstü durumlarda halka *salgun* adı verilen vergileri padişahın onayı ile koyabiliyorlardı. Padişahın buyruklarının dışında alınan vergiler tekalif-i şakka (kanunsuz vergiler) olarak adlandırılmaktaydı. Ancak paşaların bu tür vergileri salma hakları devam

etmiştir. Asi Paşalar dönemi (1623-1658) ve 1683-1699 savaşında bu usulün uygulandığını görmek mümkün. “Valiler için vergi tahsili ve birliklerine bakmanın en pratik yolu, kırsal bölgelerde para cezalarını toplamak üzere devriyeye çıkmaktı. Bu görünürde yasal bahane altında topladıkları vergiler iki bölümde sınıflandırılabilir: hizmet akçesi ve pişkeş (hediyeler ve ağırlama giderleri)” (İnalçık, 2016: 49-50).

H. 1018 tarihli adaletname beylerbeyi ve sancakbeylerinin asayiş için çıktıklarında haksız yere cerime vergileri tahsil ettiğini söylemektedir. Köylerde kazalara veya donarak ölen bir kişi için haksız bir şekilde köy halkı suçlanmakta olay cinayet gösterilerek köy halkına zulüm etmekte ve köylülerden kan-cürümü ve oşr-i diyet olarak en az yüz altın tahsil etmektedirler. Bunun yanı sıra mahiyetlerinde gelen atlıların ve kendilerinin ihtiyaçlarını reayadan karşılamaktadırlar. Sancak beyi ve beylerbeyinin haslarını iltizama verdikleri, iltizamı alan voyvodaların ise tahrir defterinde olmayan miktarlarda vergi tahsil ettikleri, reyanın hayvanlarını ve yiyeceklerini aldıkları bir de üstüne her köyden 30-40 altın para talep ettikleri görülmektedir (İnalçık, 2016: 148).

H. 1005 tarihiyle Revan kadısına gönderilen adaletnamede şikâyet edilen kişiler, “kapıkulu ocakları mensupları (sipahi-oğlanları, silahdar, yeniçeri, cebeci, topçu, kapucu) ve beylerbeylerinin ve sancak beylerinin subaşları yahut o adı takınan kimselerdi”. Bu kişiler köyleri gezerek salgun (salma) yapmaktaydılar. H. 1018 sayılı adaletname ise soygun usulünün ehl-i örfün sıkça yaptığı bir durum olduğunu göstermektedir (İnalçık, 2016: 130-131).

Sadece valiler değil mübaşir ve tahsildarlar valilere oranla daha az biçimde mübaşiriyye ve tahsildariyye vergileri toplamaktaydılar. Sekban bölükbaşı, vakıf ve tımar vergilerini alan tahsildarlar çeşitli vergiler salmaktaydılar. Bir vali ile birlikte bir kente ziyarete

gidildiğinde gerekli maliyetler için âyân ve eşraf tarafından avarız hanelerinden bedeli tarh etmekteydi. Halkın şikâyetleri sonucu reayadan toplanan fazla paralar padişaha şikâyet edilerek geri alınmaktaydı. Bu durum reayanın eşraf ve âyân yardımıyla ağır vergileri şikâyet ettiğini ve merkezi idarenin şikâyetleri teşvik ettiğine bir işaretti. Âyânların 17. yüzyılın ortalarıyla birlikte valiler ve halk arasında bir aracı, şehir giderlerinin düzenlenmesi giderlerin pay edilmesi hususlarında aldıkları rol nedeniyle gittikçe önemlerini arttırmışlardır (İnalcık, 2016: 51-53).

IV. Mehmet döneminde (1648-1687) Tarhoncu Ahmet Paşa (1652-1653) İmparatorluğun mali durumunu düzeltmeye çabalamıştır. Tarhoncu Ahmet Paşa 1652 yılında sadrazam olmuştur. Sipahileri denetim altına almaya çalışmış ve özellikle de saray masraflarını düşürmüştür. Tahminen geçmiş yılın gelir ve giderlerini içeren kesin hesap niteliğinde olan ancak bazılarına göre gelecek yılın bütçesi olarak bilinen “Tarhoncu Lâhiyası olarak anılan gelir-gider cetvelini hazırlatmıştır” (Sayar, 1977: 131). Gelir giderler arasındaki açığı kapatmak için Sadrazam *resmi memuriyet sahiplerine berat* (caize) adında bir vergi konulmasını önermiş ve önerisi divanda kabul edilmiştir (Karamursal, 1989: 10). Saray masraflarının kısılması gibi sebepler sadrazam ile Valide Sultan (Turhan Sultan) arasında bir çatışma yaratmış ve padişahın emriyle 1653 yılında idam edilmiştir (Sayar, 1977: 131).

Köprülü Mehmet Paşa'nın 1656 yılında sadrazamlığa gelmesinden 1691 yılına kadar süren dönem Köprülü Devri olarak adlandırılmış mali sistemde reformlar gerçekleştirmiştir (Sayar, 1977: 131). 1656 yılından yani Sadrazamlığın Mehmet Paşa'ya geçişinden itibaren fetihler değil “mevcut olanın sömürüsü” önemli hale geldiğinden ötürü devlet görevlerinde savaş becerileri değil mali ve idari eğitilmişler öne çıkmış, mali ve idari konularda eğitimli vezir ve paşa ailelerinden devlet görevlileri olmaya başlamıştır (Quataert, 2005: 81). Köprülü Mehmet Paşa döneminde devlet görevlilerinin lüzumundan fazla vergi tahsili

yapmasının önlenmesi, harem harcamalarının kısılması ve diğer idari alanlarda yapılan tasarruflar maliyede iyileşmeler yaşanmasına neden olmuştur. Köprülü Mehmet sonrasında oğlu Fazıl Ahmet Paşa (1661-1676) aynı politikalara devam etmiştir. Macaristan mağlubiyetine rağmen İmparator I. Leonard ile yapılan bir anlaşma sonucunda 200 bin florin değerinde bir hediye gönderilmesini sağlamıştı. Fazıl Ahmet Paşa Kandiye'yi topraklara katmış, ölümünden çok kısa bir zaman önce bir anlaşma ile Kazakların yıllık vergi ödemesini sağlamıştır. Fazıl Paşanın gelirleri arttırmak ve giderleri azaltmak hususunda yaptığı girişimler oldukça başarılı olmuştur (Karamursal, 1989: 10-11). Fazıl Paşa halka ağır vergiler salan sancakbeyi ve vergi memuru gibi görevlileri idam ettirmiş ve mallarına el koyarak gelir elde etmişti. Örneğin Tekirdağlı Bekrî Mustafa Paşanın el konulan varlıklarından 200-400 kese altın sağlanmıştı. Görece daha hafif kalan vergiler gümrük ve tütün vergileri arttırılmıştı. Fazıl Paşa vezirlerden, sancakbeyleri, paşa ve ulema vakıfları olmak üzere hazinenin gelir sıkıntısını çözmek için olağanüstü gelir vergisi uygulamasına gitmiştir (Zinkeisen, 2011: 199). 1660 yılında, Tarhoncu Ahmet Paşa Lâhiyasında 169 milyon akçe olan gelir-gider açığı 12 milyon akçeye indirilmiştir (Sayar, 1977: 132).

Ancak Fazıl Paşa'nın ölümünden sonra Kara Mustafa Paşa (1676-1683) döneminde memuriyet satışları, rüşvet, israflar gibi nedenlerle mali düzende bozulmalar görülmektedir. Köprülü Mustafa Paşa maliyeyi düzeltmeye koyulmuş ve “sanki tahsildarları zenginleştirmek için konulmuş *tekâlifi*” kaldırmıştır. Bu dönemde halka zorbalık uygulayanlar idam edilmiş, gümrük ve tütün vergilerinde artışa gidilmiştir (Karamursal, 1989: 10-11). 1687- 1703 yılları yani II. Süleyman, II. Ahmet ve II. Mustafa dönemlerinin belirgin özelliği İmparatorluğun toprak kaybına uğramasıdır (Sayar, 1977: 133-138). Köprülü Mustafa Paşa 1690 yılında Salankemen Savaşında hayatını kaybetmiş,

mali ıslahatlarını devam ettirememiştir. 1698-1699 yılında Karlofça Antlaşmasıyla Osmanlı Avrupa'daki en zengin bölgeleri kaybetmiş, dolayısıyla önemli bir gelirden mahrum kalmıştır. Köprülü ailesinden Hüseyin Paşa savaşın yaşandığı yerleri vergiden muaf tutarak, vergi tahsilatında iyileştirmeler yapmış, Selanik ve Erzurum çevresinde madenlerin işletilmesi hususuna önem vermiştir. Savaş giderlerinin karşılanmasından sonra belli bir fazla kalsa da bu durum geçici olmuştur. Karlofça sonrasında Osmanlı İmparatorluğu düşüşe geçmiş, art arda yenilgiler almıştır. Savaşların getirdiği yük maliyeyi oldukça zorlamıştır (Karamursal, 1989: 12).

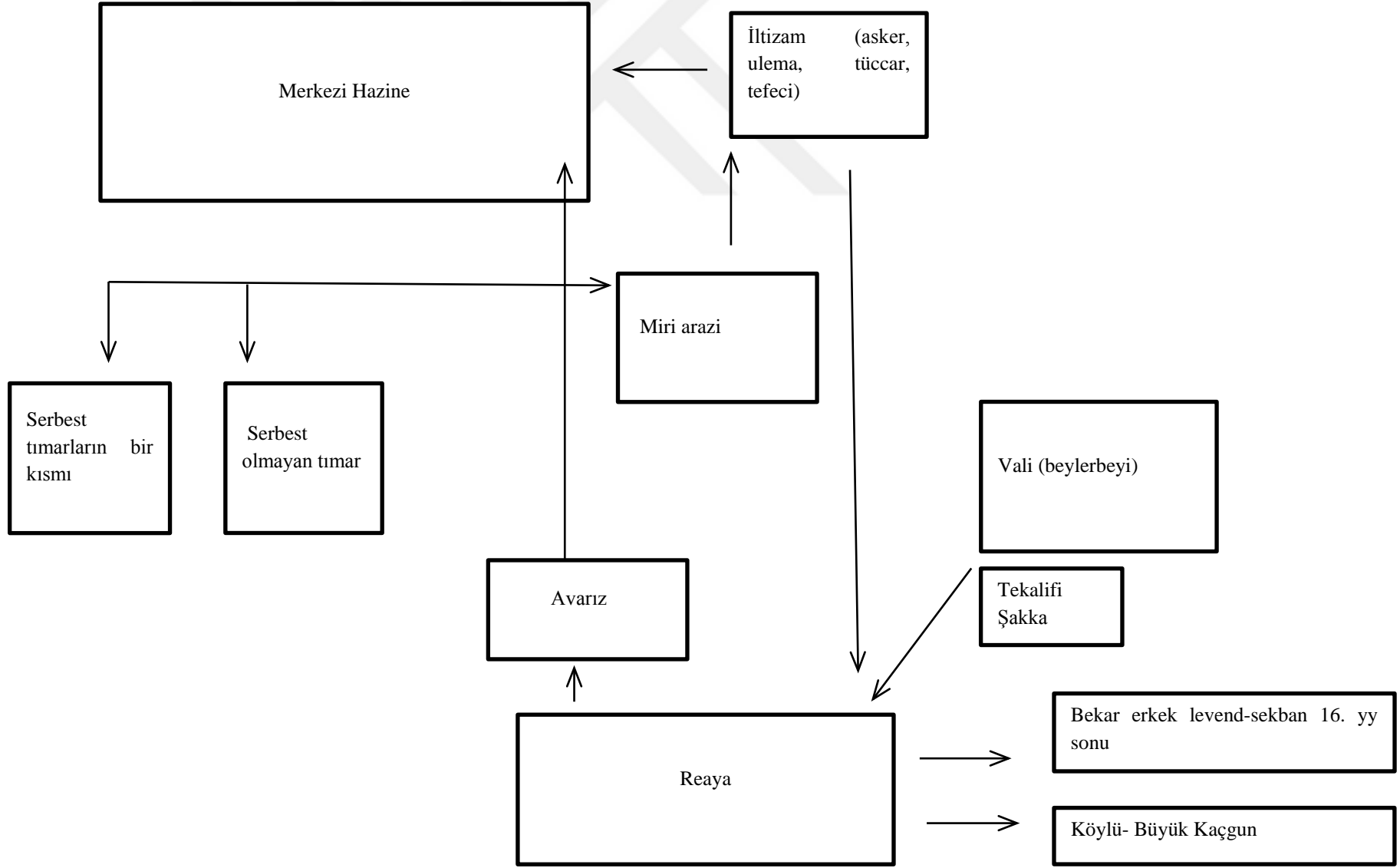
Savaşın neden olduğu gereksinimler 17. yüzyılın ilk yıllarında itibaren devleti varlıklı kişilerden borç almaya sevk etmiştir. Varlıklı kişiler ise bu borçları imdadiyye veya imdad-i seferiye olarak reayadan tahsil etmişlerdir. Borç, 1686 Macar yenilgisinden sonra âyân ve tüccardan istenmiştir. Valilerden kişisel imdadiyye ve saray kadılarında da gelirlerinin yarısı istenmiştir. Ulema imdadiyye ödeme hususunda tepki göstermiştir. 1688 yılında kapıkulu cuntası askeri gereklilikler için dîn-ü devlete imdâd vergisi toplanması kararlaştırmıştır. Bu kararın uygulanması için şeyhülislamdan fetva gerekmekteydi, bunun anlamı padişahın kararlarının artık yeterli olmamasıydı. Bu cunta dağıtıldığında bu vergilerin tahsilatından vazgeçilmişti. 1698 yılında savaş nedeniyle gerekli olan finansman ihtiyacı “yüksek rütbeli olanlardan 42 kîse devlet evkaf tasarruflarında 132 kîse, Mısır’ın ileri gelenlerinden de 110 kîse imdadiyye almaya karar vermiştir. Devlet reayanın vergi yükünü arttırmamak için imdad-i seferiye ve avarız koymak yerine savaş maliyetlerini iç hazineden karşılamaya çalışmıştır (İnalçık, 2016: 54).

Bu dönemde vergilere dair önemli gelişme 1691 yılı itibariyle cizye tahsilatında değişikliğe gidilmesidir. XVI. yüzyılda köyden kaçan reayanın cizye borcu tımar sahibi ve köylülerce bölüşülmüştür. Ancak tımar sisteminin çözülüşüyle birlikte bu yük köylüye

kalmıştır. 1691 yılındaki reform bu yükü azaltmak amacıyla herkesin kendi vergisiyle mükellef olması kararlaştırılmış ve bu ödeme karşılığında mükerrer ödemeyi engellemek için belge vermeye başlanmıştır (İnalçık, 1993: 46). Bu dönemde anlatmaya çalıştığımız dönüşümü kısaca Tablo 10'da özetlemeye çalıştık.

Tablo 10. Tımar Sisteminin Çözülüşü ve Toplumsal Sınıflar

6.3. 18. Yüzyılda Osmanlı Maliyesi: Malikane Sisteminden Eshama

18. yüzyılın bütününe sirayet eden ve 17. yüzyılın sonunda uygulanmaya başlanan malikane sistemi Osmanlı mali düzenindeki mühim değişikliklerden biriydi. Merkezi idare iltizam sisteminde mültezimin daha fazla kâr elde etmek için reyanın sömürülmesinin önüne geçmek istemekteydi, malikane sistemine geçişin temel nedeni bu oldu. Diğer bir neden ise Osmanlı çiftçisinin nakdi vergi ödemek zorunda kalmasında ötürü *tefecilere* borçlanmasıydı. Reaya kendi geçimini sağlayacak miktarın çok az üstünde ürün üretebilmekteydi. Böyle olunca hem vergileri ödemek hem de üretim için gerekli araç gereçleri elde etmek için kolaylıkla tefecinin eline düşebilmekteydi (Akdağ, 2013: 101). Bu sistem hem hayat boyunca tasarruf anlamına geldiğinden tımar sistemine, hem de vergi gelirlerinin yıllık olarak nakdi ödenmesi konusunda da iltizam usulüne benzemekte iltizam ve tımar sisteminin karışımı olarak düşünülebilir. Bu sistemle devlet hem vergi kaynaklarını sağlama almış olmakta hem de malikane satışı ile “muaccele” denen bir miktar gelir elde etmiş olmaktadır. Devlet malikane olarak satışa çıkardığı mukataaları küçük parçalar olarak ayırmıştı böylelikle satışının kolay olması sağlanmıştır. Böylelikle malikane alacak kişi sayısını arttırmış olmaktadır. Malikane alan kişi “mal” denilen hazineye vergi geliri olan kaydedilen miktarı ve bu miktarın yüzde 5 ile 20’si arasında değişen harç bedelini bir yıl içerisinde üç taksit ile ödemek durumundaydı. Malikane sahibi öldüğünde ise muaccele denen miktarının ödenmesi durumunda malikane, malikânecinin oğluna kalabilmekteydi (Akdağ, 2013: 102-106).

16. yüzyılın sonlarından sonra başlayan mukataalaşma süreci 17. yüzyılın sonunda itibaren farklı bir evreye girmişti. Daha önceleri küçük dirlikler iltizama verilirken 18. yüzyıldan itibaren hasların ve beylerbeyi ve sancakbeyi haslarının iltizama verildiği görülmektedir. Malikane, hasların mukataalaşma süreciyle ilgiliydi (Cezar, 1986: 35).

“...1695 yılında merkezi hazineye bağı gelir kaynaklarının (mukataaların) malikane olarak satışı usulü uygulamaya konmuştu. Aradan iki yıl geçmeden malikane uygulaması haslara da teşmil edildi ve 12 Ocak 1697 tarihli bir fermanla hasların da malikane olarak satılması yolu açıldı. Bu fermana göre vüzerây-ı izâm ve selâtin-i kirâm ve sâir zevatın mutasarrıf oldukları haslar bundan böyle diğer mukataalar gibi talibi olanlara muaccele ile malikane olarak satılabilecekti. Ancak bu haslardan bazıları malikane olarak satılsa da has olarak kalmaya devam edecekti. Bu malikane-haslarda hasılat doğâl olarak hazineye muacceleyle ödeyen malikâneciye aitti. Ancak ‘mal’ adı verilen yıllık ödentiler has mutasarrıfına tahsis olunmaktaydı. Has mutasarrıfları yılda dört taksit halinde ‘mal’larını malikâneciden alacaklardı. Bunlara ‘mal’ ile birlikte ayrıca ‘mal’ın yüzde 16’sı oranında bir ‘kalemiyye’ ödenecekti ki son düzenleme ile bu oran yüzde 20’ye yükseltiliyordu” (Cezar, 1986: 42).

Malikane sisteminin has sahipleri için değıştirdiğı husus malikâneci ile hastan elde edilen gelirleri paylaşmış olmalarıydı. Ancak halihazırda haslar iltizama verildiğinde de has sahipleri iltizamcı ile has gelirlerini paylaşmaktaydılar. İltizam sistemine göre haslar üzerindeki idari ve mali haklarını sınırlanmıştı. Önceleri devlet has gelirlerine dokunmamakta has sahibine vermekteydi. Malikane sistemiyle has gelirleri merkez hazineye aktarılır olmuştu. Has sahipleri için topraklar üzerindeki vergilerin tahsilinin önemi kalmamış, has paylarını mültezimlerden maaşa benzer biçimde almışlardır. Malikane sisteminin diğer önemli boyutu hasların dirlik statüsünden çıkmaları dolayısıyla cebelü yükümlülüğünün kalkmasıydı (Cezar, 1986: 45). Malikane alanı içerisinde vergi ile ilgili hususlarda herhangi bir yargı görevlisinin veya mahalli otoritenin müdahalesinin söz konusu değıldi, bu konularda malikane sahibi yetkiliydi (Akdağ, 2013: 107).

Hem vergilerin arttırılamaması hem de muaccele bedelinin bütçe üzerinde etkisinin sınırlı kalması nedeniyle malikane sistemi 1715 yılında kaldırılmış, yerine iltizam sistemi getirilmiş ancak mukataaların 1717 yılında yeniden malikane biçiminde verileceğı ilan edilmiştir (Akdağ, 2013: 109-110).

1700 ile 1717 yılları arasında imdadiyye genel vergi olarak uygulanmıştır. Habsburg yenilgisinin arkasından büyük bir meclis imdadiyye vergisinin tahsilat biçiminin değıştirilmesi için toplanmıştır. Bu düzenleme esasında kanunsuz vergileri kaldırmak ve imdadiyye vergilerinin levend-sekban birliklerinin giderlerini karşılamak için

düzenlemektir. Vali vergi toplamak için dolaşırken levend- sekbanlar için gerekli maişet (geçim) giderlerini de reaya yüklemekteydi. “Rumeli, Anadolu, Karaman ve Sivas dışındaki eyaletlerde imdad-i seferriye zaten mahalli olarak toplanıyor ve toplu meblağ vali veya temsilcilerine veriyordu”. Reform bu eyaletlerde de benzer bir tahsilat sistemi uygulamayı öngörmekteydi. Devlet valinin reaya üzerindeki suistimali engellemek istiyordu, bunun sonucu yerel bölgelerde özerkleşmeler oldu. Çünkü vergi toplama konusunda yerel âyân, eşraf ve kadılar görev alıyordu. Şeyhülislam, “sultanın bu meseleyle ilgili emirlerine karşı gelenlerin idamına cevaz veren bir fetva” verdi, böylelikle sultan hükmünün tek başına yeterli olmadığı görülmekteydi (İnalçık, 2016: 54-55).

“Bu islahat buyruğu, imdad-i seferriyenin tarhi ve toplanmasının mahalli olarak yürütülmesi usullerini de tarif ediyordu: Emrin varmasıyla, eyalet başkentindeki kadı, bölgelerdeki her bir sancak tarafından büyüklük ve kaynaklarıyla orantılı olarak ödenecek meblağı tayin etmek üzere bütün ‘âyân ve iş-erlerini’ yani o eyaletin ileri gelenleriyle devlet görevlilerini, mahkeme binasına davet edecekti. Bu âyân meclisinin o bölgenin kadısı ve merkezi yönetiminin yolladığı mübaşirin denetiminde hareket etmesi buyruluyordu. Eyalet başkentinden başka her sancağın ileri gelenleri kendi sancak merkezlerindeki mahkeme binasında kazanın ödeyeceği payı tartışıp belirlemek üzere kazaların bütün ihtiyarlarını bir araya getiren bir toplantı düzenleyeceklerti. Her kaza için bu şekilde tespit edilen toplam meblağ, kadının denetiminde bu maksatla hazırlanan kayda uygun olarak o kazanın avarız haneleri arasında bölüştürülecekti. Bu yolla, imdadiye vergilerinin toplanması sorumluluğu en küçük idari birim olarak kazalara veriliyordu. Ahaliden âyân meclisince belirlenen meblağdan daha fazlasını almak kesinlikle yasaklanmıştı. Bu konuda yolsuzluklarla ilgili bütün şikayet doğrudan merkezi yönetime yapılıacaktı” (İnalçık, 2016: 55-56).

III. Ahmet (1703-1730) döneminde saray harcamaları artmış, İran ile yapılan savaş hazineyi oldukça zora sokmuştur. Bu durum sonrası patlak veren Patrona Halil İsyanı padişahın tahtan uzaklaşması ve sadrazamların hayatına mal olmuştur. I. Mahmut (1730-1754) döneminde Pasarofça Antlaşması ile kaybedilen Sırbistan, Eflak ve Bosna tekrar kazanılmıştır. Rusların Karadeniz’de ticareti engellenirken, Kırım geri alınmıştır. Fransa ile ilişkiler gelişirken, kapitülasyonlar yenilenmiş, Akdeniz’deki ticari hakimiyetlerini garantilemişlerdir. I. Mahmut savaşlardan kaçınan bir siyaset izlemiştir (Sayar, 1977: 143,146-147). III. Mustafa döneminde Koca Ragıp Paşa mali durumda bazı iyileşmeler kaydedilmesine vesile olsa da 1763 yılında sadrazamın ölümü ve savaşlar gelirlerin

azalmasına ve mali krizlere neden olmuştur (Sayar, 1977: 150-151). I. Abdülhamid (1774-1789) bu dönemde Rusya ile yapılan savaş sonrası imzalana Küçük Kaynarca anlaşması sonucu Karadeniz’de Osmanlı egemenliği bitmiştir. Basra ise 1776 yılında İran ile yapılan savaş nedeniyle kaybedilmiştir. Avusturya cephesinde yapılan savaş da toprak kaybına neden oldu. Abdülhamid’in tahta çıkışında cülus ödemeleri yapılamamıştı. Hazinesinin eskiden beri süre gelen gelir sorunlarına savaşlar ve toprak kayıpları eklenince oldukça kötü bir hale getirmiştir (Sayar, 1977: 151-153). 1768-74 yıllarında savaşın yarattığı mali yük yeni bir vergi tahsilat sistemi bir nevi iç borçlanma sistemi olarak adlandıracağımız esham sisteminin uygulanmasına neden olmuştur. Esham sistemiyle mukataa kârlarının çeşitli esham’lara (parçalara) ayrılarak satılmasıydı. Örneğin 35.000 guruşluk bir mukataanın işletme ve diğer giderleri 20.000 guruş dersek bu mukataanın kârı 15.000 guruş demektir. Esham uygulamasıyla alış bedellerinin düzeyi düşünülerek bu kâr belli paylara bölünüp satılmaktadır. 15.000 guruş 100 paya bölünür ve her biri 150 guruş olan eshamlar bu kârın beş katı olan 750 guruşa satılır. Alıcı devletten faizi yani 150 guruşu bir yıl içinde taksitle almaktadır. Alıcı için kâr beş yılın sonunda başlayacak, alıcının ömrü boyunca sürecektir. Esham alan kişi ölürse esham payı devlete kalacaktır. Devlet açısından eğer esham sahibinin on yıllık bir süre hayatta kaldığı düşünülürse 150.000 guruşluk mukataa gelirin 75.000 guruşa esham sahibine vermiştir. Böyle olunca kazanç esham sahibinin hayatta kalma süresiyle bağlantılıdır. Ancak esham sisteminde tarafların kazancı bu kadar kolay belirlenmektedir. Çünkü eshamların alınıp satılması yasak değildir. Böyle olunca eshamın devlete rücu etmesi mümkün olmayabileceğinden doğacak mali kaybın engellenmesi için ise alış-satışlar için “kasr-ı yed resmi” adında bir vergi konulmuştur (Cezar, 1986: 79-80).

III. Selim döneminde ise (1789-1807) “tımar ve zeametlerin ıslahı, madeni paraların eski değerinde basılması, hububat ticaretinin devletçe kontrol altına alınması, dış ticareti kontrol altında tutan Hıristiyan tüccarlar karşı Türk ve Müslümanların korunması” gibi reformlar yapılmıştır (Sayar, 1977: 161). III Selim kendine bağlı bir ordu kurmaya çalışmış ve bu ordunun finansmanı için miri araziye ait toprakların bir bölümünün gelirinin aktarıldığı İrad-ı Cedid-i kurmuştur. Bu durum vergilerin arttırılmasına neden olduğu için bu reforma ilk muhalefet âyânlardan gelmiştir (İnalçık, 1990: 34).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VERGİ - SINIF - İSYAN

1. 16.-18. Yüzyıl Fransa'da Vergi İsyanları

1.1. 16. Yüzyılda Fransa'da Vergi İsyanları

XII. Louis (1498-1515)

Tablo 11'de görüldüğü üzere 16. yüzyıl boyunca Fransa'da toplumsal sınıfların vergiye karşı dirençleri isyan, vergi karşıtı dernekler, yasa tasarıları, parlamento kararları biçimlerinde tezahür etmiştir. 16. yüzyılın vergi kaynaklı isyanı 1514 yılında Agen'de patlak vermiştir. Agen isyanı⁶⁴ Bordeaux bölgesinde şarap ve diğer tüketim mallarından alınan gümrük vergileri nedeniyle çıkmıştır. Çan çalarak kent merkezine gelen Agen'li kalabalık belediye binasına saldırmıştır. Şehir meclisinin belediyenin savaş nedeniyle oluşan borçlarını ödemek için vergileri arttırması isyana neden olmuştur. İsyan yerel oligarşi, zengin aileler, kent işlerini kendi çıkarları için kullananlar ve vergileri adil dağıtmayan görevlilere karşı olmuştur. Zanaatkârlar, tüccarlar, yoksul kentliler isyana katılanlar arasındadır. Agen isyanı iki hafta devam etmiş, Bordeaux *Parlement* isyanı bitirmiştir. İsyancıların hedefi yerel *Parlement* olsa da monarşi de isyancıların hedefinde olmuştur (Zagorin, 2003: 237-238).

I. Francis (1515-1547)

Tithe isyanı Agen sonrasında oldukça büyük bir coğrafyaya yayılmış bir isyandır. Reform süreci öncesinde öncelikle Roma Katolik Kilisesi sonrasında ise Huguenot'lara *tithe*

⁶⁴ *Revolt, riot, rebellion, insurrection, uprising, rising* gibi kelimeler bazı farklı anlamlar içermektedir, ancak bu çalışmada, kelimelerin Türkçe karşılığı olarak "isyan" kullanılacak, aralarındaki farklar, isyanın içeriği üzerinden analiz edilecektir.

ödenmemiş, tepki Fransa'ya da sığramıştır. 1502-1505 yıllarında Alsace'da ve İsviçre'de 1502-1505 yıllarında *tithe* grevi patlak vermiştir. *Bundschuh*⁶⁵ adı verilen isyancılar köylüleri kiliseye vergi vermemeleri konusunda ikna etmeye çalışıp isyana katılmaları için uğraşmışlardır. Alsace'dan güneylere ve Rhone ırmağının alt kısımlarına kadar isyan yayılmıştır. Huguenot'lar vergi vermeyi reddederken, köylülerin bir kısmı *tithe*'nin kaldırılmasını talep etmiştir (Burg, 2004: 156). *Rebeine* olarak bilinen *tithe* karşıtı isyanlara bir örnek de 1529 yılında Lyon'da çıkan isyandır. *Tithe* karşıtı isyan 1540'da Midi ve Nimes'e sığramış, 1550 yılında ise Cevennes'1560 yılında ise Midi ve Rhone'den Atlantik kıyılarına doğru ilerlemiştir. Kalvinist köylüler bazı yerlerde vergileri ancak Kalvinist Kiliselere ödemişlerdir. Katolik köylülerin *tithe* ödemeyi reddettiği Agen, Guyenne ve Périgord'da da isyanlar görülmüştür. İsyancılar kiliseyi ekonomik olarak zorlamıştır. Katolik Beziers bölgesinde isyan nedeniyle vergi tahsil edemeyen kilise topraklarını satmak zorunda kalmıştır. Soylular, burjuvazi ve tüccarlar bu durumdan yararlanarak kilise topraklarını satın almıştır (Burg, 2004: 156).

⁶⁵ *Bundschuh*- köylülerin o dönemde giydiği ayakkabı- isyanın sembolü olmuştur.

Tablo 11. Fransa’da 16. Yüzyıl Vergi İsyamları ve Olayları

Yıl	Vergi	Bölge
1514	Traites	Agen, Guyenne
1529	Tithe	Lyons
1537	Vergi Muafiyeti	Montelimar
1542	Gabelle	La Rochelle
1548	Taille ve Gabelle	Guyenne
1568	Parlamento Vergi Yasası	
1575- 1580	Taille	Vivarais
1576	Vergi Bildirisi	Grenoble
1578	Vergi Karşıtı Dernek	Blois
1580	Taille	Grenoble
1586	Gümrük vergisi	Gauiters
1590	Vergi Karşıtı Dernek	Languedoc
1593- 1595	Taille	Vivarais
1593	Taille	Limousin, Périgord
1595	Tiers état tasarısı	Grenoble

Kaynak: Burg, 2004.

Dauphine Etat 1537 yılında kral I. Francis'ten Montelimar ve Gap'in vergi muafiyetinin ilgasını talep etmiştir. 1341 yılından beri Montelimar ve Gap vergi ödememektedir. Bu ayrıcalığın yanında 1535-1538 yıllarında ek vergileme yapılırca, zenginleşen soylular, krallık görevlileri hedef tahtasına oturtulmuş ve vergi ayrıcalıklarına karşı tepki büyümüştür. Dauphine Etat ayrıcalıklara karşı talebini 1524 yılında dile getirmiş, fakat muafiyet 1550'lere değin devam etmiştir (Burg, 2004: 159).

1541 yılı haziran ayında, Francis krallığın tümü için *gabelle* miktarını *muid*⁶⁶ başına 44 *livres* yapmış ve krallık içinde tuzun dolaşımını ilga etmiştir. Bu değişiklikle vergi ayrıcalıklarından yararlanan yerlerde vergi yükselmişken muaf bölgeler vergiye tabi olmuştur. Nisan 1542 tarihinde *gabelle* miktarı 24 *livres*'ye indirilmiş fakat önce vergilendirilmeyen balık için kullanılan tuz ile tuz ihracatı vergiye tabi kılınmıştır (Knecht, 1982: 386). 1542 yılı Ağustos ayında yeni vergilere karşı La Rochelle'de valiyi hedef alan isyan patlak vermiştir. Soylular, tuz bataklıkları sahipleri ve kentlilerden⁶⁷ oluşan yaklaşık 10 bin kişi isyana katılmıştır. La Rochelle'deki isyan 1542 yılının Eylül ayında Marennnes, Oléron ve Saint Fort'a yayılmıştır. Krallık ordusu isyanı bastırmak için bölgeye hareket etmiştir. Tuz bataklıkları sahipleri ile kral görüşmüş ardından da La Rochelle'ye gitmiştir. İsyan 1542 yılında alınan kararların geri çekilmesine neden olmuş, fakat *gabelle*'nin standartlaştırılması hedefinden vazgeçilmemiştir. *Grenier* sistemi 1544 yılında genişletilmiş ancak uygulaması II. Henry dönemine kalmıştır. Kral II. Henry'nin batı bölgelerde *grenier* sisteminin uygulanması sonucunda 1548'deki Guyenne isyanı patlak vermiştir (Burg, 2004: 160-161; Knecht, 1996a: 246).

⁶⁶ Fransa'da ölçü birimi.

⁶⁷ Kentliler başlı başına bir sınıfı ifade etmez, burada anlatılmaya çalışan muhtemelen tuz tüketicileridir ancak bu noktadan kentlilerin hangi kesimlerinin tam olarak isyana katıldığını bilmek pek mümkün görünmemektedir.

II. Henry (1547-1559)

Mart 1547'de I. Francis ölmesiyle 1548 yılında Guyenne'de *gabelle* ve *taille* isyanı başlamış, *gabelle* tahsildarları öldürülmüştür. İsyan, 1529 isyanının devamı ve yüzyılın en büyük tarımsal isyanı olarak tanımlanmaktadır (Burg, 2004: 163-164). 1548 yılı mayıs ayının başlarında Guyenne'de Angoumois'te *pitiaux* adında köylüler vergi tahsildarlarına, zengin evlere ve krallık görevlilerine saldırmıştır. İsyanı bastırmak için Guyenne valisinden yardım talep edilmişti çünkü Angoumois'te yeterli askeri güç bulunmamaktadır. İsyana Puymoreau adında bir soylu öncülük etmiş, isyan Saintonge'a kadar ilerlemiştir. İsyancılar zenginlerin evlerini yağmalamış ve vergi görevlilerine saldırmıştır. Yerel tuz vergisi görevlisi Cognac'ta isyancılar tarafından öldürüp cesedi suya atılmıştır. Yaklaşık 20 bin isyancı 12 Ağustos'ta Saintes'i işgal etmiş, *grenier* sistemini kaldırmıştır. Cognac'ta isyan işçi isyanı biçimini almış ve hareketlilik vergiden muaf olan Bordeaux'a yayılmıştır. İsyancılar yirmi tuz vergisi tahsildarını öldürmüş ve bedenlerini tuza bulamışlardır (Knecht, 1996a: 246). 1548 Guyenne İsyanı yüzyılın en büyük ayaklanması olarak değerlendirilmektedir. Montmorency Dükü liderliğinde 10 bin asker 20 Ekim tarihinde kente girmiş, yönetim ilga edilmiştir. Krallık görevlileri ve imtiyazlılar isyanı bastırmadıkları için Bordeaux'un ayrıcalıkları kaldırılmış ancak daha sonra iade edilmiştir. *Gabelle* ödemeleri Guyenne ve komşu bölgeler için kaldırılmış kral kendisinin ve ardıllarının *gabelle* tahsil etmeyeceğini taahhüt etmiştir. 1789 Devrimine kadar *quart* yerine daha ayrıcalıklı olan *redimés* bölgeleri olarak düzenlenmiştir (Burg, 2004: 163-164; Knecht, 1996a: 247). Yani Şekil 8'de gördüğümüz 18. yüzyılda *gabelle* bölgeleri köylülerin monarşi ile kavgalarının sonucunda çizilmiştir.

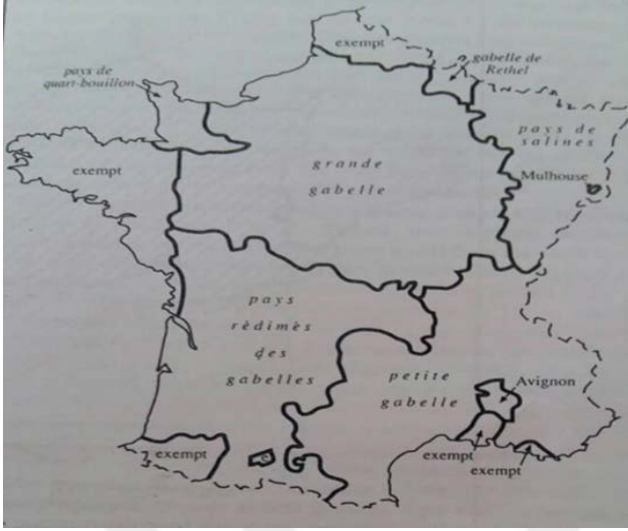
IX. Charles (1560-1574)

Paris *Parlement* 1564 yılında Kral Konseyi'nin vergileme yapmasına karşı olan bir yasa gündeme getirmiştir (Burg, 2004: 167-168).

III. Henry (1574-1589)

Din savaşlarının etkisiyle 16. yüzyılın sonu isyanların sıklaştığı bir dönem olmuştur. Vivarais isyanı 1575-1580 yılları arasında patlak vermiştir. Vivarais bölgesinde vergi isyanı başlamıştır. Vivarais'de serflik ilişkileri zayıftır ve özgür köylülük oldukça yaygındır. Köylülerin yılda bir veya iki gün çalışma, nakdi veya ayni ödeme gibi feodal yükümlülükleri bulunmaktadır. Köylülerin ödemeleri bazı farklılıklara rağmen yaklaşık olarak gelirin yüzde yirmisi oranındadır. Feodal yükümlülüklerine göre vergiler oldukça ağırdır (Salmon, 1979: 5).

Şekil 8. Yüzyılda *Gabelle* Bölgeleri⁶⁸

Kaynak: Jones, 1995: 93.

Köylülerin çoğunluğu Katoliktir ancak Protestanlar da vardır. Bölge mezhepler üzerinden ikiye ayrılmıştır. Garnizonların mali yükü ile birlikte vergiler Katolik köylüleri isyana itmiştir (1979, 6-7). 1575 yılında Pradellers Etat vergi görevlisi Oliver Leyris, isyanla ilgili önlem alınması için rapor kaleme almıştır. Rapor Largentière'nin batısında vergi ödemeyi reddeden köylü ligasının olduğunu yazmaktadır. Vivarais'in farklı yerlerinde de isyan sürmüştür. Noter veya tüccar olan Jean Rauviere isyanın önderliğini almıştır (1979: 9-12). Vivarais bölgesi adına 1579 yılında krala ileilmek üzere bir mektup ile talepler dile getirilmiştir. Mektupta, savaş sırasında gerçekleşen yağma ve hırsızlık, adalet sisteminin yozluğu, köylülere yapılan haksızlıklara senyör ve kral görevlilerinin müdahale etmemesi gibi konular yer almış, kraldan yardım talep edilmiştir. 10 yıl içinde *taille*'nin hafifletilmesi, geleneksel olmayan tüm vergilerin kaldırılması vergilere dair dikkat çekici

⁶⁸ grande gabelle: 1780 itibarıyla minot başına yaklaşık ortalama 58 livres.

petite gabelle: 1780 itibarıyla yaklaşık minot başına 29 livres.

pays de salines/gabelle de Reithel: 1780 itibarıyla minot başına yaklaşık ortalama 24 livres.

pays de quart-bouillon: 1780 itibarıyla ortalama yaklaşık minot başına 13 livres.

pays rédimés des gabelles: 1780 itibarıyla ortalama yaklaşık minot başına 9 livres.

muaf bölgeler: tuz ticareti serbest ve vergi yaklaşık ortalama minot başına yaklaşık 5 livres.

isteklerdir. Mektupta dile getirilen diğerk bir Şikâyet maliye görevlilerinin zimmetlerine para geçirmeleridir. Garnizon Őefleriyle birlikte maliye görevlileri vergileri üç kat daha fazla tahsil etmektedir. Yeni kurul oluşturularak vergi kayıtları adil bir Şekilde tutulmalı, vergi görevlilerin maaşları vergi ödeyicilere yük teşkil etmemelidir. Vergiler, her yerleşim yeri için bir noter ve seçilmiş on üye ile birlikte *procureur* tarafından belirlenmelidir. Diğerk bir Şikâyet konusu borçlardır. Gecikmiş vergilerin ödenmesi ve hapis cezasından kurtulmak için gerekli para için tefeciler fahiş faiz uygulamaktadır (1979: 15). Kral borçların soruşturulması, Şüpheli krallık görevlilerin araştırılmasını emretmiş ancak vergi kayıtlarını tutacak yeni denetçi önerisini kabul etmemiştir. Krala verilen istekler burjuvazinin talepleridir (1979, 16-18). İsyancılar krala yeni *receveur* aracılığıyla vergi ödemelerinin geciktirilmesini talep ettiklerini iletmişlerdir. Catherin de Médici Romans'ı ziyaret edip Dauphine'deki isyan ile ilgilenirken bu istekten haberdar olmuş, Languedoc *tresorier*'una vergi erteleme istediğini kabul etmesine dair haber göndermiştir (1979: 19). 1579 yılında kral kararı ile Vivarais bölgesinde ligalar rüşvet ve kanun ihlali suçuyla kapatılmıştır. Ligalara yapılacak yardımlar yasaklanmış, ligalara karşı askeri güç kullanılmıştır. Protestan bölgelerden de destek alan La Rouvière isyanı büyümüştür. Katolik ve Protestanlar arasındaki ilişkiler yumuşamıştır. Largentieré'de yapılan görüşmeler sonucunda La Rouvière barış sağlanırsa köylülerin *taille*, *dime* ve feodal yükümlülükleri yerine getireceğini dile getirmiştir. İsyan Dauphiné'de köylü orduları tuzağa düşürülene ve Morains'de yok edilene kadar aylarca sürmüştür. İsyan sonrasında ligaların bazıları faaliyetlerini sürdürürken, hareketin devamına dair herhangi bir belge veya bilgi bulunmamaktadır (1979: 20-25).

Bourg'lu Jean 1576 yılında kentinin Blois'e göndereceği Şikâyet defterini hazırlamıştır. Defterde, üçüncü tabakanın ikinci tabaka hakkında rahatsızlıkları dile getirilmiştir.

Kendisine dair kesin bilgiler olmasa da Bourg’lu Jean’in tüccar kökenli olduğu 1576 yılından sonrasında ise avukat, hukuk doktoru ve Vienne başpiskoposluk yargıcı olduğu tahmin edilmektedir. Şikâyet defterinde soyluların ve rahiplerin en güzel mülklere sahip olduğu ancak vergi ödemediklerinden yakınılmaktadır. Altısı soylu ve ikisi ruhban sınıfından olmak üzere Dauphine *Etat*’ta sekiz memur vardır fakat bu görevliler soylular için çalışmaktadırlar. Üçüncü tabaka diğer iki tabakadan ayrıca toplanmalıdır. *Gabelle* tahsilatı yabancı tüccarlardadır. Kralın bu tercihi sonucu “Dauphine’li tuz tüccar ve taşıyıcılarının “ekmek paralarından mahrum” olmaktadır. Maliyeciler ise vergi tahsilatında altın ve gümüş sikkelerini değerlerini yüksek tutarak gelir elde etmektedir. Bourg’un dile getirdiği diğer bir konu Lyon’lu ve Dauphine’li para babalarının yüksek faizle borç vermesidir. Bourg’lu Jean kralın topraklarını çok ucuza sattığını senyörlerin ise bu topraklarda keyfi uygulamalar yaptığını söylemektedir. Kral köyün geleneksel olarak yararlandığı ortak hakları (hayvan otlatma, odun kesme, ortak değirmen, pres yapma ve fırın kullanma gibi haklar) gasbeden senyörün topraklarını geri almalıdır. Soylu olmayanların toprak satışlarının vergiye tabi olması diğer bir şikâyet konusudur. Bourg’lu Jean, ikamet edilen yerde verginin ödenmesi gerektiğini söyler bunun anlamı kentli burjuvazinin kırlardaki büyük toprakları için vergi ödememesi sadece kentteki mülkleri için vergiye tabi olmasıdır.

Vergiler tabakalar arasında eşit ödenmeli ve tahsilat konusunda ödeme gücü dikkate alınmalıdır. 100 maddelik listesinin ardından Bourg’lu Jean 1579 yılında bu listeye 44 maddelik ek yapmış ve hatta Ağustos 1579’da “ana kraliçeye uyarılar”ı yazmıştır. Ladurie’ye göre bu metin eskisine göre daha cüretkârdır. Soylular ve devlet görevlileri devletin kaynaklarından yararlanırken vergilerden muaf tutulmuşlardır ancak bu isimler de vergi ödemelidir. Bourg’lu Jean ruhbanlar için fikri ise yıllık geliri 200 liranın altında olan

köy ve mahalle papazlarının vergiden muaf olmasıdır. Ruhbanlar konusunda uzlaşış söz konusu olsa da soyluların vergi ödemesi düşünülemezdir. Soyluların vergi muafiyeti Catherine Medici'ye göre gelenekseldir. Bourg'lu Jean 1579 Nisan tarihinde vergi grevine gittiklerini açıklar bu, grev vergilerle birlikte Lyon'lu finansçılara ve askeri komutanlara olan borçları da kapsamıştır. Muafiyetler devam etmiş, toplantılara üçüncü tabakanın katılması kabul edilmiştir. Gamout soylulara İsviçre'yi hatırlıyor musunuz diye sorduğu için (İsviçre'deki soylu katliamını hatırlatan) kraliçenin emriyle Bourg ile birlikte hapsedilmiştir. Bourg'lu Jean'e ve Gamout'a Romans, Montélimar ve Valence'den destek gelmiştir. Kral Bourg ve Gamout'u serbest bırakmıştır. Vergi grevinin başlangıcı Montélimar'da başlamıştır. 1636 yılındaki vergi grevi sonunda soylular vergiye tabi kılınmıştır.

Vergi ve vergi ayrıcalıkları karşıtları 1578'de Dauphine'in pek çok kentinde amaçları ligalar kurarak örgütlenmiştir. Montélimar liganın başlangıç yeri olmuştur ardından, Valence, Romans, Vollaire gibi pek çok kent ve kıra yayılmıştır. Montélimar'daki örgütlenmede dinin baskın olmadığını görüyoruz. Ligaların örgütlenmesine sebebiyet veren vergi karşıtlığıdır. Ligaları esnaf loncaları ve halk oluşturmaktadır. Hane başına dört veya altı ekülük verginin salınacağı söylentisi çıkınca vergilere olan karşıtlık artmıştır. Vergilerin tepki yaratması vergi yükünün ağırlığından ziyade bu tarihlere denk gelen düşük tarımsal kapasite ile ilgilidir. 1578 yazında ligalar sebebiyle vergiler ödenmemiştir (Le Roy Ladurie, 2002: 119-122).

Barletier *Parlement*'te konsülün hesaplarını denetlemesini talep etmiş, Parlement isteği onaylamıştır. Karar yaz dönemi vergilerinin yarısının toplanması olurken, belediye yönetiminin vergilerle zenginleştiğine dair şikayetler olmuştur. Vergi karşıtı hareketler içinde Katolik/Protestan karşıtlığını da yer yer görmek mümkün. Örneğin, Protestan

Montbron Katolik Donzère köyü konsüllüğüne “eğer Protestanlara vergilerinizi ödemezseniz sizin oralarda insan ve hayvan katledeceğim bütün ev ve ambarları yıkacağım” yazılı bir mektup göndermiştir (Le Roy Ladurie, 2002: 122-123).

Vergi karşıtı grup bir yanda Valence ve Valloire ve Romans çevresi Katolik olan ancak Protestanlara karşı tavırlar almayanlar ile Protestan karşıtı Montélimar olarak ikiye ayrılmıştır. Bu ayrımın nedeni Montélimar’da Protestan askerlerin varlığı iken Romans ve Valloire’da Katolik parası askerlerin tehdit oluşturmasıdır. Romans’ta ise bunun tersine Katolik askerlere karşı Protestanlarla birlikte hareket etmektedir (Le Roy Ladurie, 2002).

1580 yılında Romans’da *taille* isyanı patlak vermiş, isyana zanaatkârlar, çiftçiler dahil olmuştur. Katolik Kilisesi Protestanlara karşı durduğundan Katolik Kilisesine karşı sempati vardır.

Gauters köylüleri Normandie’nin Lisieux bölgesinde askeri yağmalara ve vergilere tepki göstermişlerdir. Gauters köylüleri hem vergiler hem de askerlerin yağmalarından ötürü isyan etmiştir. III. Henry döneminde IX. Charles dönemine göre gümrük vergileri ve satış vergileri yükselmiştir. Zanaatkârlar 1580’lerde yüksek vergiler nedeniyle göç etmişlerdir. Gautiers köylüleri 1586 yılında isyan etmiş, Katolik cephesinde savaşan kontları da isyana dahil olmuştur. Katolik Kont Harcourt Dük Montpensier cephesine katılınca krallık ordusu isyancı köylüleri bastırmıştır (Burg, 2004: 178).

IV. Henry (1589-1610)

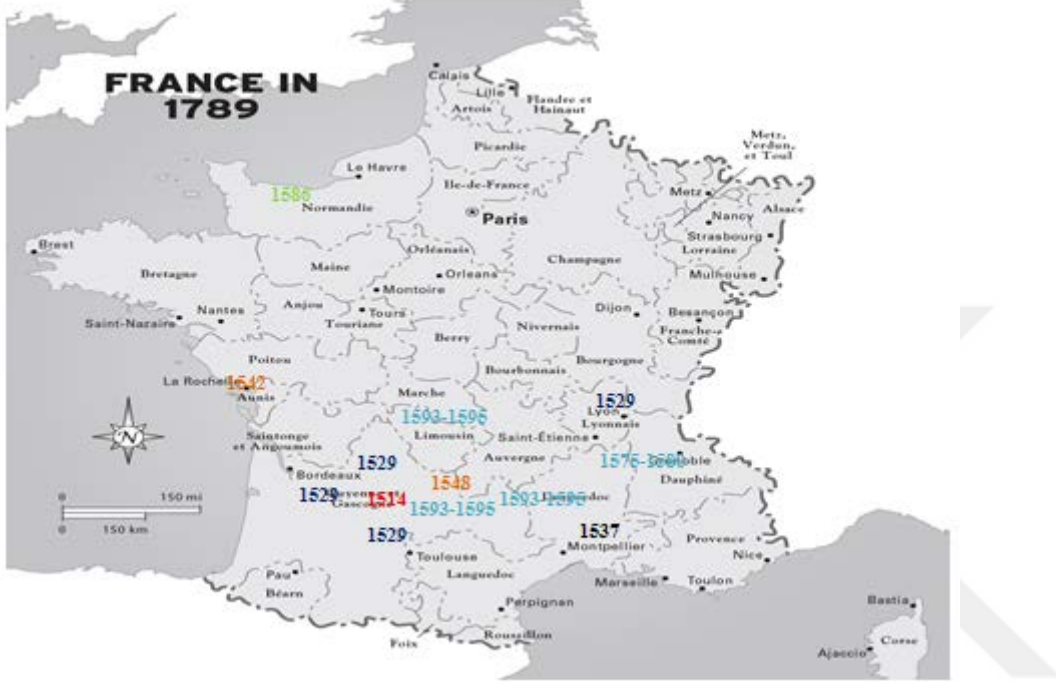
Taille karşıtlığının 1590’larda Languedoc’ta ligalar şeklinde örgütlendiğini görüyoruz. Katolik ve Protestan köylülerden oluşmuştur. Ligalarda Protestanların *taille* ödeme reddettiklerini Katoliklerin ise vergi tahsilatında adalet arıyorlardı (Burg, 2004: 179).

Vivarais isyanı 1593-1595 boyunca devam etmiş, Gevaudan'dan Velay ve Croquant isyanlarına kadar yayılmıştır. İsyanın Croquant olarak adlandırılması önceki isyanlardan farklı olması nedeniyledir. İsyan iç savaşın yarttığı yıkım, sefalet ve yüksek vergiler kaynaklıdır (Salmon, 1979). 1593'te Croquant isyanı başlamıştır.1592-1595 yıllarında Limousin, Périgord, Saintigone ve güneybatının pek çok yerinde isyanlar patlak vermiştir. İsyan ismini Auvergne'de Crocq adında kentten almıştır. Croquant'lar soylulara ve yağmacı askerlere karşı silahlı isyan başlatmışlardır. İsyancılar soylulara düşmandırlar, *taille* ve feodal rantlarının ödemeyi reddetmişlerdir. İsyanı IV. Henry iç savaşın sonunda zorlukla bitirebilmiştir. İsyan feodal rantları karşısına alan tek isyandır ve benzeri görülmemiştir (Zagorin, 2003: 217). Périgord'da soylular köylülerden zorla vergileri tahsil etmekte ve *taille* ödemedikleri için 200'den fazla köylüyü hapis etmişlerdir. Croquantlar bu duruma tepki göstermişlerdir. 1594 yılında Périgord isyanının öncüsü La Linde'de soyluların kendi köylülerini karşı tarafa sattığından şikâyet etmektedir (Greengrass,1995: 170).

Kral IV. Henry'ye 1594 yılında Grenoble konsülü soyluların *taille* muafiyetleri ile ilgili 10 kentin *Parlement*'inin oluşturduğu bir tasarıyı sunmuştur. Tasarı *Parlement*'te görüşülmeden soylular kralla görüşmeye çalışmış, IV. Henry tasarıyı Lyon'da iken dinlemiştir. Ennemond Marchier (Grenoble hukukçusu) soylu unvan artışlarıyla vergi ayrıcalıklarının arttığını dile getirip, soyluların vergi muafiyetine karşı çıkmıştır. Marchier'in önerisi Jean Bour'un 1576 yılındaki önerilerine benzemektedir. Öneriler IV. Henry tarafından uygun görülmemiştir. Dauphine için Kral Konseyi kral hariç olmak üzere yeni vergi salınmayacağı, vergi miktarların azaltılacağı, ödenmemiş vergilerin alınmayacağı gibi kararlar verilmiş, kararların uygulanması ötelenmiştir (Burg, 2004: 183-

184). Yüzyılın vergi isyanlarının coğrafyasını Şekil 9'da ve özelliklerini Tablo 12'de göstermeye çalıştık değerlendirmeyi sonuç bölümüne bırakıyoruz.

Şekil 9. 16. Yüzyılda Vergi İsyanları Coğrafyası

Kaynak: Harita Stovall, 2015'ten alınarak vergi isyan yılları eklenmiştir.

Tablo 12. Vergi İsyânlarının Özellikleri

İsyân	Vergi	Sınıf	Kent/ Kır	Din	Verginin Sebebi/ Talep	Hedefi/ iktidarı tehdit durumu	Yayıma düzeyi	Sonucu/ileri aktarım	Lider/ halk	Süre
1514 Agen	Traites	Zanaatkâr tüccar, fakir kentli	Kent	-	Belediye savaş borçları	Yerel oligarşi, monarşik devlet/iktidarı tehdit ediyor	Agen	Bastırılmış	Halk	İki hafta
1529 Lyon	Tithe	Köylü	Kır	Reform Alsace Protestan Kiliseye tithe ödemiyor/ Katolik köylüler Katolik Kiliseye tithe ödemiyor	-	Katolik/ Protestan Kilise	1502-1505 İsviçre Alsace/ Rhone Irmağı alt bölgeleri/ 1540'ta Midi ve Nimes/1550 Cevennes	Katolik Kiliseye ödeme yapılmamış Kilise topraklarını burjuva ve tüccara satmak zorunda kalmış	Halk	Bölgesel 1502-1560'a kadar
1537 Montelimar	Vergi Muafiyeti	Dauphine estate	Kent	-	Montelimar ve Gap'ın Vergi muafiyeti Zenginleşen soylu ve Kralliyet görevlileri	-	-	Kazanım yok	-	1550'lere kadar talep edilmiş
1542 Gabelle	Gabelle	Soylu	Kent	-	Vergi	Monarşi	La Rochelle	Gabelle geri	-	-

		Tuzbataklık sahipleri, kentliler			arttırımı muafiyet kaldırma		Marrennes Oleron Saint Fort Langard	çekiliyor, tekrar deniyor 1548 Guyenne		
1548 Gabelle	Gabelle Taille	-	Kent	-	Muafiyetlerin kaldırılmaya çalışılması	-	Guyenne, Bordeaux	Gabelle kaldırılmış ilerisi için de kaldırılmış	--	
1564 Parlement	-Kraliyet vergilerine karşı Parlamento kararı.									
1575-1580 Vivarais	Taille diğer vergiler	Tüccar Köylü/dernek örgütlenmesi	Kent/kır	Protestan-Katolik	Vergi dağıtımına ve denetimine dair meclis yetkisi talebi	-	-	Dağıtılmış/liga yasak Tüccar/köylü ayrışması	Lider tüccar	-
1576 Cahier de Dolerance (Şikâyet Defteri)	<p>-Soylular ve rahipler en güzel mülklerin sahibi ama vergi muafiyetleri var.</p> <p>-Gabelle tahsilatını yabancı finansçıların ellerindedir, kentlilere verilmelidir.</p> <p>-Dauphine'de burjuva konsüller vergi denetimin yapamamaktadırlar.</p> <p>-Köylerde senyörler keyfi uygulamalar yapmaktadır.</p> <p>-Vergiler ikamet edilen yerde ödenmelidir, kentli mülkünden dolayı vergi ödememelidir.</p>									

	<p>-Tabakalar eşit vergi ödemelidir, tabakaların gelirlerine göre vergi ödemesi gereklidir.</p> <p>-Vergiden muaf memur ve soylular vergi ödemelidir.</p> <p>-Montelimar'ın devamı</p> <p>-Vergi ve borç ödememe</p> <p>-Romans, Gamout, Montelimar, Valence destek vermiştir.</p> <p>-Lider tüccar</p>									
1578 Vergi	-Vergi ve ayrıcalıklara karşı dernek Valence, Romans, Vollaire 'a yayılmıştır.									
Karşıtı	-Katolik/Protestan ayrımı, paralı askerlerin dini durumundan kaynaklı.									
Dernek	-1578 yazı vergi ödenmiyor.									
	-Vergi denetim talebi									
	-Esnaf loncaları ve halk									
	-Kent/kır									
1586 Gautiers	Gümrük vergisi	Soylu, köylü Zanaatkâr	Kır	Katolik	-	-	Gautiers	Bastırılmış	-	-
1590 Campeneres	Taille karşıtı liga, Protestanlar taille ödememe eğilimde Katolikler ise vergi tahsilatının adil olması taraftarıydılar.									

1593-1595 Vivarais	Taille	Köylü	Kır	-	Savaş sonrası vergi artışı	-	Vivarais	1593 Croquaants	-	-
1593 Croquants	Taille/ feodal rant	-	Kır	Katolik/ Protestan	-	-	Languedoc	Bastırılmış	-	-
1595 Tiers Etat tasarısı	Grenoble konsülü taille muafiyetiyle ilgili olarak Bourg'lu Jean'in önerileri Kral'a tasarı olarak sunmuştur.									

1.2. 17. Yüzyıl Fransa'da Vergi İsyanları

16. yüzyılda gerçekleşen isyanlara görece bu yüzyıla baktığımızda ilk dikkat çeken husus isyanların sayısındaki artıştır. Tarihsel olarak isyanları incelemeye başlayalım.

1624 Poitiers İsyanı, *aides* tahsilatı yapan vergi tahsildarlarına dönük çetelerin yaptığı bir isyandır. 25 Kasım 1624'te *aides* tahsildarlarının bir ofis kurduğu duyulunca, krallık noter evine bir grup insan gelip camları kırarak girmiş “illegal vergileri toplayan hırsızlar” diye bağırarak vergi tahsildarlarını nehre atmışlardır. Aynı olay Poitiers'da 1663 yılının 10 ve 26 Haziran tarihlerinde gerçekleşmiştir. Çeteler vergi tahsildarlarının kaldığı hana saldırmış ve lordu hanı yakmakla tehdit etmişlerdir. Lord vergi tahsildarına başka bir hana geçmesini söylemiş, çeteler aynı hana tekrar saldırmışlardır. Bu süreç iki hafta kadar sürmüştür (Burg, 2005: 192).

1630 Cascaveoux İsyanı, Provence bölgesinde Aix en Provence'de kralın vergi tahsilatı için gönderdiği *eluslara* yönelik 1630 yılında Eylül'den Ekim'e kadar süren isyandır. Aix 1620 yıllarında hasadın kötü olduğu, yoksulluğun arttığı bir yerdir. Aynı zamanda Aix'e krallık orduları yerleşmiş ve tuz fiyatları da çok yüksektir. Krallık yerel *Parlement* onayı olmadan yeni krallık görevlisi atamıştır. XIII. Louis 1630 yılının Eylül ayı ortalarında vergi toplaması için bu bölgeye *intendant* göndermiştir. Çanlar çalan kalabalık *intendantları* kentten uzaklaştırmıştır. İsyancılar küçük çan ve beyaz kurdele kullanmışlardır. İsyanın ismi buradan gelmektedir, Cascaveoux beyaz kurdele kullanan ve küçük çan taşıyan anlamındadır. İsyana *Parlement* başkanı Laurent Coriolis önderlik etmiş, işçiler, zanaatkârlar diğer parlamento üyeleri isyana katılmıştır. İsyanda “Kral çok yaşa *eluslar* olmadan” sloganları atılmış, isyan sırasında Richelieu resmi yakılmıştır.

Coriolis, isyanı kendi rakiplerine karşı kullanmak istemiştir. Kasım ayından önce isyana vergi sisteminden rahatsız olan köylüler de dahil olmuştur. Zengin kentlilere yönelik saldırılar başlayıp mülklere zarar vermeye başlanınca *Parlement* tüm toplanmaları yasaklamış, burjuvazi düzeni sağlamaya çalışmıştır. Coriolis'in egemenliğine karşı çıkan bir grup isyanda kendi egemenliğini almış böylelikle isyana soylu desteği azalmıştır. Prens Condé 5500 taburla Aix'in yakınlarında isyanı bastırmak için gelmiştir. Corilois kaçmış, sonrasında da tutuklanmıştır. Prens Condé isyanı bastırmıştır. Kral Aix'in konsül gönderme hakkını bir süre için reddetmiştir. Aix'in ayrıcalıkları devam etmiş ancak *intendant* uygulaması bir süreliğine durdurulmuştur (Burg, 2005:196-197).

1630 Lanturelu İsyanı, Bourgogne'nin başkenti Dijon'da başlamıştır. İsyancılar şarap üretimini yoğun olduğu bu kentte şarap üzerine ek vergiler konulması ve yerel vergi tahsildarları yerine *elus*ların geçmesine yönelik başlamıştır. Kral Bourgogne meclisine müdahale edecek ve seçimleri etkileyecek bir ferman çıkarmıştır. Üzüm bağı çalışanları ve zanaatkarlar isyana katılmıştır. İsyancıların davul çalınarak söylenen "Lanturelu" adında bir şarkıdan almıştır. İsyancılar XIII. Louis ve Richelieu portreleri yakılmıştır. İsyancılar bastırılmış, *elus* uygulamasından vazgeçilmiştir. Yerel görevliler ve soylular isyana müdahale etmeyerek katılmışlardır (Burg, 2005: 198).

1635 Agen İsyanı, Agen'de *gabelle* karşıtı bir isyandır. Agen halkı ve işçiler "gabelleours'ları öldürmeliyiz", "gabelle olmaksızın çok yaşa kral" sloganlarıyla toplanmıştır. Kent meclisi üyesi öldürülmüş, boğazı kesilmiş, evi yağmalanmış ve yakılmış oğlu öldürülmüştür. *Cour des Aides* üyesi öldürülmüş ve boğazı kesilmiştir. Pek çok kent meclis üyesi ve *elus* öldürülmüştür. Burjuvazi, soylular kent meclis üyeleri ve kral görevlileri şehir merkezini barikatlarla korumaya çalışmışlardır. Kent merkezinde barikatların arkasında topluluk *gabelle*'nin kaldırılmasını istemiş ve aksi halde her yerin

yakılacağını ve her yerin kana bulanacağını söylemiştir. Bordeaux'a bir isyanı bastırmak için gelen ordu kızgınlığı artırmıştır. Muhafızın elleri parçalanmış ve ayaklarından sürüklenmiştir. Krallık orduları isyanı bastırmıştır (Bonney, 1988: 203-204)

1635-1643 Saintonge-Angoumois İsyanı Saintonge köylülerinin gittikçe artan vergi yükü nedeniyle finansör ve zorba Parislilerin çalışanı haline gelmelerine ve yoksullaşmalarına karşı verdikleri tepkidir. Artan yükler nedeniyle köylüler topraklarını ekme için bırakmış, ya da ekilmemiş topraklarda yaşamış, çiftliklerini muhafızlarına bırakmak zorunda kalmışlardır. Köylüler şikayetlerini Paris soylularına ve Paris *Parlement*'e iletmelerine rağmen ertesi yıl ağır vergilerle karşılaşmışlardır. *Taille* dışındaki yeni vergilerin kaldırılmasını yeni vergilerin ancak ve ancak kriz dönemlerinde *États Généraux* aracılığıyla çıkarılması gerektiği talep edilmiştir. Vergilerin bakanların talimatıyla konulması yasal değildir. Angoumois Poitou köylüleri *elusların* her *parish*'in en zengini olduklarını ve vergi vermediklerini, Saintes ve Fontenay *eluslarının* kralın söylediği sınırlardan daha fazla vergi topladığını söylemektedir. *Taille* hesaplamasını da zenginlerin yapmasını istemeyeceklerini söylemektedirler (Bonney, 1988: 207-209).

1636-1637 Croquant İsyanı 14 Mayıs'ta Bordeaux'da başlamış ve yayılmıştır. Haziran'da Angouleme'de isyan patlak vermiş ardından sona ermiş, Blanzac'da bölgenin din adamının desteklediği bir isyanda, yaklaşık 4000 köylü vergi tahsildarlarını öldürme amacıyla sokağa çıkmıştır. Monarşi, köylüler şarap vergisi ve diğer vergilerden şikayetçi iken manifaktür ürünleri üzerindeki vergiler kaldırılmıştır. Temmuz ayında isyan Saintonge, Aunis, Poitou, Limousin'a yayılmıştır (Burg, 2005: 201-203). 1637 yılında Périgord'da bir isyan çıkmıştır. Bu isyan 1641'e kadar devam etmiştir. İsyanın nedeni savaşa özel olarak çıkarılan vergidir. İsyana köylü ve soylular katılmıştır. İsyanın temel nedeni Bayonne'deki ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için *taille* ve *taillon* miktarını aşan bir vergi

istenmesidir. Guyenne *Parlement* 150 000 ekü Bayonne'deki ordu için vergi, buna ek ordunun beslenmesi için buğday ve *rations* adı altında üçüncü vergi istemiştir (Bonney, 1988: 210-211). İsyanın lideri Antoine du Puy de La Mothe de la Foret adında bir soyludur. İsyanın krala karşı değil vergilere karşı olduğunu vurgulamıştır. Kral isyanı bastırmak için Dük Epernon'u görevlendirmiştir. Epernon'un oğlu La Valette isyancıları La Sauvetat'ta yenilgiye uğrattıktan sonra Bergerac'a elçi göndererek isyanın sebebini sormuştur. İsyancılar özel vergilerden muafiyet ve genel af olmadan isyandan vazgeçmeyeceklerini dile getirmişlerdir. İsyancılardan biri olan Jean Magot, La Mothe'yi hainlikle suçlamış ve isyanın liderliğini almak istememiştir. La Mothe tarafları ile birlikte Jean Magot'a saldırmış ve öldürmüştür. Magot öldükten sonra isyancılar dağılmış, La Valette Bergerac'a girmiştir. Query'den soylu desteği almayan 6000 isyancı birliği isyan etmiş ancak Figeac'ta bozguna uğratılmışlardır. Vergi ödemeyi reddeden köylülerin bulunduğu Batı ve merkez Fransa'da huzursuzluklar sürmüştür. Büyük isyanlar dağıtılmıştır ve yaz boyunca vergi toplanamamıştır. Vergi ödemeyenlere karşı cezalar devam etmiştir. Temmuz 23'te kraliyet kararı ile vergi affı çıkarılmış ve aynı zamanda vergi indirimi kabul edilmiştir. Haziran 19'da Kraliyet yetkilisi Segquier'e bir *intendant*'ın yazdığı mektupta, Guyenne'de La Motte önderliğinde isyancıların toplandığı ve isyana Marki d'Aubeterre'nin de katıldığını yazmaktadır. *Intendant*, Auvergne'in yukarı bölgelerinde isyancıların 6000-7000 üstünde olmadığını dolayısıyla isyanın çok tehlikeli olmadığını söylemektedir. Ancak köylüler evlerini bıraktıkları için *intendant* onlara ceza veremediğini yazmaktadır. İsyancılar vergi affı istemektedirler. *Intendant* isyan liderleri dışında vergi affının iyi olacağını çünkü evlerini ve tarlalarını bırakan köylüler üretim yapamayacağı için *taille* ve diğer vergileri ödeyemeyeceğini söylemektedir (Bonney, 1988: 211).

1638 Pardiac İsyanı Gascony bölgesinde olan Pardiac'da 1638'ten 1645'e kadar süregelen vergi isyanları yaşanmıştır. Bu yıllar boyunca bu bölge vergi ödemeyi reddetmiştir. İlk isyan hapis cezasından muaf olan Pardiac konsülünün vergi toplaması nedeniyle hapsedilmesiyle başlamıştır. 1642 yılında Pardiac'tan gelen yaklaşık 2000 bölük köylü Pardiac'a vergi toplamak için gelen alayı dağıtmıştır. Temmuz ayında Aignan köylüleri vergi toplamak için gelen süvarilere saldırmıştır. İki ay sonra yeni bir ekip gönderilmiş Estempes köylüleri bu alayı kaçırmış, yerel senyörün kışkırtması sonucu süvarileri katletmişlerdir. Bu saldırıya karşılık kraliyet köylüleri cezalandırmıştır. Senyör topraklarından kaçmış geri döndüğünde saldırıdan köylüleri sorumlu tutarak cezalandırmıştır (Burg, 2004: 204).

1639-1643 Va-nu-Pieds İsyanı gabelle kaynaklı Normandie bölgesinde gerçekleşmiş bir isyandır. Normandie ülkenin vergi gelirlerinin neredeyse dörtte birinin tahsil edildiği bir bölgedir. Avranches ise bölgenin denize açılan yerleşim yeridir ve tuz vergisinden muaftır. Avranches'de tuz kullanımının yasaklanacağı ve tuza vergi konacağı söylentileri çıkınca, vergi tahsildarı olduğu sanılan biri öldürülmüş, bir kadın öldürülen adamın gözlerini mızrakla çıkarmıştır. İsyan Normandie'nin aşağı kısımlarına yayılmış, din adamları soyluların öncülüğünde köylü ordusu kurulmuştur (Burg, 2004: 205). Tuz üreticisi Jane Barefoot (Nu-Pieds) isyana ismini vermiştir. Nu-Pieds, yalın ayak tuz üretimi yapmak kökeninden gelmekte "denizde yalın ayak gezmek" anlamındadır. 40-50 kişi görevlilerin geldiğini duyup toplanmış, krallık görevlisi *baillage* Paupinei'i taşlamaya başlamış çok kısa süre içinde 400 kişi toplanmıştır. Avranches'de Jean Barefoot bir manifesto yazıp diğer *parish*'lere göndermiştir. 1641 yılında *gabelle* tahsilatı yapıldığı duyulunca isyan tekrar yükselmiştir. *Gabelle*'nin Avranches, Valognes, Carentan, Coutances, Mortange ve Domfort'a uygulanması tuz işçileri açısından oldukça yıkıcı etkilere sahiptir. Normandie

için tuz üretimi önemli bir geçim kaynağıdır (Bonney, 1988: 213-214). İsyan Rouen'den de destek almıştır. İspanya Savaşı nedeniyle Normandie ve Rouen Valileri Rouen'den ayrılmıştır. Rouen'e boyalı kumaş üzerinden gümrük vergi alınması ve ürünlerin kontrolü için görevli gönderilmiştir. Rouen'e giden her vergi görevlisi isyancılar tarafından hedef alınmıştır. *Parlement* soylulara ve burjuvaziye düzenin sağlanması için çağrı yapsa da isyana çok müdahil olmamıştır. Kraliyet *Parlement* pasif tutumuna karşı isyanı bastırmak istemiştir. Ancak ordunun da isyancılarla birleşeceğini düşündüğü için ordusu yabancılardan oluşan Colonel Gassion ile anlaşmıştır. Caen'deki isyan bastırılmıştır. İsyanın temel güç kaynağı Avranches'de de isyan bastırılmıştır. 1640'da kraliyet bakanı Segulier Rouen'e ordu ile girmiş, *Parlement*'i feshetmiş ve Paris *Parlement*'teki bir komisyon *Parlement*'e geçmiştir. Kraliyet Bakanı şikâyet edilen vergileri yeniden yürürlüğe koymuştur. Segulier'in uygulamaları Moulins'de isyanlara sebep olsa da isyanlar bastırılmıştır (Burg, 2004:206-207).

XIV. Louis

1643 *Vergi İsyanı* vergilerin yükseltilmesine karşı genel bir isyan niteliğindedir. XIII. Louis hayatını kaybedince XIV. Louis küçük yaşta olduğundan Annesi Avusturyalı Anne taht naibi olmuştur. Krallık Habsburglarla savaş içindedir Mazarin Başbakanıdır ve Maliye Bakanı D'ernery gelirleri arttırmak için çok sayıda vergi yürürlüğe sokmuştur. 1643 yılında onlarca isyan çıkmıştır. Alencon, Gascony, Clermont yakınında, Guyenne, Rouergue ve Tours'da *taille* karşıtı isyanlar; Caen, Bayeux, Vire, Mortgane ve Normandie'nin farklı yerlerinde vergi tahsildarlarına karşı saldırılar gerçekleşmiş, Conches, Bernay ve Tours'da şarap vergisi tahsildarına saldırmıştır. Langedouc'da Valence'liler vergi tahsildarlarını sınır dışı etmiş Toulouse *Parlement* *taille* ödemesini yasaklaması konusunda ısrar etmişlerdir. Toulouse'de kalabalık bir grup vergi tahsildarlarını öldürmüştür. Ile-de-France

yakınında yüzlerce köylü vergileri toplamaya çalışan alaya saldırı düzenlemiştir (Burg, 2004: 208).

Savaş karşıtı *Importants* denen Richelieu karşıtı klik Dük Beaufort öncülüğünde Mazarin karşıtı bir komplo düzenlemiş, amaç Bretagne’de Beaufort egemenliğini sağlamak ve soyluların Richelieu tarafından alınan bazı ayrıcalıklarını tekrar kazanmaktır. Köylüler ise savaş nedeniyle artan vergilerin azaltılması için isyan etmiş isyanların üçte ikisi Rouergue’de çıkmıştır. Savaş devam etmiş, isyan bastırılmış dük tutuklanmıştır. Ancak İspanya Savaşının barışla sonuçlanamaması 1648 Fronde İsyanına neden olmuştur (Armstrong, 2002: 124).

1645 Montpellier İsyanı mali merkezleşmeye karşı bir isyandır. Richelieu’nun savaşlar dolu dönemi çatışmaların yoğunluğunu arttırmış *estate*’lerin ayrıcalıklarını doğrudan kaldırmak yerine düzenleme kararı monarşiyi farklı biçimlerde sistemi düzenlemeye zorlamıştır. *Eluslar* bunlardan biri olmuştur, *estate*’ler ayrıcalıklarını satmışlardır. Ancak mali sistemdeki uygulamalar kraliyetin direncine bağlıdır. XIII. Louis ölünce *estate*’ler eski uygulamalara geri dönmek istemişlerdir. *Parlement* kendi onayının olmadığı olağanüstü vergileri kabul etmemiş ve *intendantların* keyfi vergi değerlendirmelerine direnç göstermişlerdir. Kraliyet yetkilisi bir mektupta “eğer Montpellier’e asker gönderilecekse şu bilinmelidir ki kızgın Cevenol’lular sokakları tutmuştur” şeklinde yazmıştır. İsyan kadınlar, zanaatkârlar ve Cevenol’un işsizleri katılmıştır. Cevenol’lular Montpellier’e girmiştir, kapılar ve kaleler zanaatkârlar tarafından tutulmuştur (Beik, 1997: 202-204). 1645 yılının 4 Temmuz’unda Montpellier’den Segulier’e gönderilen mektupta geçen ayın son gününde başlayan ve diğer ayın üç günü süren isyana şaşırıklarını ve isyanın *intendant* Bosquet ve şehir konseyi tarafından bastırıldığı yazılmıştır. İsyanın zanaatkârların üzerine koyulan vergilerden kaynaklandığı söylenmektedir (Bonney, 1988:

227). Davis ise isyanı çocuğunun ağzından ekmeği alan vergi tahsildarını öldürün diye bağırarak La Brainlaire adında bir kadının başlattığını söylemektedir (Davis, 1975: 146). Köylüler isyana destek vermiştir (Burg, 2004: 209).

1648-1653 Fronde İsyanı'nı monarşiye karşı gerçekleşen oldukça farklı sınıf ittifakları içeren bir isyan olarak nitelendirebiliriz. İsyan öncesi gerçekleşen bazı önemli gelişmelere bakmak isyanı anlamak açısından önemli görünmektedir.

Krallık, XIII. Louis döneminde içeride Protestan soylulara karşı, dışarda ise Habsburg Hanedanına karşı savaş içerisindedir. Krallık, Otuz Yıl Savaşları (1636-1646) sonrasında Habsburg Hanedanlığı ile tekrar savaşa girmiştir. 1642 yılında Richelieu hayatını kaybetmiş, yerine Cardinal Mazarin gelmiştir. XIII. Louis 1643 yılında hayatını kaybetmiş, XIV. Louis reşit olmadığı için 1651 yılına kadar tahta geçememiş, Kraliçe Anne, Mazarin kral adına yönetimi devralmıştır. Mazarin de Richelieu gibi savaş yanlısıdır ve savaşın gücün kaynağı olduğunu düşünmektedir. Richelieu gibi yüksek harcama ve yüksek vergi politikasını uygulamak istemiştir. Mazarin Rohan, Luynes, Guise, Gaston d'Orléans ve Condé gibi büyük soylular tarafından destek almıştır. Fronde İsyanı öncesindeki altı yıl savaş için gerekli finansmanı sağlamak için *intendant*⁶⁹lar yoluyla mali ve idari merkezileşmeyi gerektirmiştir. Böylelikle yerel meclislerin yetki alanına girilerek vergi tahsilatı yetkisi ellerinden alınmaya çalışılmıştır (Ladurie, 1998: 85-92). 1644 yılında gelir üzerinden alınacak yeni bir vergi, *pauvette*⁷⁰ ödemelerinin kaldırılması, 1646-1647 yılında

⁶⁹ Vergi tahsilatı krallıktan özerk bölgelerde (*pays d'élection*) yerel meclislerin yetkisindedir, böyle olunca yerel meclis vergileri kendi çıkarları doğrultusunda vergi tahsil edebilmektedir, krala bağlı bölgelerde (*pays d'état*) ise krallık yetkilileri vergileri tahsil etmektedirler ancak bu görevliler makamlarını satış yoluyla aldıkları için krala bağlılıkları zayıf yerel güçlerle anlaşma olasılıkları yüksektir. Richelieu döneminde vergi tahsilatının artırılması için krala sözleşme yoluyla bağlı olan *intendant*lar atanmaya başlanmıştır. Böylelikle vergi görevlilerinin kral bağlılığı artırılmaya çalışılmıştır.

⁷⁰ *Paulette*, devlet makam sahipliğinin devamı için her yıl ödenen makam değerinin altıda birine denk gelen ödeme. Makam satışı yapan kişi satıştan sonra 40 gün içinde hayatını kaybederse makam krallığa devredilmiş sayılmaktaydı, *paulette* bu durumu ortadan kaldıran bir ödemeydi. Makam satışları ve makamın miras

ise et ve şarap üzerinden satış vergisi alınması kararı verilmiştir (Le Roy Ladurie, 1998: 99). İlk Fronde diyeceğimiz Paris Fronde *Paris Parlement*'in ve makam sahiplerinin krala karşı isyanıdır. *Parlement* ve makam sahipleri *paulette* ödemelerinin kalkmasına karşıdır. Devletin finansçılar egemenliğine girmesini istememektedirler. Paris'teki isyana pek çok soylu önderlik etmiş, kentte tüccarlar ve burjuvalar da vergi karşıtı isyana katılmışlardır. *Parlement*, *intendant*ları istemediğini, vergi konusunda söz sahibi olmak istediğini dile getirmiş, *taille*'nin çeyreği oranında düşürülmesini ve mülk vergilerinin azaltılmasını istemiştir. Temel sorun en kaba haliyle savaşı finanse etmek için ağır vergiler alınmasıdır. Daha net bir biçimde ifade edilecek olursak devlet finansçılar için çalışmaktadır ama devlet adalet devleti olmalıdır (adalet *Parlement*'in yargı yetkisine göndermedir). *Parlement*, kentlilerle; kral ve *Hotel de Ville* (Paris'in finans merkezi) ise Mazarin, Condé ve Gaston de Orléans ile blok oluşturmaktadır. Yerel bölgelerde isyanın sebepleri farklılıklar içermektedir. Bordeaux ve Aix'de kırsal bölgelerde isyanın sebebi Condé'nin kral ordularının köylere verdiği tahribattır (Ladurie, 1998: 101, 106-108).

Paris oldukça karışmış 13 Eylül 1648'de kral ve kraliçe Paris'i terk etmek durumunda kalmıştır. Richelieu'nun kaldığı bir yer olan Rueil'e gitmişlerdir. Bu yerin Richelieu ile bağından dolayı ideolojik bir anlamı olduğu düşünülmüştür. Şubat-Mart-Nisan döneminde Condé Paris'i ordu ile işgal edince ve Habsburg Orduları ile Paris'i tehdit edince *Parlement* ve Mazarin taraftarları arasında uzlaşma sağlanmış, krallık Fronde isyancılarını affetmiştir. Nisan 1649 yılında Rueil barışından sonra kral tarafında olan Condé Mazarin'in yerini alamayınca isyan etmiştir. Krallığı önemli askeri gücüne sahip olan Prens Condé ailesi, Condé'nin hakimiyetinde olan Bourgogne bölgesinde ve kardeşinin egemen olduğu Normandie'de isyan başlatmıştır. Prens Condé'nin en önemli hedeflerinden

biçiminde devirlerinde de ödeme söz konusu idi. *Paulette* makam değerini yükselttiği için makam sahipleri düşürülmesini isterken, monarşi makam devri olasılığı için kaldırılmasından yanaydı.

biri Mazarin olmuştur. Condé'ye Rouen, Bordeaux ve Aix'teki *Parlement* üyeleri destek vermiştir. Kent oligarşisi, büyük kentlerin tüccarları krallık siyasetinden oldukça yarar sağladıklarından dolayı isyan sırasında krala oldukça sadık durmuşlardır. 18 Ocak 1650'de Condé tutuklanmıştır. İsyanda üç farklı taraflaşmadan söz etmek mümkündür: Mazarin yanlıları, Gondi ve Parisli soylular ve Condé yerel soylular. Gondi ve Parisli soylular Condé tarafına geçince 1651 yılında *Parlement* Mazarin'i görevden almış ve Condé serbest bırakılmıştı. Din adamları ve soylular *États Généraux* toplanılması konusunda çağrı yaptı. XIV. Louis çoğunluğu sağladığını açıklamış ve böylelikle *États Généraux*'nün toplanmayacağı anlaşılmıştır. Condé 1651 yılında Bordeaux'da isyan başlatmıştır. Bordeaux'daki siyasal çatışma ortamı isyanına destek bulması için zemin hazırlamıştır. Paris yakınlarında da kampanya başlatmıştır. Paris'te Broussel, Gaston d'Orléans, Paris Valisi Beaufort Condé'nin sağ kolu gibidirler. Gaston d'Orléans Richelieu'dan beri aşırı merkezi yapının karşısındadır. 1653 yılında Mazarin göreve dönmüş, kral ve kraliçe Mazarin'i desteklemiş böylelikle Condé yenilmiştir (Ladurie, 1998: 106-107,113-120).

Egemen sınıflar arasındaki çatışma kuşkusuz egemen olmayan sınıfları da farklı biçimde etkilemiştir. Tilly'nin yerel yönetici üzerinden aktardıkları bu anlamda Paris ve yerel bölgelerde isyanının farklılaşan hallerini görmemizi sağlar. Sainte-Croix/ Angers'de bir yerel yönetici Fransız ordusu ve İsveç askerlerinin kendi bölgelerine konaklamasının gecikmiş vergilerin tahsilatına ilişkin baskıyı arttığını dile getirmiştir. Bununla birlikte ordunun maliyetleri vergileri olabildiğince ağırlaştırmıştır. Bu durumu yerel yönetici "hırsızlıkları ve şiddetlerini hesaba katlamazsak günlük maliyetleri 12,000 *livres*dir" biçiminde aktarır. Yıllık kişi başına ödeme 32,000 *livres* olmalıyken 57,000 *livres* ödenmesi gerekmiştir. Gecikmeler için gerekli ek ödemeler eklenince kent neredeyse parasız kalmış, çoğu kişi gümüşlerini eritmek, satmak veya incilerini rehin vermek zorunda

kalmıştır (1986: 92). 1648'de Nisan sonlarında eski satış vergisine ek bir vergi getirilmiş, vali vergiyi birkaç yakınına muafiyet vererek uygulamıştır. Angers'de kraliyet vergilerine, orduların konaklamasına karşı çıkılması, yerel özerklik taleplerin dile getirilmesi konusunda yerel meclis baskı altına alınmış ve Mazarin-kraliçe karşıtı bir birliktelik yaratılmıştır. İçinde tüccarların, kraliyet görevlilerinin ve zanaatkârların bulunduğu bir grup vergi karşıtı isyana destek olmuştur. Markis Boulaye ve Dük la Tremouille kente Paris *Parlement*'in temsilcisi olarak gelmiş, bu sırada vergi tahsilatı sona erdirilmiş, vergilendirilmemiş tuzun satışı sağlanmış, kente gelen Markis Boulaye ve Dük la Tremouille böylelikle bu bölgeden krala karşı askeri bir savunma elde etmiştir (Tilly, 1986: 96-98).

İlk Fronde isyanında *Parlement* ve burjuvazi Mazarin yanlılarına (soylular ve finansçılar) karşı ittifak etmiştir. İki yüzyıldır Parlement üyelerinin suistimalleri ve gereksiz yüksek maaşlarından şikâyet eden burjuvalar çıkarları bu sefer Mazarin ile çeliştiğinden kadim hasımlarının yanında yerlerini almışlardır. İsyanın sonucundan memnun olmayan Condé ise taraf değiştirerek Mazarin'e karşı yerel soylularla ittifak içinde isyan etmiştir. Bu isyana burjuvazi destek vermemiştir. İsyanı Mazarin yanlıları (kraliçe, finansçılar) kazanmıştır.

Ancak, Mazarin döneminde finansörler önemli kazançlar elde etmiş, Colbert finansörlere karşı mücadele vermiş, finansörler ancak Colbert sonrası önemli bir güç haline gelmişlerdir (Keyder, 2013: 35). Fronde İsyanı sınıf çatışmasının karmaşık ve geçişken bir hal aldığı gösteren örneklerden biri olarak görülebilir. Ladurie'nin yorumu isyanın anlaşılması açısından önemlidir: Her iki Fronde da yüksek aristokrasinin sınırlarını belirlediği sınırlı monarşiye dönüş istemiştir (1998: 121). Burjuvazi ise çıkarını gözeterek taraf seçmiştir.

1662 Lustucru İsyanı Boulonnais'de köylülerin vergi muafiyetlerini kaybetmelerine karşı verdikleri tepkidir. Tilly, isyanı yüzyılın en büyük üç veya dört isyanından biri olarak değerlendirmektedir. XIV. Louis döneminde savaş finansmanını sağlamak için Colbert döneminde mali ayrıcalıklar kaldırılmak istenmiştir. İspanya ile yapılan savaş 1659 yılında bitmiş ancak savaşın finansmanı sağlamak için yerel düzeyde özel vergilemeler yapılmaya başlanmıştır. 1662 yılında yeni *intendant* vergileri toplamaya çalışmış, yerel idarenin vergilerin toplanması konusunda yardımcı olmadığı söylemiştir. Yerel lord köylülerle birlikte ayaklanmıştır (Burg, 2004: 221-222).

1663 Chalosse İsyanı *gabelle* karşıtı bir isyandır. Chalosse bölgesinde *gabelle* vergisinde yapılan artışa karşı isyan meydana gelmiştir. İsyanın kökeni Croquant dönemine kadar uzanmaktadır. İsyana bir soylu öncülük etmiştir. Bölge *intendantı* isyanı engellemeye çalışmıştır. 1662 yılında gerçekleşen Boulonnais isyanına benzemektedir.

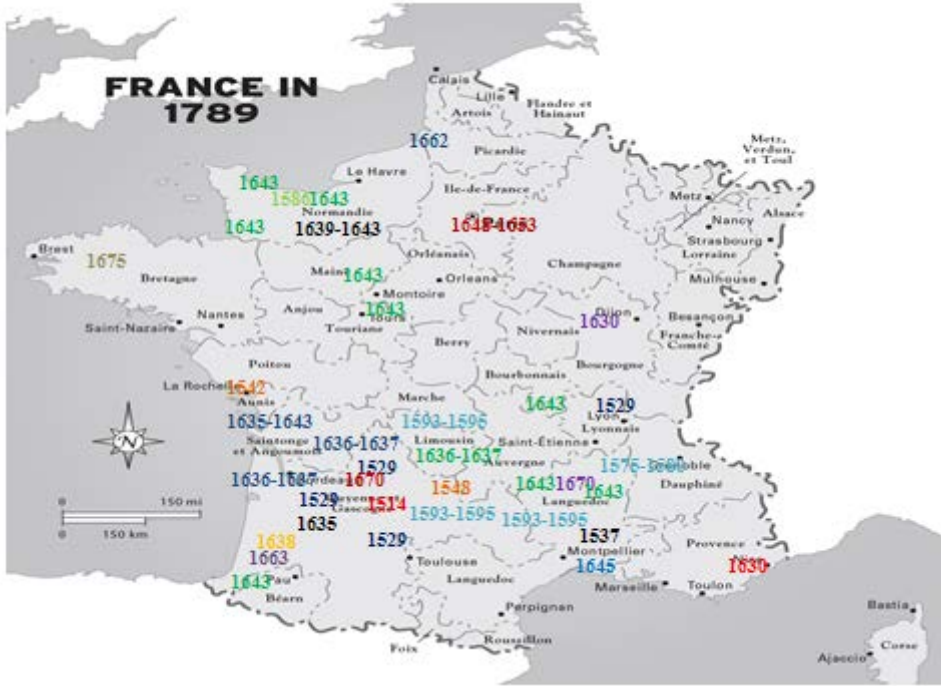
1670 Aubenas İsyanı Aubenas'ta başlayıp Vivarais'e uzanan bir vergi isyanıdır. Tarımda yaşanan durgunlukla vergi isyanı birleşmiştir. Aubenas'da tarımda ekonomik çöküntü yaşanırken, çiftlikte çalışan işçi başına günlük 1 *soul*, erkek çocuk doğumu üzerinden 10 *livres*, kız çocuğu doğumundan 5 *livres*, yeni kıyafet üzerinde 3 *livres*, bir çift ayakkabı, ipek ve bir *poundluk* ekmek üzerinden 3 *sous*, yeni şapka ve gömlek üzerinden 3 *sous* vergi alınacağı dedikodusu çıkmıştır. Vergileri iltizam yoluyla toplamak ile görevli Casse bu vergilerin toplanması için emir vermiş, sonucunda karışıklık patlak vermiştir. İsyana zanaatkârlar ve köylüler katılmıştır. İsyan soylulara karşı da olmuş ama vergi karşıtlığının ötesine gitmemiştir. Kentliler isyanı büyütüştür. İsyanın önderliğini zengin bir köylü yapmıştır. İsyan kraliyet tarafından bastırılmış isyan lideri köylü işkence nedeniyle hayatını kaybetmiştir.

1670 Köylü İsyanları, gabelle yüzünden başlayan Bordeaux'dan Fransa'nın güney ve batısına yayılan isyanlar silsilesidir.

1675 Bonnets Rouges İsyanı Bretagne'de Colbert döneminde her resmî belge üzerine koyulan damga vergisine karşı gerçekleşmiştir. İsyan kentin kırsal alanlarına ve Cornouaille'ye kadar yayılmıştır. İsyan diğerlerinden farklı olarak soylulara karşı da olmuştur. Damga vergisi temel isyan nedeni olmasına rağmen, feodal haklara karşı mücadele verilmiştir. Brittany Valisi Dük Chaulnes kraldan isyanı bastırması için yardım istemiştir.

17. yüzyılda gerçekleşen isyanların coğrafyasını Şekil 10'da ve bazı özelliklerini Tablo 13'te vermeye çalıştık. Değerlendirmeyi ise sonuç bölümüne bırakıyoruz.

Şekil 10. 16.-17. Yüzyıl Fransa Vergi İsyanları Coğrafyası

Kaynak: Harita Stovall, 2015'ten alınarak vergi isyan yılları eklenmiştir.

Tablo 13. 17. Yüzyıl Vergi İsyanlarının Özellikleri

Yıl	Vergi Türü	Bölge	Sınıf	Kent/ Kır	Dinsellik	Yayıma Düzeyi	Sonuç
1624	Poitiers Dolaylı Satış vergisi			Kent			
1630	Cascaveoux Vergileme yetkisinin kral görevlilerinin alması	Aix-en-Provence	Soylu, köylü, kentli	Kent			Elus yapılamıyor
1630	Lanturelu Şarap vergisi ek Dolaylı Kral yetkilileri	Dijon-Bourgogne	Zanaatkâr, üzüm bağı işçileri	Kent	-		Elus yapılamıyor
1635	Dolaylı Salt tax	Agen	-	Kent			
1635- 1643	Saintonge Vergi iadesi	Saintonge-Angoumois	Köylü	Kır		Pardiac devamı, Çok sayıda köy isyanı	
1636- 1637	Croquants Dolaylı, vergi artışı, savaş	Bordeaux		Kent			
1638	Pardiac Dolaylı-dolaysız	Pardiac Gascony		Kent			
1639- 1643	Va-nu Pieds, Dolaylı	Avranches,Rouen Normandie		Kent			
1643	Dolaysız-dolaylı	Guyenne, Rouergue, Tours, Languedoc,Ile-de-France		Kent			

1645	Montpellier			Kent			
------	-------------	--	--	------	--	--	--

Yıl	Vergi Türü	Bölge	Sınıf	Kent/ Kır	Dinsellik	Yayıma Düzeyi
1648- 1653	Fronde					
1662	Lustucru Vergi Muafiyeti kaybetme	Boulonnais	Köylü	Kır		
1663	Challosse Dolaylı Salt tax	Challosse		Kent	-	
1670	Aubenas	Vivarais		Kent		
1670	Dolaylı Gabelle	Bordeaux		Kent		Güney ve Batı Fransa
1675	Bonnets Rouges	Brittany		Kent		Cornoualliance

1.3. 18. Yüzyıl Fransa'da Vergi İsyamları

1700 *Comisard İsyamı* Vivarais bölgesinde Protestan isyanı olarak başlamış vergi karşıtlığı da isyanın özelliklerinden olmuştur. 1703 yılında *capitation* ödemeyi reddetmişlerdir. Languedoc bölgesinde yıl boyunca baş vergisinin yüzde 70'lik kısmı ödenemediğinden vergi ödemeleri taksite bağlanmıştır (Burg, 2005: 229).

1749-1751 *Vingtieme İsyamı*, XV. Louis'in döneminde Machault d'Arnouville'in yeni *vingtieme* koymasına *Parlement* ve din adamları muhalefet etmesiyle başlamıştır. Aynı öneri 1763 yılında tekrar gündeme gelmiş, Bertin görevinden alınmıştır (Burg, 2005: 241).

1787-1788 Aristokrasi İsyamı *vingtieme* karşıtı bir isyandır. Amerika Bağımsızlık Savaşı için yapılan yardımlar, geçmişten gelen borçlar 1786'da krallığın durumunu daha da kötüleştirmiştir. 1787'de açık 112 milyon *livres*'ye çıkmıştır. Calonne Aralık 1786'da krala bir öneri sunmuştur. Öneri, üçüncü *vingtieme*, dolaylı vergilerin tahsilatı için anlaşma, muaf olan bölgelerden belgelerden damga vergisi alınması, toprak üzerine iki *vingtieme*, dolaysız vergilerin toprak üzerinden alınması, 20 yıla yaygın biçimde borçların azaltılması, vergilerin tarımsal ürüne göre farklı oranlı olması gibi önerileri içermektedir (Goodwin, 1983: 26). Calonne krallığın finansal sorunlarının genel üretkenlikle ilgili olduğunu düşündüğü için iç gümrüklerin kaldırılması ve ticaretin serbestleşmesi gerektiğini savunmaktaydı. Bu değişiklik, tuz ve tütün tekellerinin ve gelir getirmeyen, çeşitli alanlardaki üretimi engelleyen gümrük vergilerinin kaldırılmasına olanak sağlayacaktı. Diğer yandan, bu reformlar gerçekleşirse Fransa Avrupa'nın en geniş iç ticaret serbest alanı olacak ve bu durum gelir kaybına yol açmayacaktı. İngiltere'de olduğu gibi büyük ölçekli teknik tarıma geçiş için Calonne buğday ticaretine ilişkisini iç ve dış ticaret kısıtlanmalarının kaldırılmasını önermiştir. Bu öneri büyük toprak sahipleri içindi ancak

Calonne küçük toprak sahiplerini de unutmamıştı. *Corvée*, *taille* ve *gabelle* yükünün azaltmasını öneriyordu. Küçük toprak sahiplerinin kralın topraklarında kiracı olarak faydalanacağından bahsediyordu (Goodwin, 1983: 27). Calonne devrimin önerilerini dile getirmişti. Calonne'nin önerisi *ancien regime*'in politik, toplumsal ve ekonomik yapısını değiştiriyordu. Calonne ayrıcalıklı sınıfların artan vergi yüklerini dengelemek için üç kabulden bahsediyordu: soylular *capitation*'dan muaf olacak, ayrıcalıklı sınıflar *corvee* ödemelerinden muaf olacak ve kiliseye borçlar ödenecekti. Calonne teklifinin soyluluğa saldırı olmadığını ve tamamıyla mali eşitlik yaratma hedefi gütmemediğini anlatmak istiyordu (Goodwin, 1983: 28). Kral 1786 yılının sonunda öneriyi kabul etti ve Ayrıcalıklılar Meclis'inin (*Assembly of Notables*) 1787'de toplanmasına karar verildi. Bu meclis soylular, yargıçlar, yerel görevliler, prensler ve başpiskoposlardan oluşuyordu. Calonne borçlar için Necker'e yüklendi. Necker'in kötü yönetiminden şikayetçiydi. Calonne düşmanları yerine Toulouse başpiskoposu olan Brienne'yi geçirmek istiyorlardı. *Corvée*'nin ödeme biçiminin değiştirilmesi, buğday ticaretinde engellerin kaldırılması ve *taille* reformu aristokrasinin çıkarlarına dokunmadığı için kabul edildi. Kilisenin borçlarının azaltılması mülkiyete saldırı olarak değerlendirildi ve Kilise Meclisi'nde görüşülmesine karar verildi. Yerel bölgelere dair düzenlemeler kabul edildi ancak yerel *Parlement*'lerin *intendant*'lara bağlı olması ve farklı bölgeler arasında ayrımın kaldırılması tartışma konusu oldu. Meclis Calonne'ye saldırdı ve toprak vergisinin yasal olmadığını ve gereksiz olduğunu dile getirdi. Anlaşmazlık sonunda 8 Nisan'da Calonne kovulmuş ve İngiltere'ye sürülmüş, böylelikle ilk siyasi göçmen olmuştur. Nisan sonunda kral geleneksel ayrıcalıkların ve bölgesel yetkilerin korunması, kilise borçlarının Kilise Meclis'i tarafından görüşülmesi ve toprak vergisinin bütçe açığına göre belirlenmesi kararlarını alarak sorunu çözmüştü (Goodwin, 1983: 31-32). Brienne ise Calonne'nin

önerisinin revize edilmiş halini sunmuştu. Soylular önerileri kabul etmemiş, Haziran-Temmuz döneminde öneriler reddedilmiştir. Brienne 6 Ağustos'ta kararları kabul ettirmiş, ayrıcalıklılar 10 Ağustos'ta kararın geçersiz olduğunu iddia edince, 15 Ağustos'ta Paris *Parlement Troyes*'e sürülmüştü (Goodwin, 1983: 30-32).

1789 -1791 İsyamları 1789 Devrimi yıllarında gerçekleşmiş isyanlardır. 29 Haziran 1789 tarihinde Lyon'da Versailles'de yaşananların kutlaması vergi isyanına dönüşmüş gümrük kapılarına saldırılmış, mallar gümrüksüz şekilde içeriye sokulmuştur. En büyük ve dikkat çekici isyan ise Bastille'in alınmasından saatler önce 11 Temmuz-14 Temmuz tarihleri arasında Paris'te gümrük duvarlarına saldırılar şeklinde başlamıştır. 11 Temmuz gecesi kalabalık grup Paris'in kuzey batısına saldırılmış, 1-14 Temmuz tarihleri arasında gümrük kapılarında hırsızlık, kundaklama ve yağmalamalar yaşanmıştır. İnsanlar gümrük duvarlarını ve *commis*'leri istemiyoruz diye bağırıştır. 14 Temmuz batı Paris'te Neuilly'de yaşayan biri durumu "sonunda 3 *sous*'ya şarap içeceğiz çok uzun zamandır 12 *sous* ödüyorduk" şeklinde ifade etmiştir. 15 Temmuz'da yeni seçilen vali bir düzenleme yaparak *Fermes Général*'in Paris'e giren mallardan giriş vergisi tahsil etmeye devam edeceğini deklare etmiştir. Bu kararın uygulanması oldukça zordur çünkü *commis*'lere Ulusal Muhafızlar tam olarak destek vermemişlerdir. Ülkenin geri kalanında da buna benzer vergi isyanları görülmüştür. Temmuz 1789'da Var (Fransa'nın güney doğusunda) Doubs (Fransa'nın kuzey doğusunda) ve Orne'de de (Fransa'nın kuzey batısında) isyanlar görülmüştür. 23 Ekim 1789 tarihinde Ulusal Meclis kamu düzenin sağlamak ve dolaylı vergilerin toplanmasını sürdürülmesi için gümrük duvarlarının yeniden yapılanması kararı vermiştir (Plack, 2012: 10).

1789 yılında hem dolaylı hem de dolaysız vergileri ödememe eğilimi yaşanmıştır. 1789 vergi isyanları vergi görevlilerine saldırı şeklinde gerçekleşmiştir. Vergi geçiş noktaları ve

vergi görevlilerine saldırı 14 Temmuz'dan birkaç gün sonra Picardie'ya yayılmıştır. 18 Temmuz'da ise Babeuf'un kenti olan üç bin nüfuslu Roye'de (Picary bölgesi kuzey doğu) saldırılar başlamış ve Paris'ten Arras ve Lille'e yani kuzey doğuya doğru ilerlemiştir. Roye valisi henüz kendi bölgesinde bir isyan olmamasına rağmen komşu yerlerde pek çok vergi ofislerinin yağmalanmış ve harap edilmiş olduğunu rapor etmiştir. Nüfusu on binin üzerinde Saint-Quentin Temmuz öncesinde isyanlardan etkilenmiştir. 25 Ekim'de Péronne'ye (kuzey doğu) birkaç mil uzakta olan Fins'de farklı köylerden gelen dört bin veya beş bin köylü gümrük binasına saldırmak için toplanmıştır, yerel görevlilerin kıyafetlerini parçalamış, mobilyaları kırmış, *aides* tekrar düzeltilmez ise yakıp kan dökecekleri tehdidinde bulunmuşlardır. Saint Quentin'de *commis*'lere saldırılmış, Roye'de kent kapılarına saldırılmış, *commis* tehdit edilmiş De Larabit, *Directeur des aides*'i girişleri ve *aides* tahsilatının durdurulması konusunda zorlanmıştır. Gümrük vergisine tabi malları taşıyan yük arabaları, kalabalık eşliğinde kent duvarlarını geçmiştir. Kaçak tuz ve tütün açık biçimde Roye ve etrafındaki kırlarda satılmaya başlanmıştır. Gümrüksüz şarap, bira daha fazla meyhane açılmasını sağlamış, köylüler tütün ekmeye başlamışlardır (Rose, 1969: 97-98).

16 Ağustos'ta isyancılar vergi idaresine saldırmış ve binayı yakmıştır, Doullens'te (kuzey doğu) *Directeur des aides*'te sokak ortasında belgeler ateşe verilmiştir. Ertesi gün *gabelle* ve *traites* tahsildarları ve tütün *dépot*'u tehdit edilmiş, tuz satış merkezine saldırılmış ve saldırı püskürtülmüştür. Aynı süreç 1789-1790 yıllarında düzensiz şekilde devam etmiştir. 18-19 Ocak 1790'da ve 17 Şubat 1790'da tarihlerinde Lambert'e göre (Controller-General Finance) Airanes'te vergi idaresine saldırı gerçekleşmiştir. 22 Mart'ta görevliler taşlar ve hakaretlerle kentten kovulmuştur. 17 Ocak'ta Doullens'te yeni *Directeur des aides*'i yok

etmeye çalışanlar durdurulmuştur. Abbeville yakınında 26 Şubat'ta yeni bir isyan rapor edilmiştir.

1790 yazında vergi idaresine karşı yeni bir isyan süreci başlamıştır. Babeuf'un aktarımına göre Noyon'da isyancılar kaçak tütün satan bir kadını kurtarmak için hapishaneye saldırmış, ardından *tobacco depot*'a ve *gabelle* görevlilerine saldırılmıştır. Böylelikle tütünün serbest bir biçime satışı gerçekleştirilmiş oldu. Paris banliyösünden Péronne'de Bretagne banliyösüne yirmi dört saat için vergi görevlilerinin kenti terk etmeleri gerektiği söylenmiştir. 3 Mayıs'ta Saint Valery'de bir fiçil elma şarabı nedeniyle bir isyan çıkmış yerel idarenin isyan karşısında durması elma şarabı, kereste ve yiyecek üzerinde *aides*'in kaldırılmasını sağlamıştır. 12 Mayıs'ta La Fère'de askerler satıcıları gümrük vergileri ve aramayı reddetmeleri konusunda teşvik etmiştir. Montreuil (kuzey batı) kendi olanaklarıyla teneke ve sopalarla silahlanmış vergi idarecilerini limana dökmekle tehdit ettikten sonra kentten kovmuştur. 21 Mayıs'ta 4-5 bin kentli Saint Quentin'de *Directeur des fermes*'i yağmalamıştır. Ertesi gün pek çok idareye de saldırı olmuş, Ulusal Muhafızlar isyanlar karşısında zayıf kalmıştır. Bölük çağrılmış ve 20 kişi hapis edilmiş ancak karmaşa 13 Haziran'da tekrar etmiş kalabalık hapishaneyi açarak mahkumları bırakmak konusunda tehditler savurmuştur. Lambert'in hesaplarına göre isyanın etkilediği Amiens ve Soissons'da (kuzey doğu) *aides* 3,8 milyon *livres* yerine 800 bin *livres* tahsil edilmiştir, aynı *aides* gelirlerinin yüzde 80'i tahsil edilmiştir (Rose, 1969: 98-100).

7 Kasım 1789 tarihinde ise vergilemede eşitlik ilkesini kabul etmiştir. Ocak 1790'da *aides* ve *octrois* muafiyetleri kaldırmıştır. Dolaylı vergilere olan kızgınlık ve karışıklık 1790 yılı boyunca devam etmiş, Languedoc'tan Picardie, Provence ve Vendée'ye isyanlar yayılmıştır. *Fermes Générales* 1790 yılının ilk üç ayında dolaysız vergilerden 18,745,486 *livres* tahsil ederken, yılın son üç ayında bu miktar 8,600,000 *livres*'e düşmüştür. *Fermes*

Générales ve Ulusal Meclis dolaylı vergilerin krallığın finansmanı için önemli olduğunu düşündüğü için 19 Haziran 1790 tarihinde Montmarte ve St. Antoine'de yeni gümrük kapıları açmıştır.

Şubat 1790'da *Cour des aides* geçen Temmuz'da gümrük kapılarına saldıranlara soruşturma açmış, haziran ayında 77 kişi tutuklanmıştır. Bu karara karşı aralarında Marat'nın Halkın Dostları gazetesinin de bulunduğu popüler gazeteler protesto kampanyası başlatmıştır. Halkın Dostları gazetesi saldırıyı suçlamış ve gece karanlığında çok sayıda isyancı varken nasıl olup da insanların tanınabildiğini sormuştur. *Cour des aides*'in mahkeme salonunun kundaklanması ve isyan tehdidi altında 1 Temmuz 1790 tarihinde Ulusal Meclis tutukluların serbest bırakılması kararını vermiş, tutuklama kararını yasa dışı bulmuştur.

Sonbahar boyunca Vergi Komitesi (*Comité de l'imposition*) dolaylı vergi reformuna dair çalışmalar yapmış, 10 Şubat 1791'de dolaylı vergilerin en fazla nüfusa sahip yedi kent ve 2,500-80,000 nüfusu olan kentleri içeren bir biçimde "sekiz sıra sistemine" göre alınması önerisini sunmuştur. Komitenin iki üyesi Pierre Samuel Dupont de Nemorous ve Duc de la Rochefoucauld alkollü içecekler üzerinden alınan dolaylı vergiler üzerine bir rapor hazırlamışlar ve bu vergilerin azaltılması, tüm tüketiciler tarafından eşit biçimde ödenmesi gerektiğini yazmışlardır. Dupont şarap üzerine konulacak tek bir verginin hem zengin hem de fakirlere zarar vereceği bunun adalet ilkesine aykırı olacağını dile getirmiştir.

24 Ocak 1791'de Paris La Chapelle'de askeri destekli *commis*'ler şarap tüccarı Vinclair'in mülklerine yasal olmayan bir biçimde müdahale etmişlerdir. Görevliler, kaçak tütün aramış, mahzene girmiş, şarap fiçileri dökülmüş ve yerin altı kazılarak arama yapılmıştır. Bu arama La Chapelle valisinin izni olmadığından yasa dışıdır. Bir görevli 50 *livres*

değerinde tütününü alarak kaçmış, kentliler görevliyi durdurmaya çalışmış, silahlar ateş edilmiş en az iki kişi öldürülmüş çok sayıda kişi yaralanmıştır. Bazı yazarlar La Chapelle olayını karşı devrimci olarak tanımlamıştır.

Bu olaylar Ulusal Meclis'te 15 Şubat'ta yapılan tartışmalarda yerini almıştır. Çok sayıda vekil Vergi Komitesi'nin nüfusa göre dolaylı vergi tahsili önerisini yermiştir. Marseille vekili "529 kent bu vergilere tabi olacak ve geri kalanı muaf olacak" diyerek öneriyi eleştirmiştir. Boislandry ise La Chapelle'deki olayını örnek göstererek bu vergilerin ancak süngü ve yurttaşların kanı pahasına tahsil edilebileceğini söylemiştir. Giriş vergilerini eleştirmiş, *ancien regime*'in son kalıntılarından olduğunu dile getirerek kaldırılmaması durumunda halkın karşı devrimci bir tutum izleyeceğini anlatmıştır. Argenteuil vekili Chevalier giriş vergilerinin adaletsiz, etkinsiz, ahlaka uygun olmayan ve kötü sonuçlarının olduğunu eklemiştir. Önerisi giriş vergilerinin kaldırılıp bunun yerine daha basit ve eşit bir verginin zanaatkârlar üzerinden alınabileceğidir. Ulusal Meclis vekillerinin çoğunun giriş vergilerinin kaldırılması konusunda kuşkuları vardır. Ancak konuşmalardan sonra 17 Şubat 1791 yılında dolaylı vergiler ve 19 Şubat 1790 tarihinde *aides* ve giriş vergileri kaldırılmıştır (Plack, 2012: 11-14).

Chevalier 1790 yılında yazdığı *Opinion* adlı eserinde değerden fazla vergilemenin adalet ilkesine aykırı olacağını yazmıştır. Chevalier'e göre şarabın yaklaşık *muid* başına değeri 20-40 *livres* iken gümrük vergisi *muid* başına 50 *livres*'dir. Şarap üzerine vergilerin V. Charles'ın 1369 yılındaki teorisinde olduğu gibi değere göre alınması gerektiğini yazmıştır. Montmartre yoksulların da zenginler gibi şarap içme hakkı olduğunu, Ulusal Meclis'in giriş vergilerini bunu düşünerek düzenlemesi gerektiğini söylemiştir. Chevalier'e göre "şarabın özgür dolaşımı yurttaşların özgürlüğü ile bağlantılıdır ve bir kadeh şarap bu özgürlüğün sembolüdür". Ulusal Meclis'in iki vekili Etienne Chevalier ve Louis

Boislandry alkollü içecekler üzerinden vergilerin kaldırılmasının ulusa faydalı olacağını dile getirmişlerdir. Yoksulların daha fazla içki tüketmesi, düşük kalite şarap üreticilerini teşvik ederek ticaret ve tarımı geliştirecektir. Küçük üreticiler 1788 yılından beri kriz içerisinde, vergilerin varlığı bu krizi devam ettiren bir faktörken, vergilerin kaldırılması piyasayı canlandırarak krizin aşılmasını sağlayacaktır (Plack, 2012: 16-18).

1790 yılında ise vergi isyanları daha politikleşmiştir. *États Généraux* seçimleri sırasında kullanılan dilekçeler vergilere dair mücadele biçimini etkilemiştir. Dolaysız vergi ilkelerine karşı kentliler hareketlenmiştir. Bu rahatsızlığın oluşmasında *États Généraux* seçimleri sırasında Paris'te olan ancak orada yaşadıkları deneyimleri kendi bölgesi olan Picardie'ye taşıyan Babeuf'un etkisi bulunmaktadır (Rose, 1969: 100).

Kurucu Meclis gıda krizi, 1789 yılında iktidarın sarsılması gibi nedenlerle ihtiyatlı davranmak durumunda kalmış, finansal sorunları çözmek için kilise varlıklarına el koymuştur. Kurucu Meclis uzun dönemli vergi sistemi reformu yapmak zorunda olduğunun farkındadır, bu reformu yapana kadar sistemi yeniden işletecek önlemler alma ihtiyacı kendisini dayatmıştır. Bu durumun etkisiyle 25 Ocak 1790'da bir yasa çıkarılmış, bu yasaya ek 25 Şubat'ta bir düzenlemeyle yerel otoritelerin vergi görevlilerine tüm işlemler için yardım edilmesi istenmiştir. Bu iki düzenleme isyanlara karşı bir saldırı olarak görülebilir (Rose, 1969: 103).

Roye da vergi idaresi vergi tahsilatında yerel yönetimle iş birliği yapacağını söylemiştir. *Commis* hancıları 1789 yazından beri ödenmeyen gümrük vergilerinin yeniden değerlendirilmesi gerektiği konusunda uyarmıştır. Bu uyarı Babeuf'un faal olduğu yer Saint-Gilles'de tepkilere neden olmuştur. Babeuf bu tepkiyi politikleştirilmiş ve yerel yönetime karşı bir tepki haline getirmiştir. Roye eski rejimde *bailliage* mahkemesinin

olduğu bir yer olduğundan soyluların yoğun olduğu yerdi. 1789 Temmuz'undan sonra yerel yönetimi soylular ele geçirmiştir. 7 Mart'ta Babeuf belediye toplantısına katılmış ve üyeleri vergi idaresinin savunucusu oldukları, halkın çıkarlarına ihanet ettikleri nedeniyle suçlamıştır. Babeuf *aides*'e karşı mücadelenin sadece içki ticareti yapanları ilgilendirmediğini tüm halkı ilgilendirdiğini söylemiştir. Adaletsiz yasalara ilişkin son vetonun halk tarafından verileceğine dair belediye uyarılmıştır. Babeuf Kurucu Meclis'e gönderilmek üzere *aides*'i suçlayan dilekçe için imza toplamıştır. Dilekçe 17 Mart tarihinde kaleme alınmış, pek çok imza toplanmıştır. Babeuf Saint Quentin, Noyon ve Péronne'den destek almıştır. Noyon'dan bir matbaacı Péronne'de oluşturulan bir komiteyi örgütlemiştir. Plan, dilekçenin kopyasını Péronne ardından da tüm krallığa göndermektir. 23 Nisan'da halk oturumunda Montdidier'de meyhanecilerin yarısı dilekçeyi imzalamışlardır. Péronne belediye yönetimi 26 Nisan tarihinde Kurucu Meclis'e dilekçeleri kabul etmemelerini ve isyanın merkezinin Péronne olmadığı yönünde bir ileti göndermiştir. Yaklaşık aynı dönemde Amiens'deki *Directeur des Aides*'in raporunda Péronne'daki bira üreticileri ile Péronne ve Roye'daki meyhanecilerinin Amiens'te de aynı toplama ulaştığı ve burada da dilekçenin taraftar topladığı yazılmaktaydı. Hatta Péronne'de hancılar dilekçenin yayılması için Guise'de uğraşmışlardı. Bunun için köyden köye davul çalarak "*aides*'in kaldırılması" şarkısını söylemişlerdi. Aynı şarkıcı Ham ve Noyon'da da görülmüş, şarkıyı söylemesi ve şarkı sözlerini dağıtmasına izin verilmemiştir. Villiers-les-Roye'un otuz dört yıllık rahibi Veret de dilekçeye destek vermiş, dilekçenin diline yapılan bazı şerhler ile kilise üyeleri dilekçeyi imzalamıştır. Longueval'in rahibi Vasseur Babeuf'un dilekçesine imza atmış birkaç ay sonra isyanı örgütlemekten tutuklanmış, vali imzasını geri çekmeyenlerin linç edilmesi gerektiğini söylemiştir. 13 Mayıs'ta Babeuf dilekçeyi Kurucu Meclis'e göndermiştir. Picardie baskılarının öncesinde Meclis karşı

propaganda başlatmış Babeuf tutuklanmıştır. Picardie’de vergi isyanları 1791 yılı boyunca devam etmiştir. 1791 yılında da *aides* ve tütün tekeli ardından ise tuz tekeli kaldırılmıştır. İmza kampanyası kuzey doğuda Jakobenlerin destek almasını sağlamıştır. Babeuf hapisneden çıktığı Temmuz 1790 tarihinde Picardie’de kahraman olarak karşılanmıştır (Rose, 1969, 103-107).

Dilekçede şarabın iki kez vergilendirildiğinden şikâyet edilmektedir, ilk önce toprakta üzüm yetişirken üzümün dolaysız vergi alınmakta sonra ise tüketimden alınmaktadır. Şarap bu konuda tektir çünkü buğday üzerinden tüketim vergisi alınmamaktadır. Dilekçe burjuvazinin muafiyetlerinden de şikâyet etmektedir, kendi tarlasında üzüm üretip bunu zanaatkarlara satan burjuva indirimli *aides* ve *octrois* ödemektedir. Yoksullar şişe başına sekiz *sous* vergi öderken burjuva kendi ürettiği şarap için sadece iki *sous* ödemektedir. Dilekçelerin çoğu vergilerle eşitlik, özgürlük ve adalet ilkelerini bağdaştırılarak yazılmıştır. Issy komünü şarap üzerinden alınan vergileri sayarak bu vergilerin özgür insanların yaşadığı yerlerde olamayacağını yazmıştır. Şarap üzerinden alınan vergilerin üreticileri köleleştirdiği ve ancak kaldırılırsa özgürlüğe kavuşulacağı yazılmıştır. Suresnes kenti yoksulları mutlu devrimin adaletli vergi getireceğini umut ettiklerini söylemiştir. Paris’in kuzeyinden on altı şarap üreticisi vergi reformu hazırlanırken Ulusal Meclis’e çok sayıda dilekçe göndermiş, toplumun tüm kesimleri arasında eşitliğin sağlanmasını talep etmişlerdir (Plack, 2012: 15-16).

Price (2012: 101) 18. yüzyılda vergilere karşı büyük isyanlar olmasa da *gabelle* gibi dolaylı vergilere karşı kesinlikle şiddetli bir kızgınlığı olduğunu, protestoların ağırlığının açıkça senyörlerin, toprak sahiplerinin tüccarların ve çiftçilerin artan kapitalist uygulamalarına karşı halkın çıkarını korumaya kaydığını dile getirmiştir.

2. 16.-18. Yüzyıl İngiltere Vergi İsyanları

2.1. 16. Yüzyıl İngiltere’de Vergi İsyanları

VIII. Henry (1509-1547)

1525 *Amicable Grant Resistance*⁷¹ savaş maliyetleri nedeniyle istenen vergilere yönelik bir isyandır. Krallığın olağan gelirlerinin harcamaları karşılamaması durumu yeni değildir. Ancak 16. yüzyılda savaş yapma maliyetleri ordunun artan büyüklüğü, silahların artışı gibi nedenlerle artmıştır. VIII. Henry döneminde uzun dönem süren savaşların finansmanı için 1523’te Wolsey parlamentoya borçlanma ve sübvansiyon talebinde bulunmuştur. 1525’te daha fazla finansman ihtiyacı gerekmiş ve din adamları için yıllık gelirlerin üçte biri ve din adamları dışındakiler için gelirlerin altıda biri oranında vergi talep edilmiştir. 21 Mart 1525’te komisyon vergi tahsil etmeye başlamıştır. Henüz 1523’teki sübvansiyonların tahsilat işlemleri bitmemiştir.

Warham Başpiskoposu, Kent’teki din adamlarının paralarının olmadıklarını beyan ettiklerini söylemiştir. Norfolk Dükü ise Wolsey’e nüfusun önemli bölümünün yoksul olduğunu söylemiştir. Vergi tahsilatı Nisan ayı boyunca gerçekleşmemiştir. En büyük pasif direniş Warwickshire’da gerçekleşmiş, Doğu Anglia, Berkshire, Wiltshire ve Kent’te de huzursuzluklar yaşanmıştır. En büyük isyan Suffolk’un Lavenham bölgesinde olmuş, yaklaşık 4.000 kişi isyana katılmıştır. Bunun nedeni 1524-1525 yıllarındaki sübvansiyonun

⁷¹ William Shakespeare, *VIII. Henry* adlı eserinde 1525 yılındaki *Amicable Grant* vergi isyanından esinlenmiştir. Eserde, Kraliçe Katherine, krala şöyle seslenir: “*Halka size bağlılıklarını zedeleyen bir vergi salınmış... Herkesin mal varlığının altıda birini derhal vergi olarak vermesini bildiren bir emir.*” (Shakespeare, 2010: 14-15). Kral cevap verir:

“*Bu korkunç bir istek; böyle yaparak
Ağacın dallarını, kabuğunu
Ve gövdesinin bir kısmını almış bulunuyoruz;
Gerçi kökünü bırakıyoruz ama böylesine bir ağacın
Özsuyu buhar olup havaya karışır
Bu verginin kaldırıldığı her yere fermanımız gönderilsin
Vergiye karşı çıkan herkesi affediyoruz*” (Shakespeare, 2010: 17).

en büyük kısmının buradaki kumaş sektörü zengini Spring ailesi tarafından ödenmesidir. Bölgede vergi mükelleflerinin yarısını ücretli işçiler oluştururken, bu kesimler toplam servetin ancak yüzde 3'lük kısmına sahiptir. Bölgede yoksulluk yaygındır. Suffolk'ta başlayan isyan Essex, Kent, Norfolk, Warwickshire, Huntingdonshire'a sıçramıştır. İsyanı soylular, din adamları, köylüler ve zanaatkarlar katılmıştır.

VIII. Henry döneminde on dördüncü yüzyıldan bu yana savaş için talep edilmiş en büyük vergileme yapılmaya çalışılmıştır. *Amicable Grant* 1509-1540'da savaş için 520,46 pound toplam ödeme yapılmışken, 1541-1547 yılları arasında 656,245 pound toplamında parlamenter vergileme yapılmıştır (Fletcher ve MacCulloch, 2008: 24-27).

Nisan ayında krallık taleplerinde değişikliğe gitmiştir. Bu durumun Londra'da yaşanan sorunlar ve Kent gibi bölgelerde yoksulluk nedeniyle taleplerin geri çevirmesi kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Komisyonun vergi tahsili görevine başladığında vergi talebinin vergi isyanına dönüşeceği anlaşılmıştır. Kral vergi talebini her bölgenin verebileceği düzeyde bir yardım talebine dönüşmesi isteğini önce reddetmiş, 25 Nisan'da ise kabul etmiştir. Ancak bu yeni politika uygulanamamıştır. Norfolk Dükü oranın altıda birden on ikide bire düşürülmesini talep etmiştir. Norfolk ve Suffolk Dükleri yardım yerine indirilmiş oranları talep ettiklerini mektupla bildirmişlerdir. Ardından Wolsey hem din adamları hem de diğerleri için vergi oranının düşürüldüğünü ilan ettikten sonra, Kral 13-14 Mayıs'ta taleplerini geri çekmiştir (Bernard, 1986: 53-60).

1536 *Pilgrimage of Grace* aynı yıl tüm küçük manastırların tasfiye edilmesi ve evlilik, defin, vaftiz, koyun, sığır ve temel gıdalar üzerine yeni vergiler (*subsidy*) konulmasını öngören bir yasanın parlamentodan geçmesiyle başlamıştır (Wood, 2005: 50). Wood'a göre Reform öncesi isyanların en baskın nedeni vergiler olmuştur. 1489 yılında

Yorkshire’da ve 1497 yılında isyanların temel sebebi vergilemedir. İsyanların liderleri her iki isyanda da *gentry* olmuş, 1497 yılındaki isyanda bazı çalışmalarla ise hukukçular servet sahibi kişilerin de isyanın düzenlenmesindeki rolü ortaya çıkarılmıştır. Ve 1525 yılına kadar vergi isyanı pek görülmemiştir (2005: 49-50).

Clay ise İngiltere’de “ne ölçek olarak ne de sıklık olarak Kıta Avrupası’nda olduğu ölçüde şiddetli ve yaygın biçimde ve karşılaştırılabilecek köylü isyanları olmadığını” söylemektedir. ***1559 sonrasında köylülerin sakinliğinin bir sebebi köylülerin liderleri olan yeomanların tarımın ticarileşmesiyle ilgilenmeleri çıkarlarının bu yönde olması gentry’den ziyade çiftçi aileler ve küçük toprak sahipleri ile birlikte hareket etmesi olabilir.*** Muhtemel diğer neden ise 16. yüzyılın ortaları ve daha sonrası dönemde İngiliz toprak sahiplerinin kiracılarına karşı korumacı olmasıdır. Kral da çitleme ve toprak satışları gibi konularda köylüyü korumaya yönelik kararlar almıştır. Diğer yandan, İngiliz köylüsü Fransız köylüsünde olduğu gibi ağır vergiler altında kalmamıştır. İç Savaş ve 1690’lar hariç olmak üzere 1520’lerden ve 1640’lar arasında dolaysız vergiler küçük çiftçiliği büyük ölçüde etkilememiştir, bu durum daha çok İç Savaş sonrası ve 1690’lar süresince yaşanmıştır (1984a: 78-79).

1536 yılında Galler ve İngiltere’de küçük kiliselere el konulması kararı Parlamentodan geçmiştir. Diğer yandan, yeni vergiler ödenmesi için çoğu hanenin vergilendirilebilir varlıkları değerlendirilmiştir. Kiliselere el konulması iktidara yönelik bir kızgınlığa neden olmuştur. 1536 yılı Ekim ayında Lincolnshire halkı bu duruma karşı silahlı olarak tepki göstermiştir. İsyanın öncülüğünü kentın büyük *gentry*’leri yapsa da isyanı hareketlendiren özellikle de zengin bölgelerde “Captain Cobber” olarak bilinen ayakkabı tamircisi olan Nicholas Melton gibi kişiler olmuştur. Lincolnshire *gentry* kendileri için çalışan kiracı, hizmetli gibi kesimlerin isyanla birlikte kendilerine karşı taleplerde bulunacaklarını

bilmektedirler dolayısıyla aslında isyanın lideri olmanın çok uzağındalardır. İsyana katılanlar Tanrıya adanmayı ve Tanrı sevgilerini göstermek için İsa'nın Beş Yarası (*Five Wounds*) altında toplanmışlardır. Henry'nin reform hareketinden sorumlu tutulan Şansölye Lincoln Başpiskoposu öldürülmüştür. Kentte 10.000 kişilik bir ordu toplanmıştır. Krala göndermek için şikâyet listesi hazırlamışlardır. Suffolk Dükü isyan ordusuyla anlaşmaya yanaşmamış, krallığın tepkisiyle karşılaşan Lincolnshire *gentry* isyana daha fazla önderlik etmek istememiştir. Lincolnshire'dan önce bu isyana benzer isyanları kuzey bölgelerde görmek mümkündür. *Parish* kiliselerinin yok edilmesiyle Yorkshire, Westmorland, Cumberland ve Lancashire'da binlerce kişi toplanmıştır. 1536 yılı ocak ayı ortasında üç haftayı aşkın bir süre için binlerce kişi tarafından dokuz farklı bölük olarak organize olmuşlardır. *Parish*'ler isyanın örgütlendiği yerler olmuştur. Bazı yerlerde *gentry* gönüllü olarak isyana liderlik ederken bazı yerlerde önderliğe zorlanmıştır. Ocak ayının sonlarında güneyde toplanan 28-35 bin civarında askerden oluşan ordu Norfolk Dükünün topladığı küçük krallık ordusuyla karşılaşmıştır. "İsyancıların kral ve kiliseyi halkın düşmanlarına karşı (kral danışmanları ima edilmektedir) koruyacaklarını dile getirilmiş, el ilanları ve balladlar kilise kapıları, pazarlara dağıtmış ve birahanelerde şarkı söylenmiştir". Bu ballad ve el ilanları bölgelerin kendilerine özgü şikayetlerini içermiş (lordların vergisel anlamda baskıları) ama genel olarak dini değişiklik ve vergiler dile getirilen şikayetlerden oluşmuştur. York'ta toplanan meclis isyandaki şikayetlerin *Privy Council* yönelik olduğunu göstermektedir. Norfolk Dükü ile isyancı liderleri arasında uzlaşma sağlanmaya çalışılmış VIII. Henry uzlaşma görüşmesinin kendi dahilinde yapılmasını reddetmiştir. 1537 yılı kışı ve baharda isyancılar uzun süre aralıklarla cezalandırılmış isyanın önderlerinden hukukçu Robert Aske da cezalandırılanlar arasında olmuştur (Wood, 2002: 50-52).

Hill, ayaklanmayı “feodal ve köylülük karışımı” bir isyan olarak tanımlamaktadır. Bu isyan ulusal birlik yönünde atılan bir adımdır ve iktidar “kuzeyli büyük ailelerinin yerini, Londra’nın desteğine bağımlı olan eşraftan basit kişilerin alınması için yararlanılmıştır”. Norfolk Dükü bu politikaya muhalefet edince Kral Konseyi ona karşı çıkmıştır. Kraliçe Mary “Norman asıllı Northambria lordları” Percy ve Neil’i kuzeyi tekrar kontrol etmek için tekrar geriye dönmeye çalışmış ancak başarısız olmuştur. Püriten Hunthindon Kontu kuzeyden gelen Konsey üyesi olarak Püriten York Başpiskoposları ve yerel *gentry* sayesinde kuzey bölgelerde merkezin etkisi artmıştır. Yorkshire ve Cornish’de bazı yerlerden Parlamento’ya üye göndermişlerdir (2015: 53-54).

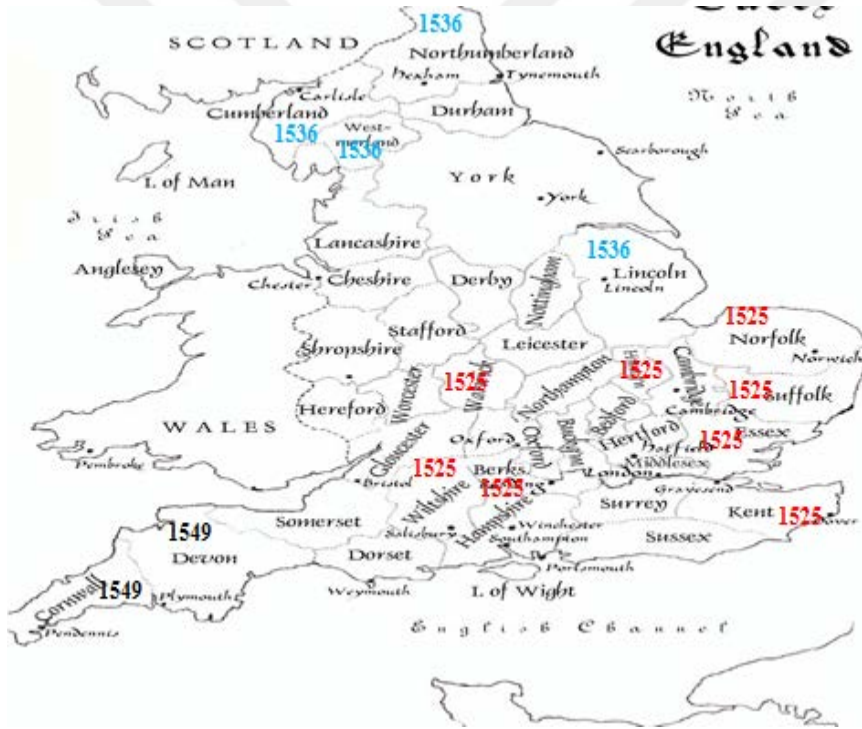
VI. Edward (1547-1553)

1549 Western Rebellion genç Kral VI. Edward tahta çıktığı dönem patlak vermiştir. VI. Edward tahta çıktığında Somerset Dükü *Privy Council*’de ağırlığa sahip olmuştur. Somerset Dükü de Reform savunucularındandır. 1549 yılında Catenbury Başpiskoposu yeni bir *Book of Common Prayer* adında Anglikan geleneğin dini ritüellerini anlatan bir dua kitabı çıkarmıştır. Dini değişimlere karşı tepkiler yoğunluklu olarak Batı bölgelerde yaşanmıştır. 1549 yılında 3000 kişi Cornwall’ın batısında dini değişimlere karşı tepkilerini göstermişlerdir. Haziran başlarında Cornwall’daki isyan Plymouth ve Devon’u sarmıştır. Devon’daki ayaklanmanın etkisiyle hoşnutsuzluk Exeter’e kadar uzanmıştır, bu kent işgal edilmiştir. İsyen orduları üç Devon, üç Cornish soylusu ve üç halk temsilcisi tarafından kamplarda organize edilmiştir. Exeter üç hafta boyunca işgal altında kalmış, Lord Rusell önderliğinde Krallık ordusu işgali sona erdirmiş, isyan liderlerini cezalandırmıştır (Wood, 2002: 55-57).

Devon’da başlayan isyanın *Book of Common Prayer*’a yönelik olmakla beraber vergisel bir kaynağı da bulunduğunu Devon Lordu ile Somerset Lordu arasındaki mektuplardan

görmek mümkündür. Devon'daki isyan Anglikan dini geleneklerine karşı olmakla beraber devam eden İskoç Savaşlarının finansmanı için Devon'dan istenen koyun üzerinden alınacak bir baş vergisi ve yün kumaşların üzerinden alınacak satış vergisi kaynaklıdır. Bu vergi savaş finansmanı karşılamakla beraber çitleme hareketini engellemek amaçlıdır. Devon çitlemenin yoğun olarak gerçekleştiği bir yerdir. Bu vergiyi reform yanlısı Somerset Dükü istemiştir (Fletcher ve MacCulloch, 2008: 61). İsyanların coğrafyasını Şekil 11'de görmek mümkün.

Şekil 11. 16. Yüzyıl İngiltere'de Vergi İsyanları Coğrafyası

Kaynak: Harita elizabethan.org'tan alınmış, isyan yılları eklenmiştir.

2.2. 17. Yüzyıl İngiltere’de Vergi İsyamları

Robert Cecil I. James’in finansman ihtiyacın karşılayabilmek için *1610 Great Contract* adında plan hazırlamıştır. Kralın kendisi için yaptığı oldukça müsrif harcamaları, sarayda yapılan cömert eğlenceler, gözdelelerine verdiği ihtişamlı hediyelerin finanse edilmesi gerekmektedir. Hâlihazırda Elizabeth’ten tahtı aldığında borçları da devralmış, üstelik daha da borçlanmıştır. 1604 yılında yeni *Book of Rates* ile yıllık bir ödeme karşılığında bir konsorsiyuma gümrük vergisini toplama yetkisi verilmiştir. 1608 yılında *Book of Rates*’de değişiklik yapılarak gümrük vergisinin oranını değiştirmiştir. Ardından gümrük vergisinin ödenmesi konusunda tüccar John Bates’e karşı dava kazanılmıştır. Cecil *wardship* ve kral topraklarında elde edilen gelirleri de arttırmıştır. Ancak bu gibi önlemler kısa vadede faydalıdır uzun vadede gelirleri artıracak bir çözüm bulmak gerekmektedir. Cecil bu bağlamda *Great Contract* adlı planı hazırlamıştır. Bu plana göre *wardship* ve *purveyance* karşılığında Parlamento yıllık olarak krala 200 bin pound ödeyecektir. Bu plan Parlamentoda tartışılmış sert eleştiriler yapılmış ve vergileme ilkelerine konusunda da eleştiriler yöneltilmiştir (Burg, 2005: 191).

1626 Petition of Right ile Parlamento kralın vergileme yetkisini kısıtlamıştır. Charles döneminde I. James döneminde olduğu gibi Buckingham Dükünün ağırlığı devam etmiş, Fransa ve İspanya ile başarısız savaşlar yapılmıştır. “Verginin diğer biçimlerinde gelir elde edici araçlara başvurulması, vergiler ordunun konaklaması, keyfi tutuklamalar Parlamento tarafından kabul görmemiştir”. Gemi parası eklemek ve bira üzerine satış vergisi gibi planlar düşünülmüş ancak gerçekleştirilememiştir. “1626 yılında kral pek de istemeden Parlamento’yu toplamış Parlamento Buckingham Dükünü suçlanmıştır”. 17 Mart 1628 tarihinde Parlamento toplandığında Avam Kamarası vergileme konusunda hükümetin Parlamentonun yetkisini çiğnediği gerekçesiyle oldukça tepki göstermişti. Parlamento

üyesi Parlamento onayı olamadan vergilemenin olmayacağını dile getirmiştir. Nathaniel Rich yasa tasarı yerine bir dilekçe vermeyi teklif etmiştir, bu teklif kral yöneltilecek eleştirileri içerecektir, böylelikle tasarının reddedilme olasılığı ortadan kaldırılacak, kral dilekçeye cevap verecektir. 8 Mayıs'ta John Selden dilekçeyi hazırlamak için bir komite hazırlamıştır. Daha çok Edward Coke'un çalışmasının ürünü olan dilekçede amaç kralın yetkisini sınırlamaktır. Vergi, bağış, diğer vergi benzeri araçlar konusunda dilekçede şöyle denmektedir: "Parlamento yasası olmadan kimse hediye, borç, bağış vergi ve buna benzer yükümlülükler konusunda zorlanmayacaktır...". Charles ve Buckingham Dükü bu dilekçenin yaygınlaşacağını düşünmüş böylelikle Lordlar Kamarasından yardım almak istemiş ancak Avam Kamarası Lordlar Kamarasını zorlayarak kralın buna benzer bir egemenlik hakkı olmadığını deklare etmiştir. Kral bu dilekçeye olumlu bir karşılık vermemiş, Avam Kamarası bu cevaba sert tepki göstermiştir, kral savaş yenilgisinden dolayı sıkışmış ve dilekçeyi tasarı olarak kabul etmiştir. Bunun sonucu Avam Kamarası 26 Haziran günü 270 bin poundluk yeni vergiyi onaylamıştır. Londralılar bu durumu kutlamış, halk ve Avam Kamarası Buckingham Dükünü suçlamıştır. Avam Kamarası kralın *Petition of Rights*'ı kabul etmesine istinaden *tonnage* ve *poundage* tartışmasına girmiş ve Parlamento onayı olmadığı için yasadışı olduğunu iddia etmiştir (Burg, 2005: 195-196).

1634-1639 Ships Writs (gemi parası) isyanı, kralın burjuvazinin artan zenginliğinden pay almak için gemiler üzerinden vergi almak istemesi üzerine patlak vermiştir. Monarşi, 16. yüzyılın sonuna kadar kır ve kent burjuvazisi ile İspanyollara, Katolik Kilisesine karşı ittifak kurmuş, bu birliktelik monarşi için soylu rakiplerine karşı koruma sağlaması açısından faydalı olmuştur. Bu dönemde burjuvazi, soylular ve monarşi birlikte hareket etmekten çıkar sağlamışlardır. Burjuvazinin zenginliği diğer sınıfsal aleyhine artmaya başlayınca bu ittifak bozulmuş, burjuvazinin Stuart Hanedanlığına ihtiyacı azalırken

aristokratlar için monarşi ekonomik olarak vazgeçilmez bir güç olmaya başlamıştır. Monarşi burjuvazinin zenginliğinden pay almadığı sürece düşüşünün hızlanacağını farkında olmuştur. Bu sorun I. James ve I. Charles döneminde daha net görülmeye başlanmıştır. Monarşi, vergiler ve tekel gibi araçlarla burjuvazinin gelirinden pay almak istemiştir. Vergilerin yükseltilmesi kralın müttefiklerinden biriyle yani soylularla da arasının açılmasına neden olmuştur (Hill, 2005: 44-46).

I. Charles donanmanın zayıflığını ve korsan saldırılarını bahane ederek *ship writs* almaya karar vermiştir. Gemi parası Parlamento kararı verilmeden uygulanan eski bir vergiydi (Hill, 2005: 53-54). 20 Ekim 1634 tarihinde 104 bin pound *ship writs* kıyı kentlerine özgü olarak yürürlüğe girmiş, bu ilk vergi çok tepkiye neden olmamıştır. Yaklaşık 208 bin pound tutarında olan ve tüm ülkede uygulanması düşünülen ikinci verginin tahsil edilmesine 18 Ağustos 1635 tarihinde karar verilmiş, bu karar hem kıyı hem de kıyı kenti olmayan bölgelerde tepkiyle karşılanmıştır. Oxfordshire’da, Bloxham “kralın böyle bir vergi koymaya yetki ve otoritesi yoktur” diyerek karara karşı çıkarken, aynı tepki Devonshire’den da gelmiştir. Kral monarşinin denetiminde olan çeşitli kurullara ve yargıya vergi konusunda yetkili olup olmadığını sormuş ve kurullar ülkenin tehlikede olması durumunda verginin kral tarafından konulabileceği kararı vermiştir. Üçüncü vergi Ağustos 1636 tarihinde yürürlüğe girmiş ve her yeni vergi karşıtlığı gittikçe yükseltmiştir (Burg, 2005: 199). İsyanın ilk büyük işareti 1637 yılında Buckinghamshire Parlamento üyesi John Hampden’in *ship writs*’ı ödemeyi reddetmesiyle kendini belli etmiştir (Hill, 2005: 55). Londralı tüccar Robert Chambers ve Hampden *The Courts of Exchequer*⁷²’a başvurmuş ancak *ship writs*’ı ödemesi hükmedilmiştir (Burg, 2005: 200). 1639’da Eliot ve Parlamentocu lider yargılanmış ve Eliot Londra Kulesinde hayatını kaybetmiştir. 1639-

⁷² Mali konularda yetkili kral bağlı yargı makamı.

1640 yıllarında burjuvazi vergi grevine gitmiştir. Diğer yandan, bu yıllarda krallık İskoç Ordusu tarafından işgal altındadır. Ekonomik krize para değerinin düşürülmesi yoluyla müdahale edilemeye çalışılması tüccarlar tarafından olumsuz karşılanmıştır. Bu tür bir konjunktürde I. Charles Parlamentoyu feshetmiş ve Uzun Parlamento toplanmıştır (Hill, 2005: 56). Uzun Parlamento krallığın yetkilerini budayan kararlar almış, *Ship Writs*'ın illegal olduğu ilan etmiş, mali, dini ve askeri konularda denetimi eline almıştır. Ardından ise İç Savaş başlamış, böylelikle *Ship Writs* İsyanı 1640 Devrimi ve İç Savaşa giden sürecin önemli bir işaretini vermiştir.

1640'lı yıllar Satış Vergisi İsyanları 1640'ların sonunda İç Savaşı finanse etmek için konulan satış vergilerine karşı isyanlar çıkmıştır. İsyanlar sadece Londra ve Norwich'de değil küçük yerlerde de patlak vermiştir. İsyan hasatta gerçekleşen sorunlarla birleşince dolaylı vergilere olan kızgınlık artmıştır (Burg, 2005: 206-207).

1643 Satış Vergisi İsyanı 28 Mart 1643 tarihinde Parlamantonun çıkardığı satış vergilerine karşı direniştir. İç Savaş döneminde Parlamento lideri John Pym -lakabı "satış vergisinin babası"dır- elma şarabı, armut şarabı bira gibi ürünlere koyulan satış vergisinin genişletilmesi taraftarıdır. 1643 yılından sonra 1646 yılına kadar satış vergisi kapsamı artmıştır. 1647 yılında ise et ve tuz dışında önceden vergiye tabi diğer mallar vergilendirilmeye devam edilmiştir (Burg, 2005: 207).

1647 Smithfield İsyanı 15 Şubat günü kasaplardan oluşan bir kalabalığın satış vergisi ofisini basıp kayıtları yakmasıyla başlamıştır. Londra Smithfield kasapların Parlamento talebi ile bir araya toplandığı, bu bölge dışında et satışının mümkün olmadığı bir yerdir. Hiçbir hayvan vergi ödenmeden hareket ettirilmemektedir. Satış vergisi isyanı bu bölge için yeni değildir 1643 yılında hayvanlara el koymak için gelen görevlilere saldırılar

gerçekleşmiştir. İsyanın çıkmasında kasaplar arasında kralcılarının varlığı önemli bir faktördür.

Bira üreticilerinin ve kasapların diğer üreticilere göre farklı argümanları vardır: Bira ve et fakirlerin yoğun tükettiği şeylerdir ve yüksek vergilendirilmemelidir. Şarapçılar vergilerden değil vergi oranında şikayetçilerdir ve 1644 yakındıkları ise Fransız şaraplarının vergi oranlarıdır. Londra tüccarları vergileri fiyatlara yansıtmak konusunda oldukça başarılıdır. Ocak 1644 yılında Parlamento bira, acı bira ve sabunun fiyatlarının yükseldiğini tespit etmiştir. Biracıların vergileri fiyata yansıttıkları pek çokları tarafından tespit edilmiştir. İç Savaş sırasında şarap ve et üreticileri kötü durumdayken bira üreticileri iyi durumdaydılar çünkü bira tüketimi devam etmektedir. Ancak daha sonra ticari sorunlar nedeniyle zorluk yaşamışlardır. Dolayısıyla bira üreticilerin sorunu doğrudan vergilerle ilgili değildir. 1640 yıllarında Londra’da satış vergisi ile ilgili yaşanan sorunlar ekonomiktir (Coates, 2014: 35-38). İsyan sonrasında et üzerindeki satış vergisi kaldırılmıştır (Coffman, 2013: 9).

1676 Bacon İsyanı, Virginia kolonisinde Nathaniel Bacon öncülüğünde gerçekleşen valiye yönelen ve Amerikan Devrimin öncüsü olarak görülen bir ayaklanmadır. “Kolonyal ticareti Britanya ülkeleri ve Britanya gemileriyle sınırlayan *Navigation Act*, ağır vergi, yüksek ithalat vergileri, Kızılderili akınları, kötü hava koşulları nedeniyle tütün hasadının ziyan olması, toprak ve ticari imtiyazlar verilirken yapılan kayırmacılık” gibi nedenlerin birleşimi isyana neden olmuştur. Bu sebepler birbiriyle ilişkilidir. Kızılderili akınları savunma ihtiyacı ve beraberinde vergilerin arttırılmasına neden olurken, vergiler tütün hasadını etkilemektedir. Bacon gönüllü bir grup kurarak Kızılderili akınlarına karşı savunma görevi üstleneceklerini aksi takdirde vergilerin yükselttiğini söyleyerek harekete geçmiştir. 1676 yılının mayıs ayında Bacon eşliğindeki bir grup Kızılderilileri katletmiş

vali ise konu hakkında yasal takibe başlamıştır. Ancak Bacon'a göre bu Kızılderililere karşı bir başarıdır. Bacon Henrico County temsilcisi olarak meclise seçilmiştir. Meclisten yirmi madde halinde Bacon Yasaları çıkartılmış, Vali Berkeley suçlanmıştır. Bu maddelerden üçü Kızılderililerle ilgilidir, diğerleri kolonyal düzenlemelerle, biri özgür kişilerin de kasaba temsilciliği için oy kullanmasını içerir. Borçlulara borçlarını ödemeleri için zaman verilmesi ve vergilerin tütün biçiminde ödenmesi diğer maddelerin konularıdır. 26 Haziran'da Bacon Jamestown'a geri dönmüştür. Bacon ve ordusu Berkeley'e açık isyan başlatmış ve Kızılderililere saldırmaya devam etmiştir. Bacon'un ölümünden sonra Berkeley isyanı kontrol altına almıştır. II. Charles Bacon İsyanını araştırmak için komisyon göndermiş, halkın şikâyeti Kızılderili saldırıları ve yüksek vergiler olmuştur. Berkeley ve kral, isyancılardan bazı liderler hariç olmak üzere özür dilemiştir. İsyanın sonucu isyanın taleplerinin karşılanması değil Kızılderililerin hayatlarına ve mülklerine sebepsiz saldırılar yapılması olmuştur (Burg, 2005: 226). Şimdi ise 18. yüzyılda gerçekleşen isyanlara geçelim.

2.3. 18. Yüzyıl İngiltere’de Vergi İsyamları

1733 yılında Walpole tarafından Parlamento’ya gönderilen Satış Vergisi Tasarısına karşı isyan başlamıştır. Walpole tütün ve şarap üzerine satış vergisi koymayı teklif ederken, toprak sahibi sınıfı rahatlatmak için dolaysız vergilerde bir indirim teklif etmiştir. Ticari serbestleşmeyi savunmuş Londra limanının serbestleşmenin merkezi olmasını istemiş bu sebeple tasarı satış vergisinin ithalattan alınmak yerine yurt içi perakende satışlar üzerinden alınmasını içermiştir. Diğer yandan, şarap ve tütün üzerindeki gümrük vergilerinin yavaş yavaş azaltılması yoluyla “kaçakçılık ve hile” azalacak satış vergisi ithalattan alınmak yerine iç tüketimden alınacaktır. Ancak Walpole’un önerisi tepki ile karşılaşmış, Londra tüccarları bu tepkinin başını çekerken tasarı taraftarı Virginia tütün üreticileri Virginia Meclisi olmuştur.

1732 yılında bu tasarının ortaya atılması dedikoduları üzerine Londra’da tüccarlar organize olmuş dört Parlamento üyesini satış vergisinin genişlemesine karşı çıkmak ve gelişmeleri takip etmek için görevlendirmiştir. Aynı durum Bristol, Leicester ve diğer kentlerde de gerçekleştirilmiştir. Bunun dışında muhalifler toplumsal karşıtlık yaratmak için gazete, dergi, bildiri gibi araçlarla yeni satış vergisinin hayatın tüm gereklerini kapsayan genel bir vergi olduğunu, satış vergisi görevlilerinin denetimlerle halkın özel hayatını tehlikeye atacağını ve özgürlüğün zedeleneceğini propaganda etmişlerdir. *Mist’s Weekly Journal* ve *The Craftsman* satış vergisinin tüccarlara ve fakirlere ek yük getireceği için eleştirmektedir. *Mist’s* ayrıca satış vergisi görevlilerinin zalimliğini eleştirmiş, “satış vergisinin, evi işgal edilen karısı ve çocukları şiddete uğrayan statüleri bir Fransız’a düşürülen her İngiliz’in özgürlüklerini mahvedeceğini” söylemiştir. “Karikatürler yoluyla Walpole eleştirilmiş ‘*Excise, Wooden Shoes* (Fransızların yoksullarına referansla), and *no Jury*’ sloganı her yerde görülmeye başlanmıştır”. Avam Kamarasına dilekçeler

yazılmış, Walpole'un istifası istenmiştir. Walpole karşıtları soylular, kraliçeye Walpole'un istifa etmesini, etmezse taht için sorun olacağını söylemiştir. Kraliçe bu iddiaları kabul etmese de Walpole istifa etmişti ancak istifası formalitede kalmıştır. Yani henüz Satış Vergisi Tasarısı ortaya atılmadan önce muhalefet organize olmuştur.

İsyan Oxford'da başlamıştır Walpole karşıtları halkı kışkırtmış, Avam Kamarasını işgal edilmiş Walpole bunun bir isyan olduğunu reddetmiş ve eylemi gerçekleştirenlerin sadece "cesur (*sturdy*) yoksullar" olarak nitelmiştir. II. George Walpole'un politikalarına onay vermektedir ancak dilekçeler çok sayıda seçmenin satış vergisini desteklemediğini göstermiştir. Walpole seçimlerde Lordlar Kamarasının da oy kaybedeceğini ve en uygun koşullarda bile Avam Kamarasından çok az oy alacağı endişesiyle 11 Nisan'da Avam Kamarasında Satış Vergisi Tasarısının 12 Haziran'a kadar ertelendiğini söylemiştir. Walpole kalabalık tarafından kafası pelerinine sarılarak kaçırılmaya çalışılmış "Özgürlük, Satış Vergisine Hayır" sloganları ile Avam Kamarası içinde sıkıştırılmıştır. Tasarının geri alınması haberi üzerine Londra, Bristol, Liverpool, Oxford ve diğer kentlerde kutlamalar yapılmıştır. Londra'da isyancılar Walpole ve kraliçenin heykellerini yakmış, gece boyunca karışıklık yaşanmıştır. Walpole Avam Kamarasından isyancıların Parlatmentonun yönetim kabiliyetini tehlikeye attığı gerekçesiyle durdurulmasını talep etmiştir. "Avam Kamarası oybirliği ile isyancıları kınamıştır". Karışıklık sakinleşmiş ancak halkın satış vergisine olan tepkisi verginin uygulamasını ve yasalaşmasını gelecek yıllarda daha da zorlaştırmıştır. Walpole görevde kalsa da hükümeti oldukça zayıflamış seçim yılı ve ertesi yıl destekleri azalmış ve daha önceden Walpole ile ittifak halinde olan Whig'ler ve tüccarlar arasında muhalefete geçenler olmuştur (Burg, 2005: 235-237).

1736 Cin Yasası İsyanı, cin üzerindeki vergilerin arttırılması üzerine patlak vermiştir. Cin Tasarısı alkollü içecek tüketimini özellikle de cin tüketimini kısıtlamıştır. 1725 ve 1735

yılları arasında yıllık alkol tüketimi 3.5 milyon galondan 5.5 milyon galona yükselmiştir. 1736 yılı Şubat Middlesex mahkemesi cin satış yerlerinin fazlalığından kaynaklı sarhoş olan çırak, kalfa ve hizmetkarların durumundan endişelenip Parlamento'ya fazla alkol satışına bir kısıtlama getirmesi için dilekçe göndermiştir. Mart ayında Parlamento alkollü içecek satıcılarına galon başı 20 şilin tutarında vergi koymuş, han, birahane ve diğer satış yerleri için ise yıllık satış lisansı olarak 50 pound istemiştir. Tasarımın uygulanması Eylül ayına ertelense de Temmuz ayında Whitechapel, Shoreditch ve Spitalfields'de (Londra) isyan çıkmıştır. İsyanı ateşleyen Shoreditch ve Spitalfields'da yeni kilise yapımına İngilizler yerine düşük ücretle çalışan İrlandalı işçilerin alınması olmuştur. Tahmini olarak 2000 kişinin katıldığı isyanda kalabalık, evlere zarar vermiş, Shoreditch isyanı sırasında ise Cin Yasasına karşı sloganlar atılmıştır. Yerel askeri güçler düzeni sağlamış ve protestocular İrlandalılar yerine İngilizlerin geçmesi konusunda kilise yetkilisinden söz almışlardır. Bu olaylar sonrasında birahane ve cin (*Mother's ruin*) dükkanlarında Cin Yasasını hazırlayan komitede olan Sir Robert Walpole ve Sir Jekyll'ye suikast düzenlendiği söylentisi dolaşmış, çeşitli eylemlerin yapılacağına dair istihbarat alınmış ama eylemler gerçekleşmemiştir. Pek çok ceza ve kontrole rağmen yasa işletilememiş, 1743 ve 1751 yılında çıkarılan yeni yasalarla tüketim kontrol altına alınabilmiştir (Burg, 2005: 237-238).

1736 Porteous İsyanı İskoçya Fife'da satış vergisi görevlilerine saldırmak suçuyla ölüm veya sürgün cezasına çarptırılan kaçakçılara destek için gerçekleştirilen isyandır. Üç kaçakçı satış vergisi görevlisini soymaya çalışmış ve yakalanmış, ikisine ölüm diğerine ise sürgün cezası verilmiştir. Ölüm cezasına çarptırılardan biri, Kaptan John Porteous liderliğinde Edinburg'da bir grup tarafından yardım alarak kaçmayı düşünmüştür. Diğer suçlu Wilson'ın idamı sırasında huzursuzluk başlamış, Porteous kalabalığa ateş açmış ve

altı kişiyi öldürmüştür. Queen Caroline, Porteous'u idama mahkûm etmiş ve 4000 askerden oluşan bir birlik hapisaneyeye gelerek Porteous'u alıp sokaktaki işaret direğine asmışlardır (Burg, 2005: 238-239).

1763 Elma Şarabı Yasası İsyanı, elma ve armut şarabı üzerine konan satış vergisine karşı patlak vermiştir. 1763 yılında Yedi Yıl Savaşlarını finansmanı için sirke ve şarap üzerine satış vergisi koymuş, ardından ise elma ve armut şaraplarına da satış vergisi uygulanmıştır. Bu içecekler çoğunlukla evde üretilen içeceklerdir, Ciderland olarak adlandırılan bölgede Cornwall, Devon, Gloucester, Hereford, Somerset ve Worcester'da yoğunluklu olarak üretilmektedir. Diğer yandan, satış vergisi bira ve şarap gibi tüketim için üretilen içkilere uygulanırken elma ve armut şarabı vergi dışı tutulmaktaydı. Elma Şarabı Yasası ile birlikte sadece içki üreticilerinin vergilendirilmesi değil satış vergisi görevlilerinin evleri ziyaret edip denetleme yetkisi de düzenlenmiştir. Walpole Avam Kamarasında düzenlemeye muhalefet etmiş, Sir Edward Coke'un 'bir kişinin evi onun kalesidir' sözüne gönderme yaparak düzenleme ile satış vergisi görevlilerinin özgürlüğe müdahale etmiş olacağını dile getirmiştir. Avam Kamarası ve Lordlar Kamarası da sert bir biçimde muhalefete dahil olmuştur. George Grenville ve *Lord of Treasury* Frederick North'un desteği ile öneri Avam Kamarasında kalmıştır. Lordlar Kamarasında önerinin en büyük eleştirisi Hardwicke Earl'ünden gelmiş, satış vergisinin uygun olmayan ürünlere kadar genişletildiği elma şarabı üreten bölgeler için bu verginin ek toprak vergisi anlamına geldiğini söylemiştir. Lordlar Kamarasından Bute Eal'ü John Stuart öneriyi savunmuş, böylelikle Lordlar Kamarasında ilk defa parasal öneriler konusunda ayrımlar oluşmuştur. İsyanlar ve şiddet Lord Bute'u istifaya zorlamıştır. Halk küçümse biçimi olarak uzun çizmeyi (jackboots ile John Bute arasında kelime oyunu) idam sehpasında sallandırmış ve yakmıştır. Sonuç olarak elma şarabı vergisi yıllık 75,000 pound artırılmıştır. Grenville, Pitt'in eleştirisine

karşı “eğer bu kaynağa gidemiyorsak neden hangi kaynağa gideceğimizi söylemiyor” diye eklemiştir (Burg, 2005: 245-246).

1764-1775 Amerikan Kolonileri İsyanı, Amerikan Devrimini önceleyen isyanlar dizisidir. 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar sömürelere vergi uygulanmamıştır. İngiltere, Yedi Yıl Savaşları sonunda önemli ölçüde borçlanmış, gelir ihtiyacını karşılamak için 1764 yılında *Revenue Act (Sugar Act)* ile ithal edilen şeker üzerinden vergileri yarıya düşürürken, kahve, şarap, demir ve sadece Büyük Britanya’ya ihraç edilecek malların vergi tarifelerini düzenlenmiştir (Burg, 2005: 252). Şeker üzerinden vergiler yarıya düşürülmüş ancak vergi tahsilatını kesinleştirecek hükümler getirilmiştir. Boston’lu avukat James Otris 1764’te yanlış olanın vergiler değil vergi ilkeleri olduğunu söylemiş ve eklemiştir: “Eğer koloniler kendi rızaları olmadan vergilendirilirse bu onları Parlamantonun kölesi yapardı” (Allison, 2012: 28-29).

Maliye Bakanı Lord George Grenville 22 Mart 1765’te Amerikan kolonileri için damga vergisi konulmasını önermiştir. Damga vergisi karşıtları kendilerini Özgürlüğün Oğulları olarak adlandırmışlardır. Boston’da vergi memurunun damga vergisini evinde sakladığı bilgisi yayılınca 14 Ağustos’ta kalabalık vergi memurunun evini yıkmış ve enkazı denize boşaltmıştır (Allison, 2012: 30-31). Damga vergisi yürürlüğe girmesine neredeyse Amerika kolonilerinin hepsi tepki göstermiş, hoşnutsuzluk İngiliz ordularının konaklanma ve beslenme ihtiyaçlarının karşılanmasını içeren *Quartering Act* ile oldukça artmıştır. Tüm kolonilerin vergileme hakkının olması ve her koloninin Kongre’ye temsilci göndermesi fikirleri ortaya atılmıştır. *Stamp Act*’e karşı özellikle New England ve Boston’da isyanlar gerçekleşmiştir. Boston’da Özgürlüğün Oğulları grubundan protestocular valinin ve damga vergisi görevlisinin evlerine saldırmış ve evleri yağmalamıştır. Çoğu kolonide vergi görevlileri görevlerini bırakmış ve vergi tahsil edememiştir. New York’ta *Stamp Act*

Kongresinde, III. George'a vergilerin kolonilerin onayı olmadan kabul edilemeyeceğine dair dilekçe verme fikri kabul edilmiştir. Yaklaşık bin Amerikalı tüccar ise İngiliz mallarının boykotunu içeren bir öneri ile İngiltere iktidarını sıkıştırmaya çalışmış ve Mart 1776 yılında *Stamp Act* kaldırılmıştır. Ancak Parlamento Amerika kolonileri için istediği vergileri yürürlüğe koyacağını kolonilerin alt merciler olduğunu deklare etmiştir.

Haziran 1767 yılında *Townshend Act* kolonilerin İngiltere'den ithalatının önemli kısmını oluşturan cam, demir, kâğıt, çay ve kâğıt için renklendirici gibi metalara, kolonilerdeki görevlilerin maaşlarını ödemek için yeni gümrük vergileri konmuştur. Koloniler bu karara karşı ithal etmeme politikalarını uygulamış, kolonyal imalat teşvik edilmiş, 1769'da İngiliz ithal malları yarıya yakın oranda düşmüştür (Burg, 2005: 249-250).

Pek çok kolonide *Townshend Act*'in Amerikan anayasal hakları ihlal ettiği ve kaldırılmasına dair görüşler oluşmuştur. Boston'da bir görevlinin gümrük vergileri zorla uygulamaya çalışmasından doğan çatışma ölümle sonuçlanmıştır. 1770'te çay hariç olmak üzere gümrük vergileri kaldırılmıştır. İngiliz çayı bazı koloniler tarafından protesto edilmiş, bazı koloniler ise çayı tüketmeye devam etmişlerdir. East India Company kriz içindeyken, önemli ölçüde çay stoku bulunmaktadır. İngiltere çayları Amerika kolonisine indirilmiş, ihracat vergileri ile satmak istemiştir. Çayı sadece Amerikalı tüccarlar satabilecektir. Bu düzenleme ile Amerikalı tüccarlar Parlamantonun Amerika ticaretini kontrol etmeye yetkisini artıracaklarını anlamış ve kızgınlık artmıştır. Amerikalı kaptanlar çayı taşımayı reddetmiş, çay İngiltere'ye geri gönderilmiş veya bekletilmiştir. 1773 yılında Boston'da vali ve Özgürlüğün Oğulları arasında çatışmalar yaşanmıştır. Vali çay dolu gemilerin boşaltılması ve vergilerin toplanmasını isterken Boston Çay Partisi olarak bilinecek olan Özgürlüğün Oğulları hareketi çayın boşaltılmasını engellemiştir. Parlamento, yaşanan olaylardan sonra ticareti sıkı biçimde denetlemiş ve İngiltere-Amerika

ticaretini engelleyenleri cezalandırılacağını hükmeden düzenlemeler yapmıştır. 5 Ekim 1774 yılında her koloniden temsilcilerin olduğu Kongre toplanmıştır. 1 Aralık'ta İrlanda ve İngiltere'den tüm ithalatların durdurulduğu açıklanmış, böylelikle 1775 yılında devrimci savaş patlak vermiştir (Burg, 2005: 252-253).

3. 16.-18. Yüzyıllar Osmanlı İmparatorluğunda Vergi İsyancıları

3.1. 16. Yüzyıl Osmanlı Vergi İsyancıları

1519 yılında Şeyh Celal'in Amasya-Turhal-Tokat bölgesinde çıkardığı isyan sonrasında meydana gelen isyanlara "celali" isyanları denmiştir. Celali İsyancıları ile ilgili iki tartışma başlığı, isyanın hangi dönemleri kapsadığı ve isyanın nedenleri üzerinedir.

Acun (2002b) 16. yüzyılın ikinci yarısı ile sonunda gerçekleşen isyanları ayırmaktadır. Acun'a göre (2002b) 16. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşen Şeyh Celal ve Zünnun gibi isyanlar dini karakterli ve devleti yıkma amacı içerirken, yüzyılın ikinci yarısından gerçekleşip bu yüzyılı aşan isyanlar devlet içerisinde yer almaya dönük isyanlardır. Kunt ise 16. yüzyılın sonunda gerçekleşen isyanlara celali denmesinin sebepsiz olmadığını, 16. yüzyılın sonunda gerçekleşen celali isyanlarının toplumsal tabanının "levend-sekban, köylü göçebe Türkmen aşiretleri olduğunu böylelikle 16. yüzyıl başlarındaki Safevi yanlısı Alevi- Türkmen hareketlerine benzer yönleri bulunduğunu söyler (2000: 22). Biz her iki yaklaşımı da dikkate alarak değerlendirmeler yapacağız.

Akdağ (1999, 1969), 1550 yılından başlayarak *Büyük Kaçgun* dönemini de kapsayan Kuyucu Mustafa Paşa tarafından isyanın durdurulmaya çalışıldığı 1608 yılına kadar dönemde gerçekleşen isyanları celali isyanları olarak tanımlamaktadır. Grisworld'ten (1994) hareketle Acun (2002b) ise 1550'li yıllarda Osmanlı vakanüvislerinde isyanlardan bahsedilmediğini ve isyanlarla ilgili en erken kayıttın 1598 Karayazı isyanı olduğunu söylemektedir ve 1591-1691 dönemini celali isyanları olarak adlandırır. İncılık (2016) ise celali isyanlarını 1596- 1607 yılları olarak almıştır. Akdağ'ın (1999) Celali isyanlarını 1550'li yıllara götürmesinin sebebi suhte (medrese öğrencisi veya taleb-i ulum) hareketlerini de isyanın bir parçası olarak görmesidir.

Akdağ (1999) celali isyanlarını Anadolu’da topraklarını terk eden levendlerin isyanı olarak görür. Reayanın topraklarını terk etme nedeni genel ekonomik bunalım, nüfus baskısı ve devlet görevlilerinin reaya üzerindeki baskıları olarak sayılabilir. Bu sebepler içerisinde en çok tartışılmış olan nüfus baskısı olarak görülmektedir. Faroqhi’ye göre (1987) reayanın köyünü terk etmesi hususunda M. Cook’un *Population Pressure in Rural Anatolia 1450-1600* eserinde de bahsettiği Akdağ’ın da öne sürdüğü nüfus baskısı tezinin inandırıcı görünmediğini söylemektedir. İslamoğlu’nun öne sürdüğü paralı askerlik gibi çekici işler nedeniyle reayanın köylerini terk ettiği tezi daha açıklayıcı görünmektedir. Bu dönemdeki isyanların neden köylü isyanları değil de askeri nitelikli isyanlar olduğunu açıklamaktadır. İnalçık da (2016) reayanın askerlik mesleğinin imtiyazlarından yararlanmak istemesinin köyleri terk etmesinin sebebi olarak görmektedir. Faroqhi (1987) İnalçık’ın *Military and Fiscal Transformation of the Ottoman Empire 1600-1700* makalesinde isyanları Osmanlı “devlet işleyişi üzerinden açıklamış, neden dolayı devletin böyle davrandığına değinmemiştir. İnalçık’ın diğer eserlerine baktığımızda dünya ticaret yollarındaki düşüşün sonucu ödeme gücündeki sorunlar yorumu yapılabileceğini söyler.

Diğer yandan, Hıristiyan reayanın ayaklanmalara katılımının kısıtlı olması Anadolu Müslüman reayasının kul sisteminin ayrıcalıklarından yararlanmak istemeleri nedeniyle isyana katıldıkları yorumlarını güçlendirmektedir. Nüfus baskısı isyanın nedeni olsaydı Hıristiyan grupların da isyana katılmış olması beklenirdi. Osmanlı’nın ağır vergi yükü yüklediği göçerler de bu isyanlara katılmıştır. Diğer yandan, Balkanlarda da eşkıyalık görüldüğü halde Türk ve Müslüman ahailerinin isyanlara katılmadığı görülmektedir. Bu noktaya getirilecek açıklama *Anadolu’da yerel beyliklerin anısının canlı olduğu yerel önderlerin bulunması nedeniyle isyanın gerçekleştiği söylenebilir*. Balkanlardaki dönüşüm daha ağır olduğu için geçmiş siyasi izleri görünmemektedir. Faroqhi bu açıklamaların

varsayıma dayalı olduğunu eklemektedir. Balkanlar'da *hayduk* hareketleri Celali İsyancı gibi değerlendirilmiştir. Ancak Balkanlardaki durum toprak kaybının yaşanmasının düzensiz savaşçıların imparatorluğun çekirdek topraklarına itmesinden kaynaklanan bir durumdur. Anadolu'da ise henüz toprak kaybından bahsetmek mümkün değildir (Faroqhi, 2004: 567).

Faroqhi (1987) Griswold'ün hava koşullarının bozulması ve kötü hasat gibi sebepler nedeniyle isyanın gerçekleştiği tezini hem Anadolu'da yeterli dendrokronolojik veriler bulunmamasında hem de bu kötü hasat yüzünden köylerini terk eden köylüleri ön kabul ettiğinden pek açıklayıcı bulmaz. 1570'lerde yaşanan fiyat devrimi daha açıklayıcı görünmektedir. Barkan ve İnalçık'ın askeri ayaklanma ile enflasyon arasındaki ilişkiyi vurguladığını ekler.

16. yüzyılın son yirmi yılı içinde Osmanlı İmparatorluğu pek çok konuda sıkıntı yaşamıştır. Özellikle 1584-86 yılında devalüasyon dönemdeki mali sorunların bir göstergesiydi. Yeni akçe ile maaş alacak olan yeniçeriler isyan başlatmışlardır. 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın başlarında askeri isyanlar sık sık görülüyordu. Bu dönemde Osmanlı Habsburg ve İran ile savaşa girilmişti. Ateşli silahların öneminin azalmasıyla yeni bir ordu yapılanma ihtiyacı duyulmuştu. Diğer yandan, savaş artık kârlı olmaktan çıkmış hazineye oldukça yük getirmeye başlamıştı. Böyle bir durumda Osmanlı taşradaki askeri harcamaları azaltıp askeri ihtiyaçları kendisi karşılayan valilerin sayısını yükseltmiştir. Beylerbeyi görevden alındığında işlerinden olan bu askerler köylülere sorun oluşturabiliyordu. Beylerbeyi de sekbanların parasını ödemek için reayayı zorlayabiliyordu. III. Murat vali ve sekbanların reayalar tarafından köylere sokulmaması kararını bile vermişti. Bu kararın nedeni hazinenin gelirlerini koruma ihtiyacıydı. Beylerbeyinin kendi finanse ettiği sekban birliklerinin olması merkezi iktidara karşı isyan

etmesini kolaylaştırıyordu. Tımar sisteminde beylerin tımarlı sipahi üzerindeki etkisi sınırlı olduğundan bu olanakları kısıtlı olmaktadır. İsyancıları paralı askerlerin kendileri çıkarıyorlardı, isyandaki amaç azledilen beyi tekrar göreve getirmek veyahut beyin daha yüksek bir mevki kazanmasının daha istedikleri oluyordu. Hatta 1607 yılında kuzey Suriye’de Canbuladoğlu Ali Paşa’nın çıkardığı isyan kendi devletini kurma niyeti taşımıştı (Faroqhi, 2004: 564-565).

Faroqhi, konjonktürel açıklamaların toplumsal uzun vadeli çatışmalarını görmeden ele alınamayacağını söylemektedir. Böyle bir çatışmanın ise vergilerle ilgili olduğunu eklemektedir.

“Köylü hoşnutsuzluğu, en çok vergilerle ilgili olarak dile geliyordu; XVI. yüzyıl sonları ile XVII. yüzyıl başlarının mühimme defterleri özellikle yerel yöneticiler tarafından toplanan usulsüz vergiler ile ilgili yakınmalar ile doludur. Anadolu köylüleri, eyalet yönetiminin görevlilerini çok kez topraklarına sokmuyordu. Üstelik Celali İsyancılarının en civcivli zamanlarında Osmanlı sultanları vergilerin sürekli aşınmasından ve bütün vergilendirilebilir fazlaların ele geçirilmesinden öylesine korkuyorlardı ki bu köylü hareketleri İstanbul’dan manevi destek almış olabiliirdi” (Faroqhi, 1987: 116).

Faroqhi’nin söylediği gibi mühimme defterleri vergilerle ilgili şikayetlerle doludur. 1565-1566 yıllarını kapsayan 5 nolu mühimme defterinde Şam beylerbeyine Cerd nahiyesinin Ayn-ı Dare köyünde vergi ödenmediği ve sipahinin evini bastıkları halkın cezalandırılması gerektiğinden bahsedilmekte, Köstendil sancağı kadılarına haraççı, koyunhakçı sancak beyi adamları zaim ve sipahilerinin deftere ve kanuna uygun olamayan şekilde reayaya vergi uyguladığı ve bu kişilerin bildirilmesi gerektiğinden söz edilmektedir.⁷³

⁷³ 5 Nolu 973/ 1565-1566 tarihli mühimme defterlerinden çeşitli örnekler:

“Erdel kralına: Kendilerinden nüzul, araba ve cerahor istenilen sancak halkının, bölgenin iki yıldır askerın uğrak yeri olduğunu, düşman tarafından sürekli baskı altında tutulduklarını ve iki tarafa da vergi ödemek zorunda kaldıklarını belirterek nüzul ve araba vermeye razı olduklarını, ancak cerahor vermeye güçleri yetmediğini, ayrıca İslâm askerlerinin bölgeye gelmesinden dolayı çok zarara uğradıklarını, buna rağmen kendilerinden cerahor talebinde bulunulacak olursa kaçacaklarını söyledikleri yolunda gönderdiği mektubun alındığı; ancak sefere çıkmaktan gaye, halkın rahat ve mutluluğunu sağlamak ve kendilerini düşman elinden kurtarmak olduğundan istenilen cerahorların hazırlanması ve kendilerine, askerın kimseye zarar vermemesi için gereği gibi zapt edileceğinin söylenmesi.”

“Arad beyine: Sebeş ve Lugoş hâkimlerinin, kendi bölgelerine yerleşecek reâyâdan üç sene vergi alınmayacağı haberini yaymaları üzerine Vidin, Fethülişlâm ve Tuna etrafındaki gayrimüslim reâyânın Sebeş

Faroqhi Celali isyanının modern çağın ilk dönemlerinde Batı Avrupa’da Çin’de ve Rusya’da karşılaşılan köylü ayaklanmalarına benzetilmemesi gerektiğini söylemektedir. Osmanlı’da köylü ayaklanmalarının olmaması araştırılması gereken bir durumdur. Padişahın “ezici itibarı”nın köylü üzerindeki etkisinin bu durumun nedeni olarak görüldüğünü ancak köylülerin 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren oldukça hareketli olmasının dikkate alınması gerektiğini söylemektedir. 16. yüzyıl öncesinde kanunen toprağına bağlı olan toprağına reayayı 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu koşullarda tutmak zordu. 16. yüzyılın sonlarında mahkemelerin göç eden reaya lehine karar aldığı görülmekteydi (Faroqhi, 2004: 586). Özet olarak, Faroqhi celali isyanlarının sebebini paranın değer kaybı, askerlik mesleğinin reaya için çekiciliği, vergilerle ilgili şikayetler ve Anadolu’da yerel beyliklerin anısının canlılığı olarak sıralamaktadır. Bizim açıımızdan Faroqhi’nin bu analizi vergiler konusunda oldukça kritik öneme sahiptir.

Karayazıcı ve Deli Hasan İsyânın inceleyen Sovyet Tarihçi Tveritnova (2006: 70-71) isyanın sebeplerini aşağıdaki gibi sıralamıştır:

-Feodal unsurların içerisine tefeci ve tüccar sermayesinin girmesiyle Osmanlı mali ve iktisadi yapısının bozulması sonucu mültezim sistemine geçilmesi nedeniyle oluşan gelir kaybı.

-Osmanlı yaptığı savaşlarda eskisi kadar ganimet elde edememekteydi.

-Tımar ve zeamet sisteminde yaşanan sorunlar büyük feodaller ve saray bürokrasisi tarafından küçük ve orta feodallerin topraklarına el konulmasına sebep oldu.

ve Lugoş tarafına gitmek üzere oldukları duyulduğundan, bu bölgelerde Osmanlı ülkesinden gelmiş reâyâ var ise buldurulup geldikleri yerlere geri gönderilmesi ve bundan sonra da böyle bir harekette bulunulmasına müsaade edilmemesi.”

Topraklara el konulması asker ihtiyacını arttırarak nakdi giderlerin artmasına sebebiyet verdi.

-Osmanlı'nın yaşadığı iktisadi mali sorunlar en çok köylülere yansiyordu. Köylüler sayıları ve miktarları artan vergi yükümlülüğünün altında eziliyordu.

Akdağ, Tveritinovaların Osmanlı tımar sisteminin Avrupa feodalitesine benzettiği, Avrupa'da feodaliteden kapitalizme geçerken kullanılan tezleri bu dönem için kullandığını söylemekte, Tveritinovaların "Osmanlı devlet teşkilatı ve İslam Türk sosyetesini" bilmediğini yazmıştır. Diğer yandan, Karayazıcı isyanının İslam ansiklopedisine "Karayazıcı" maddesini yazan Kramers'in dediği gibi Şii tarikatla veya Hüseyin Hüsamettin'in söylediği gibi Türklerin enderuna girmeleri ve yüksek makama tayin olmaları" ile de ilişkisi olmadığını dile getirmektedir (1958: 80-82).

3.1.1. 16. Yüzyılın İlk Yarısında Vergi İsyanları

II. Bayezid Dönemi (1481-1512)

1511 Şahkulu İsyanı

Osmanlı, yörükleri İmparatorluğunun çeşitli yerlerine gönderse de Türkmen göçerlerin önemli bir bölümü Toroslarda, Teke'den Maraş'a kadar çeşitli yerlerde yaşamakta sık sık isyan etmekteydiler. İsyanın temelinde, Osmanlı'nın, merkezîyetçi yapısının güçlenmesiyle boybeyleri altında serbest bir şekilde hayvancılık yapan Türkmen aşiretleri kontrol etmeye çalışması aşiretlerin ise bu duruma tepki göstermesiyle ilgiliydi. Türkmen aşiretler hayvancılıkla uğraşmakta tahrir defterlerine kaydolmak istememekte ve “merkezi idareyi dayanılmaz baskı ve zulüm idaresi olarak görmekteydiler”. Hatta Dulkadir Türkmenleri tahrir görevlilerini bir gecede yok etmişlerdi. Aşiret beyleri Osmanlı ile kendilerini eşit görmekteydiler. Osmanlı göçerlerin üretim faaliyetlerine karışmakta ve göçerlerin göçlerine müdahale etmekteydi. Yörükler hem üretim faaliyetlerine hem de aşiret hukuk ve geleneklerini hiç sayan Osmanlı'yı istememekteydiler. Yörükler Osmanlı'nın şeriat inancına karşı kendi şaman geleneklerini benimsemekte ve tarikatlarına bağlanmaktaydılar. Kızılbaz adlandırılan yörükler, Şii- Aleviydiler ve Erdebil şeyhine bağlı idiler. Şah İsmail ise gazilik iddiasında bulunarak Osmanlı'ya rakip olmuştu (İnalçık, 2014a: 134-136).

Diğer yandan, Tekeli sipahilerin ellerinden dirlikleri alınmıştır. Tekeli sipahilerin ellerinden tımarlarının alınmasının nedenini II. Bayezid döneminde Sadrazam ve Divanın etkili olması tımarları kendi istediklerine vermek istemeleri olarak görenler varken (Bozkurt, 2005: 64), Osmanlı'nın feodalleşme amacıyla toprak mülkiyetinde rakipsiz kalmak için özellikle 14.-16. yüzyıllar arası Türkmen beylerine karşı tasfiye hareketine (Kılıçbay, 1990: 142) geçmesi daha anlaşılır bir neden olarak görülmektedir.

1511 yılında Şahkulu önderliğinde ellerinden dirlikleri alınan sipahiler ve yoksul köylüler Osmanlının bu tutumuna karşı Teke yöresinde ayaklanmışlardır. İsyan, köylülerin, yörük Türkmenlerin ayaklanması olarak görülmektedir (Çetinkaya, 2003: 343).

Şahkulu'nun kim olduğu konusunda bazı kaynaklar Şah İsmail'in babasının halifelerinden Hasan Halife'nin oğlu olduğu söylenmekte bazı kaynaklar ise Şah İsmail'le bağlantısı olmadığını yazmaktadır. Ancak Şahkulu'nun Yalınköy'de Safeviyye tarikatını yayan biri olduğu ve Şah İsmail'le irtibatta olduğu bilinmektedir (Emecen, 2010: 284). İsyan, Şahkulu tarafından örgütlenmiş ve Osmanlı'nın Anadolu'da varlığının ortadan kaldırılması amacının taşıdığıdır. Şahkulu önderliğindeki isyancılar Manisa'ya dönmekte olan Şehzade Korkut'a saldırmışlardır. Bu başarı isyanı güçlendirmiş Burdur'a kadar gelen Şahkulu'nun etrafında yirmi bin kişi toplanmıştır. Şahkulu ile Antalya subaşı ve Şehzade Korkut çarpışmış ve yenilmişlerdir. Bu yenilginin ardından pek çok sancakbeyi Şahkulu ile mücadele etmek için görevlendirilmiş ancak Şahkulu Korkuteli, Elmalı, Isparta, Burdur, Gölhisar, Keçiborlu ve Sandıklı bölgelerini ele geçirmiş, isyan Sivas'a kadar yayılmıştır. İsyan tehlikeli bir hâl almaya başlayınca Veziriâzam Ali Paşa ve Şehzade Sultan Ahmet isyanın üzerine yürümeye başlamış, çatışmada hem Veziriâzam hem de Şahkulu hayatını kaybetmiştir. Şahkulu'nun ölümü isyanın dağılmasına neden olmuştur. Tekeli sipahileri ve Türkmenler yenilginin ardından İran'a çekilmiş ancak burada İran kervanına saldırınca Şah İsmail tarafından öldürülmüşlerdir. İsyan sırasında Korkuteli kasabası yıkıma uğramış çok sayıda da insan ölmüştür. II. Bayezid Teke ve Hamid ili bölgesinde yaşayan Alevileri yeni fethedilen Modon ve Koron kalelerine sürmüştür (Armağan, 2002: 19).

Yavuz Sultan Selim Dönemi (1512-1520)

Nur Ali Halife İsyanı

Şahkulu ayaklanması bastırılrsa da isyanın sebepleri varlığını korumuştur. Osmanlı tahtına Yavuz Sultan Selim geçmiş, Şah İsmail Yavuz'un kendisine bir sefer yapacağını bildiğinden Nur Ali Halife'yi Türkmenleri örgütlemesi için Anadolu'ya göndermiştir. 1512 yılında Nur Ali Halife Amasya, Çorum, Sivas ve Tokat bölgelerinde yaşayan Alevi ayaklanmasına önderlik etmiştir. Bölgedeki Alevi- Bektaşiler ve Avşar, Varsak, Bozoklu, Karamanlı, Turgutlu, Hamidelli, Tekeli gibi göçebe-yarı göçebe Türkmen aşiretleri isyana katılmışlardır. Aynı zamanda Şehzade Ahmet kardeşi Selim'in iktidarını kabul etmediğinden Şehzade Ahmet'in oğullarından Murat da isyan katılmıştır. Ancak bu isyan da Osmanlı tarafından bastırılmıştır (Avcı, 2014: 122).

1519⁷⁴ Şeyh Celal İsyanı

Yavuz Sultan Selim'in Türkmenler üzerinde denetim kurma çabası, Türkmenler tarafından huzursuzlukla karşılanmaktaydı. Bu huzursuzluk Yavuz Sultan Selim'in Safevi yanlılarının bastırılmak için kullanılan kanlı yöntemlerle birleşince oldukça arttı (Shaw, 1982: 131). Tokat bölgesinde yaşayan Şeyh Celal ağır vergi yükleri olan yoksul ve topraksız köylüler, Alevi Türkmen aşiretleri kendi çevresinde toplayarak 1519 yılının ortalarında isyan çıkardı. İsyancı kitle 1518 yılında Safevi topraklarına geçiş için Erzincan topraklarına geldiğinde Dulkadıroğlu Şehsuvar oğlu Ali Bey güçleri tarafından yenilgiye uğratılmış, Şeyh Celal öldürülmüştür. İsyanın oldukça etkili olduğu görülmekte, bundan sonra çıkan isyanlara "Celali" ismi verilmiştir (Avcı, 2014: 123).

⁷⁴ Avcı (2014), Şeyh Celal isyanını 1518 olarak ele almaktadır ancak isyan tarihinin genel olarak 1519 yılı olarak değerlendirilmesinden ötürü biz de 1519 yılını esas alıyoruz.

Kanuni Sultan Süleyman Dönemi (1520-1566)

1526 Atmaca İsyanı (Süglün Koca- Zünnun)

Yavuz döneminde Dulkadiroğulları ile ilişkiler iyiyken Kanuni tahta geçtiğinde Dulkadirli topraklarını ele geçirmek istiyordu. Bu yüzden Şehsuvar oğlu Ali Bey ve beş oğlunu öldürttü. Böylelikle Dulkadir Bölgesi ve Boz-ok Osmanlı toprakları haline geldi. Bunun üzerine Boz-ok'ta kimlerin ne kadar vergi vereceği saptanırken Söklen oymağı beyi Musa kendisine fazla vergi yazıldığını söyleyerek 100 akçesinin düşürülmesini istemişti. Bu talep dikkate alınmadığı gibi Süglün Koca olarak bilinen dedenin sakalı kesilmiştir. Bunun ardından Süglün Koca ve taraftarları Kanuni'nin halasının oğlu olan Mustafa Bey'in konağını basarak öldürmüşlerdir. Bu olaylardan dolayı Süglün Koca köylülerden ve aşiretlerden yardım istemiş, 1526 yılında Söklen Hisar Beyli ve Tatar oymaklarından birçok kişi Atmaca adıyla anılan Alevi önderi etrafında toplanarak isyan etmişlerdir. İsyan katılanlar arasında Dulkadirli Türkmen Beylerinden Baba Zünnun bulunmaktaydı. Karaman Beyi ve Sivas Beylerbeyini yenilgiye uğratan isyancılar Diyarbekir Beylerbeyinin güçlü ordusunun üzerlerine geldiğini öğrenince geri çekilip dağılmışlardır (Avcı, 2014: 124-125).

1527 Zünnunoğlu İsyanı

1527 yılında Süglün Koca Zünnun isyanının bastırılmasından sonra yaşanan "baskı ve kıyımlar" nedeniyle Bozok bölgesinde yeniden isyan hareketi başladı. Eylemin öncülüğünü Zünnunoğlu olarak bilinen bir halk önderi ile Tokat Yöresinin etkili ocaklarından Hubyar tekkesinin piri Hubyar Baba yapıyordu. İsyan Bozok, Tokat ve Sivas bölgelerine yayılmış, Hisarbeğli Oymağı, Çiçekli, Ağca Koyunlu, Mesutlu ve bölgede bulunan Türkmen Alevi aşiretleri katılmışlardır. İsyan Diyarbekir beylerbeyi tarafından bastırılmış isyana katılanlar öldürülmüştür (Avcı, 2014: 126-127).

Kalender Çelebi İsyanı

1527-1528 yıllarında Anadolu'da gerçekleşen Kalender Çelebi İsyanı o tarihe kadar Osmanlı'da yaşanan en büyük direniş olarak tanımlanmaktadır. 16. yüzyılın başında Dulkadiroğulları Beyliği Osmanlı topraklarına katılmıştır. Fethedilen veya ilhak edilen bölgelerde tahrir uygulaması Osmanlının bu bölgelere kendi ekonomik ve toplumsal düzenini tesis etmeye çalışması bölgede yaşayan halkla önemli çatışmaların yaşanmasına neden olmuştur (Aköz ve Solak, 2004: 114,116).

Dulkadir (Maraş) ve çevre bölgelerindeki tımarlılar Osmanlı topraklarına geçtiklerinde tımarları hazineye yazılmış, tımarlarını kaybetmişler veya seferlere katılmadıkları gerekçesiyle dirlikleri ellerinden alınmıştır. Böyle olunca Kalender Çelebi önderliğinde Dulkadir oymaklarından tımarları ellerinden alınan Türk kökenli sipahiler ile arazi yazımında vergilerin ağırlaştırılmasından rahatsız olan köylüler isyan etmiştir. (Akdağ, 1999: 119-120). Kalender Çelebi, Hacı Bektaş Veli ocağı şeyhiydi, isyan Mohaç seferi sırasında gerçekleştirdi. Baba Zünnun isyanında dağıtılanlar da bu isyana katılmışlardı (İlgürel, 2001: 249).

Kalender Çelebi otuz bin isyancı toplamıştır. Kanuni isyanı bastırmak üzere Veziriâzam İbrahim Bey'i Anadolu'ya göndermiştir. Sivas yakınlarında çatışmalar sonunda Karaman Beylerbeyi, Amasya Beyi, Birecik Beyi ve pek çok görevli hayatını kaybetmiştir. İsyan, İbrahim Paşa'nın tımarları ellerinden alınan Dulkadir beylerine tımarlarının geri verileceği vaadi üzerine zayıflamıştır. Tımarlarının geri verileceğini duyan sipahiler isyandan geri çekilince Kalender Çelebi güçsüz kalmış ve öldürülmüştür (Aköz ve Solak, 2014: 119-120). 16. yüzyıldaki isyanların bazı özelliklerini Tablo 14'te incelemeye çalıştık.

Tablo 14. 16. Yüzyıl Osmanlı'da Vergi İsyanları

Yıl	Vergi Türü	Bölge	Sınıf	Kent/ Kır	Dinsellik	Yayıma Düzeyi	Verginin Sebebi	Sonucu
1511 Bayezid) Şahkulu	(II. Dolaysız	Tekeli	Türkmen beyler, Göçerler	Kır	Alevi	Korkuteli, Elmalı, Isparta Burdur, Keçiborlu, Sandıklı, Sivas	Tahrir	Bastırıldı
1512 Sultan Selim) Nur Ali Halife	(Yavuz Dolaysız	Amasya	Türkmen aşiretleri, Şehzade Murat	Kır	Alevi	Çorum, Sivas, Tokat	Şahkulu devamı	Bastırıldı
1517 Sultan Selim) Şeyh Celal	(Yavuz Dolaysız	Tokat	Türkmen aşiretler, topraksız köylüler	Kır	Alevi			Bastırıldı
1526 (Kanuni) Süglün Koca	Dolaysız	Bozok	Türkmen (Dulkadir) beyleri, göçerler	Kır	Alevi		Tahrir	Bastırıldı
1527 (Kanuni) Zünnoğlu	Dolaysız	Bozok	Türkmen aşiretler	Kır	Alevi	Bozok, Tokat, Sivas	Süglün Koca devamı	Bastırıldı
1528 (Kanuni) Kalender Çelebi	Dolaysız	Maraş	Dulkadirli Türkmen beyler ve köylüler		Alevi	-	Tahrir	Timarlı sipahilere toprakları geri verildi

3.1.2. 16. Yüzyılın İkinci Yarısında 17. Yüzyılın Başlarına Osmanlı

İmparatorluğunda Vergi İsyanları

III. Mehmet Dönemi (1595-1603)

Karayazıcı ve Deli Hasan İsyanı

Karayazıcı reayadan yükselmiş bir sekbandır. Karayazı bu özelliği nedeniyle Anadolu'da etkili biriydi, kendi altındaki birlikleri toplayabilmekte ve diğer sancakbeylerine satmaktaydı. Karayazıcı 1596 yılında Macaristan seferi sırasında (Haçova Seferi de aynı yıl) Sivas ve Malatya sancakbeyine vekalet etmiştir. Kendi sancakbeyi görevden alınca birlikleri göndermiş, çete lideri olarak Haçova kaçkınları ve İstanbul'da kalamayan sipahileri toplayarak ordu oluşturmuş ve köyleri yağmalamaya girişmiştir (Acun, 2002b: 7-8). Eylemlerin önderleri arasında bulunan Karayazıcı'nın kardeşi Deli Hasan Bey, Amasyalı, Deli Zülfikar, Kalenderoğlu Mehmet, Bağdatlı Tavi Halil gibi kişilerin hemen tümü dirlikleri ellerinden alınan sipahilerdi. Diğer yandan isyanın tabanında *yoksul* köylüler ve göçebe aşiretler bulunuyordu. Önceden Habeş beylerbeyi olan Hüseyin Paşa ayaklanmayı bastırmak için görevlendirilmiş ancak âyânları ve sipahileri cezalandırmak istediği için tutuklanmıştır. Tutuklu bulunduğu kaleden kaçan Hüseyin Paşa isyana katılmıştır. Urfa kalesinde Karayazıcı ve Hüseyin Paşa Osmanlı'ya karşı mücadele verdiler. Osmanlı ise Hüseyin Paşa'nın kendilerine verilmesi karşılığında kaleden çekileceğini söyleyince Karayazıcı, Hüseyin Paşa'yı teslim etti. Osmanlı Karayazıcı'ya Amasya ve sonra da Çorum sancağını verdi. Karayazıcı halktan zorla para tahsil etmeye başlayınca Hasan Paşa, Karayazıcı'yı Kayseri'de bozguna uğrattı. Karayazıcı isyandan çekildi ve bir süre sonra da hayatını kaybetti. Karayazıcı'nın ölümünden sonra isyanı Deli Hasan sürdürdü. Deli Hasan öncelikle Hasan Paşa'yı Tokat'ta öldürdü. Deli Hasan ve isyancılar Tokat'tan Sivas'a ilerleyip kenti yağmaladılar. Ankara önünde kadar geldiler.

Ardından Deli Hasan kendine beylik verilmesi koşulunda Osmanlı ile uzlaşacağını ilettili. Deli Hasan'a Bosna Beylerbeyliği ve diğer isyancılara sancakbeyliği verildi, 400 bölük başıya ise sipahilikler verildi. Deli Hasan önderliğinde isyancılar önceki niteliğini yitirerek birer celali çeteye dönüştü. Kırkların kentleri yağmalaması ise kent ile kır arasındaki çelişkiyi gösteriyordu. Bu eylemlere katılanlar çoğunlukla yoksul köylülerdi ancak hem Karayazıcı hem de Deli Hasan'ın Osmanlıyla uzlaşması istenen sonuçların alınmamasına neden olmuştu.⁷⁵ Deli Hasan'a Bosna Beyberliğinin verilmesinin nedeni Rumeli'ye gidip Habsburg Savaşı'na katılmasının sağlanmasıydı. Deli Hasan ve Anadolu sekbanları bu savaşa katıldılar, ancak Osmanlı savaş biter bitmez Deli Hasan'ı idam etti (Kunt, 2000: 21).

I. Ahmet Dönemi (1603-1617)

Tavil Halil İsyanı

Karayazıcı ve Deli Hasan'ın ölümü celali isyanlarını bitirmedi (Kunt, 2000: 22) I. Ahmet dönemine celali Tavil Halil isyan etmiş, Osmanlı Tavil karşısında yenilmiş, padişah celalilere karşı ordunun başına geçmişti. Bu sırada Sofu Sinan Paşa Halep, Anadolu ve Sivas sancaklarını Tavil'e teklif etmiş, ancak Tavil bu teklifi geri çevirmişti. Padişah bu olay ardından Sofu Sinan Paşa'yı görevinden almıştır. Ancak sonra Tavil Halil'e Bağdat beylerbeyliği verilmiş, diğer on iki adamı ise çeşitli sancaklara getirilmişlerdi. Böylelikle padişah celali ile pazarlık yaparak kendi ordularının içine dahil etmişti (Acun, 2002b: 10).

⁷⁵ Tveritina'dan (2006) özetlenmiştir.

Kalenderoğlu Mehmed İsyanı

Tavil Halil'in Anadolu'da isyanından sonra en önemli celali Kalenderoğlu Mehmet'ti. İsyanın nedeni pek açık olmasa da celali isyanlarındaki temel saik Kalenderoğlu için de geçerli görülebilir. Etrafındakiler Haçova firarileridir ve askerlerdir. 1605 yılında Batı Anadolu'da Saruhan'da beylerbeyini yenmiştir. Manisa'da üs kurmuş buradaki eşraf ve âyânlar ile iyi ilişkiler kurmuştur. Kuyucu Murat Paşa⁷⁶ öncelikle Sivas Beylerbeyliğini teklif etmiş ancak Kalenderoğlu bu teklifi çevirmişti. Çeşitli girişimlerin sonuç getirmeyeceği anlaşılınca Ankara sancakbeyliği önerildi. Ancak Ankara kadısı Kalenderoğlu'nu kente sokmadı, bu tercihinin sebebi kenti korumak ya da Kuyucu Murat Paşa'ya haber vermek olabilirdi. Kadının Murat Paşa'dan yardım istendiği öğrenilince, Kalenderoğlu Ankara'ya saldırdı. Osmanlı orduları Ladik yakınlarında yenildi. Kalenderoğlu Bolu ardında da Bursa'ya geçti. Kuyucu Mustafa Paşa ordusu Halep'teydi. Bursa'yı neredeyse tamamıyla kontrol altına aldı. Osmanlı ordusunun bir kısmı da Canbuladoğlu ile çarpışmaktaydı ve Rumeli'den Anadolu'ya gelişleri oldukça zordu Kalenderoğlu Nakkaş Paşa kuvvetlerini de bozguna uğrattı. Canbuladoğlu'na karşı kazandığı zafer sonunda Göksun ovasında Kalenderoğlu'nu yendi. Kalenderoğlu kaçarak İran ordusuna katıldı. Adamları ise Diyarbakir beylerbeyi Nasuh Paşa'nın teklifi ile sarıca birliklerinde piyade oldular (Acun, 2002b: 10-11). Kuyucu Mustafa Paşa'nın "sekban kırımı" hareketinden sonraki süre kapıkullarının taşra ve İstanbul'da güçlenmesine neden olmuştur (Kunt, 2000: 27).

⁷⁶Kuyucu ismini "Celalilerin acımasız katline neden olan önlemler nedeniyle almıştır" (İnalçık, 2014b: 161).

Canbuladoğlu Ali İsyanı

Celali isyanlarından kaynaklanan boşluktan yararlanarak eyalet paşalarının merkeze isyan ettiğini görüyoruz. Merkeze isyan eden valiler bu dönemin önemli özelliği olmuştur. Canbuladoğlu İsyanı bu örneklerden biridir (Kunt 2000: 22).

Canbuladoğlu uzun yıllardır, Halep ile Kilis arasındaki bölgeyi yönetmekteydi. Bu bölge hem ticari hem de tarımsal üretimi açısından önemliydi. Osmanlı bu ailenin nüfuzunu yeniçerileri aşiret reislerini ve yerel emirleri bu bölgede yönetime teşvik ederek ya da merkezden görevliler yoluyla dengelemeye çalışmaktaydı. Canbuladoğlu ailesinden Ali Paşa Halep beylerbeyliğini pazarlık yoluyla istiyor, kendi adına para bastırıyor ve İran şahı ve Tuskana Büyük Dukası ile anlaşmalar yapmaktaydı. 1606 yılında ise Osmanlı'dan bağımsızlık için isyanını başlatmıştı. Kuyucu Murad Paşa, Canbuladoğlu'nu yenilgiye uğratmış bir yıl sonra ise Canbuladoğlu idam edilmiştir (Acun, 2002b: 12-13).

Büyük Kaçgun

17. yüzyılda *Büyük Kaçgun* adını alan 1603 yazından 1609 yılına kadar olay Osmanlı toplumunda önemli değişimlere neden olmuştur. Celali isyanları sırasında da reaya köyü terk etmiştir. Köyü öncelikle terk edenler bekar erkeklerken, Büyük Kaçgun sırasında köylerini terk edenler ise toprağa bağlı köylüler olmuştur. Ankara Bacı kazasına bağlı 38 köyden 33'ünün halkı köylerini terk etmiştir (Acun, 2002b: 16). Akdağ, *Büyük Kaçgunun* nedenlerini aşığıdaki gibi sıralamaktadır:

1) Çiftbozan levendlerin kapıkulu olarak görevlendirilmelerinde Balkanların rekabeti yüzünden sorunlar olması, gulam ve kölelerin çok ucuz olmalarından kaynaklı bir şekilde, çift bozanların sekbanlık dışında iş bulmalarının zorlanması.

2) Hazine ve tımar sahiplerinin (tımar biçiminde ücret alanlar) finansman sorunları nedeniyle avarız tekalif-i şakka gibi vergiler toplayarak reayanın kaldıracabileceğinden fazla vergi yüklemeleri.

3) Reayanın içine düştüğü kötü durumdan yararlanarak, servet sahibi kişilerin ve Ulufeliler (yeniçeri, Acemoğlu, sipahi, silahtar ve diğerleri) ile Cihet sahiplerinin (kadı, müderris, naip, vakıflardan hisseleri olan mürtezika) tefecilik yaparak çiftçiyi borçlandırması.

4) Reayanın ekonomik olarak çöküşü, reaya topraklarının çeşitli kesimler tarafından çok ucuz fiyatlarla alınıp miri toprak sistemiyle çelişen bir biçimde özel çiftlikler haline gelmesine neden olmuştur. “XVI. yüzyılın ortalarında itibaren ekâbir çiftlikleri ile birlikte kapıkulların (çoğunluğu yeniçeri ile sipahi ve silahdarların) kadı, müderris gibi elinde para toplayabilenlerin köylerde toprak ele geçirerek, “çiftlik yoluyla üretime giriştikleri görülmektedir”. Çiftlik sahipleri köylüleri hem angarya hem de çiftlik hayvanlarının reayanın topraklarına verdiği tahribatla rahatsız etmekteydi. Reaya zor duruma düştüğü zamanlarda topraklarını birkaç batman un veya 100-200 akçeye sattığı görülmekteydi.

5) “Sekban, levend ve suhte bölüklerinin” köylere uğraması, ağırlama maliyetleri nedeniyle köylülere katlanmaları oldukça güç bir külfet getirmekte, bölüklerin köylerde yarattığı kargaşa oldukça huzursuz bir ortam yaratmaktaydı. Diğer yandan, köylülerin levendlerin kazancı ve kolay yaşamına imrenmesi (1964: 37-40).

Celali ve eşkıyalardan kaçan köylüler tımar, mülk, arazi hangi toprakta olursa olsun kasaba ve şehirlere, kalelere veyahut daha yakın kazalara kaçmaktaydılar. Köylerde kalanlar ise ambarları harap olduğundan zor duruma düşüyor, kurtarabildiklerini ucuza satıyorlardı. Köylülerden borca batmış olanları ise alacaklılardan kurtulmak için bu vesileyle kaçırmaya başlıyorlardı. Köylülerden bazıları ise eşkıyalara katılıyordu. Tüm bunların üstüne

sancakbeylerinden kadılara çeşitli görevlilerin baskıları köylülerin durumu daha zorlaştırmaktaydı (Güçer, 1964: 19-22). Mevlâna vakfı kayıtları Büyük Kaçgun'un etkilerini göstermesi açısından önemlidir. Kayıtlarda 1649-1650 ve 1650-1652 tarihinde ortalama öşür miktarlarının 1596-1602 döneminin miktarının yüzde yüze varan ölçülerde oldukça altında olduğu görülmektedir ve önceden köy olarak kayıt edilen yerler mezra olarak yazılmıştır. Bu yerleşim yerlerinin Büyük Kaçgun döneminde terk edilmiştir (Faroqhi, 2014: 252-253). 5-22 Temmuz 1604 tarihinde Ankara'nın Karakaş Celali grubu tarafından saldırıya uğradığını ve kent halkının kaleye saklandığını kadını da kalede olduğunu bu yüzden mahkemenin kapalı olduğunu görüyoruz. 21-26 Mart 1605 tarihlerinde Celali Hasan'ın 7 Ekim 1606 tarihinde ise Kalenderoğlu işgalinde aynı yönetime başvurulmuştur (Ergenç, 2013: 130).

3.2. 17. Yüzyılın İkinci Yarısından 18. Yüzyıla Vergi İsyanları

IV. Mehmet- Kösem Sultan Dönemi (1648-1687)

1651 Esnaf İsyanı

I. Ahmet'in hasekisi IV. Murat ve I. İbrahim'in annesi Kösem Sultan, 1648-1651 yılları arasında IV. Mehmet döneminde, Büyük Valide Sultan konumuyla yeniçeri ağası ve kethüda beyleri ile birlikte Osmanlı iktidarını ele almışlardı. IV. Mehmet'in annesi Valide Turhan Sultan bu iktidara vezir Melek Ahmet Paşa ile müdahale etmeye çalışmıştı. Ancak paşa yeniçeri cuntası ile uzlaşmaya girmişti. 1650-1651 yıllarına ait bir vakanüvis bu dönemde devletin atalet içerisine girdiği, seferlere gidilmediği “devlet gelirlerinin Mısır ve Bağdat'tan gelecek ganimete bağlandığı”, kent halkına kanun dışı vergiler salındığı rüşvetin haddi hesabı olmadığını söylüyordu. Venedik'e karşı Girit'e yardım gönderme sorunu baş gösterince esnafa tekalif-i şakka salındı. Esnaf bu vergiler karşısında kepenkleri kapattı, esnaf için kepenk kapatma ayaklanma anlamına gelmekteydi. Esnaf yeniçerilerin zorbalıklarından şikâyet etmekteydi. Yeniçeriler kendi adamlarını gönderip celebkeşler yerine Rumeli'den gelen koyunları alıyor ve etleri narh fiyatından yükseğe satıyorlardı. Ocak ağalarından Bektaş Ağa sof ticaretiyle uğraşıyor, Ankara'ya bu işle uğraşmak için kendi adamlarını gönderiyordu. İstanbul'a dışarıdan gelenleri engellemek için de tahrir yapıldı. Tüm bu etkenler “esnaf-halk ayaklanmasının” altında yatan nedenlerdi (İnalçık, 2014b: 280-284).

Şeyhülislam Abdüllaziz yeniçeri ocağının ve Kösem'in tahakkümüne karşıydı. Celali Hasan'ının nedensiz biçimde katli de onunun rahatsızlığını arttırdı. Esnaf Ayaklanması öncesinde şeyhülislam çeşitli uyarılarda bulunmuştu. Esnafa vergiler konulması ve şeyhülislamın uyarılarının göz ardı edilmesi sonucu ayaklanma başladı. On bin kişi

Şeyhülislam ile birlikte saraya gittiler. Şeyhülislam esnafa yapılanlardan şikayetçiydi. Halk vezir-i azamın azlini istiyordu ve bu bugüne kadar görülmemiş bir durumdu. Kösem esnafın tekalif-i şakka ödemelerini affetmişti. Esnaf temsilcileri “Ocak Ağaları cuntası, vezir-i azam, şeyhülislam” dediklerinde Abdüllaziz hayretler içinde kaldığını yazmıştır. Vezir-i azamlık mührü Siyavuş Paşa’ya geçmiştir. Bundan sonraki süreçte hadımağaları ile birlikte IV. Mehmet’in annesi Turhan Sultan destekliyle lala Süleyman Paşa Kösem Sultan’ı katletmiş, böylelikle yeniçeri cuntası dönemi bitmiştir (İnalçık, 2014b: 285-286).

III. Ahmet Dönemi

Patrona Halil İsyanı

XVII. yüzyılın başından itibaren Osmanlı savaşlarda yenilgiler almaya başlamış, tımar sistemi bozulmuş mültezimlerin reayaya baskısı artmıştır. Tımar sisteminin bozulması yeniçerilerin sayısını arttırmış, dolayısıyla da ordu için gerekli maliyetleri yükseltmiştir. Ateşli silahlar ordu için önemli bir gider kalemi olmuştur. Savaşların uzaması yeniçeri maaşlarının ödenmesinde sorunlar yaratmıştır. Böylelikle yeniçeriler esnaf loncalarına girmeye başlamıştır. Tüm bu sorunlarla birlikte merkezi devletin harcamaları da artmıştır. Konaklar, yeni camiler, saraylar yapılmaya devam etmiştir. Diğer yandan, pek çok imalathane kurulmasına rağmen, Osmanlı sanayi ve imalatta önemli hamleler yapamamıştır. Böyle olunca mali açıklar oluşmuş, Galata bankerlerinden borçlanma başlamış ve faiz ödemeleri yükselmiştir (Pur, 2015: 138-148; Pamuk, 2013: 140).

Dönemin en büyük ayaklanması olan Patrona Halil İsyanı, esnaf-yeniçeri ayaklanmasıdır. Para değerinde düşüş, fiyatların artışı, üretim yetersizliği, halkın gıda maddelerinden yoksun oluşu önemli sorunlar yaratmıştır. Ticaretin durgunlaşması en çok esnafi etkilemişti. Halk vergileri ödeyemeyecek hale gelmiş, öyle ki isyanın liderlerinden Patrona

Halil isyandan sonra tahta geçen I. Mahmut'tan reayaya yüklenen ek vergileri kaldırmasını istemiştir. Diğer yandan, Rumeli ve Anadolu'dan İstanbul'a gelen esnaflar zaten çırak olup iş bulamamıştı, bu durum pek çok esnaf adayını tarafından kızgınlıkla karşılanıyor, her iki kesim de ayaklanan kitleye katılıyordu. Reayanın üzerindeki vergiyle esnaf üzerindeki verginin kaldırılması isteniyordu. İran Savaşı giderlerini karşılamak için esnaftan bid'at (mükerrer) adı verilen perakende mal üzerinden alınan bir vergi konmuştu. Bu vergi önemli kısmı esnaflaşmış olan yeniçeriye de rahatsız ediyordu (Tabakoğlu, 1985: 218-219)

İran seferine çıkılacağı gerekçesiyle vergi toplanıp sefere çıkılmayacağına anlaşılmasıyla büyük bir tepki doğmuş; özellikle ordugaha ordu akçesi denilen bir görevle gelen esnaflar ve işini bırakıp orduya katılan yeniçeriler çok masraf ettiklerinden dolayı ordunun hareket etmemesi öfkeyi arttıran bir diğer husus olmuştur (Tabakoğlu, 1985: 219). Patrona Halil bir yeniçeriydi ve isyan başlamadan Sadrazam karşıtlarından destek almıştı (Pur, 1985: 180).

İsyan diğer taraftan servet harcayan saray ile halk arasında bir çatışmadan doğmuş, “sanatlara, şiir ve musikiye revaç veren İranî geleneğine karşı Şeriatçı ayaklanması biçiminde” vuku bulmuştur. Patrona Halil önderliğinde 20-30 kişilik bir grup çarşıdaki gayri Müslim esnafı toplamış ve çarşı kethüdası da onlarla birlikte olmuştur. Osmanlı'da padişaha karşı isyanlarda ulemadan bir vaiz, kadı ve yeniçeri isyancıların yanlarında oldukları gruplar olmuştur. Vaizlerin en önemlisi Ayasofya vaizi Ahmet Efendi isyancıların yanındaydı. Patrona Halil onu İstanbul kadısı yapmış ve isyanın kararlarını ondan alır olmuştur. Rumeli kadiaskeri de isyancıların yanındaydı ve isyanın parolası “şeriatı ihya” idi. Ulemanın yan ısıra isyana yeniçeriler de katılmıştı. İsyan 28 Eylül 1730 tarihinde başlayınca padişah ve çevresi isyanın mühimmiyetini göz ardı etmiş ve vezir-i azamın rakibi olan Mustafa Paşa da isyana karşı hareket etmeyip isyana destek vermişti. Sadrazam

İbrahim Paşa isyana müdahale etmeyi deneyince de Rumeli kadıaskeri onu durdurmuştur. İsyancılar İslamın en önemli sembolü olan Hz. Muhammed'in Sancak'ı Şerif-i'ni kullanmışlardır (İnalcık, 2014b: 127-129).

İsyancılar Sadrazam Şeyhülislam Abdullah Efendi ile Kethüda Mehmet Paşa dahil otuz yedi vezirin teslim edilmesini istemişlerdir. İsyanın üçüncü günü Saray'ın suyunun akması, iâşe sorununun başlaması III. Ahmet'in isyancılarla anlaşmasına yol açmıştı. İbrahim Paşa, Kethüda Mehmet Paşa ve Kaptan-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa'nın malları müsadere edilmiş ve idam edilmişlerdir (Pur, 1985: 187) III. Ahmet tahtan indirilmiş, I. Mahmut ise Patrona Halil'in isteği üzerine bid'at ve arazi üzerinden alınan vergileri kaldırmıştır. Patrona Halil malikane sisteminin de kaldırılmasını istemiştir. Ticaret kazançlarının düşmemesi içinse ithal mallarından alınan gümrük vergilerinden yeniçeriler muaf tutulmuştur (Pur, 1985: 192) Patrona Halil ve isyancılar, I. Mahmut tarafından öldürülmüştür (Pur, 1985: 195). Yeniçeri ve ulema birliğine karşı saray içerisinde yapılan bir suikast ile 25 Kasım 1730 tarihinde Lale Devri sona erdirilmiş ve I. Mahmut iktidarı tesis edilmiştir (İnalcık, 2014b: 131).

SONUÇ

16. yüzyıl

Fransa

16. yüzyıl Fransası için dikkati çeken ilk hususlardan birisi kralın parçalı egemenliğidir. *Parlement* yani cüppe soylular kralın kararlarını değiştirme yetkisine sahiptir. Soylular ile kral arasındaki ilişki çatışmalıdır. Din savaşları bu çatışmanın açık bir biçimidir. Din savaşları savaş maliyetlerinin karşılanmasında kime ne kadar pay düşeceğine ilişkin çatışmadan çıkmış, sınıf kavgasındaki taraflaşmaları bariz bir şekilde açık etmiştir. Gelir kaybı yaşayan soyluların Protestanlığa geçmesi din savaşının sınıf kavgası yüzünün net bir göstergesidir. Ülkede Paris *Parlement'i* dışında yerel *Parlement*'ler bulunmaktadır. Kırlara kraliyet soyundan gelme bir avuç büyük soylu hakimdir. Serflik ilişkileri çözülmüş, köylülerin önemli kısmı kendine yeterliliği sağlamayan topraklara sahiptir. Krallık, nüfusun az olduğu, kentlerin çoğunluğu oluşturduğu, meta akışının oldukça yavaş olduğu, üretim araçlarının ilkel düzeyde olduğu bir coğrafyadır. Kentlerde tüccar işverenlerin zanaatkârlar üzerindeki egemenliği, Lyon gibi kentlerde büyük tüccarlar dikkat çekmektedir.

Egemenliğin parçalı yapısı, mali yapının örgütleniş biçimine vergileme yetkisinden vergi muafiyetine varıncaya dek kendini çok açık bir biçimde göstermiştir. Vergileme yetkisi kural olarak krala ait iken, özerk bölgelerde vergi miktarı kral ile yerel *Parlement*'ler arasındaki pazarlığa bağlıdır. Özerk olan bölgelerde vergi tahsilatı yerel *Parlement*'ler tarafından yapılmaktadır. Kral *receveurs-generaux* ile vergiler üzerinde yetkisini

arttırmaya çalışsa da burada görevli olan cüppe soylulardır ve büyük? soylularla yer yer ittifak içerisine girmektedirler.

Mali sistem içerisine *receveurs-generaux* nedeniyle cüppe soylular, iltizam nedeniyle ise finansçılar yerleşmiştir. Kralın tam egemenliği kendi demesneleri üzerindedir. Kuzeydeki soyluların vergi muafiyeti daha geniştir. *Gabelle* ancak kral demesnelere yüksek miktarda tahsil edilir, diğer bölgeler ya muaf ya da az miktar vergi ile mükelleftir. Vergilerin bileşiminde dolaysız vergiler ağırlıktadır. Bu bileşim meta akışkanlığının sınırlı düzeyde olduğu bir dönem için oldukça anlaşılabilir. Henüz merkantilist politikalar uygulanmadığından ihracat daha ağır vergilendirilmekte, krallık içi üretim dış satıma göre önem kazanmaktadır. Bu dönemde bazı krallar *receveurs generaux*'un önemi azaltmaya çalışmış, vergileri standartlaştırmak istemiş ve henüz cüppe soylular aracılığıyla bile kontrol edilemeyen bölgelerde vergi idareleri kurarak daha fazla gelir elde etmenin yollarını aramıştır. Diğer yandan, iltizamlar birleştirilerek parçalı iltizam nedeniyle kaybedilen vergilerin azaltılmasına çalışılmıştır. Bu çabaların anlamı kralın kendi gelirlerini artırmak için cüppe soylular ve finansçılar ile mücadele ettiğiidir. Ancak vergi yükü altında ezilen esas sınıf köylülerdir.

16. yüzyıl Fransa'da köylülerin önemli kısmı kendine yeterli topraklara sahip değildir. Sanırsanız ki Fransa'da köylülüğün küçük toprak sahipliği savaş, kötü hasat gibi koşullarla vergilerin artışı birleştiğinde Fransız köylüsünü oldukça zor durumda bırakmaktadır. Keza Fransa'da vergi isyanlarının sıklığı Osmanlı İmparatorluğu ve İngiltere'den hissedilir derecede fazla olmuştur.

Kral-lord-köylü arasındaki sınıf kavgası mali yapıyı şekillendirmiş, mali yapı da sınıf kavgalarına neden olmuştur. 16. yüzyıl Fransa'sında vergi isyanlarında *en pasif isyancının*

zanaatkârlar olduğunu görüyoruz. Bercé'in "esnafın genel özelliği siyasal açılarından sarsılmaz bir bekle ve gör tutumu" analizi durumu oldukça açıklamaktadır (2003:112-113).

16. yüzyılda zanaatkârlar sadece 1514 yılında şarap ve tüketim malları sebebiyle patlak veren Agen isyanına dahil olmuşlardır. 1578 Vergi Karşıtı Dernek'e loncalar olarak katılmışlardır. Köylüler 1586 yılında gümrük vergilerine karşı isyan ederken, zanaatkârlar göç etmeyi seçmişlerdir. Zanaatkârların loncalar tarafından korunması Bercé'e göre zanaatkârların pasif tutumunun nedenidir (2003: 113).

İsyanların en hareketli toplumsal sınıfı köylülerdir. Köylü isyanlarının yüzyılın ikinci yarısında sıklaştığını görüyoruz. Soylu ve kral arasındaki din savaşları *taille*'yi yükselterek köylü isyanlarına sebebiyet vermiştir.

Köylü isyanlarına öncü olan tüccar ve soylular köylüler aleyhine hareket etmiş ve yine köylülerin aleyhine kazanım sağlamışlardır. Soylular ve burjuvazi 1529 yılında Lyon *tithe* isyanında köylülerin vergi ödememesi sonucu finansal sıkıntıya düşen kilisenin topraklarını satın almışlardır. Diğer bir örnek tüccar La Rouvière'nin kral tarafından baskılanınca isyancı köylülerin her türlü ödemeyi yapacağını söylemesidir. 1586 yılında Gaiters isyanında kontun taraf değiştirmesi köylülerin katledilmesine neden olmuştur. Feodal yükümlülüklerle karşı olması açısından Croquant isyanı yüzyılın diğer isyanlarından ayrıksıdır. İsyanı IV. Henry Croquant zorlukla bastırmıştır. Bu isyan hedefi ulaşması? açısından ilk olmuştur. İsyanı IV. Henry tarafından zor bastırılmıştır. ***IV. Henry döneminde taille miktarının düşürülmesi (Slantchev, 2014: 7), isyanlara verilen bir cevap olarak düşünülebilir.***

Diğer yandan, özellikle yüzyılın ikinci yarısında burjuvazinin taleplerini dile getirmesi dikkate değerdir. Burjuvazinin bu durumu, onun köylü isyanlarını soylulara karşı

kullandığı anlamına gelebilmektedir. Burjuvazi taleplerini köylülerin tersine tasarı, şikâyet defteri gibi pasif yollarla iletmiştir. Burjuvazi açısından genel olarak soyluların vergi muafiyeti tepki kaynağıdır. Tüccar La Rouvière 1575 yılında vergi denetiminin ve vergi dağıtımının, noterlerin ve Etat konsüllerinin içinde yer aldığı komisyonlar tarafından yapılması gerektiğini belirtmiştir. Bourg’lu Jean’in kaleme aldığı şikâyet defterinde de soyluların vergi muafiyetlerinden şikâyet edilmekte ve tabakalar arası vergi eşitliği talep edilmektedir. Marchier’in 1595 yılında krala sunduğu tasarıda Bourg’un önerilerinin benzerlerini görmek mümkün. Soyluların vergi muafiyeti 1789 Fransız Devrimi ile kaldırılabilmiştir.

Soylular isyancılar kendileri için tehdit olduklarında Agen’de olduğu gibi isyanı bastırması, bazen de 1548 gabelle isyanında olduğu üzere ayaklanmaya geç dahil olarak destek sunmuşlardır.

Vergi isyanlarının önemli kısmı dolaysız vergilerden kaynaklanır. Ulaşımın zor, ticaret düzeyinin düşük olduğu 16. yüzyılın kır toplumunda bu sonuç oldukça beklenirdir. İsyanlar kırlarda gerçekleşmiş, yer yer kentlere de yayılmıştır.

Dolaylı vergiler kaynaklı isyanlar toplumsal sınıfların geniş bir kısmını kapsamıştır. 1514 Agen ve 1542 ve 1548 gabelle isyanları bu durumun örnekleridir. 1542 ve 1548 gabelle isyanı sonrası vergi uygulaması geri çekilmiştir. Özellikle gabelle ve şarap üzerinden alınan vergiler karşısı isyanlarda geniş sınıf koalisyonlarını görüyoruz. Hem verginin alındığı metanın çok kullanılır olması hem de üretiminden tüketime metanın her aşamasını etkilemesi isyana katılan sınıfları anlamamıza yardımcı olabilir.

1548 *gabelle taille* ve 1542 *gabelle* isyanlarının talepleri kabul edilmiştir. Bu isyanların ortak özelliği soyluların isyana katılması ve 1548 isyanın yüzyılın en büyük isyanı olmasıdır.

Vergi isyanının sonucu bir çeşit ilkel birikim olmuştur. Vergi isyanı sonrası topraklarını satmak zorunda olan kilisenin topraklarına burjuvazi el koymuştur. Beziers'da köylülerin Katolik Kilisesi'ne isyanı kilise topraklarının burjuvazi ve tüccarlara satılmasına sebep olmuştur. Vergilerin sınıf oluşumuna katkıda bulunduğunu söylemek yanlış olmaz.

Tithe kaynaklı isyanlar en geniş coğrafi düzeye sahip isyanlardır. Bu durumun sebebi, XVI. yüzyılda İsviçre ve Almanya'da burjuvazi ve soyluların Katolik Kilisesi'nin zenginliğinden yararlanmak olarak tahmin edilebilir. Fransa'nın etrafındaki coğrafya Fransız köylülerini de etkilemiştir. Almanya'da olduğu gibi Fransız soyluları da Katolik Kilisesi'ne saldırmışlardır.

Mezhepsel farklılıklar vergi isyanlarını etkileyen, belirleyen bir özellik değildir. İsyanlarda mezhepsel ayrımlar değişik biçimlerde ortaya çıkmıştır. Calvinist Kiliselere vergi ödeyip Katolik Kilisesine vergi ödemeyen köylü isyancılar olduğu gibi; 1590 Vergi Karşıtı Ligalarda Katolik köylüler vergilerin daha adil olmasını isterken, Protestan köylüler vergi ödememeyi tercih etmişlerdir. Katolik ve Protestan köylüler 1529 Lyon *tithe* isyanında Kilise'ye vergi vermemiş, Vivarais isyanına hem Protestan hem de Katolik köylüler katılmıştır. Protestan askerlerin rahatsız ettiği Montelimar kenti vergi karşıtı ligalarda Protestan düşmanlığı yapmışlardır.

Güney bölgeler isyanların önemli kısmının görüldüğü yerlerdir. Bu bölgeler küçük toprak mülkiyetinin yoğun olduğu, Protestanlığın yaygın olduğu yerlerdir. Aynı zamanda

vergileme konusunda kraldan bağımsızlardır, bu durum vergilerini artmasına neden olabilir. Diğer bir sebep din savaşlarının güney bölgeleri tahrip etmiş olması olabilir.

Askeri yağmalar ve savaş, vergi isyanlarının belirgin nedenleri olarak görülmektedir. Croquant, Gauters, 1514 Agen, Vivarais isyanları bu durumun örnekleridir.

İsyanların belirgin bir özelliği isyanlara neden olan taleplerin yüzyıl boyunca tekrar etmesidir. 1542 *gabelle* isyanının taleplerini 1548 isyanında da görüyoruz. Yüzyılın ilk yarısında Dauphine *Etat* vergi muafiyetler ile ilgili şikayetlerini sürekli dile getirmiştir. *Taille* karşıtlığı 1570'lerden sonra Dauphine ve Languedoc'da devam etmiş, köylüler ligalarda örgütlenmiştir. Bourg'lu Jean'ın 1576 yılı şikâyet defterindeki taleplerin benzerlerini 1594 yılında Grenoble konsülünün tasarısında görmek mümkündür.

Öncülük isyanların dikkat çekici bir özelliği olmasa da 1570'lerde burjuvazinin köylü isyanlarında öncülüğünden bahsedebiliriz. Örnek olarak Vivarais isyanında Jean Rouviere ile Dauphine ligalarında Barletier verilebilir.

İsyanları bastıranlar büyük dükler ve krallık görevlileridir. Dük Montmorency yüzyılın en büyük isyanı olarak sayılan 1548 *Gabelle*, İsyanını Dük Montpensier 1586 Gautiers İsyanını, Languedoc Valisi 1575 Vivarais İsyanını, IV. Henry Croquant İsyanını bastırmıştır.

İngiltere

16. yüzyıl İngilteresi ise kral-Parlamento birliğinden bahsedebileceğimiz, Fransa'ya göre egemenliğin birlikte kullanıldığı birleşik bir yapıdan söz etmek mümkündür. Peerage ve gentry arasında bağın zayıf olması kralı güçlendirmiştir. Tudor dönemi kral, soylu ve burjuvazi arasında bir dengeyi temsil etmiştir. Fransa'nın tersine kırlarda dikkati çeken, köylülerin kendine yeter topraklara sahip olmaları ve kiracılığın yaygınlığıdır.

İngiltere'de 16. yüzyılda egemen sınıflar arasındaki uzlaşının vergileme yetkisine yansıdığını görüyoruz. Dolaylı (gümrük vergisi) ve dolaysız vergilerin kral ve Parlamento tarafından kullanılması söz konusudur. Bazı durumlarda kral bazılarında ise Parlamento öne çıkmaktadır. Dolaysız vergilerin *shire*'lara dağılımını lord ve şövalyeler yapmakta, tahsilatı ise Avam Kamarası ve kral tarafından seçilen bir komisyon aracılığıyla belirlenmekteydi. Gümrük vergisi tahsilatında ise karmaşık bir sistem olmasına rağmen krallık görevlileri ve tüccarlar bulunmaktadır. Her ne kadar mali yapı vergi yetkisinden tahsilatına kadar parçalanmış olsa da, Fransa'dakine kıyasla daha merkezi, kralın da içinde yer aldığı bir yapıdan söz etmek mümkündür. Vergi muafiyetinde ise Fransa'dakine zıt biçimde çeşitli istisnalarla soyluların önemli kısmı vergi muafiyetine sahip değildir. Her ne kadar bütünleşik olmasa da hazine Fransa'nın *receveurs-generaux*'na göre kralın müdahalesinin daha fazla olduğu bir yapıdadır.

Vergi isyanlarına dair ilk dikkati çeken husus İngiltere'deki isyanların Fransa'ya göre çok az sayıda olmasıdır. Bu durumun pek çok sebebi olabilir. Anderson'un söylediği gibi İngiltere'de ticarileşme düzeyinin savaşa odaklı monarşi gerektirmemesinin sonucu olarak ağır vergilere gerek duyulmaması ya da köylünün kendine yeterliliğinin vergi baskısını azaltması gibi sebepler düşünülebilir.

İsyanların neredeyse hepsi dolaysız vergilerden kaynaklanır. 1525 yılındaki isyan dışında isyanlarda daha çok reform karşıtlığı baskındır. İsyanlarda dini öğeler belirgindir. İsyanlarda daha çok soylu ve köylüler görünmektedir.

Vergi talebinin geri çekildiği 1525 Amicable Grant sınıfsal ittifakın geniş olduğu bir isyandır ve geniş bir coğrafyaya yayılmıştır ancak dolaysız vergiler nedeniyle patlak vermiştir. 1525 İsyanı monarşinin vergisel anlamda sınırını da göstermiştir. Reform karşıtı isyanlar bastırılmıştır.

İsyanların sınıfsallığı isyan coğrafyasına yansımıştır. 1536'da yaşanan feodal isyan olarak adlandıracağımız isyan feodal ilişkilerin yaygın olduğu, kral ile ilişkilerin zayıf ve kilise ile kuvvetli olduğu kuzey bölgelerde görülürken, toplumsal sınıfların önemli bölümünü etkileyecek bir vergi olan sübvansiyonlara yönelik isyan, ülkenin daha çok ticarileşmiş yerleri olan güney bölgelerde görülmektedir. Sanırız ki bu isyan monarşinin sınırlarını göstermiştir.

*1536 Pilgrimage of Grace daha sınırlı bir alanda, daha çok kilisenin vergileri yükseltmesiyle ilgilidir. Ancak isyan daha ziyade reform karşıtlığı üzerinden çıkmıştır. İsyana soylular ve köylüler katılmıştır. Lincolshire'da soyluların bir kısmı krallıkla karşılaşmamak için isyandan çekilmiştir. İsyanda monarşi karşıtlığını, Privy Council'in yoğun olarak eleştirilmesinden çıkarsaman mümkündür. Kralın Norfolk Düküne rağmen uzlaşmayı reddetmesi, isyana karşı sert tutumunun bir göstergesidir. **İsyan kuzey bölgelerin monarşiye bağlanması için kullanılmıştır.** İsyanı, monarşinin kilise üzerindeki egemenlik iddiasının vergilere yansımış bir hali olarak görmek mümkündür.*

1545 Western Rebellion ise dini ögelere sahiptir. Ancak bu isyanı da, soylular arasındaki çatışmanın vergisel bir yansıması olarak görmemiz mümkündür. Devon gibi çitleme hareketinin yoğun olduğu bir bölgeden vergi istemenin sanırız anlamı budur.

Osmanlı

Kanuni dönemine kadar egemen sınıflar arasında, yani merkezi bürokrasi olarak adlandıracağımız kapıkulları, ulema ve merkezde ve eyaletteki has, zeamet ve tımar sahibi olan merkez ve taşra feodal sınıfları arasında, sonraki yüzyıllara görece İngiltere'nin Tudor dönemine benzer biçimde bir uzlaşma olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum merkez ve taşra feodal sınıflar arası ve sınıflar içi mücadelelerinin tamamıyla yok olduğu anlamına gelmemektedir. Ancak bu dengede padişahın üstünlüğü açık bir biçimde görülmektedir. Osmanlı merkezinin Türkmen aşiret göçerler gibi anti-feodal güçler ile çatışma halinde olduğunun altını çizmek gerekir. Mülk ve vakıf sahipleri ile olan çatışma ise farklı dinamiklere sahiptir. Osmanlı, topraklarındaki üreticileri yerleşik hayata geçirerek el koyduğu artı-değeri yükseltmeye çalışmaktaydı. Türkmen aşiretlerinin göçer yapıları, Osmanlı'nın sürekli hareket eden topluluklardan artı değer elde edememesine neden olmakta, dolayısıyla Osmanlı göçebelerle bir kavga içerisinde olmasına yol açmaktaydı. Diğer yandan mülk ve vakıf sahipleri vergisel ayrıcalıklarından dolayı devlet gelirlerinin azalmasına neden oluyordu; bu nedenle Osmanlı için tehdit oluşturmaktaydı.

Sınıflar arasındaki ilişkiler mali sisteme yansımıştı. Padişahın üstünlüğü vergileme yetkisinde kendini göstermektedir, vergileme yetkisine hükümdar dışında kimse sahip değildir. Yasal olmayan vergi tahsilatı adaletnamelerde görüldüğü gibi cezalandırılmaktadır. Merkez hazineye gidecek vergiler kadılar tarafından toplanmakta, padişah has gelirleri iltizama verilmektedir. Tımar sahipleri ise ya iltizam vermekte ya da

voyvoda aracılığıyla vergileri toplamaktadırlar. Bazı vergilerin ise küçük ve orta feodal diyeceğimiz sancakbeyi ve tımarlı sipahiler tarafından paylaştırıldığını görüyoruz. ***Vergileme yetkisi ne kadar merkezi ise vergi tahsilatı olabildiğince parçalı ve yer yer iç içe geçmiştir.*** Böylelikle tek tımar üzerinden yeri geldiğinde üç farklı biçimde vergi tahsil edilebilmektedir. Vergi muafiyeti merkez bürokrasi ve feodal beylerin hepsine tanınmıştır. Her iki özellik de Fransa ve İngiltere ile benzememektedir.

Hem örfi hem de şer-i vergileri tımar sahibi tahsil etmekte, böylelikle hem üstün mülkiyet hem de reayadan kaynaklanan haklar tımar sahiplerine geçmiş olmaktadır. Ancak ***malikane tımarlarında öşür, devlet ile özel mülk sahibi arasında bölüşülmekte, örf-i vergiler de devlet tarafından alınmaktaydı. Böylelikle padişah üstün mülkiyet hakkı tasarrufunu tımarlarda olduğu gibi vermemekte, malikane sahibi ile paylaşmaktaydı.*** Mülk ve vakıf topraklarında vergi sistemi miri topraklar gibiydi. Ancak reaya için mülk ve vakıf topraklar miri topraklara göre dokunulmazlığı olduğundan, vergisel olarak daha avantajlıydı. İnalçık'ın (2000) söylediği üzere mülk ve vakıf toprakları sahipleri Osmanlı için vergi elde etmek açısından tehdit oluştururken, İmparatorluk iaşesine katkı sağlamaları nedeniyle önemli olmuştur. ***Padişah avarız ve cizye yoluyla tımar, vakıf ve mülk topraklarından elde edilen gelirlere doğrudan müdahale etmektedir.***

Egemen sınıfların vergiden muaf olduklarını görüyoruz. Bac ve gümrük vergileri ile dolaylı vergilerin tahsilatı mukataa içinde yer aldığı için toplam içindeki payları görülmesi de tımar sisteminin geneli düşünüldüğünde dolaysız vergilerin önemli bir oranda olduğunu görmekteyiz. Merkezi idare kadılar aracılığıyla imparatorluğun her alanını denetlemektedir.

Serbest olamayan tımar sahibi bahsettiğimiz dengenin en kırılgan tarafını oluştururken, vergi tahsilatındaki parçalı yapı reayanın vergi yükünü arttırmaktadır. Serbest olmayan tımarlara tımar sahibi, sancakbeyi, subaşı avarız için kadı girebilmektedir, mülk ve vakıf topraklarda vergi tahsilatı sadece kethüda aracılığıyla yapılmaktadır. Serbest tımarlarda iltizam sisteminin kullanılması ise yine serbest tımar köylülerinin sömürsününün artması ile sonuçlanacaktır. Padişahın serbest tımarlarda asıl voyvoda kullanmayı istemesinin nedeni bu bağlamda anlaşılabilir görülmektedir. Padişah haslarında da gelirlerin iltizamcı ve padişah arasında paylaşılmaktadır. Bu tabloda en avantajlı mülk ve vakıf toprak reayasıdır. Adaletnamelerde padişahın kadı, sancakbeyi, subaşı, iltizamcının suistimallere karşı önlemler almaya çalıştığı görülmektedir. İlginç bir şekilde Fransa'da senyörler köylüyü rantı tahsil etmek için vergilerden korumaya çalışırken, Osmanlı'da padişah reayayı taşra feodallerine karşı korumaktadır.

İsyanların hepsi ***dolaysız vergi kaynaklıdır.*** İsyanların hemen hemen hepsinde Aleviliğin etkisi vardır. *İsyanlar Anadolu'da çıkmış ve kır kökenlidir.* Tımarlı sipahilerin önemli ölçüde katıldığı ve yüzyılın en büyük isyanı olan Kalender Çelebi isyanlarında, isyancı tımar sahiplerinin talepleri Osmanlı tarafından kabul edilmiş, diğer isyanlar bastırılmıştır. İsyanların benzer sınıfsal tabanlara sahip olduğunu ve devamlılık içerdiğini görüyoruz.

İsyanların önemli kısmında öncülüğü ***dini liderler*** (Şahkulu, Atmaca, Hubyar Baba, Kalender Çelebi) yapmıştır.

Şehzadeler arasındaki taht kavgası Nur Ali Halife isyanında görüldüğü gibi, şehzadelerin isyana katılmalarına neden olmuştur.

Vergi isyanlarının nedeni genellikle sipahilerin vergilerinin ellerinden alınması, yarı göçebe ve göçebelerin vergilerinin yerleşik hayata geçmeye zorlamak için vergi artırımları

ve savaşların vergi oranlarını yükseltmesidir. *Aslında bu vergi isyanları, Osmanlı merkezi ile Türkmen aristokratlar ve göçerler arasındaki çatışmanın bir sonucudur.*

İsyanın çıktığı bölgeler özellikle Türkmen aşiretlerinin, Türkmen yerleşik ve göçebelerinin yaşadığı yerlerdir. 16. yüzyılda göçebe ve yarı göçebeler üzerinden alınan vergiler özellikle II. Bayezid, Yavuz Selim ve Kanuni döneminde arttırılmıştır. Vergilerin arttırılmasının sebebi, göçebeleri yerleşik hayata geçirmeye çalışarak göçebelerin kontrol edilmeye çalışılması, böylelikle vergi gelirlerin arttırılmasıdır. Türkmen aristokrasisi ile Osmanlı merkezi iktidarının arasındaki çatışma da Türkmen sipahilerin topraklarının ellerinden alınmasıyla şiddetlenmiştir. *Türkmen aristokrasisi güçlü olduğunda Osmanlı ile anlaşmış, köylü ve yarı göçebe köylülerin talepleri önemsenmemiştir. Ancak aristokrasinin önemli bir kısmını kapsayan isyanlarda kazanım elde edilmiştir.* İsyân döneminin diğer önemli özelliği II. Bayezid'tan Kanuni dönemine kadar yapılan savaşların finansmanı için çok sayıda örfî vergi çıkarılmasıdır. *Diğer yandan, bu dönemdeki isyanların neredeyse hepsi bir öncekinin devamı niteliğinde olmuştur.* İsyânların sebebi ise tahrir yapılmasıdır. Daha da önemlisi ise bu isyanların önemli *bölümünün Osmanlı karşıtı olmasıdır.*

17. yüzyıl

Fransa

*Soyluların bitmek bilmez kavgaları ve köylü isyanları Fransa'da monarşinin mutlaklaşmasına neden olmuştur. Monarşinin önündeki engeller Richelieu ve Mazarin Colbert dönemlerinde teker teker kaldırılmaya çalışılmıştır. Protestan soyluların askeri tehlikesi bastırılmıştır. Cüppe soylularının egemen olduğu Parlement hedef tahtasına oturtulmuş, monarşinin bir aracı olan krallık **konseyi önem kazanmıştır**. Kentlerde manifaktür üretim merkantilizm uygulamaları ile desteklenmiş, kırlarda eve iş verme yöntemi yaygınlaşmıştır.*

Savaşlar ve korumacılık için gerekli finansman ihtiyacı krallığın gelir ihtiyacını artırmıştır. Monarşinin mali alandaki araçları intendantlar olmuş, bu görevliler hem kılıç soyluları hem de cüppe soylularının gücünü kırmıştır. Vergi konusunda özerk bölgelerin bağımsızlığına saldırılmıştır. Yüzyılın ikinci yarısında vergiler iki kat artmıştır. Mutlak monarşinin kırlara yansması vergi yükü altında köylülerin yoksullaşması olmuştur. Ağır vergiler, kötü hasat ve ekonomik sorunlarla birleşince köylüleri borç batağına sürüklemiştir. Soyluların monarşiden elde ettiği gelirlerin cazipliği toprakların kiraya verilmesini engelleyerek köylülerin yoksulluğunu katmerlemiştir. Yüzyılın ikinci yarısında gelir ihtiyacını karşılamak için iltizam sisteminde reforma gidilmiş ve muafiyetler kaldırılmaya çalışılmıştır.

Monarşinin mutlaklaşması, güçlenmesini kendini vergi isyanlarından göstermiştir. Geçen yüzyıla göre baktığımızda isyan sayılarının arttığını görüyoruz. Yüzyılın en aktif sınıfları, ağır vergi yükü ile karşılaşılana köylü ve ayrıcalıklarını yitiren soylular olmuştur. Soylular köylüleri isyan için teşvik etmiş veyahut müdahale etmeyerek destek

olmuştur. Ancak isyan zenginliğe yöneldiğinde soylular taraf değiştirerek isyanı baskılamaya çalışmışlardır. Geçen yüzyılda ise köylülere destek sağlayanlar tüccarlar ve burjuvazi olmuştur.

İsyanlar büyük çoğunlukla mali merkezleşmeye karşı olmuş, vergi tahsildarları *elu* ve *intendant*lara yönelmiş, vergi tahsildarları öldürülmüştür. Ek vergi konulacağına yönelik duyumlar bile isyan çıkmasına neden olmuştur. ***Yerel Parlement'lerin isyanlarda önemli rol aldığını görüyoruz.***

İsyanların nedeni *savaş nedeniyle artan vergiler, ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için konulan ek vergilerdir. Bu yüzyılda geçen yüzyıldan farklı olarak güney bölgelerin yanı sıra ayrıcalıklı kuzey bölgelerde de isyanların çıktığını görüyoruz. Kuzey bölgeler soyluların daha güçlü olduğu bölgelerdir. Güney bölgelerde, özellikle Guyenne, Perigord, Gascony, Bordeaux gibi yerlerde isyanlar birbirini ateşler gibi oldukça göze çarpan bir etkileşim göstermektedir. 16. yüzyıl isyanları 17. yüzyılda da coğrafi olarak devam etmiştir.*

İsyanlar genellikle ***dolaylı vergiler*** çoğunlukla da bu yüzyılda ikinci en yüksek gelir kalemi olan *gabelle* olmak üzere şarap vergileri nedeniyle çıkmıştır. Bu durum ticaret ve üretimde görülen gelişmeler ile meta ekonomisinin gelişmesinin bir sonucu olarak okunabilir. Diğer yandan, *gabelle* toplumun önemli kesimlerin tüketmekte olduğu bir meta olan tuzdan alınmakta, krallıkta çok farklı biçimde uygulanmaktadır. Geçen yüzyılda köylü isyanlarının vergi bileşimini etkilediğini de söyleyebiliriz.

İsyanlarda vergi ayrıcalıklarının monarşi tarafından ilga edilmesinin kızgınlığı oldukça baskındır. Çoğunlukla vergi tahsilatı gerçekleştirilememiş, intendantlar geri çekilmiştir.

Mali yapıdaki değişimleri dikkate alarak değerlendirirsek, Fronde isyanındaki büyük soylular ve diğer isyanlara katılan köylü ve soyluların vergi isyanlarının kazananları olmadıklarını söylemek, vergi idaresine ilişkin ayrıcalıklarını kaybettikleri ve yüzyılın sonunda capitation gibi ayrıcalıkları gözetmeyen verginin de önerildiği düşünöldüğünde hatalı olmaz. Yani 18. yüzyıla miras kalan mali yapı, köylü ve soylulara karşı verilen mücadelelerle şekillenmiştir.

Diğer dikkat çekici husus, isyanlardaki şiddetin oldukça artmasıdır. Richelieu resimlerinin yakılması, vergi tahsildarlarının öldürölmesi geçen yüzyıla göre isyanlardaki şiddetin artışıını göstermektedir.

İngiltere

İngiltere için 17. yüzyıl, Fransa'nın tersine, monarşinin gelişmeden sönümlediği bir dönemdir. Fransa'da monarşi mutlaklaşırken İngiltere'de tersi gerçekleşmiştir. Burjuvazinin elde ettiği servetler karşısında hem kralın hem de soyluların gelirleri erimiştir. Bu erimenin detaylı nedenini Smith ve Marx aracılığıyla anlatmıştık. Gelir kaybının neden olduğu borçlanma hem kralın hem de soyluların ekonomik gücünü oldukça sarsmıştır. Soyluların toprak satışı 1600'lü yıllarda iki katına çıkmıştır. Kralın topraklarını satma gerekliliği en çok gentry'nin çıkarına olmuştur. Ticari tarımda verimlilik kaygıları çitleme sürecini devam etmiş ve bu yüzyılda da kırlarda büyük yeomanların lehine bir polarizasyon süreci devam etmiştir. Monarşinin bitmek bilmez gelir ihtiyacı, tekellerin oluşturduğu engeller, dış politikadaki sorunlar karşısında monarşi ile burjuvazi, yeoman, gentry, zanaatkâr ve kiracı çiftçiler karşı karşıya gelmiş; monarşi 1640 Devrimi ile birlikte sınırlanmıştı. II. Charles restorasyonu eskiye geri dönüş anlamına gelmese de, ardından

gelen II. James burjuvazi için tehditler barındırdığı için, burjuvazinin 1688 Devrimi III. William ile iktidarını pekiştirmiştir.

1640 Devrimi ile kralın ticari, mali, askeri ve idari yetkileri parlamentoya bağlanmıştır. Avam Kamarası elde ettiği ekonomik üstünlüğü vergileme yetkisini alarak taçlandırmıştır. Çok açık bir şekilde vergi yükü İç Savaş sonrasında kralcılar aleyhine yeniden dağıtılmıştır. **1640 Sonrasında vergi bileşiminde değişiklik olmuş gümrük vergileri yerine satış vergisi ağırlık kazanmıştır.** Bunun anlamı, işlevleri gittikçe artan devletin harcamalarının finansmanının geniş halk kitlelerine yıkılması olmuştur. Gümrük vergisi zengin sınıflar üzerine kalabileceken, satış vergileri özellikle içecekler üzerinde konulursa geniş yığınlar tarafından ödenecektir. Bu vergi hem kolay tahsil edilir hem de daha kolay gözetlenebilir. Devletin ihtiyaçlarını karşılamak için böyle sağlam bir gelir kaynağı yoktur! Gümrük vergileri ihracatı teşvik edecek biçimde düzenlenmiştir. Böylelikle kral ticaret ile uğraşan sınıflara gelir ihtiyacı olduğunda müdahale edemeyecektir. **Soyluların muaf olmadığı toprak vergisi gündeme gelmiş, kral ve kilise topraklarına el konulmuştur.** Restorasyon mali anlamda geri dönüşü temsil etmemektedir. **Hatta Avam Kamarası vergiler konusunda yetkisini pekiştirmiş, hazine üzerindeki kral etkisi azalmıştır.** Sadece iç savaşta el konulan topraklar iade edilmiştir. Sübvansiyon yerine verginin konusu ve yükümlüsünün daha belirli olduğu kafa vergisine benzer vergiler uygulamaya konmuştur. II. James'in vergiler konusunda I. Charles'a benzer tutumu, III. William'ı iktidara taşırken, Parlamento vergiler üzerindeki yetkisini pekiştirmiştir. **Vergi tahsilatı merkez bürokrasisine bağlanmıştır. Kral vergiler konusunda tamamıyla Parlamento kararına bağlı kılınmıştır.** Ulusal Borçlar artık eskisi gibi kralın keyfine bağlı değildir. Kral mali yetkilerini teker teker kaybetmiştir.

Bu yüzyılda ilk dikkati çeken husus vergi isyanlarının coğrafyası ile ilgilidir. **İsyanlar çoğunlukla Londra merkezlidir.** Yüzyılın ilk yarısında çatışma daha çok kral ve Parlamento arasındadır, daha inceltecek olursak monarşi ve Avam Kamarası arasındadır. Yüzyılın başından beri özellikle vergileme yetkisi konusunda yaşanan çekişmeler **1640 Devriminin işaretlerini vermiş, kralın ısrarlı bir biçimde gemi parası talep etmesi devrimin fitilini ateşlemiştir.** İç Savaş sırasında ise satış vergileri karşıtı vergi isyanları görüyoruz. Bu kez karşıtlık Parlamento'ya yönelmiştir. Burada ilginç olan husus satış vergi isyanlarında kralcılarının varlığıdır. Smithfield isyanında kralcılarının varlığı belirgindir. 17. yüzyılın sonlarında vergi bileşimine baktığımızda dolaylı vergilerin ağırlıklı olması isyanların, vergilerin bileşiminde pek etkili olmadığını göstermektedir. Yani yüzyıl burjuvazinin mali zaferi ile kapanmıştır.

Osmanlı

16. yüzyılın ikinci yarısına kadar sürdürdüğünü söylediğimiz dengenin tımar sisteminin çözülüşüyle bozulduğunu söylemek mümkündür. Osmanlı İmparatorluğu'nun elde ettiği artı-değer kütesinde gerçekleşen sorunlar ve merkezi ordu ihtiyacı dengeleri oldukça değiştirmiştir. Bu durum zeamet ve tımar gelirlerinin iltizam yoluyla merkeze aktarılmasına, yani padişah ve mültezimler arasında paylaşılmasına neden olmuştur. Bunun sonucu olarak kapıkulları ve mültezimler güçlenmiştir. **Başka bir deyişle zeamet ve tımar sahibi orta ve küçük ölçekli feodal beylerin gelirlerine, padişah, kapıkulları ve iltizam sahipleri tarafından el konulmuştur.**

Kapıkullarına karşı saray, devşirme olmayan kapıkulları ile denge kurmaya çalışmıştır. Köprülü Devri bunun bir örneği olabilir. Sadece kapıkullarının değil özellikle yüksek ulemanın da bu dönemde güçlü olduğu görülmektedir. **Ulema, sultan, vezir, valide sultan**

ve yeniçeriler arasında çeşitli ittifaklar kurulmuş, yüzyılın ikinci yarısında güçlü vezir ile yeniçeri cuntasına karşı mücadele edilmiştir.

İltizam sistemiyle tımar ve zeametlerin mültezim ve padişah tarafından paylaşılması tımarları ellerinden alınanlarla birlikte valileri de etkilemiştir. Çünkü beylerbeyi tımar sisteminin çözülmesinden önce askeri komutan durumundayken, tımar sisteminin çözülmesiyle tımar ve zeamet sahiplerinin askeri görevlerini getiremez olmaları nedeniyle askeri harcamaları yükselmiştir.

Yani halihazırda 16. yüzyılda kurulan dengenin en hassas noktalarını oluşturan tımar ve zeametlere el konulması aslında büyük taşra feodal beylerinin elde ettiği artı-değere de el konulması anlamına gelmiştir.

Bunun iki türlü sonucu olmuştur. Valilerin artan gelir ihtiyacı köylü üzerindeki vergi baskısını arttırmıştır. Bu baskı sadece valiler tarafından değil mültezimler tarafından da gerçekleştirilmiştir. Diğer yandan, valilerin artan masrafları nedeniyle işsiz bıraktıkları sekbanlar yağma yaparak köylülerin göçlerine neden olmuştur. *İltizam ve sekban baskısından dolayı terk edilen topraklara kapıkulları el koymuş, böylelikle bir çeşit ilkel birikim süreci yaşanmıştır.* Valiler merkezi idareye isyan ederken, yeniçeriler de taşradaki rakipleri olan valilere karşı merkezi desteklemişlerdir.

Merkez ise valilerin köylülere baskısından oldukça huzursuzdur. Valilerin merkeze isyanı ve vergiler konusunda yarattığı baskılar, âyânlar denilen tüccarlardan kapıkullarına kadar bir kesim ile merkezi idarenin uzlaşısına neden olmuştur.

Özet olarak bu dönemde artı-değere el koyma sürecinde ortaya çıkan sorunlar, merkez feodaller ile merkez bürokrasi arasındaki, merkez feodaller ve valiler yani taşra feodalleri arasındaki, merkez feodallerin kendi içindeki çatışmayı daha keskinleşmiştir.

Bu çatışma mali yapıyı şekillendirmiştir. *Geleneksel vergilerde değil de avarızda artışa gidilmesi, artı değerın tımar sahiplerine değil de doğrudan merkeze aktarılmak istenmesinin bir sonucudur.* Bunun anlamı padişahın büyük taşra feodallerinin de elde ettiği artı değere el koymasındır. Ancak bu durumun tekalif ile dengelendiği görülmektedir. Tekalif valilerin tahsil ettiği bir gelir türüdür, ancak yüzyılın sonunda Köprülü döneminde valilerin suistimalleri nedeniyle kaldırılmıştır.

İmdadiye ise bir kısmının valilere tahsis edildiği düşünüldüğünde zenginleşen ulema, paşa vb. kesimlerin elde ettiği gelir artışının padişah ve valiler arasında bölüşülmesi anlamına gelmekteydi. Sanırız, padişah valinin reayaya yükünü arttırmaması için merkez feodal ve merkez bürokrasiden taşra hazinesine aktarım yapmaktaydı.

Taşra feodal beylerinin kaybettiği gelirlerin telafi edilmeye çalışıldığını görüyoruz ki bu durum yüzyılın sonunda tersine dönmüştür. Avarızın nakit olarak tahsil edilmesi ve kadının avarız tahsilatında yaptığı yolsuzların önlenmek istenmesi, köylüye avarız ödemesi için borç verebilen ve kadıları merkeze şikâyet eden âyânlar denilen yerel zenginlerin güçlenmesine neden olmuştur. Elde ettiği vergi geliri sabit kalıp askeri harcamaları tımar sistemi nedeniyle bozulan valiler reyanın yükünü artırmış, reyanın toprağını terk etmesine neden olmuştur. Yani elde ettiği artı-değere merkez bürokrasi ve merkez feodaller tarafından el koyulan taşra feodali artı değerın kaynağını olabildiğince sömürme yoluna gitmiştir. Tekalif-i şakka bunun bir sonucudur.

Reaya ise hem iltizam sahibi tarafından hem de vali tarafından sömürülmekte, köylerini terk etmekteydi. *Yüzyılın sonlarına doğru padişahın avarız ve imdadiye yerine iç hazineden savaş gelirlerini karşılamak istemesi köylülerin durumunu rahatlatmaya yönelik bir hamledir ve köylülerin vergi yükü hakkında bize ipucu verir.* Diğer yandan,

cizye tahsilatında kolektif sorumluluktan bireysel sorumluluğa geçilmesi de köylünün yükünü indirilmeye yöneliktir. ***Yani padişah, mültezim ve taşra feodal beyleri arasında sıkışan reayanın yükünü yer yer azaltmak zorunda kalmıştır.***

Yüzyılın ilk yarısında elde ettiği artı değeri mültezimlerle paylaşmasından ötürü gelir kaybı yaşayan, ganimet elde edemeyen ve bir yandan da harcamaları artan saray ile yeniçeri ve ulema arasında da sık sık çatışmalar olduğunu hatta saray harcamaları yüzünden I. İbrahim'in idam edildiğini görüyoruz.

Yüzyılın ikinci yarısında ise sadrazamlar eliyle mali disiplin uygulanmıştır. Saray masraflarının düşürülmeye çalışılması valide sultan ile sadrazam arasını açmış, sadrazamın idamına neden bile olabilmıştır. Köprülü döneminde haksız kazanç elde edilen valilerin mallarına el konulması, vezirlere ve sancakbeylerine ek vergiler konulması, harem harcamalarının kısılması gibi önlemler alınmıştır. Bu önlemler bütçe açığını düşürse de yüzyılın sonunda alınan savaş yenilgisi ve toprak kaybı mali sistemi oldukça zora sokmuştur. ***Avarız, imdadiyye, iltizam, tekalif-i şakka vb. uygulamalar artı-değer elde etme konusunda ortaya çıkan sorunların merkez bürokrasi ve merkez feodaller, merkez feodaller ve taşra feodaller ve merkez feodallerin kendi arasında yarattığı çelişkilerin sonucudur.***

Merkez feodaller ile merkez bürokrasi arasında merkez feodaller ve valiler yani taşra feodalleri arasındaki, merkez feodaller içindeki çatışma vergi isyanlarına yansımıştır.

İsyanların III. Mehmet ve I. Ahmet döneminde yoğunlaştığını görüyoruz. Bu dönem tımar sisteminin bozulma sürecine denk gelmektedir. Her ne kadar Osmanlı bu isyanları bastırmış olsa da Karayazıcı, Deli Hasan, Tavi Halil, Kalenderoğlu Mehmet gibi isyan liderleri ile çeşitli sancaklar vererek uzlaşmaya çalıştığı görülmekte. Bu uzlaşma çabasının

aslında Kanuni ile başladığını söyleyebiliriz. *Yani yüzyılın başındaki isyanlardan farklı olarak bu isyanlarda Osmanlı isyancılarla anlaşma yoluna gitmiştir.* Bu isyanlarda dini ögelerin baskın olduğunu görmüyoruz. İsyân liderleri sekbanlar veya tımarları ellerinden alınan sipahilerdir. İsyânların yine Anadolu'da çıktığını, Faroqhi'nin (1987) söylediği gibi bunun ise Anadolu'daki yerel beyliklerin anısı ile ilgisi olduğunu düşünebiliriz.

Büyük Kaçgun dışında Celalilerin isyanları doğrudan vergiler değil dolaylı olarak vergilerle ilgilidir. Artı-değer elde etme konusunda ortaya çıkan sorunlar bahsettiğimiz üzere merkez feodaller ile taşra feodaller arasında çelişkiyi artırmıştır. Tımar sisteminin bozulmasıyla birlikte gelir kaybına uğrayan valilerin sekbanları finanse etme konusunda yaşadıkları sorunlar sekbanların isyanına neden olmuştur. *Bu isyana sekbanlarla birlikte valilerden, sancakbeylerine kadar çeşitli devlet görevlilerin baskılarından bunalan köylülerin katıldığını görüyoruz.* Büyük Kaçgun bu baskının bir sonucu olup toplumsal olarak önemli etkiler yaratmıştır. Bu isyanları merkez feodal ve taşra feodalleri arasındaki çatışmanın sonucu olarak görmek mümkündür. Valiler gelir kaybı sonucunda sekbanları başıboş bırakmış, sekbanlarla birlikte diğer taşra feodallerinin köylüler üzerinde yarattıkları baskı, köylüleri köylerinden etmiştir.

Büyük Kaçgun'un vergi gelirlerinin düşmesine neden olduğunu gördük. *Bu yüzden yüzyılın ikinci yarısında Köprülü döneminde ağır vergileme yapan taşra feodalleriyle mücadele edilmesi, tekalif uygulamasının kaldırılması, merkez feodallerden imdadiye aracılığıyla borç istenmesi, cizyenin köyün kolektif sorumluluğundan çıkarılması, 18. yüzyılda ise imdadiye tahsilatının âyânlara verilmesi, padişahın vergileri artırmak yerine iç hazineye başvurması, valilerin haslarının iltizama verilmesi anlamına gelen malikane sistemine geçiş gibi sonuçların isyanlarla ilgisinin olmadığını söyleyemeyiz.*

17. yüzyılın başında gerçekleşen isyanlar ile ortasında gerçekleşmiş olan 1651 Esnaf isyanı oldukça farklılıklar içermektedir. Öncelikle isyan ***kent kökenlidir*** ve esnaf üzerine konulan dolaylı vergiler kaynaklıdır. Vergilere neden olan savaştır. İsyân, yeniçeri, merkez bürokrasi ve merkez feodaller arasındaki çatışmanın bir sonucu olarak vuku bulmuştur. Yeniçeri- Kösem Sultan iktidarına esnaf, ulema ve Turhan Sultan birlikteliği son vermiştir. Bu iktidar değişikliğinin ateşini yeniçerilerin kentteki hakimiyetlerini devam ettirmek için yapılan tahrir ve esnafa salınan tekalif-i şakka çakmıştır. İsyân sonrası tekalif-i şakka ödemeleri durdurulmuş ve iktidar değişimi gerçekleşmiştir.

16. yüzyıl ile 17. yy. başında merkez feodaller ile taşra feodaller, merkez feodaller ile Türkmen beyleri ve göçerler arasındaki çatışmaların sonucu olan ve merkez ve taşra arasındaki kavgadan doğan isyanların, 17. yüzyılın ortası ile birlikte merkeze taşındığını, merkez feodaller ve merkez bürokrasi arasındaki çelişkilerin sonucu olarak vuku bulduğunu görüyoruz.

18. yy.

Fransa

18. yüzyıl sömürge ticareti ve devlet desteği ile imalathanelerin ölçeğinin büyüdüğü, ticaret hacminin arttığı, meta dolaşımının hızlandığı bir dönem olmuştur. 17. yüzyılda uygulanan devlet kontrolleri bu yüzyılın önemli bir kısmında devam etmiştir. Cüppe soyluların makamlarının önemli kısmı burjuvazi ve finansçılar tarafından işgal edilmiştir. Burjuvazi dev atımlar atarken, kentlerin en zenginleri vergi tahsildarları ve finansörlerdi. Bu da bize devlet mali sisteminin en büyük zenginlik kaynağı olduğunu gösteren açık bir örnektir. Kırların önemli kısmı burjuvazinin egemenliğine girmiş, köylüler imalat sektöründen elde ettikleri gelirlere bağımlı hale gelmiştir. Kırlarda büyük ve küçük köylü arasındaki uçurum derinleşmiştir. Ancak büyük ve küçük köylü aristokrasinin karşısında birleşmişlerdir. Burjuvazi servetine servet katarken soyluların gelirleri erimiştir. Büyük soylular borç içerisinde krallık maaşlarına bağımlı hale gelmiştir. Bu gelirler önemli finansçıların servetlerine göre oldukça düşük kalmıştır. Taşra soylularının yoksullaşması, yargı soyluları ve büyük soylular ile aralarını açmıştır. Eski rejime bağlı cüppe soylular, üst düzey bürokrat ve finansörler devrime karşı bir cephede yer alırken, soyluların bir kısmı ise devrim yanlısı olmuştur.

18. yüzyıl boyunca krallık maliyesinin en belirgin özelliği savaşlar nedeniyle oluşan mali açıklar ve ağır borçlanma olmuştur. Devrime kadar bu mali açığı kapatmak için modern gelir vergisine benzeyen uygulamalar denenmiş ancak ayrıcalıklılarından vergi tahsil etmek o kadar kolay olmamıştır. Yüzyıl boyunca soyluların da ödeyeceği vergi önerisi tekrar tekrar önerilmiş ancak kabul görmemiştir. Ancak Devrim süreciyle birlikte yüzyıl boyunca tekrarlanan öneriler uygulama bulabilmiştir.

Devrim ile birlikte yüzyıllardır mücadelesi verilen *yerel ayrıcalıklar kaldırılmıştır. Vergiden muaf olanlara dolaysız vergi salınmış, ancak bu vergilere karşı direnç yaşanmıştır.* Vergileme yetkisi Ulusal Meclise'e geçmiştir. Diğer önemli husus meclisin vergi ödemeyen ve ayaklanan *köylüleri kilisenin ve kralın mal varlığına karşı kullanmasıdır. Yüzyıl boyunca şikâyet edilen ve geçen yüzyılda isyanların önemli sebeplerinden biri olan gabelle kaldırılmıştır.* Dolaylı vergiler yüzyılın sonuna kadar yürürlüğe konamamıştır. Dolaysız vergiler, servet, ticaret ve kafa vergisi olarak ayrılmış, gelirin kaynağına göre farklılaştırılmıştır. Burada ilginç olan bu vergilerin tespit edilme biçimlerinin eskiden farklı olmayışdır. Köylüler yeni vergi sistemi ile üzerlerindeki yükünün arttığından, burjuvazinin vergilerden kaçtığından şikâyet etmiştir. Jironden iktidarında ticari vergi kafa vergisine dahil edilmiştir. Jakobenler ise artan oranlı vergi uygulamış, serveti vergilendirmişlerdir. Ama ilginç olan, artan oranlı vergilemenin büyük zenginleri değil, orta hallileri etkilemesidir. *Devrim sonrası vergi tahsilatında bürokratik reformlar yapıp (receveurs-generaux'un kaldırılması gibi) makam satışları durdurulsa da, hem teknik nedenler hem de soyluların direnci nedeniyle bu reformlarda pek başarılı olunamamıştır.* Daha ilginç dolaylı vergilerin uygulaması 19. yüzyılda eskiye dönmüştür.

Devrim dönemi öncesindeki isyanlar yeni çıkarılan dolaysız vergilerden kaynaklanmış, bu isyanlara soylular katılmıştır. Yüzyıl öncesi gerçekleşen isyanlar sanki Devrimin habercileri gibidir. Devrim ile birlikte ise isyanlar dolaylı vergilere yönelmiş, özellikle Paris ve Picardie merkezli olmuştur. İsyanlara kentliler de dahil olmuştur. İsyanlar olabildiğince şiddetli olmuş, vergi ofisleri yakılmış, vergi görevlilerine saldırılmış, *Fermes Générales* saldırıların yöneltildiği önemli yerlerden biri olmuştur. Özellikle Picardie isyanında Jakobenlerin etkisi oldukça büyüktür ve vergilere dair yapılan şikâyetler yazılırken yapılan tartışmalar oldukça gelişkindir. Örneğin, şarabın hem üretim hem de

tüketim sürecinde vergilendirilmesi eleştirisi 21. yüzyılda bile süregiden tartışmanın ne kadar eskiye dayandığını göstermektedir. Dolaylı vergiler ***her ne kadar eski haliyle 19. yüzyılda uygulanmaya başlansa da, 1791 yılında dolaylı vergilerin kaldırılmasında bu isyanların etkisinin olmadığını söyleyemeyiz.***

İngiltere

18. yüzyıl İngiltere'si Parlatentonun kral üzerinde egemenliği sağladığı, hem imalatın hem de tarımda kapitalizmin geliştiğı bir dönem olmuştur. Toplumsal sınıflar arasındaki çatışmalar Tory ve Whig'ler arasında devam etmiştir. Bu dönemde mali sistemde iki husus ilgi çekmektedir: Birincisi 1733 yılında Satış Vergisi Tasarısının geçirilmeye çalışılması, ikincisi ise 1798 yılında ortaya çıkan gelir vergisi tasarısıdır. İlki toprak sahiplerinin çıkarlarına dokunmamayı ikincisi ise toprak sahiplerinin çıkarlarına dokunmayı tercih etmektedir. Walpole'un Anne ve William dönemindeki savaş maliyetlerini finanse etmek için satış vergilerine yüklediğini; Pitt'in ise II. George sonrasında savaş maliyetini gelir vergilerine dayanarak çözmeye çalıştığını görüyoruz. Bu çatışmaların çeşitli biçimlerde vergi isyanlarına yansıdığını görüyoruz.

Öncelikle bu dönemde isyanların çoğunluğu ***sattş vergilerinden*** kaynaklanır. Yani dolaylı vergiler nedeniyle çıkmıştır. Bu isyan sonucunda satış vergileri uygulanamamış, yani ***isyanların talepleri kabul edilmiştir. İsyanlara kentliler ve tüccarların katıldığını görüyoruz.*** Britanya genelinde satış vergilerine gelen tepkiler sanırız ki yüzyılın ikinci yarısında kolonilerden gelir elde etme ihtiyacını doğurmuş, bu da Amerikan Devrimi'nin fitilini ateşlemiştir. Ve yüzyılın sonunda Fransa'ya benzer biçimde savaş nedeniyle oluşan borçların finansmanı için ***gelir vergisi yürürlüğe*** konulmuştur. İsyan coğrafyası Londra odaklı görülmektedir. 1733 İsyanına Walpole karşıtları, Londralı tüccarlar, kentliler

katılmış, satış vergilerin yürürlüğe girmesi bundan sonra pek mümkün olmamıştır. Walpole'un heykellerinin yakılması Fransa'da Richelieu karşıtı eylemlerle benzerlik göstermektedir. Bu Tasarı sonrasında Whig'ler içerisinde Walpole karşıtları oluşmuştur.

1736 yılındaki cin vergisi de 1733 isyanıyla aynı kaderi paylaşmış, Londralı işçiler vergiye isyan etmiş, vergi ve ruhsat uygulanmak istense de uygulanamamıştır.

Yedi Yıl Savaşları nedeniyle ise yine armut ve elma şarabı üzerine satış vergisi konulmak istenmiş bu vergi Lordlar ve Avam Kamarası tarafından muhalefete karşılanmış bu sefer Walpole da bu vergiye karşı durmuştur. Vergi karşıtlığı Fransız Devrimine benzer biçimde özgürlük teması üzerinden yapılmıştır.

Osmanlı

17. yüzyılın temel çatışmalarından biri merkez feodaller ve taşra feodalleri arasındaki kavga ve bu kavganın köylülere yansması olmuştur. Bu çatışmanın bu yüzyılda valilerin yerine yerel bölgelerde âyânların güçlenmesine neden olduğunu görüyoruz. Burada vurgulanması gereken husus vergi toplama işinin âyânları, bir sınıfı yaratmış olmasıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun artı değer elde etme aracı olan savaşlar konusunda yaşadığı yenilgiler, malikane sisteminin istenen sonuçları yaratamaması, padişahların gücünü yitirmesine ve merkez bürokrasi ve merkez feodaller arasındaki çatışmaların şiddetlenmesine neden olmuştur. Görüyoruz ki bazen padişahın mali kararları şeyhülislam fetvasına ihtiyaç duyuyor. Yeniçeriler ise merkez feodallere her an isyan bayrağını çekebiliyor veyahut merkez feodaller ve merkez bürokrasi arasında çeşitli ittifaklar kurulabiliyor. Toplumsal sınıflar arasında çatışmaları Patrona Halil İsyanıyla vergiler üzerinde de görüyoruz.

Patrona Halil İsyanı ise kent kökenlidir ve esnafa getirilen dolaylı vergiler sonucu çıkmıştır. Bu vergiler savaş kaynaklıdır. 1651 İsyanından farklı olarak bu sefer isyan sadrazam İbrahim ve III. Ahmet'e karşı yeniçeri ve ulema iş birliği ile gerçekleşmiştir. 1651 ve 1730 isyanlarının ortak özelliklerinden biri merkez feodal ve merkez bürokrasi arasındaki çatışmaların sonucu olmalarıdır. Her iki isyan da iktidar değişimiyle sonuçlanmış, *talepleri kabul edilmiştir*. Ancak 1730 Patrona Halil İsyanının istekleri kabul edilse de I. Mahmut isyancıları öldürmüştür. 1730 İsyanında isyancıların şeriatı ayaklanmanın önemli bir ögesi olarak kullandığını görüyoruz. Her iki isyanda da ulema toplumsal olarak etkili bir güç olmuştur. Vergi isyanları artık padişah ve vezir değişiklikleriyle sonuçlanır olmuştur. Diğer dikkati çeken husus yeniçerinin reayanın vergilerinin de düşmesini istemesidir. Kuşkusuz reayanın alım gücünün düşmesi, esnaflaşmış yeniçerilerinin aleyhine olmaktadır.

KAYNAKÇA

Acun, F. (2002a), “Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması”, http://yunus.hacettepe.edu.tr/~facun/Klasik_donemde_timar_sistemi.pdf.

Acun, F. (2002b), “Celali İsyancıları (1591- 1611)”, *Türkler*, c.9, ss. 695-710.

Aftalion, F. (1990), *The French Revolution: an Economic Interpretation*, Cambridge: Cambridge University Press.

Afyoncu, E. (2013), “Zeamet”, TDV İslam Ansiklopedisi, c.44, s. 162-164.

Akdağ, M. (1969), *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, Ankara: A. Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yay.

Akdağ, M. (1958), “Celali Fetretı”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1017/12335.pdf>.

Akdağ, M. (1999), *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyancıları*, Ankara: Barış Yay.

Akdağ, M. (1963), “Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/18/23.pdf>.

Akdağ, M. (1964), “Celali İsyancılarından Büyük Kaçgunluk 1603-1606”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.2., s. 2, ss.1-49.

Aköz, A. ve İ. Solak (2004), “Dulkadirli Beyliği'nin Osmanlı Devletine İlhakı ve Sonrasında Çıkan İsyancılar”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, s. 153, ss. 41-50.

- Allison, R. J. (2012), *Amerikan Devrimi*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim Yay.
- Alsop, J. D. (1982), “The Theory and Practice of Tudor Taxation”, *The English Historical Review*, C. 97, S. 382, S. 1-30.
- Anderson, P. (2017), *Antikiteden Feodalizme Geçişler*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Anderson, P. (1974), *Lineages of the Absolutist State*, Londra: NLB.
- Arıkan, Z. (1983), “Hamid Sancağında Çift Resmî”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, s. 1, ss. 36-59.
- Armağın, L. (2002), “Tarihsel Süreç İçinde Teke Yöresi”, *A.Ü. D.T.C.F. Tarih Bölümü, Tarih Araştırmaları Dergisi 2002*, c. 20, s. 32, ss.1-19.
- Armstrong, A. (2002), *The European Reformation, 1500-1610*, Oxford: Heinemann Educational Publishers.
- Ashley, M. (1964), *Life in Stuart England*, Londra: B.T. Batsford.
- Avcı, A. (2014), *Şah Kalender İsyanı*, Ankara: La Kitap.
- Avcıoğlu, D. (2013), *Osmanlı'nın Düzeni*, İstanbul: Kırmızı Kedi.
- Bang, G. (2001), *Crises in Europe History*, Socialist Labor Party of America published online, http://www.slp.org/pdf/others/crises_bang.pdf.
- Barkan, Ö. L. (1943), *Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

- Basalla, G. (2013), *Teknolojinin Evrimi*, Çev. Cem Soydemir, İstanbul: Doğubatı Yayınları.
- Batmaz, E. (1996), “İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.18, s. 29, ss. 250-260.
- Beaud, M. (2015), *Kapitalizm Tarihi 1500-2010*, Yordam: İstanbul.
- Beik, W. (1988), *Absolutism and society in seventeenth-century France: state power and provincial aristocracy in Languedoc*, New York: Cambridge University Press.
- Beik, W. (1997), *Urban Protest in Seventeenth-Century France: The Culture of Retribution*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Beik, W. (2009), *A Social and Cultural History of Early Modern France*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Benedict, P. (1992), *Cities and Social Change in Early Modern France*, Oxford: Routledge.
- Berkes, N. (2015), *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bernard, G. W. (1986), *War, Taxation & Rebellion in early Tudor England*, Sussex: Harvester Press.
- Bercé, Y. (2003), *Modern Avrupa'da Ayaklanmalar ve Devrimler*, Çev. Muna Cedden, İstanbul: İmge Yayınları.
- Bilge, S. M. (2012), “Bir Toplumsal Sınıf İmtiyazı Olarak Osmanlı Devleti'nde Vergi Muafiyeti”, *Düşünen Siyaset Dergisi*, c. 1, s. 28, ss. 385-405.

- Bodin, J. (2009), *On Sovereignty Six Books of the Commonwealth*, Çev. M.J. Tooley
Oxford: Seven Treasures Publications.
- Blaufarb, R. (2012), *The Politics of Fiscal Privilege in Provence, 1530s-1830s*, n: The
Catholic University of America Press.
- Bloch, M. (2007), *Feodal Toplum*, İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Bloch, M. (1996), *French Rural History*, Berkeley: University of California Press.
- Baumgartner, F. J. (1995), *France in the Sixteenth Century*, Londra: Macmillan.
- Brennan, T. (2002), "Town and Country in France," *Town and Country in Pre-Modern
Europe*, Epstein S.(der.) içinde, Cambridge: Cambridge University Press, ss. 250-71.
- Bossenga, G. (2004), *The Politics of Privilege: Old Regime and Revolution in Lille*,
Cambridge: Cambridge University Press.
- Bogard, D. (2014), "Governance after the Glorious Revolution: Evidence on the
Enforcement of Property rights in Britain's Transport Sector, 1690-1750",
<http://www.ehs.org.uk/dotAsset/43a7dcf7-28a4-4672-b295-7a239f86f84d.pdf>.
- Bonney, R. (1981), *Society and Government in France Under Richelieu and Mazarin,
1624-61*, New York: St. Martin's Press.
- Burg, D. F. (2004), *A World History of Rebellions*, New York: Routledge.
- Bush, M. L. (1984), *The English Aristocracy A Comparative Synthesis*, Manchester:
Manchester University Press.

- Büyükerşen, Y. (1973), *Osmanlı Maliyesinin Ana hatları ve II. Selim Zamanında Sırbistan'dan Elde Edilen Kamu Gelirlerine Ait Belgeler*, Eskişehir: Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.
- Braddick, M. J. (1994), *Parliamentary Taxation in 17th Century England*, Suffolk: The Boydell Press.
- Bookchin, M. (2011), *Köylü İsyanlarından Fransız Devrimine*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Brace, L. (1998), *The idea of property in seventeenth-century England*, Manchester: Manchester University Press.
- Brissaud, J. (1915), *A history of French public law*, Boston: Little Brown.
- Clark, S. (1995), *State and Status*, Cardiff: University of Wales Press.
- Cunningham, W. (1907), *The growth of English industry and commerce in modern times*, Cambridge: The University Press.
- Clay, C. G. (1984a), *Economic Expansion and Social Change: England 1500-1700: Volume 1 People, land and towns*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Clay, C. G. (1984b), *Economic Expansion and Social Change: England 1500-1700: Volume 2 Industry, trade and government*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Coates, B. (2014), *The Impact of the English Civil War on the Economy of London, 1642–50*, New York: Routledge.
- Cobban, A. (1988), *The Social Interpretation of the French Revolution*, Cambridge: Cambridge University Press.

Coleman, D. C. (1977), *Industry in Tudor and Stuart England*, n: Macmillan Education UK.

Coffman, D. (2013), *Excise Taxation and the Origins of Public Debt*, Londra: Palgrave.

Collins, J. (1995), *The State in Early Modern France*, Cambridge: Cambridge University Press.

Collins, J. B. (2003), *Classes, Estates and Order in Early-Modern Bretagne*, Cambridge: Cambridge University Press.

Çakar, E. (2001), “313 Numaralı Timar Ruznâmçe Defteri ve Bu Defterde Haleb Vilâyeti İle İlgili Bazı Tespitler”, <http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiv/cilt11/sayi1/235-246.pdf>.

Cezar, Y. (1986), *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, İstanbul: Alan Yayıncılık.

Cin, H. ve S. G. Akyılmaz (1995), *Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni*, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.

Davis, N. Z. (1975), *Society and Culture in Early Modern France*, California: Polity Press.

Dewald, J. ve L. Vardi (1998), “The Peasantry of France 1400-1789”, <http://isites.harvard.edu/fs/docs/icb.topic1327294.files/dewald%20vardi%20peasantries%20of%20france.pdf>.

Dietz, F. C. (1964), *English Government Finance 1485-1558*, Londra: Thomas Nelson Prienters.

Dobb, M. (2007), *Kapitalizmin Gelişmesi Üzerine İncelemeler Geçiş Tartışmaları*, İstanbul: Belge Yayınları.

Dobb, M; P. Sweezy; C. Hilton; K. H. Takahashi; R. Hilton (2000), *Feodalizmden Kapitalizme Geçiş*, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Doyle, W. (1992), *Origins Of The French Revolution*, Oxford: Oxford University Press.

Douglas, R. (1999), *Taxation in Britain since 1660*, Londra: Macmillan Press.

Dündar, R. (2010), “18 Mart-14 Haziran 1608 yılı Kıbrıs Eyaleti Bütçesi”, *Turkish Studies*, c. 5, s. 4, ss. 1032-1048.

Eatwell, J. (1894), *Palgrave's Dictionary of Political Economy*, Londra: Palgrave.

Ekinci, E. B. (2008), “Osmanlı İdaresinde Adem-i Merkeziyet ve İmtiyazlı Eyaletler”, http://www.ekrembugraekinci.com/pdfs/osmanli_idaresinde_ademi_merkeziyet_ve_i_mtiyazli_eyaletler.pdf.

Elias, N. (2013), *Uygarlık Süreci 1. Cilt*, Çev. Ender Ateşman, İstanbul: İletişim.

Ellis, S. G. (2007), *The Making of the British Isles The State of Britain and Ireland, 1450-1660*, New York: Routledge.

Emecen, F. (2010), “Şahkulu”, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 38, ss. 283-284.

Engels, F. (1990), “Fransa’da ve Almanya’da Köylü Sorunu”, Çeviri Alaattin Bilgi, Marx-Engels Seçme Yapıtlar 3, içinde, İstanbul: Sol Yayınları.

Epstein, S. R. (2001), *Town and Country in Europe, 1300-1800*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Erdoğdu, İ. (2000), “Osmanlı İktisadi Düzeninde İhtisâb Müessesesi ve Muhtesiblik Üzerine Bir Deneme”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1267/14569.pdf>.
- Erdost, M. İ. (1989), *Osmanlı İmparatorluğunda Mülkiyet İlişkileri Asya Biçimi ve Feodalizm*, Ankara: Onur Yayınları.
- Ergenç, Ö. (2013), *Osmanlı Tarihi Yazıları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Eser, U. (1982), “Osmanlı İmparatorluğu Bütçeleri: Bir İnceleme”, http://ekonomikyaklasim.org/pdfs2/EYD_V03_N07_A09.pdf.
- Eskicioğlu, O. (n), *Çağdaş Vergi Anlayışının İslam Hukuku Açısından Eleştirisi* (Basılmamış Kitap), <http://www.enfal.de/vergi.pdf>.
- Faroqhi, S. (2014), *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Faroqhi, S. (2004), “Kriz ve Değişim 1590-1699”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt 2, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Faroqhi, S. (2006), “Guildsmen and handicraft producers”, *The Later Ottoman Empir, 1603-1839*, S. N. Faroqhi (der.) içinde, Cambridge: Cambridge University Press.
- Faroqhi, S. (1987), “1600 Yıllarında Anadolu Kırlarında Toplumsal Gerilimler: Bir Yorumlama Denemesi”, *11. Tez Kitap Dizisi 7* içinde, İstanbul: Uluslararası Yayıncılık.
- Farr, J. R (2000), *Artisans in Europe 1300-1914*, Londra: Cambridge University Press.
- Félix, J. (2001), “The Economy”, *Old Regime France 1648-1788*, W. Doyle (der.) içinde, Oxford: Oxford University Press.

- Fletcher, A ve D. MacCulloch, (2008), *Tudor Rebellions*, New York: Taylor & Francis.
- Flinn, M. (1975), *An Economic and Social History of Britain since 1700*, Londra: Macmillan Press.
- Genç, M. (2003), “Malikane Divanı”, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 27, s. 518-519.
- Genç, M. (2000), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Goodwin, A. (1983), *The French Revolution*, Londra: Hutchinson.
- Gökbunar, A. R. (2003), “Osmanlı Devletinde Yörüklerin Göçerlikten Yerleşik Yaşama Geçirilmesinde Uygulanan Vergi Politikaları ve Sosyal Etkileri”, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/cbayarsos/article/viewFile/5000056922/5000054133>.
- Grant, A. J. (2013), *The French Monarchy 1483-1789*, New York: Cambridge University Press.
- Greengrass, M. (1995), *France in the Age of Henri IV*, Londra: Longman.
- Gross, J. P. (2002), *Fair shares for: all Jacobin egalitarianism in practice*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Gunn, S. (1995), *Early Tudor Government, 1485–1558*, New York: Martin's Press.
- Güçer, L. (1964), *Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Günyol, V. (1989), *Devrim Yazıları*, İstanbul: Belge Yayınları.

- Hamitoğulları, B. (1987), *Çağdaş İktisadi Sistemler*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- Hamscher, A. N. (1976), *The Parlement Paris after the Fronde 1653-1673*, Londra: University of Pittsburgh Press.
- Harding, V. (2002), *The Dead and the Living in Paris and London, 1500-1670*, Londra: Cambridge University Press.
- Hazan, E. (2015), *Fransız Devriminin Kısa Tarihi*, İstanbul: Say Yayınları.
- Heard, N. (1992), *Tudor economy and society*, Londra: Hodder & Stoughton.
- Heller, H. (1991), *Iron and Blood Civil Wars in Sixteenth-Century France*. Londra: McGill-Queens Press.
- Hill, C. (2015), *İngiliz Devrimler Çağı*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Hill, C. (1983), *1640 İngiliz Devrimi*, Çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Hilton, R. H. (1995), *English and French towns in feudal society*, New York: Cambridge University Press.
- Hindle, S. (2000), *The State and Social Change in Early Modern England, 1550-1640*, Londra: Macmillan Press.
- Hobbes, T. (2015), *Leviathan*, İstanbul: YKY Yayınları.
- Holt, M. P. (1995), *The French Wars of Religion, 1562-1629*, Cambridge: Cambridge University Press.

Holton, R. J. (1981), "Marksist Theories of Social Change and the Transition from Feudalism to Capitalism", *Theory of Society*, c. 10, s.6, ss. 833-867 (<http://www.jstor.org/stable/657335>).

Hobsbawn, E. (2013), *Sanayi ve İmparatorluk*, Ankara: Dost.

Hoyle, R. W. (1998), "Taxation and the Mid- Tudor Crisis", *The Economic History Review*, c. 51., s. 4. ss. 649-675.

Hoffman, P. T. (1983), "Social History and Taxes: The Case of Early Modern France", <http://dlc.dlib.indiana.edu/dlc/bitstream/handle/10535/5833/Social%20history%20and%20taxes%20the%20case%20of%20early%20modern%20france.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

Hoffman, P. T. (1986), "Taxes and Agrarian Life in Early Modern France: Land Sales, 1550-1730", <http://www.jstor.org/stable/pdf/2121266.pdf?acceptTC=true>.

Hugo, V. (2013), *1793 Devrimi*, Çev. Alev Er, İstanbul: Pencere Yayınları.

İlgürel, M. (2001), "Kalender Şah", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 24,ss. 249.

İnalcık, H. (2016), *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.

İnalcık, H. (2015a), *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, İstanbul: YKY Yayıncılık.

İnalcık, H. (2015b), *Osmanlı Devleti, Hukuk ve Adalet*, İstanbul: Kronik.

İnalcık, H. (2014a), *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişmeler*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.

İnalcık, H. (2014b), *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II Tagayyür ve Fesad (1603-1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.

İnalcık, H. (2013), “Vezir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.43,ss.90-92.

İnalcık, H. (2012), “Tımar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.41, ss. 168-173.

İnalcık, H. (2000), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt I, İstanbul: Eren Yayıncılık.

İnalcık, H. (1998), “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar”, *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Ç. Keyder ve F. Tabak (der.) içinde, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

İnalcık, H. (1997), “İstanbul'un İncisi: Bedesten”,

<http://www.inalcik.com/images/pdfs/5491464iSTANBULUNiNCiSiBEDESTAN.pdf>.

İnalcık, H. (1993), “Cizye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.8, ss. 45-48.

İnalcık, H. (1990), “Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi” (Çev. Mehmet Özden-Fahri Unan), *Türkiye Günlüğü*, s. 11, ss. 30-41.

İnalcık, H. (1969), “Capital Formation in the Ottoman Empire”, *Journal of Economic History*, cilt 29, sayı 1, ss. 97-140.

Jones, P. M. (1989), *The Peasantry in the French Revolution*, Cambridge: Cambridge University Press.

Jones, C. (1990), *The Longman Companion to the French Revolution*, Londra: Longman.

Karamursal, Z. (1989), *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Kazıcı, Z. (2005), *Osmanlı'da Vergi Sistemi*, İstanbul: Bilge Yayınları.

Kettering, S. (2001), *French Society 1589-1715*, Londra: Longman.

Keyder, Ç. (2013), *Toplumsal Tarih Çalışmaları*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kılıçbay, M. A. (1990), *Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı*, Ankara: Teori Yayınları.

Kılıç, O. (2016), “Klasik Sancaktan Malikane Uygulamasına Bozok Sancağı ve Yöneticileri”, <http://bozoksempozyumu.bozok.edu.tr/dosya/cilt1/124-139.pdf>.

Kılıç, O., (2001), “Ocaklık Sancakların Osmanlı Hukukunda ve İdari Tatbikattaki Yeri”, <http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiv/cilt11/sayi1/257-274.pdf>.

Kiser, E. ve J. Kane (2001), “Revolution and State Structure: The Bureaucration of Tax Administration in Early Modern England and France”, *American Journal of Sociology* s. 107, c. 1 ss.183-223.

Knecht, R. J. (1982), *Francis I*, Cambridge: Cambridge University Press.

Knecht, R. J. (1996a), *The Rise and Fall of Renaissance France, 1483-1610*: Londra: Fontana Press.

- Knecht, R. J. (1996b), *French Renaissance Monarchy: Francis I & Henry II*, Londra: Longman.
- Kunt, M. (1978), *Sancaktan Eyalete: 1550-1650 Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Kunt, M. (2000), “Siyasal Tarih 1300-1600”, *Osmanlı Devleti 1300-1600*, S. Akçin (der.) içinde, İstanbul: Cem Yayınları.
- Langford, P. (2000), *Eighteenth-Century Britain A Very Short Introduction*, Oxford: Oxford University Press.
- Le Roy Ladure, E. (1994), *The Royal French State 1460-1610*, Cambridge: Blackwell Publishing.
- Le Roy Ladurie, E. (1998), *The Ancien Regime*, Oxford: Blackwell Publishers.
- Le Roy Ladurie, E. (2002), *Romans Karnavalı*, İstanbul: İmge Yayınevi.
- Lewis, G. (2003), “Fransız Devrimi 1789-99”, *Batı’da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1991* D. Parker (ed.) içinde, Ankara: Dost Kitabevi.
- Lindner, R. P. (2000), *Ortaçağ Anadolu’sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, İstanbul: İmge Yayınları.
- Loades, D. (1997), *Tudor Government*, Oxford: Blackwell Publishers.
- Loisne, C. M.(1859), *France and England Socially and Politically Considered*, Londra: n.
- Lockyear, R. (2005), *Tudor and Stuart Britain: 1485-1714*, Londra: Routledge.

Lublinskaya, A. D. (1968), *French Absolutism: The Crucial Phase 1620-1629*, London: Cambridge University Press.

Lyber A. H. (1987), *Kanuni Döneminde Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul: Süreç Yayınları.

Majer H. G. (1987), “Fatih Sultan Mehmet Zamanında Bir Osmanlı Bütçesi”, *EÜ Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, c.3, ss. 115-115-140.

Mantoux, P. (1948), *The Industrial Revolution in the Eighteenth Century: An Outline of the eighteenth century*, Londra: Jonathan Cape.

Mantran, R. (1986), *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul II. Cilt*, Ankara: V Yayınları.

Marx, K. (2013), *Louis Bonaparte'in On Sekiz Brumaire*, Çev. Tanıl Bora, İstanbul: İletişim.

Marx, K. (2006), *Fransa'da Sınıf Savaşları 1848-1850*, Çev. Sevim Belli, İstanbul: Sol Yayınları.

Marx, K.ve F. Engels, (2004), *Alman İdeolojisi*, İstanbul: Sol Yayınları.

Marx, K. (2009), *Kapital 1. cilt*, İstanbul: Sol Yayınları.

Marx, K. (1999), *Artı Değer Teorileri*, İstanbul: Sol Yayınları.

McCullough, R. L. (2007), *Coercion, Conversion and Counterinsurgency in Louis XIV's France*, Boston: Brill.

- McGowan, B. (2004), “Ayanlar Çağı, 1699-1812”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomi ve Sosyal Tarihi Cilt 2*, İnalçık, H. ve D. Quataert (der.) içinde, İstanbul: Erenler Yayıncılık.
- McPhee, P. (2002), *The French Revolution 1789-1799*, New York: Oxford University Press.
- Miller, S. (2008), *State and Society in Eighteenth-Century France: A Study of Political Power and Social Revolution in Languedoc*, Washington: The Catholic University of America Press.
- Mingay, G. (2002), “Agriculture and Rural Life”, *A Companion to eighteenth century Britain*, H.T. Dickinson (der.) içinde, Oxford: Blacwell Publishers.
- Montaigne, M. (2012), *Yol Günlüğü*, İstanbul: YKY.
- Mooers, C. (1997), *Burjuva Avrupa'nın Kuruluşu*, İstanbul. Dost Yayınları.
- Moore, B. (2012), *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, İstanbul: İmge.
- Mortan, K. ve Ö. Küçükerman (2007), *Çarşı, Pazar, Ticaret ve Kapalıçarşı*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Mousnier, R. (1984), *The Institutions of France Under the Absolute Monarchy, 1598-1789 Volume II*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Neely, S. (1992), *A Concise History of the French Revolution*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

Norberg, K. (1994), “The French Fiscal Crisis of 1788 and the Financial Origins of the Revolution of 1789”, *Fiscal Crises, Liberty, and Representative Government, 1450-1789*, P.T. Hoffman ve K. Norberg (der.) içinde, Standford: Standford University Press.

O’Brien P. K. ve P. Hunt (1995), “England 1485-1815”, *The Rise of the Fiscal State in Europe c. 1200-1815*, R. Bonney (der.) içinde, Oxford: Oxford University Press.

O’Day, R. (1995), *The Tudor Age*, New York: Longman.

Oğuz, Ş. (2007), “Maddeci Tarih Yazımında Temel Tartışmalar”, <http://www.praksis.org/wp-content/uploads/2011/07/017-Oguz.pdf>.

Oğuzoğlu, Y. (1995), “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Ordusunun Durumu”, http://english.isam.org.tr/documents/_dosyalar/_pdfler/osmanli_arastirmalari_dergisi/osmanl%C4%B1_sy20/2000_20_OGUZOGLUY.pdf.

Orhonlu, C. ve N. Göyünç (1997), “Has”, TDV İslam Ansiklopedisi, c.11 s. 264-267.

Oyan, O. (1998), *Feodalizm ve Osmanlı Tartışmaları*, Ankara: İmaj Yayıncılık.

Oyan, O. (2016), *Feodalizmden, Kapitalizmde, Osmanlı’dan Türkiye’ye*, İstanbul: Yordam Kitap.

Öz, M. (2010), “Tımar”, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 39, s. 425-429.

Özcan, A. (2001), “Kapıkulu”, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 21, ss. 347-349.

Öztürk, S (1999), “1042-1045 (1632-1635) Yıllarına ait Bosna Eyaleti Bütçesi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.1, s.1.

- Özkaya, Y. (2007), *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*, İstanbul: YKY Yayınları.
- Parker, D. (1990), *The Making of French Absolutism*, New York: Routledge.
- Palmer, A. (1983), *The Penguin dictionary of modern history, 1789-1945*, Londra: Penguin Books.
- Pamuk, Ş. (2013), *Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İstanbul: İletişim.
- Pamuk, Ş. (2014), *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Pitcher, D. E. (2013), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, İstanbul: YKY Yayınları.
- Plack, N. (2012), "Liberty, Equality and Taxation: Wine in the French Revolution", *Social History of Alcohol and Drugs*, c. 26, s.1, ss. 5-22.
- Poggi, G. (2012), *Modern Devletin Doğası*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Potter, D. (1995), *A History of France 1460-1560*, New York: St. Martin's Press.
- Price, R. (2012), *Fransa'nın Kısa Tarihi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Pur, H. P. (2015), *Osmanlı'da Vergi İsyamları 1730 Patrona Halil İsyanı ve Diğer İsyam Hareketleri*, İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Quartaert, D. (2016), *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Renksizbulut, M. (1955), "İngiliz Gelir Vergisi Sisteminde Zirai Kazançların Teklif Şekli", *İktisat ve Maliye Mecmuası*, c.2, s.1.
- Roberts, P. (1987), *The Pelican history of the World*, Harmondsworth: Penguin.

Root, H. L. (2007), *Peasants and King in Burgundy: Agrarian Foundations of French Absolutism*, Berkeley: University of California Press.

Rose, R. B. (1969), “Tax Revolt and Popular Organization in Picardy 1789-1791”, <http://www.jstor.org/stable/pdf/650632112.pdf>.

Rule, J. (2014), *The Vital Century: England's Economy 1714-1815*, New York: Routledge.

Salmon, J. (1979), “Peasant Revolts in Vivarais, 1575-1580”, <http://www.jstor.org/stable/pdf/286401.pdf?acceptTC=true>.

Sargent, A. J. (2004), *The Economic Policy of Colbert*, <http://socserv2.socsci.mcmaster.ca/econ/ugcm/3113/sargent/EconomicPolicyColbert.pdf>.

Sayar, N. S. (1977), *Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları*, İstanbul: Meter Matbaası.

Saydam, A. (2009), “Sultanın Özel Statüye Sahip Tebaası Konar Göçerler”, http://sablon.sdu.edu.tr/dergi/sosbilder/dosyalar/20/20_2.pdf.

Şahin, İ. (2006), *Osmanlı Döneminde Konar- Göçerler*, İstanbul: Eren Yayıncılık.

Sahillioğlu, H. (1985), “1524-1525 Osmanlı Bütçesi”, <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuifm/article/view/1023007618/1023007120>.

Scholfield, R. (2004), *Taxation Under the Early Tudors 1485-1547*, Oxford: Blackwell Publishing.

Sencer, M. (1984), “Tanzimat’a kadar Osmanlı Yönetim Sistemi”,
[http://www.todaie.edu.tr/resimler/ekler/61a537fbfa7f7db_ek.pdf?dergi=Amme%20I
daresi%20Dergisi](http://www.todaie.edu.tr/resimler/ekler/61a537fbfa7f7db_ek.pdf?dergi=Amme%20I
daresi%20Dergisi).

Sée, H. (2004), *Economic and Social Conditions in France During the Eighteenth Century*,
n: Batoche Books.

Shakespeare, W. (2012) *Kral VIII. Henry*, İstanbul: İş Bankası Yayınları. (Orijinal basım:
1613).

Sharpe, J. (1997), *Early Modern England: A Social History 1550-1760*, n: Edward Arnold
Publisher.

Shaw, S. J. (1982), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye Cilt 1*, İstanbul: E
Yayınları.

Shennan, J. H. (1969). *Government and Society in France 1461-1661*. Londra: Allen &
Unwin.

Sieyes, E. J. (2005), *Üçüncü Sınıf Nedir?*, Ankara: İmge Yayınları.

Slantchev, B. L. (2014), “War and Society 1598-
1789”, <http://slantchev.ucsd.edu/courses/ps143a/10%20France,%201654-1789.pdf>.

Smith, A. (2008), *Ulusların Zenginliği*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Soboul, A. (1969), *1789 Fransız İhtilal Tarihi*, İstanbul: Cem Yayınevi.

Spielvogel, J. (2010), *Western Civilization: A Brief History*, Boston: Wadsworth.

Stone, L. (1979), *The Crisis of the Aristocracy 1558-1641*, Oxford: Clarendon Press.

Stroud, A. (1999), *Stuart England*, Londra: Routledge.

Syrett, E. F. (2006), 18. Yüzyılda İzmir’de Ticaret (1700-1820), İzmir: İzmir Büyük Şehir Belediyesi.

Tabakoğlu, A. (1990), *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Dergah Yayınları.

Tabakoğlu, A. (1985), “17. yy. ve 18.yy. Osmanlı Bütçeleri”, *Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan’a Armağan*, İstanbul: n, ss. 389-415.

Tabakoğlu, A (n), “Osmanlı Klasik Dönemde İstanbul’da Dış Ticaret”, http://osmanliistanbulu.org/tr/images/osmanliistanbulu-1/17_ahmet-tabakoglu.pdf.

Tanilli, S. (2007), *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası III. Cilt 16.-17. Yüzyıllar Kapitalizm ve Dünya*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Taşkın, Ü. (2013), “Rüsum-ı Örfiye”, http://www.johschool.com/Makaleler/309717751_9-%20unal_taskin_makale.pdf.

Tilly, C. (1986), *The Contentious French*, Londra: Harvard University Press.

Timur, T. (2016), *Mutlak Monarşi ve Fransız Devrimi*, İstanbul: Yordam.

Timur, T. (2010), *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, Ankara: İmge.

Tuğ, S. (1961), “İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı”,

http://www.arastirmax.com/system/files/dergiler/140013/makaleler/7/1/arastrmx_140013_7_pp_179-195.pdf.

- Tomar, C. (2006) , “ Müsadere”, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 32, s. 67.
- Turgot, A. R. J. (2011), “Plan for a Paper on Taxation” , *The Turgot Collection*, D. Gordon (der.) içinde, Alabama: Ludwing von Mises Institute.
- Tveritinova, A. S. (2006), *Türkiye’de Karayazıcı Deli Hasan İsyanı*, İstanbul: Aya Yayınları.
- Universitat Mannheim, (2007), “Genealogical Tables and Lists”, <http://www.uni-mannheim.de/mateo/camenaref/cmh/vol13.html>.
- Uzunçarşılı, H. (1948), *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Velde F. R. ve Weir, D. R. (1992), “ The Financial Market and Government Debt Policy in France, 1746-1793” <http://www.jstor.org/stable/pdf/2123343.pdf?acceptTC=true>.
- Velde, F. R. (2006), “French Public Finance Between 1683 and 1726”, <http://www.helsinki.fi/iehc2006/papers3/Velde.pdf>.
- Yürük, E. (2016), “18. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon’da Etkin Bir Ayan Ailesi Şatırzadeler”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 23, ss. 29-42.
- Wallerstein, İ. (2014), *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World- Economy in the Sixteenth Century*, Berkeley: University of California Press.

Werner, E. (2014), *Büyük Bir Devletin Doğuşu: Osmanlılar (1300-1481)*, İstanbul: Yordam Yayınları.

Wiesner, M. E.; A. D. Evans; W. B. Wheeler; J. Ruff (2014), *Discovering the Western Past, Volume I: To 1789*, Stamford: Cengage Learning.

Wilson, R. G. (2002), "The Landed Elite", *A Companion to eighteenth century Britain*, Dickinson, H.T (der.) içinde, Oxford: Blacwell Publishers.

Williams, P. (1964), *Life in Tudor England*, Londra: B.T. Batsford.

White, E. N. (1999), "France and the Failure to Modernize Macroeconomic Institutions", <http://www.econstor.eu/bitstream/10419/94249/1/1999-04.pdf>.

Wood, E. M. ve N. Wood (2008), *İsyan Borusu Kapitalizmin Yükselişi ve Siyasal Teori*, İstanbul: Epos Yayınları.

Wood, E. M. (2007), *Özgürlük ve Mülkiyet*, İstanbul: Yordam.

Wood, A. (2002), *The 1549 Rebellions and the Making of Early Modern England*, New York: Palgrave.

Zagorin, P. (2003), *Rebels & Rulers-1500-1660 Volume II*, Cambridge: Cambridge University Press.

Zell, M. (1994), *Industry in the Countryside: Wealden Society in the Sixteenth Century*, Cambridge: Cambridge University Press.

Zinkesien, J. W. (2011), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi Cilt 5*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Arşiv Kaynakları, Haritalar ve Resimler

5 Nolu Mühimme Defteri, 973/1565-1566, Yayın No:21, Başbakanlık Devlet Arşivi Genel Müdürlüğü.

85 Nolu Mühimme Defteri, 1040/1630-1631, Yayın No: 56, Başbakanlık Devlet Arşivi Genel Müdürlüğü.

Historyhit (2016), “1799: Income Tax is First Introduced to Help Fight the French”,
<http://www.historyhit.com/1799-income-tax-first-introduced-help-fight-french/>.

Tudor England, <http://elizabethan.org/compendium/map-england.html>.

Stoval T. (2015), *The Modern History of a Universal Nation*, https://westviewpress.com/sample_transnational-france-2/.

Munster, S. (2014a), “Bordeaux, 1600”,

<http://www.columbia.edu/itc/mealac/pritchett/00generallinks/munster/france/xbordeaux1600.jpg>.

Munster, S. (2014b), “A castle on fire, being invaded”,
<http://www.columbia.edu/itc/mealac/pritchett/00generallinks/munster/france/xcastleburning1600.jpg>.

Munster, S. (2014c), “London 1600”,

<http://www.columbia.edu/itc/mealac/pritchett/00generallinks/munster/britain/xlondon1600b.jpg>.

ÖZET

VERGİ, SINIF VE İSYAN: 16.-18.YÜZYILLARDA İNGİLTERE, FRANSA VE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA VERGİ İSYANLARI

Zeynep AĞDEMİR

Doktora Tezi, Maliye (Kamu Ekonomisi) Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Serdal Bahçe

Ekim, 2017, 431 sayfa.

16.-18 yüzyıl dönemi feodalizmin çöküşü ile kapitalizmin doğuşuna işaret eder. Bu tarihsel süreç vergileri de kapsayan pek çok toplumsal veçhede farklı toplumsal sınıfları karşı karşıya getiren çatışmaları barındırmıştır. Bu çalışmanın temel amacı, bu dönemde gerçekleşen vergi isyanlarını Fransa, İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu için incelemeye çalışarak vergi ve toplumsal sınıflara ilişkin çıkarımlar yapmaktır. Bu bağlamda, ilk olarak ülkelerin üretim ilişkileri incelenerek anlaşılmaya çalışılmıştır. İkinci olarak ülkelerin idari, dini ve mali yapısı ele alınmıştır. Ardından vergi isyanları incelenmiştir. Vergi isyanları ise bu toplumsal yapı dikkate alınarak oluşturulan sorulara cevaplarla birlikte sonuç bölümünde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fransa, İngiltere, Osmanlı, vergi isyanları, toplumsal üretim ilişkileri, idari yapı ve mali yapı.

ABSTRACT

TAX, CLASS AND REVOLT: TAX REVOLTS IN THE 16.-18. CENTURIES

ENGLAND, FRANCE AND OTTOMAN EMPIRE

Doctoral Thesis, Department of Public Finance (Public Economics)

Supervisor: Associate Professor Serdal Bahçe

October, 2017, 431 pages.

The 16th-18th century has indicated the collapse of the feudalism and the beginning of the capitalism. This historical phase had contained several social contradictions involves taxes. The main aim of the article is to examine the tax revolts in France, England and Ottoman Empire in this historical period to analyse tax and social class relations. Firstly, the study has analyzed the social structure of the countries through relations of production. Secondly, the executive, religious and fiscal structure of the countries have examined. Thirdly, tax revolts have explained for all countries. Considering the social structure of the all countries with answers to questions about tax revolts, tax revolts are reviewed in the conclusion.

Keywords: France, England, Ottoman Empire, tax revolts, social relation of production, executive structure and fiscal structure.